

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI**

XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI AXBOROTNOMASI

Axborotnoma OAK Rayosatining 2016-yil 29-dekabrdagi 223/4-son qarori bilan biologiya, qishloq xo‘jaligi, tarix, iqtisodiyot, filologiya va arxitektura fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

**2025-11/2
Xorazm Ma’mun akademiyasi axborotnomasi
2006 yildan boshlab chop qilinadi**

Xiva-2025

Bosh muharrir:*Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.***Bosh muharrir o‘rinbosari:***Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.***Tahrir hayati:**

<i>Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.</i> <i>Abdullayeva Muborak Maxmusovna, b.f.d., prof.</i> <i>Abduhalimov Bahrom Abduraximovich, t.f.d., prof.</i> <i>Agzamova Gulchexra Azizovna, t.f.d., prof.</i> <i>Aimbetov Nagmet Kalliyevich, i.f.d., akad.</i> <i>Ametov Yakub Idrisovich, b.f.d., prof.</i> <i>Babadjanov Xushnut, f.f.n., prof.</i> <i>Bahodirova Feruza Bahodir qizi, PhD, dots.</i> <i>Bobojonova Sayyora Xushnudovna, b.f.n., dos.</i> <i>Bekchanov Davron Jumanazarovich, k.f.d.</i> <i>Buriyev Xasan Chutbayevich, b.f.d., prof.</i> <i>Gandjayeva Lola Atanazarovna, b.f.d., k.i.x.</i> <i>Davletov Sanjar Rajabovich, tar.f.d.</i> <i>Durdiyeva Gavhar Salayevna, arx.f.d.</i> <i>Ibragimov Baxtiyor To‘laganovich, k.f.d., akad.</i> <i>Izzatullayev Zuvayd, b.f.d., prof.</i> <i>Ismailov Is‘haqjon Otabayevich, f.f.d., dos.</i> <i>Jumaniyozov Otaboy, f.f.d., prof.</i> <i>Jumaniyozov Zoxid Otabayevich, f.f.n., dos.</i> <i>Jumanov Murat Arepbayevich, b.f.d., prof.</i> <i>Kadirova Shaxnoza Abduxalilovna, k.f.d., prof.</i> <i>Qalandarov Nazimxon Nazirovich, b.f.f.d., k.i.x.</i> <i>Karabayev Ikramjan Turayevich, q/x.f.d., prof.</i> <i>Karimov Ulug‘bek Temirbayevich, DSc</i> <i>Kurbanbayev Ilhom Jumanazarovich, b.f.d., prof.</i> <i>Kurbanova Saida Bekchanovna, f.f.n., dos.</i> <i>Qutliyev Uchqun Otoboyevich, f-m.f.d., prof.</i> <i>Lamers Jon, q/x.f.d., prof.</i> <i>Maykl S. Enjel, b.f.d., prof.</i> <i>Maxmudov Raufjon Baxodirovich, f.f.d., k.i.x.</i> <i>Mirzayev Sirojiddin Zayniyevich, f-m.f.d., prof.</i> <i>Matniyozova Hilola Xudoyberganovna, b.f.d., prof.</i> <i>Masharipova Feruza Jumanazarovna, PhD</i>	<i>Mirzayeva Gulnara Saidarifovna, b.f.d.</i> <i>Najmeddinov Axmad Raxmatovich PhD, dotsent</i> <i>Pazilov Abduvayeit, b.f.d., prof.</i> <i>Razzaqova Surayyo Razzoqovna, k.f.f.d., dos.</i> <i>Ramatov Bakmat Zaripovich, q/x.f.n., dos.</i> <i>Raximov Raxim Atajanovich, t.f.d., prof.</i> <i>Raximov Matnazar Shomurotovich, b.f.d., prof.</i> <i>Raximova Go‘zal Yuldashovna, f.f.f.d., dos.</i> <i>Ro‘zmetov Baxtiyar, i.f.d., prof.</i> <i>Ro‘zmetov Dilshod Ro‘zimboyevich, g.f.n., k.i.x.</i> <i>Ruzmetov Davron Ibrogimovich, PhD</i> <i>Sadullayev Azimboy, f-m.f.d., akad.</i> <i>Salayev San‘atbek Komilovich, i.f.d., prof.</i> <i>Saparbayeva Gulandam Masharipovna, f.f.f.d.</i> <i>Saparov Kalandar Abdullayevich, b.f.d., prof.</i> <i>Safarov Alisher Karimdjaniyevich, b.f.d., dos.</i> <i>Sirojov Oybek Ochilovich, s.f.d., prof.</i> <i>Sobitov O‘lmasboy Tojxmedovich, b.f.f.d., k.i.x.</i> <i>Sotipov Goyipnazar, q/x.f.d., prof.</i> <i>Tojibayev Komiljon Sharobiddinovich, b.f.d., akad.</i> <i>Xolliyev Askar Ergashevich, b.f.d., prof.</i> <i>Xolmatov Baxtiyor Rustamovich, b.f.d.</i> <i>Cho‘ponov Otanazar Otojonovich, f.f.d., dos.</i> <i>Shakarboyev Erkin Berdikulovich, b.f.d., prof.</i> <i>Ermatova Jamila Ismailovna, f.f.n., dos.</i> <i>Eshchanov Ruzumboy Abdullayevich, b.f.d., prof.</i> <i>O‘razboyev G‘ayrat O‘razaliyevich, f-m.f.d.</i> <i>O‘rozboyev Abdulla Durdiyevich, f.f.d.</i> <i>Hajiyeva Maqsuda Sultonovna, fal.f.d.</i> <i>Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.</i> <i>Xudayberganova Durdona Sidiqovna, f.f.d.</i> <i>Yuldashev Xamza Kamalovich, PhD</i> <i>Zaripova Ranojon Zaripovna, PhD, dotsent</i>
--	---

Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi: ilmiy jurnal.-№11/2 (132), Xorazm Ma‘mun akademiyasi, 2025 y. – 195 b. – Bosma nashrning elektron varianti- <https://www.mamun.uz/bulletin>

ISSN 2091-573 X

Muassis: O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi mintaqaviy bo‘limi – Xorazm Ma‘mun akademiyasi

MUNDARIJA

IQTISODIYOT FANLARI

Akishova Sh.D. Milliy iqtisodiyotga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish samaradorligi tahlili	5
Arzikulov O.A. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasining iqtisodiy ko'rsatkichlar tizimini statistik baholashda yondoshuvlar	9
Buzrukxonov S.M. Byudjet daromadlarini shakllantirishda bevosita soliqlar yig'iluvchanligini amalga oshirish mexanizmlari va ularning yechimlari	12
Ernazarov N.E. Aksiz solig'ining huquqiy mexanizmini takomillashtirish	18
Iskandarov D.X., Galatov A.A. Sun'iy intellekt texnologiyalarini kichik va o'rta biznes korxonalarida joriy etish orqali savdo samaradorligini oshirish, mijozlar bilan ishlash sifatini yaxshilash va raqobatbardoshlikni kuchaytirish	21
Kalbaev M.A. Qishloq xo'jaligi korxonalarida aylanma mablag'larning iqtisodiy mohiyati va ularni boshqarishning nazariy asoslari	24
Kurambayev A. Zamonaviy yo'lovchi tashish tizimida temir yo'l transportining ustuvor afzalliklari	28
Kuymuratova M.A. Namangan viloyati ekologik va manzarali turizmning rivojlanishi: so'nggi yillarning statistik ko'rsatkichlari	30
Mannapova M. Sun'iy intellekt asosida boshqariladigan raqamli iqtisodiyot: imkoniyatlar va tartibga solish mexanizmlari	33
Matkurbanova G.M. O'zbekistonda ekoturizmni rivojlantirishda PR texnologiyalarining o'rni	35
Mavlanova B.Sh. Oziq-ovqat xavfsizligi muammosi va uning iqtisodiyotga ta'siri	38
Mavlyanov M.Yu. Yashirin iqtisodiyotni vujudga kelish sabablari va uning ta'sirini pasaytirish yo'llari	40
Muxitdinova K.A. O'zbekiston sanoat korxonalarida yashil investitsiyalarni rivojlantirish mexanizmlari	43
Muxitdinov Sh.Z. Kichik biznesning innovatsion rivojlanish mexanizmlari va strategik yo'nalishlari	46
Nabixo'jayeva D.S. Ayollar ish bilan bandligini iqtisodiy tartibga solish yo'nalishlari	48
Ostonaqulov A.A. Soliq qarzarini baholash va undirish amaliyotlarini takomillashtirish	52
Pulatova S.Yu. Surxondaryo viloyatida madaniy turizmni klaster asosida rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslari	55
Raimova D.D. Avtotransport sohasida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari	58
Raimova D.D. Avtoransport sohasida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'yektlarini moliyalashtirish masalalari	61
Rashidov R.A., Jo'raboyev H.X. Kichik tadbirkorlikni barqaror o'sishini ta'minlashda xalqaro amaliyotlar	63
Ravshanov X.A. Mahalliy soliqlarni hisoblash va undirishning metodologik asoslari	67
Reimbergenov X.X. Tadbirkorlik va kichik biznesning rivojlanishining konseptual asoslari	70
Ro'zmetov K.I. Ijtimoiy sohaning rivojlanish holati va imkoniyatlari	73
Salayeva D.A. Savdo korxonalarida ijtimoiy tarmoqlar marketingdan foydalanish holati tahlili	78
Shixiyev R.M. Qoraqalpog'iston Respublikasida qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini mexanizatsiyalashtirish va texnik resurslardan samarali foydalanish muammolari va yechimlari	84
To'rayeva S.B. To'qimachilik sanoatida innovatsion texnologiyalarni joriy etishning investitsion afzalliklari	90

Toxtayev Sh.E., Ashurbayev O.A. Strategic management in smartphone industry on example of the huawei company	93
Xalikchayeva S.I. Soliq bazasini aniqlash metodologisida soliq to'lovchilar madaniyatini oshirish masalasi	97
Yusubov I.I. Mintaqada raqamli iqtisodiyotni rivojlanish modellari tasnifi	100
Абдуллаев Ф. Ўзбекистонда камбағалликни қисқартириш соҳасида бошқарувни номарказлаштиришнинг ўрни ва истикболлари	105
Артиқов О.С. Ўзбекистон Республикасида камбағал оилаларга жорий этилган бандлик ва таълим йўналишида айрим имтиёз ва молиявий кўмакларнинг ташкилий-ҳуқуқий асослари	111
Рахимов Ж.Р. Хоразм вилоятида қишлоқ хўжалиги ва ижтимоий соҳалардаги ислохотларнинг устувор йўналишлари	118
Рахматуллаев А. Совершенствование организационно-экономического механизма формирования и развития нефтегазового комплекса	129
Тоштемиров Т.Т. Тадбиркорлик субъектларини тоифаларга ажратиш мезонларини ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш	132
ARXITEKTURA FANLARI	
Kalonova Yu. Renessans davrida muzey shaklidagi memorial majmualarning paydo bo'lishi	135
Meliqulov G'.A. Shaxrisabz tumanidagi peshayvonli masjidlar tipologiya	138
Дурдиева Г. Хива шаҳрининг истикболдаги ривожлантиришда меъморчилик ечимлари	141
Меликулов Ғ.А. Қашқадарё вилоятинг бир хонали мақбаралари архитектураси	143
GEOGRAFIYA FANLARI	
Ro'zmetov D.R. Xorazm viloyati dehqonchililigi sohalari rivojlanishi va tarkibi	147
Ro'zmetov D.R. Xorazm viloyati chorvachilik tarmoqlari rivojlanishi va tarkibi	153
KIMYO FANLARI	
Eshchanov R.A. The state of the electron and positron in the hydrogen atom and proton, and their properties	160
Eshchanov R.A. Allotropy of carbon and its concept	166
TEXNIKA FANLARI	
Abdullayev H.H., Navruzova A.A. Biogaz ishlab chiqarishni modellashtirish va optimallashtirish uchun sun'iy neyron tarmoqlari va genetik algoritmdan foydalanish	178
Azizova N.A., Bakayeva Sh.B., Tosheva D., Shukurova M. Biotexnologiya yordamida ishlab chiqarilgan oziq-ovqatlarda biokimyoviy jarayonlarni aniqlash va asalari oilasiga tatbiq etish	184
Ibragimova N.M., Masharipova S.Q., Madirimova M.I. Mevalardan olinadigan achitqi nonlarning sifat xususiyatlariga ta'siri	188
Турсунова И.Н., Мардонов У.М., Хамзаева Ш.Т. Исследования методов очистки отходящих газов процесса обжига от серосодержащих компонентов	191
E'TIROF	
Ilmga bag'ishlangan umr	195

IQTISODIYOT FANLARI

UO'K: 336.66

**MILLIY IQTISODIYOTGA XORIJIY INVESTITSİYALARNI JALB QILISH
SAMARADORLIGI TAHLILI**

*Sh.D. Akishova, assistent, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti To'rtko'l fakulteti,
To'rtko'l.*

Annotatsiya. *Iqtisodiyotga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish samaradorligini tahlil qilish xorijiy investitsiyalar hisobiga o'z iqtisodiy o'sishini oshirishga intilayotgan mamlakatlarning strategiyalari, natijalari va muammolarini tanqidiy ko'rib chiqishni o'z ichiga oladi. Xorijiy investitsiyalar, ayniqsa rivojlanayotgan mamlakatlarda, kapital oqimi, texnologik taraqqiyot va ish o'rinlarini yaratishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu ahamiyat turli mamlakatlar hukumatlarini maqsadli siyosat yuritishga va o'z iqtisodiyotlarining xalqaro investorlar uchun jozibadorligini oshirishga qaratilgan rag'batlarni yaratishga undaydi.*

Kalit so'zlar. *yalpi ichki mahsulot, xorijiy investitsiyalar, iqtisodiy o'sish, investitsiyaviy jozibadorlik, iqtisodiyot*

Аннотация. *Анализ эффективности привлечения иностранных инвестиций в экономику включает в себя критическое рассмотрение стратегий, результатов и проблем стран, стремящихся к увеличению своего экономического роста за счет иностранных инвестиций. Иностранные инвестиции, особенно в развивающихся странах, играют важную роль в притоке капитала, технологическом прогрессе и создании рабочих мест. Эта важность побуждает правительства различных стран проводить целенаправленную политику и создавать стимулы, направленные на повышение привлекательности их экономик для международных инвесторов.*

Ключевые слова. *валовой внутренний продукт, иностранные инвестиции, экономический рост, инвестиционная привлекательность, экономика*

Abstract. *Analysis of the effectiveness of attracting foreign investment into the economy includes a critical review of the strategies, results, and problems of countries striving to increase their economic growth through foreign investment. Foreign investments, especially in developing countries, play an important role in capital inflow, technological progress, and job creation. This importance encourages governments of different countries to pursue targeted policies and create incentives aimed at increasing the attractiveness of their economies for international investors.*

Key words: *gross domestic product, foreign investments, economic growth, investment attractiveness, economy*

Kirish. Moliyaviy salohiyatni oshirishning muhim omillaridan biri bu iqtisodiyotimizga investitsiyalarni jalb qilish hisoblanadi. Bizga ma'lumki, ishlab chiqarishning asosiy omillaridan hisoblangan kapital aynan investitsiya orqali shakllantiriladi. Iqtisodiy o'sishni ifodalovchi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkich hisoblanadigan yalpi ichki mahsulot (YaIM) ning shakllanishida bizga kapital zarur. Mamlakatimizda investitsiyaviy jozibadorlikni oshirishdagi ustuvor yo'nalishlardan quyidagilarni ko'rsatish maqsadga muvofiq, mamlakatimizda 250 milliard dollarlik investitsiyalarni o'zlashtirish, jumladan 110 milliard dollar xorijiy investitsiyalar va 30 milliard dollar davlat-xususiy sheriklik doirasidagi investitsiyalarni jalb qilish, yalpi ichki mahsulot hajmini 160 milliard dollarga va aholi jon boshiga daromadlarni 4 ming dollarga yetkazish, makroiqtisodiy barqarorlik hamda iqtisodiy rivojlanishni zarur darajadagi energetika, suv va infratuzilma resurslari bilan ta'minlash, iqtisodiyotda transformatsiya va institutsional islohotlarni izchil davom ettirish, mamlakatda qulay investitsion ishbilarmonlik muhitini ta'minlash hamda muvozanatlashgan pul-kredit siyosatini amalga oshirish, asosiy kapitalga kiritiladigan investitsiyalar hajmining yillik o'rtacha 7 foiz atrofida o'sishini ta'minlash [1].

Bizga ma'lumki, joriy yilda o'tkazilgan Toshkent investitsiya forumida 30,5 milliard dollarlik savdo va investitsiya shartnomalari imzolandi. Bu yilgi dastur doirasida yana 26,5 milliard dollar

investitsiya bo'lishi, 1 sentyabrgacha 3,3 milliard dollarlik 35 ta yirik loyiha so'zsiz ishga tushishi shartligi ta'kidlandi. Xalqaro moliya tashkilotlari mablag'i hisobidan qurilayotgan yo'l, suv, elektr bo'yicha 3-5 yillab cho'zilayotgan loyihalar borligi ko'rsatib o'tildi [2].

Adabiyotlar tahlili. Xorijiy sarmoyalarni jalb qilish iqtisodiy rivojlanish va raqobatbardoshlik uchun muhim ahamiyatga ega. Xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning samarali strategiyalariga investorlarga ochiq ma'lumot berish, mamlakatning jozibador qiyofasini yaratish va ularga xizmatlar ko'rsatish kabi targ'ibot usullari kiradi [3].

Ba'zi tadqiqotlarda soliq imtiyozlari siyosatining xorijiy investitsiyalarni jalb qilishga ta'siri o'rganilib, ularning samaradorligini tahlil qilish va omillarini aniqlash maqsad qilingan. Natijalar siyosiy va iqtisodiy barqarorlik, davlat va xususiy sektor o'rtasidagi muvofiqlashtirish, iqtisodiyotni diversifikatsiyalash, fiskal siyosatni amalga oshirishda shaffoflik va xalqaro hamkorlikning ahamiyatini xorijiy investitsiyalar jozibadorligini oshirishning asosiy omillari sifatida ochib beradi. Xulosalar ko'proq xorijiy investitsiyalarni rag'batlantirish va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish uchun har bir mamlakatning o'ziga xos sharoitlariga mos keladigan puxta ishlab chiqilgan moliyaviy siyosat zarurligini ko'rsatadi [4].

To'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarni rag'batlantiruvchi bir nechta tendensiyalar mavjud, masalan, tabiiy resurslarning mavjudligi, arzon ishchi kuchi bozorlari va past xarajatlar, ularni ko'proq investitsiyalarni jalb qilish uchun tegishli choralarni ko'rish uchun hisobga olish kerak [5].

Mamlakatning investitsion faolligi milliy iqtisodiyotni mustahkamlash vositasi, bu esa o'z navbatida barqaror rivojlanish va boshqa yetakchi mamlakatlar orasida raqobatbardoshlikning yuqori darajasi ko'rsatkichi bo'lishi ta'kidlandi. Milliy iqtisodiyot iqtisodiy faoliyatning turli sohalarida ko'plab tarkibiy qismlarga ega bo'lgan yagona ijtimoiy-iqtisodiy tizim ekanligi qayd etiladi. Rivojlanish jarayoni davom etishi uchun iqtisodiy tizimning alohida elementlari o'rtasida yuzaga keladigan ziddiyatlarni bartaraf etish zarur. Maqolada xorijiy investorlar uchun iqtisodiy faoliyatning eng jozibador turlari aniqlangan va investitsiya obyektini tanlash uchun zarur shart-sharoitlar yoritib berilgan [6].

Muhokama va natijalar. Xorijiy investitsiyalarni milliy iqtisodiyotga jalb qilish samaradorligini tahlil qilish uchun bir qancha omillarni ko'rib chiqish, jumladan, investitsiyalarning tarkibi va yo'nalishi bo'yicha tahlil qilish maqsadga muvofiq. Bunda mamlakatga kirib kelayotgan xorijiy sarmoyalar asosan qaysi sohalarga yo'naltirilganligi (neft-gaz, qurilish, texnologiya, qishloq xo'jaligi va boshqalar) ularning iqtisodiyotga ta'sirini belgilash muhim hisoblanadi. Real xorijiy investitsiyalar va portfel investitsiyalar samaradorligi turlicha bo'lishi mumkin. Real xorijiy investitsiyalar ko'proq ish o'rinlari yaratish, texnologiya almashinuvi va infratuzilma rivojiga hissa qo'shadi.

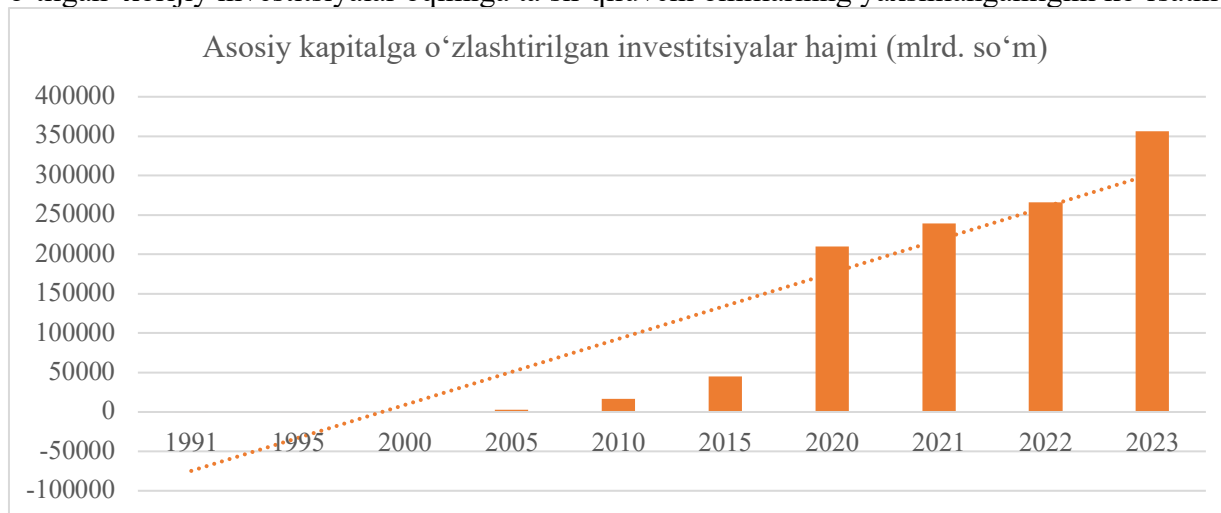
Keying asosiy omil iqtisodiy va siyosiy barqarorlik ko'rsatkichlari xorijiy investitsiyalar samaradorligi tahlilida muhim hisoblanadi. Ma'limki, investorlar uchun muhim omil bu - mamlakatdagi siyosiy barqarorlik, qonun ustuvorligi va korrupsiya darajasidir. Shuningdek, inflyatsiya, valyuta kursi va soliq tizimidagi o'zgarishlar ham investitsion muhitni bevosita ta'sir qiladi.

Albatta hozirgi kunda xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda muhim omil sifatida infratuzilma va inson kapitalining ahamiyati kattadir. Transport, telekommunikatsiya, energetika kabi infratuzilmaning rivojlanganligi investitsiyalarni jalb qilishda katta ahamiyatga ega. Malakali ishchi kuchi va innovatsion tadqiqotlar xorijiy kompaniyalar uchun qo'shimcha imtiyoz hisoblanadi. Tahlil qilinishi kerak bo'lgan yana bitta omil bu davlatning rag'batlantiruvchi choralaridir. Bunga soliq imtiyozlari, subsidiyalar, maxsus iqtisodiy zonalar kabi dasturlar investorlarni jalb qilish samarasini oshirishi mumkin.

So'nggi yillarda global iqtisodiy tendentsiyalar ko'p kuzatilayotganligi bois, jahon bozorida talab o'zgarishi, xalqaro sanksiyalar va pandemiyalar kabi omillar xorijiy investitsiyalarning oqimiga ta'sir ko'rsatadi.

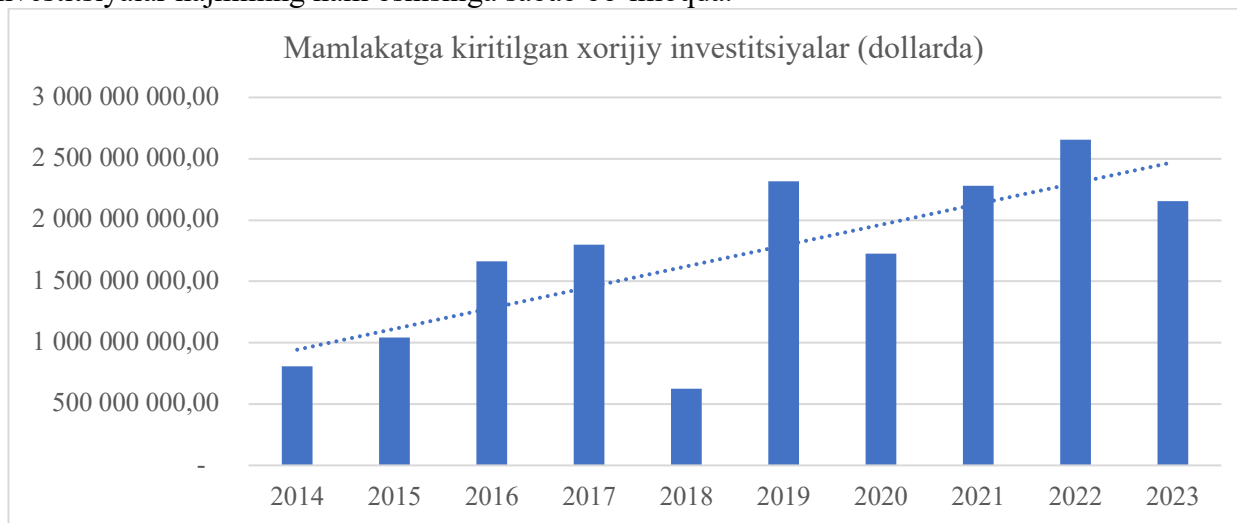
Milliy statistika ma'lumotlariga ko'ra, asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar hajmi mustaqillik yillari bilan solishtirganda sezilarli darajada oshganini ko'rishimiz mumkin (1-rasm). 1991-yilda asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar hajmi 11,6 mlrd so'mni tashkil qilgan bo'lsa, bu

ko'rsatkich 2023-yilda 356071,4 mlrd so'mga yetgan. Bu esa o'z navbatida, yuqorida ta'kidlab o'tilgan xorijiy investitsiyalar oqimiga ta'sir qiluvchi omillarning yaxshilanganligini ko'rsatmoqda.

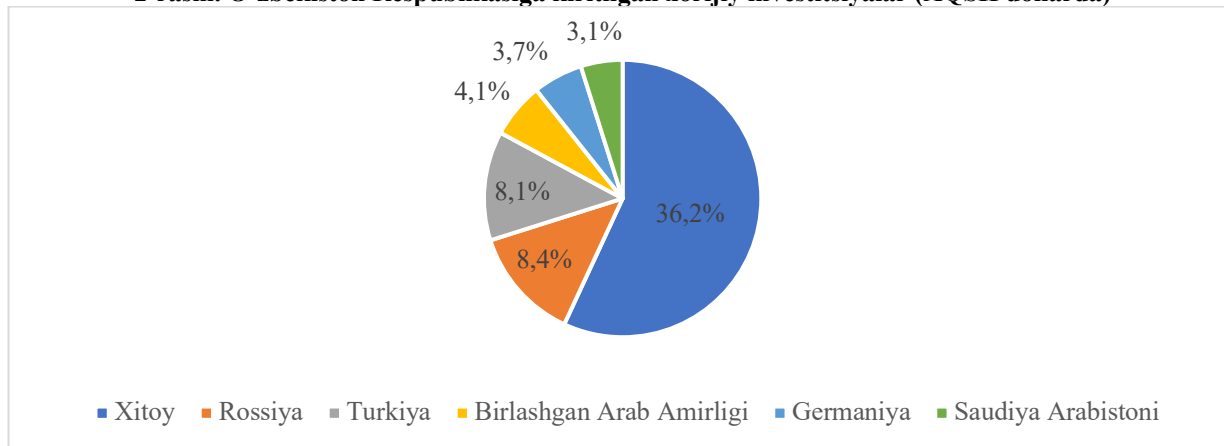

1-rasm. O'zbekiston Respublikasi asosiy kapitaliga o'zlashtirilgan investitsiyalar hajmi (mlrd. so'm).

Ushbu maqolaning maqsadi asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar hajmida xorijiy investitsiyalar ulushini aniqlash, chunki mamlakatimiz moliyaviy salohiyatini oshirishda xorijiy kapital muhim hisoblanadi. 2-rasmda ko'rinib turibdiki, yillar kesimida xorijiy kapital turli ko'rsatkichlarda o'zgargan. Albatta, 2016-yildan boshlab, mamlakatimizda investitsiya faoliyatiga alohida e'tibor qaratilganligi, uzoq muddatga investitsiya strategiyalarining ishlab chiqilishi xorijiy investitsiyalar hajmining ham oshishiga sabab bo'lmoqda.

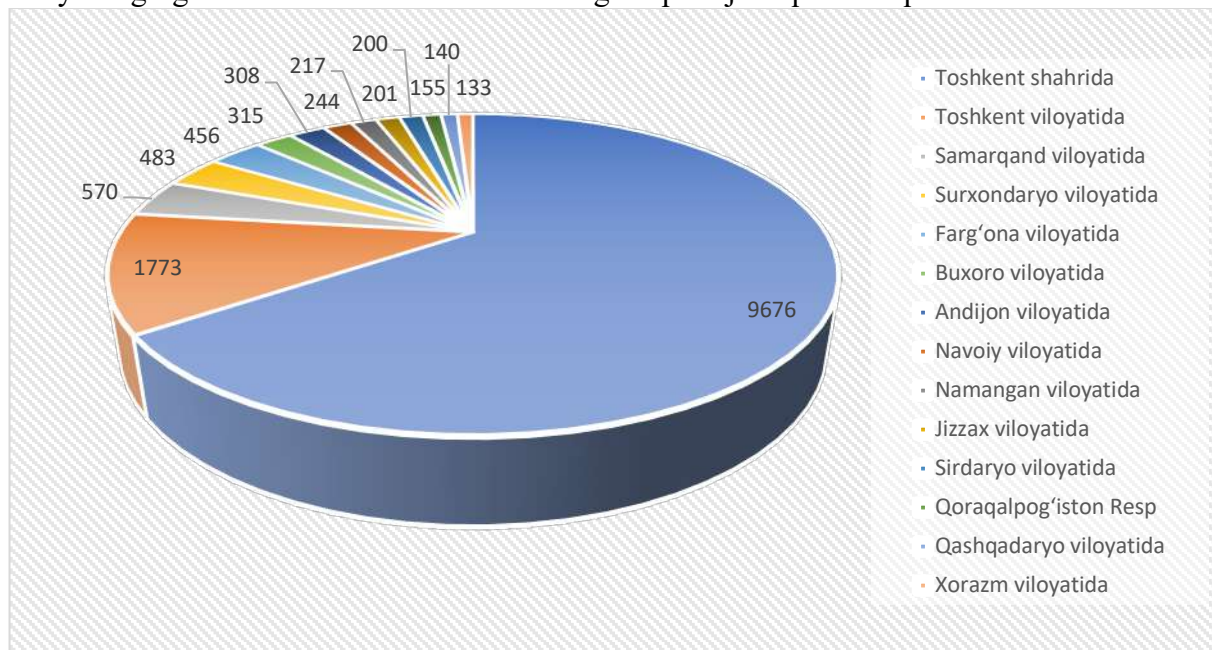

2-rasm. O'zbekiston Respublikasiga kiritilgan xorijiy investitsiyalar (AQSH dollarida)

3-rasm. O'zlashtirilgan jami xorijiy investitsiya va kreditlar hajmida eng yuqori ulushga ega bo'lgan investor davlatlar

Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2025-yilning yanvar-iyun oylarida O'zbekiston Respublikasida asosiy kapitalga o'zlashtirilgan investitsiyalar hajmi 273,4 trln so'mni tashkil etgan. Shundan asosiy kapitalga o'zlashtirilgan jami xorijiy investitsiya va kreditlar ulushi 71,5 % ni tashkil qilgan. Hozirgi kunda, o'zlashtirilgan jami xorijiy investitsiya va kreditlar hajmida eng yuqori ulushga ega bo'lgan investor davlatlar orasida Xitoy davlati yetakchilik qilmoqda. Bundan tashqari, Rossiya, Turkiya, Birlashgan Arab Amirligi, Germaniya, Saudiya Arabistoni kabi dunyoning ilg'or mamlakatlari mamlakatimizga kapital jalb qilishmoqda.

4-rasm. Respublikamiz hududlarida xorijiy investitsiya ishtirokidagi korxonalar soni

Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, respublikamizda 2025-yilning 1-yanvar holatiga, chet el investitsiyasi ishtirokida 14 871 ta korxonalar faoliyat ko'rsatmoqda. Asosiy tashkil etilayotgan xorijiy korxonalar Toshkent shahriga to'g'ri kelyapti, ya'ni 9676 tani tashkil qilyapti. Shuningdek, Toshkent viloyatida ham xorijiy kapital ishtirokidagi korxonalar soni ham ortib bormoqda.

Xulosa va takliflar. O'zbekiston iqtisodiyotiga xorijiy investitsiyalar oqimi so'nggi o'n yillikda sifat va miqdor jihatdan sezilarli o'sish dinamikasini namoyon etmoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, 2016-yildan boshlab investitsion muhitni liberallashtirish, xorijiy investorlar uchun kafolat va imtiyozlarni kengaytirish, shuningdek, xalqaro iqtisodiy hamkorlikni kuchaytirish natijasida xorijiy kapitalning asosiy kapitalga ulushi 2025-yilning birinchi yarmida 71,5 % gacha yetdi. Bu ko'rsatkich mintaqadagi eng yuqori darajaga yaqin bo'lib, mamlakatning investitsiyaviy jozibadorligi oshganini tasdiqlaydi.

Yetakchi investor davlatlar qatorida Xitoy, Rossiya va Turkiya kabi iqtisodiy salohiyati yuqori mamlakatlar ulushi yuqori bo'lib, ular nafaqat moliyaviy kapital, balki texnologik transfer va ishlab chiqarish tajribasini ham olib kirayotganligi aniqlangan. Shu bilan birga, investitsiya oqimining tarmoq bo'yicha tarkibi ko'proq infratuzilma, energetika, qurilish va sanoat yo'nalishlarida jamlangani qayd etildi. Bu esa iqtisodiy o'sishni tezlashtirish bilan birga, ishlab chiqarish bazasini modernizatsiya qilish va yangi ish o'rinlarini yaratishga xizmat qilmoqda. Biroq, statistik ma'lumotlar xorijiy investitsiyalarning mintaqalar bo'yicha taqsimoti notekisligini ko'rsatmoqda — investitsiyalarning katta qismi Toshkent shahri va viloyatida to'plangan. Bu holat hududlar kesimida investitsion tengsizlikni kamaytirish uchun yangi mexanizmlarni joriy etishni talab qiladi.

Tahlilimizdan xulosa qilib, mamlakat investitsiya siyosatini yanada samarali tashkil etish imkonini beradigan xorijiy kapital oqimining miqdoriy ko'rsatkichlari bilan bir qatorda, uning innovatsion va texnologik tarkibini oshirish ham muhim hisoblanadi. Shuningdek, xorijiy kapitalni respublikaning barcha hududlariga teng taqsimlashga qaratilgan mexanizmlarni kuchaytirish va albatta, global tendensiyalarga mos holda qayta tiklanuvchi energiya, ekologik tizimni yaxshilashga va axborot texnologiyalar sohalaridagi investitsiya loyihalarga jalb qilish kerak.

Xalqaro amaliyot shuni ko'rsatadiki, xorijiy investitsiyalar oqimining barqarorligini ta'minlashda siyosiy va iqtisodiy muhitning barqarorligi, mustahkam huquqiy kafolatlar hamda ochiq va aniq tartib-taomillar hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Shu bois, kelgusidagi investitsiya siyosati kapital hajmini oshirishdan ko'ra, uning sifat ko'rsatkichlarini va iqtisodiyotga real ta'sirini chuqurlashtirishga qaratilishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. "O'ZBEKISTON-2030" strategiyasi to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni, PF-158-son, www.lex.uz
2. Vernon, R. *International Investment and International Trade in the Product Cycle*. Quarterly Journal of Economics, 1966, 80(2), pp. 190–207.
3. Harrison, A. E., & Rodríguez-Clare, A. *Trade, Foreign Investment, and Industrial Policy for Developing Countries*. In Handbook of Development Economics, Vol. 5, 2010, pp. 4039–4214.
4. Вахрина, П. И. *Иностранные инвестиции: сущность, формы, источники*. Москва: Финансы и статистика, 2015.
5. Юзвович, Л. И., Дегтярова, С. А., Князева, Е. Г. *Международные экономические отношения*. Москва: Инфра-М, 2018.
6. Wells, Louis T.. "Marketing a Country: Promotion as a Tool for Attracting Foreign Investment." (2000).
7. Bah, Abdoulaye Oury et al. "Strategies and Determinants of Foreign Direct Investment (FDI) Attraction." *International Journal of Management Science and Business Administration* 1 (2015): 81-89.
8. Arteaga-Alcívar, Yamileth. "Tax incentive policies and attracting foreign investment." *Revista VICTEC* (2024): n. pag.
9. Карінцева, Олександра Іванівна, et al. "Залучення іноземних інвестицій як інструмент забезпечення конкурентоспроможності та сталого розвитку країни." (2020).
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-son Farmoni "O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida".
11. O'zbekiston Respublikasi Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi rasmiy sayti. – <https://www.miist.uz/>
12. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. *Asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar bo'yicha yillik hisobotlar*. – <https://stat.uz/>
13. UNCTAD. *World Investment Report 2024: Investing in Sustainable Energy*. New York and Geneva: United Nations, 2024.
14. OECD. *Policy Framework for Investment*. Paris: OECD Publishing, 2023

UO'K 334.012:311

KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIK SOHASINING IQTISODIY KO'RSATKICHLAR TIZIMINI STATISTIK BAHOLASHDA YONDOSHUVLAR O.A.Arzikulov, mustaqil izlanuvchi, PhD, dots., Kadrlar malakasini oshirish va statistik tadqiqotlar instituti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasining iqtisodiy ko'rsatkichlarini statistik baholashning ilmiy-metodik asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida kichik biznesning rivojlanish dinamikasini aks ettiruvchi ko'rsatkichlar tizimi, ularning o'zaro bog'liqligi, hududlar kesimidagi variativlik, investitsiya faolligi, innovatsion faoliyat hamda mehnat unumdorligi kabi omillar chuqur o'rganildi. Natijalar statistik modellar va zamonaviy analitik yondashuvlar kichik biznesning iqtisodiy samaradorligini aniqlashda muhim rol o'ynashini ko'rsatdi. Shuningdek, tahlillar iqtisodiy siyosatni shakllantirishda ko'p omilli statistik baholashning strategik ahamiyatini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: kichik biznes, iqtisodiy ko'rsatkichlar, statistik baholash, regressiya tahlili, innovatsion faoliyat, hududiy rivojlanish.

Аннотация. В данной статье проводится анализ научно-методологических основ статистической оценки экономических показателей в сфере малого бизнеса и частного предпринимательства. В исследовании изучены система показателей, отражающих динамику развития малых предприятий, их взаимосвязь, территориальные различия, инвестиционная активность, инновационная деятельность и производительность труда. Результаты показывают, что статистические модели и современные аналитические подходы играют важную роль в оценке экономической эффективности малого бизнеса. Кроме того, подчёркивается стратегическая значимость многофакторной статистической оценки при формировании экономической политики.

Ключевые слова: малый бизнес, экономические показатели, статистическая оценка, регрессионный анализ, инновационная деятельность, региональное развитие.

Abstract. This article analyzes the scientific and methodological foundations of statistical evaluation of economic indicators in the field of small business and private entrepreneurship. The study investigates the system of indicators reflecting the development dynamics of small enterprises, their interdependence, regional differences, investment activity, innovation performance, and labor productivity. The results demonstrate that statistical models and modern analytical approaches play a crucial role in assessing the economic efficiency of small businesses. The findings also highlight the strategic significance of multi-factor statistical assessment in shaping economic policy.

Keywords: small business, economic indicators, statistical evaluation, regression analysis, innovation activity, regional development.

Kirish. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik zamonaviy iqtisodiyotning eng dinamik rivojlanayotgan segmentlaridan biri bo'lib, mamlakatning makroiqtisodiy barqarorligi, bandlik darajasi va ijtimoiy farovonligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. O'zbekistonda ushbu sohani rivojlantirish davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilgan bo'lib, amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida kichik tadbirkorlikning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi, eksport salohiyati va bandlikni ta'minlashdagi roli yildan-yilga oshib bormoqda. Biroq ushbu jarayonning samaradorligini chuqur baholash, rivojlanish tendensiyalarini aniqlash va iqtisodiy siyosatda asosli qarorlar qabul qilish uchun kichik biznes sektorining iqtisodiy ko'rsatkichlarini ishonchli statistik tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy iqtisodiy statistika kichik biznesning holati va rivojlanish dinamikasini tahlil qilishda keng ko'lamli yondashuvlarni taklif etadi. Jumladan, struktura va dinamik ko'rsatkichlar, vaqt qatorlari tahlili, regressiya modellari, indekslar tizimi, korrelyatsion bog'liqliklarni aniqlash kabi statistik uslublar kichik biznesdan olingan ma'lumotlarni chuqur o'rganish imkonini yaratadi. Biroq kichik tadbirkorlik subyektlari faoliyati ko'pincha notekis rivojlanish, bozordagi o'zgaruvchanlik, iqtisodiy risklarning yuqoriligi singari omillar bilan xarakterlanuvchi murakkab tizimdir. Shu bois iqtisodiy ko'rsatkichlarni baholashda an'anaviy statistik uslublar bilan bir qatorda zamonaviy analitik yondashuvlardan foydalanish zarurati ortib bormoqda.

Kichik biznes sohasiga oid iqtisodiy ko'rsatkichlar tizimini statistik baholashning o'ziga xosligi, avvalo, ko'rsatkichlar majmuasining ko'p omilli va variativ bo'lishi bilan belgilanadi. Ishlab chiqarish hajmi, investitsiya faolligi, rentabellik, mehnat unumdorligi, eksport ulushi, xizmatlar sifati, innovatsion faoliyat darajasi kabi ko'rsatkichlarning barchasi o'zaro bog'liq bo'lib, ularni kompleks tahlil qilmasdan turib, soha rivojlanishining real holatini aniqlash qiyin. Shu jihatdan, statistik baholashda tizimli va ko'p parametrlil yondashuvlar asosiy ilmiy metod sifatida qaralmoqda.

Ushbu maqolada kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasining iqtisodiy ko'rsatkichlar tizimini statistik baholashga doir ilmiy-nazariy yondashuvlar, ularning afzalliklari, qo'llanish doiralari hamda amaliy tatbiqi tahlil qilinadi. Shuningdek, kichik biznes faoliyatining iqtisodiy samaradorligini aniqlashda statistik metodlarning qo'llanish imkoniyatlari, mavjud muammolar va ularni takomillashtirish bo'yicha ilmiy tavsiyalar ishlab chiqiladi. Bu esa kichik biznes siyosatini yanada samarali boshqarish, iqtisodiy islohotlarning natijadorligini baholash va kelgusida strategik yo'nalishlarni belgilashda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga egadir.

Adabiyotlar tahlili. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning iqtisodiy ko'rsatkichlarini statistik baholash bo'yicha ilmiy adabiyotlar tahlili ushbu yo'nalishda turli yondashuvlar va metodologik qarashlar shakllanganini ko'rsatadi. Xalqaro miqyosda P. Drucker, J. Schumpeter, M. Porter kabi iqtisodchilar kichik biznesning innovatsion faollik, iqtisodiy raqobatbardoshlik va iqtisodiy tizimning moslashuvchanligidagi o'rni haqida nazariy asoslarni ishlab chiqqan. Ularning tadqiqotlarida kichik biznes iqtisodiy o'sishning katalizatori sifatida ko'riladi va uni baholashda statistik ko'rsatkichlar tizimi asosiy tahlil vositasi hisoblanadi.

Statistika sohasida A. Sen, R. Coase, E. Mansfield kabi olimlar iqtisodiy ko'rsatkichlarni baholashda struktura tahlili, dinamik qatorlar, indekslash metodlari va regressiya modellarining aniq natija berishini ta'kidlaydilar. Ularning fikricha, kichik biznesning iqtisodiy faoliyati o'ziga xos

o'zgaruvchanlikka ega bo'lgani uchun ko'p omilli statistik tahlil uslublarini qo'llash zarur. Xususan, rentabellik, inovatsiya darajasi, investitsiya faolligi kabi ko'rsatkichlar o'zaro sabab-oqibat aloqasida bo'lganligi tufayli kompleks statistik baholash metodlari qo'llanishi maqsadga muvofiq hisoblanadi.

BMT, Jahon banki, OECD kabi xalqaro tashkilotlarning kichik biznesga oid hisobotlarida ham statistik baholashning zamonaviy usullariga alohida e'tibor qaratilgan. OECD tomonidan ishlab chiqilgan "SME Performance Indicators" tizimi kichik biznes ko'rsatkichlarini o'lchashda integrallashgan yondashuv — iqtisodiy, ijtimoiy va innovatsion ko'rsatkichlarni birgalikda baholashning samaradorligini ta'kidlaydi. Jahon banki ekspertlari kichik biznes barqarorligini baholashda vaqt qatorlari tahlili, sezgirlik tahlili va stoxastik modellash tirish kabi yondashuvlar eng ishonchli natija berishini qayd etgan.

Tahlil va natijalar. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasining iqtisodiy ko'rsatkichlarini statistik baholash jarayoni bo'yicha o'tkazilgan tahlillar ushbu sektorning rivojlanish dinamikasini chuqur anglash uchun tizimli yondashuv zarurligini ko'rsatdi. Tahlil davomida kichik biznesning ishlab chiqarish hajmi, bandlik darajasi, investitsiya faolligi, rentabellik, eksport salohiyati, aylanma mablag'lar holati kabi asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlari o'zaro bog'langan murakkab tizimni tashkil etishi aniqlandi. Ko'rsatkichlarning bunday ko'p omilliligi ularni baholashda oddiy statistik uslublar bilan cheklanmasdan, integrallashgan statistik modellar, regressiya tahlili, indekslash, klaster tahlili, vaqt qatorlarini modellash tirish kabi zamonaviy yondashuvlarni qo'llash zarurligini tasdiqladi.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, kichik biznesning rivojlanish tendensiyalarida hududlar kesimida sezilarli farqlar mavjud. Aholi zichligi, infratuzilma, moliyaviy resurslar, kreditlash imkoniyatlari va bozor talabi kabi omillar hududiy ko'rsatkichlarning o'zgaruvchanligini belgilaydi. Shu bois iqtisodiy ko'rsatkichlarni baholashda hududiy regressiya modellaridan foydalanish kichik biznesning barqaror rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillarni aniq ajratib ko'rsatish imkonini beradi. Tahlillar natijasida investitsiya faolligi, kreditlash ko'lam va soliq yukining kamaytirilishi kichik biznesning o'sishiga eng katta ta'sir ko'rsatadigan omillar ekanligi aniqlangan.

Statistik tahlilning yana bir muhim natijasi shundan iboratki, kichik biznes subyektlarining kattalashuvi, modernizatsiya darajasi, innovatsion faoliyat ko'lamining kengayishi bilan rentabellik ko'rsatkichlari o'rtasida ijobiy korrelyatsiya mavjud. Innovatsion faoliyatga ega korxonalar o'rtacha hisobda yuqori qo'shimcha qiymat yaratishi, mahsulotlarini eksport qilish imkoniyatlarining kengligi sababli iqtisodiy o'sishni tezlashtiradi. Bu kichik tadbirkorlikni baholashda innovatsion indekslar va texnologik yangilanish indikatorlarini qo'shishni zarur qilmoqda.

Tahlil davomida kichik biznes subyektlarining statistik ma'lumotlar bazasida ayrim muammolar mavjudligi ham aniqlandi. Jumladan, ayrim ko'rsatkichlarning muntazam yangilanmasligi, norasmiy sektorning salmoqli ulushi, ayrim hududlarda statistik kuzatuvlarning yetarli darajada yo'lga qo'yilmaganligi umumiy iqtisodiy baholashning aniqligiga ta'sir qilmoqda. Bunday holatlar statistik modellash tirish jarayonida ma'lumotlar dispersiyasining ortishiga va prognoz ishonchligining pasayishiga olib keladi.

Yakuniy natijalardan biri shundaki, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sektorining iqtisodiy ko'rsatkichlarini baholashda kompleks statistik yondashuvdan foydalanish politikaning maqsadli yo'nalishlarini aniq belgilash imkonini beradi. Natijalar iqtisodiy siyosat uchun quyidagi ustuvor yo'nalishlarni belgiladi:

- investitsiya muhitini yaxshilash kichik biznes o'sishining asosiy drayverlaridan biri ekanligi;
- kreditlash mexanizmlarini soddalashtirish kichik korxonalar faoliyatining kengayishiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi;
- innovatsion faoliyatni rag'batlantirish rentabellik ko'rsatkichlarini oshirishi;
- hududiy infratuzilma kichik tadbirkorlikning barqaror rivojlanishida asosiy omillardan biri ekanligi;
- statistik monitoring tizimini takomillashtirish iqtisodiy baholashning aniqligini oshirishi.

Shunday qilib, o'tkazilgan tahlillar kichik biznes sektorini rivojlantirishda statistik baholashning ilmiy asoslangan metodlarini qo'llash strategik ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi. Bu yondashuv iqtisodiy siyosatni yanada samarali shakllantirish, sohani boshqarishda faktlarga

asoslangan qarorlar qabul qilish va kelajak prognozlarining ishonchligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Xulosa. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasining iqtisodiy ko'rsatkichlarini statistik baholash bo'yicha amalga oshirilgan tahlillar ushbu sektorning iqtisodiyotdagi o'rni va ahamiyatini chuqur ochib berdi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, kichik biznesning barqaror rivojlanishini ta'minlash uchun uning iqtisodiy ko'rsatkichlarini muntazam kuzatib borish, ularni kompleks statistik tahlil qilish va zamonaviy modellashirish usullariga tayangan holda baholash muhim strategik jarayon hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Drucker, P. F. Innovation and Entrepreneurship: Practice and Principles. New York: Harper Business, 2007.
2. Schumpeter, J. A. The Theory of Economic Development. Cambridge: Harvard University Press, 2012.
3. Porter, M. E. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. New York: Free Press, 2004.
4. OECD. SME Performance Review: Indicators and Analysis. Paris: OECD Publishing, 2020.
5. World Bank. Small and Medium Enterprise Development Report. Washington, DC: World Bank Publications, 2019.
6. Mansfield, E. Microeconomics: Theory and Applications. New York: W.W. Norton & Company, 1997

UO'K 33.1

BYUDJET DAROMADLARINI SHAKLLANTIRISHDA BEVOSITA SOLIQLAR YIG'ILUVCHANLIGINI AMALGA OSHIRISH MEXANIZMLARI VA ULARNING YECHIMLARI

S.M.Buzrukxonov, i.f.d., prof.

Annotasiya. Byudjetning eng asosiy manbalaridan biri soliqlardir. O'zbekistonda soliq tizimi muhim rol o'ynaydi, chunki soliqlar davlat byudjetini shakllantirishning asosiy vositasi hisoblanadi.

Kalit so'zlar: Byudjet, daromad, xarajat, soliq, strategiya, kichik va o'rta biznes, tadbirkorlik, davlat qarzi.

Аннотация. Одним из основных источников бюджета являются налоги. Налоговая система в Узбекистане играет важную роль, поскольку налоги являются основным средством формирования государственного бюджета.

Ключевые слова: Бюджет, доходы, расходы, налог, стратегия, малый и средний бизнес, предпринимательство, государственный долг.

Abstract. One of the main sources of the budget is taxes. The tax system in Uzbekistan plays an important role, since taxes are the main means of forming the state budget.

Keywords: Budget, income, expenditure, tax, strategy, small and medium-sized businesses, entrepreneurship, public debt.

Kirish. So'nggi yillarda byudjet daromadlari byudjet xarajatlaridan doimiy ravishda past bo'lib kelmoqda. Ayniqsa, keyingi yillarda ular orasidagi farq sezilarli darajada farq qilganini, ya'ni xarajatlarni keskin oshganini ko'rishimiz mumkin. U O'zbekiston Respublikasi Prezidentining tadbirkorlar bilan ochiq muloqoti doirasida belgilangan ustuvor vazifalar ijrosini ta'minlash, shuningdek, tadbirkorlik sub'yektlarining soliq yukini kamaytirish maqsadida qabul qilingan.

Farmonga ko'ra, 2022-yil 1-iyuldan boshlab bo'sh turgan binolar, foydalanilmayotgan ishlab chiqarish maydonlari, noturar joy inshootlari, shuningdek, qurilishi tugallanmagan ob'ektlar (foydalanilmayotgan ob'ektlar) va ushbu ob'ektlar egallab turgan yer uchastkalari uchun mol-mulk solig'i va yer solig'ining oshirilgan stavkalarini qo'llash, soliq imtiyozlarini qo'llashni to'xtatib turish tartibi va soliq imtiyozlarini qo'llashning amaldagi tartibi (mexanizmi) joriy etilishi qabul qilindi. Bundan tashqari, foydalanilmayotgan mulk egalari soliq qarzlari undirish bilan bog'liq oshirilgan stavkalarda qo'llaniladigan samarali soliq mexanizmini joriy etish natijasida mulk solig'i va yer solig'i bo'yicha mavjud soliq qarzlari hisobdan chiqarish. sud va ijro ishi yuritish tugatilishi belgilandi. "Sud hujjatlari va boshqa organlar hujjatlarini ijro etish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining 3-moddasiga asosan sud hujjatlari va boshqa organlar hujjatlarini majburiy ijro etish O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Majburiy ijro byurosining davlat

ijrochilari tomonidan amalga oshiriladi. Soliq organlari tomonidan joriy yil davomida soliq qarzini undirish munosabati bilan soliq qarzini bekor qilish to'g'risida arizalar yuboriladi, taqdim etilgan arizalar asosida qarzdorning soliq qarzi kamaytiriladi, soliq organlarining soliq qarzini undirish munosabati bilan qarzdorning mol-mulkini hisobdan chiqarish to'g'risidagi qarori asosida - mol-mulk olib qo'yiladi, inkasso topshiriq nomalari beriladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Mazkur masala yuzasidan xalqaro doiradagi olimlar S. Glinkina, V. Dadalko, V. Esipov, I. Klyamkin,

V. Ispravnikov, A. Krilov, A. Korchagin, Yu. Latov, G. Mishin, V. Ovchinskiy, Ye. Panova, Ye. Rumyanseva,

R. Satuyev, L. Timofeyev, Yu. Sqganov, N. Chernina, D. Shraer, Yu. Shishnin, P. Xlebnikov, N. Yas'kovalarning

ilmiy tadqiqot ishlari mazkur muammolarning yechimlariga qaratilgan.

Shuningdek, soliqqa oid huquqbuzarliklar masalalari bilan bog'iq ilmiy izlanishlarni maxalliy iqtisodchi olim-

lardan A. Vaxobov, E. Gadoyev, I. Jamolov, N. Jo'rayev, A. Isaxodjayev, A. Ortiqov, A. Soliyev, B. Toshmurodova,

N. Kuziyeva, N. To'xliyev, P. Yo'ldoshev, N. Usmonov, A. O'lmasov, Z. Qurbonov, Sh. Toshmatov, A. Shestakov,

Q. Yahyoyevlar ilmiy ishlarida tadqiq qilingan

Mazkur masala yuzasidan xalqaro doiradagi olimlar S. Glinkina, V. Dadalko, V. Esipov, I. Klyamkin,

V. Ispravnikov, A. Krilov, A. Korchagin, Yu. Latov, G. Mishin, V. Ovchinskiy, Ye. Panova, Ye. Rumyanseva,

R. Satuyev, L. Timofeyev, Yu. Sqganov, N. Chernina, D. Shraer, Yu. Shishnin, P. Xlebnikov, N. Yas'kovalarning

ilmiy tadqiqot ishlari mazkur muammolarning yechimlariga qaratilgan.

Shuningdek, soliqqa oid huquqbuzarliklar masalalari bilan bog'iq ilmiy izlanishlarni maxalliy iqtisodchi olim-

lardan A. Vaxobov, E. Gadoyev, I. Jamolov, N. Jo'rayev, A. Isaxodjayev, A. Ortiqov, A. Soliyev, B. Toshmurodova,

N. Kuziyeva, N. To'xliyev, P. Yo'ldoshev, N. Usmonov, A. O'lmasov, Z. Qurbonov, Sh. Toshmatov, A. Shestakov,

Q. Yahyoyevlar ilmiy ishlarida tadqiq qilingan

Mazkur masala yuzasidan xalqaro doiradagi olimlar S. Glinkina, V. Dadalko, V. Esipov, I. Klyamkin, V. Ispravnikov, A. Krilov, A. Korchagin, Yu. Latov, G. Mishin, V. Ovchinskiy, Ye. Panova, Ye. Rumyanseva, R. Satuyev, L. Timofeyev, Yu. Sqganov, N. Chernina, D. Shraer, Yu. Shishnin, P. Xlebnikov, N. Yas'kovalarning ilmiy tadqiqot ishlari mazkur muammolarning yechimlariga qaratilgan.

Shuningdek, soliqqa oid huquqbuzarliklar masalalari bilan bog'iq ilmiy izlanishlarni maxalliy iqtisodchi olimlardan A. Vaxobov, E. Gadoyev, I. Jamolov, N. Jo'rayev, A. Isaxodjayev, A. Ortiqov, A. Soliyev, B. Toshmurodova, N. Kuziyeva, N. To'xliyev, P. Yo'ldoshev, N. Usmonov, A. O'lmasov, Z. Qurbonov, Sh. Toshmatov, A. Shestakov, Q. Yahyoyevlar ilmiy ishlarida tadqiq qilingan.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolani tayyorlashda qiyosiy, tahlil qilish va tanlama kuzatish, statistik hamda ko'p omilli ekonometrik tahlil usullari, modellashtirish jarayonlarda iqtisodiy-matematik, noaniq to'plam nazariyasi, prognozlash va boshqa usullar qo'llanilgan.

Tahlil va natijalar. Soliq organlari tomonidan qarzdorlarning bank hisobvaraqlari va qarzdorlardan undirish inkasso farmoyishlari bilan amalga oshiriladi, qarzdorning valyuta mablag'lari hisobvaraqlari bo'yicha banklarga taqdimnomalar yuboriladi, soliq organlari qarzdorning mol-mulkiga soliq qarzini undirishga yo'naltirish to'g'risida qarorlar qabul qiladi, ijro etuvchi organlarga yuboriladi, soliq qarzi soliq organlarining qarori asosida undiriladi; ijro etuvchi organlarning qarzdorning soliq qarzini undirish imkoniyati bo'lmaganligi sababli, soliq organlari

tomonidan qarzdorning soliq qarzini to'lovga layoqatsiz deb topgunga qadar sudga arizalar taqdim etilgunga qadar, sud qarorlari asosida qarzdorning soliq qarzi soliq organlarining qarorlari bilan hisobdan chiqarilgunga qadar, qarzdorning soliq qarzi qarzdorning soliq qarzini undirib olish jarayonida va qarzdorning shaxsiy mol- mulkidan undirilmaguncha. jamiyat rahbari, muassislari (muassislari) subsidiar javobgarlik to'g'risidagi iltimosnomalar asosida sudga beriladi. Jismoniy shaxslar ushbu faoliyat turlari bilan 84 ta faoliyat turi bo'yicha davlat ro'yxatidan o'tgandan keyin yakka tartibdagi tadbirkor sifatida shug'ullanishi mumkin. Yakka tartibdagi tadbirkorlar aylanmasi yuz million so'mgacha bo'lgan daromad solig'i, yuz million so'mdan bir milliard so'mgacha bo'lgan aylanma solig'i, foyda va qo'shilgan qiymat solig'i bir milliard so'mdan oshganda umumiy tartibda qat'iy belgilangan miqdorda to'laydi. Yakka tartibdagi tadbirkorlar tomonidan to'lanadigan qat'iy soliqlar Soliq kodeksi bilan belgilanadi. Yakka tartibdagi tadbirkorlar faoliyatning bir nechta turlarini amalga oshirganlarida, har bir faoliyat turi uchun belgilangan soliq summasini, ikki yoki undan ortiq joylarda faoliyat yuritganda esa, ushbu joylar uchun belgilangan yuqoriroq stavkani to'laydilar.

Byudjetning eng asosiy manbalaridan biri soliqlardir. O'zbekistonda soliq tizimi muhim rol o'ynaydi, chunki soliqlar davlat byudjetini shakllantirishning asosiy vositasi hisoblanadi.

Bevosita soliqlar ko'plab davlatlar uchun muhim byudjet manbai hisoblanadi, chunki ular to'lovchilardan to'g'ridan-to'g'ri olinadi va bu davlatga doimiy, barqaror daromadni ta'minlaydi.

Soliq yig'ishning samarali mexanizmlari davlatning moliyaviy barqarorligi uchun zarur. O'zbekistonda bevosita soliqlarni yig'ishning bir qator mexanizmlari mavjud: **Soliq to'lovchilarning ro'yxatga olinishi:** Soliq to'lovchilarni ro'yxatga olish va ularni monitoring qilish jarayoni juda muhim. Bevosita soliqlarni yig'ish uchunbarcha iqtisodiy sub'ektlar ro'yxatga olinishi va soliq majburiyatlari belgilanishi zarur.

Soliq to'lovlarini nazorat qilish: Soliq to'lovchilar tomonidan soliqlar to'lanayotganini nazorat qilish uchun tizimli tekshiruvlar va auditlar amalga oshiriladi. Nazoratning samaradorligi to'g'ri soliq yig'ilishiga xizmat qiladi.

Soliq idoralari va tizimlarining roli: Soliq idoralari (masalan, O'zbekiston Respublikasining Soliq qo'mitasi) soliqlarni yig'ish, monitoring qilish, soliq to'lovchilarni ro'yxatga olish, tekshirishlar o'tkazish va soliqlarni vaqtida to'lashni ta'minlash bilan shug'ullanadi.

➤ **Onlayn va elektron tizimlar:** So'nggi yillarda O'zbekistonda elektron soliq tizimlari joriy etilgan. Bular soliq to'lovchilar uchun qulaylik yaratadi, soliq yig'ish jarayonini soddalashtiradi va soliqdan qochishni kamaytiradi.

Hozirgi kunda soliq tizimida ayrim muammolar mavjud va ular quyidagicha: Soliqlarni yig'ish tizimida bir qator muammolar mavjud bo'lishi mumkin:

1. Soliq to'lash madaniyatining pastligi:

O'zbekistonda ko'plab tadbirkorlar va jismoniy shaxslar soliqlarni to'lashga befarq yondashadi. Bu, asosan, soliq qonunchiligiga nisbatan ishonchsizlik, soliqdan qochish madaniyati va soliqqa oid tushunmovchiliklardan kelib chiqadi.

2. Soliqdan qochish:

Ba'zi yirik korxonalar yoki shaxslar soliqdan qochish usullarini qo'llaydi. Bu, o'z navbatida, davlat byudjetiga tushadigan daromadlarni kamaytiradi.

2. Soliq tizimidagi murakkabliklar:

Ba'zida soliq qonunchiligi juda murakkab bo'lishi mumkin, bu esa soliq to'lovchilarga soliq majburiyatlarini to'liq va to'g'ri bajarishda qiyinchiliklar yaratadi.

3. Soliq nazoratining zaifligi:

Soliq idoralari va nazorat mexanizmlarining yetarli darajada kuchli bo'lmasligi, soliqdan qochishning oldini olish va soliq yig'ishning samaradorligini oshirishda muammolarni keltirib chiqaradi.

Ushbu muammolarni tahlil qilish natijalarimga soslangan holda byudjet daromadlarini barqarorlashtirish uchun soliq yig'iluvchanligini oshirish maqsadida quyidagi yechimlarni ilgari suraman:

1. Soliq qonunchiligini takomillashtirish:

Soliq qonunchiligi soddalashtirilishi va yanada aniqroq bo'lishi kerak. Soliq to'lovchilar uchun soliq to'lash jarayoni soddalashtirilsa, ularning qonunlarga bo'lgan ishonchi oshadi va soliqlarni to'lashga ixtiyoriy ravishda yondashishadi.

2. To'liq elektron soliq tizimlarini joriy etish:

Soliq to'lovchilarga onlayn tizimlar orqali soliq to'lash imkoniyatini yaratish. Elektron soliq tizimlari orqali soliqlarni tezda va oson to'lash mumkin. Bu, shuningdek, davlatning soliq yig'ish jarayonini shaffof va samarali qilishga yordam beradi.

3. Soliq madaniyatini rivojlantirish:

Soliq to'lash madaniyatini oshirish uchun soliq to'lovchilarni rag'batlantirish va soliqdan qochishni oldini olish bo'yicha psixologik va iqtisodiy chora-tadbirlar amalga oshirilishi kerak. Soliq to'lovchilarga soliqlarni o'z vaqtida to'lashning foydalarini tushuntirish, ularni davlat uchun mas'uliyatli bo'lishga undash kerak.

4. Soliq idoralarining faoliyatini kuchaytirish:

Soliq idoralari faoliyatini samarali qilish, ularning xodimlari malakasini oshirish, yangi texnologiyalar va metodlarni joriy etish soliq yig'ishning samaradorligini oshiradi.

Yurtimizda ham Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan byudjet daromadlarini oshirish uchun bir qancha islohatlar olib borilmoqda. Shular jumlasidan, 2019-yilning 10-iyul kuni "Soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarorni tasdiqlashi hisoblanadi. Ushbu qarorga muvofiq, Respublikamizda soliq jarayonlarini soddalashtirish va oddiyalashtirish choralari yo'lga qo'yildi hamda soliq siyosatini muvofiqlashtirishni amaliyotga joriy etish orqali mehnatga haq to'lash jamg'armasiga soliq yuki qisqartirildi, tadbirkorlarning aylanmasidan olinadigan soliqlar takomillashtirildi, aksiz soliqlari stavkalari 3 marta qayta ko'rib chiqilgan, davlatning maqsadli jamg'armalariga majburiy ajratmalarni cheklash hamda yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i stavkalari qisqartirildi va soliq tizimi yanada optimallashtirildi.

Shu bilan birga, Shavkat Mirziyoyevning 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son farmoniga asosan "O'zbekiston-2030" strategiyasi tuzildi va ushbu strategiyada ham soliq sohasini tubdan isloh qilish, byudjet daromadlarini oshirish va yashirin iqtisodiyotni oldini olish masalalari belgilab qo'yildi:

1-jadval:

"O'zbekiston-2030" strategiyasi

1	Fiskal barqarorlikni ta'minlash va davlat majburiyatlarini samarali boshqarish.	Konsolidatsiyalashgan byudjet taqchilligini 2024-yilda yalpi ichki mahsulotga nisbatan 4 foizdan va kelgusi yillarda 3 foizdan past bo'lgan miqdorda bo'lishini ta'minlash. "Natijaga yo'naltirilgan byudjetlashtirish" amaliyotiga o'tish. "Yashirin iqtisodiyot"ni qisqartirish orqali soliq bazasini qo'shimcha kengaytirish imkoniyatidan foydalanish. Markirovkalash va raqamlashtirish tizimi samarasini oshirish va kengaytirish orqali soliq ma'murchiligi tizimining samaradorligini yanada oshirish. Davlat-xususiy sheriklik asosida amalga oshiriladigan loyihalarni daromadlilik va Davlat byudjetiga yukini inobatga olib, ularni tasniflash hamda loyiha yo'nalishlari bo'yicha boshqarish tizimini joriy etish.
2	Monopol sohalarini bozor tamoyillariga izchil o'tkazish, iqtisodiyotda xususiy sektor ulushini oshirish, tadbirkorlarga erkin faoliyat yuritishi uchun eng qulay sharoitlar yaratish.	Iqtisodiyotda nodavlat sektor ulushini 85 foizga yetkazish, davlat ulushi mavjud 2,3 mingta korxonalar sonini 6 barobarga kamaytirish. Soliq tizimining barqarorligini ta'minlash maqsadida biznes uchun qo'shilgan qiymat va foyda soliq stavkalari uch yil davomida oshirilmassligini kafolatlash. Soliq tizimini to'liq raqamlashtirish, soddalashtirish va barcha tadbirkorlar uchun teng imkoniyatlar yaratish, rasmiy sektor - nolegal faoliyatdan afzal va manfaatli bo'lishi uchun barcha zarur sharoitlarni ta'minlash. Kichik va o'rta biznesning xalqaro bozorlarga chiqishiga imkoniyatlarni kengaytirish, mikro moliyalashtirishni rivojlantirish, innovatsiyalar va startaplarni qo'llab-quvvatlash hamda yirik biznes bilan kooperatsiyani rivojlantirishning yangi instrumentlarini amaliyotga joriy etish.

Manba: <https://www.lex.uz/uz/docs/-6600413>

Ushbu strategiyadan ko'rib turibmizki, yaqin yillarda davlatimiz byudjet daromadlarini oshirish va soliq tizimini takomillashtirish uchun bir qancha o'zgarishlar olib boriladi. Bular albatta byudjet

defitsitini kamaytirishga, iqtisodiyotimizni rivojlantirishga, kichik va o'rta biznesni rivojlantirishga va kambag'allikni qisqartirishga tubdan yordam beradi. Tahlillarim natijalari shuni ko'rsatadiki, byudjet daromadlarining katta ulushi daromad soliqlariga to'g'ri keladi. Shu sababli ushbu soliq turini to'lovchilari sonini oshirish masalalarini ko'rib chiqish kerak. Misol uchun, ushbu soliq turini to'lovchilar sinfiga mansub bo'lgan kichik va o'rta biznesni hamda korporativ biznesni rivojlantirsak, tadbirkorlarimiz soni bittaga ko'paysa, ushbu tadbirkor bir vaqtning o'zida ham byudjet daromadiga ham ishsizlik darajasini qisqartirishga va shuningdek, aholi ijtimoiy hayotini yaxshilashga yordam berishi mumkin. Shuning uchun, dunyoning rivojlangan davlatlaridan standartlarni o'rganish orqali shuni ayta olamanki, daromad soliqlari stavkalari oshirish emas balki ularni tushirish orqali soliq to'lovchilarining sonini oshirish bir qancha boshqa sohalarga ham bir vaqtning o'zida yordam beradi.

Aynan, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev raisligida 2020-yil 8 yanvar kuni Davlat byudjeti parametrlarini ijro etish va hududlarda tadbirkorlikni rivojlantirish bo'yicha joriy yilgi ustuvor vazifalarga bag'ishlangan videoselektor yig'ilishi o'tkazildi [1]. Ushbu videoselektorda yurtboshimiz "Yagona yo'limiz - tadbirkorlar sonini ko'paytirish, odamlarni ishbilarmon qilish! Har bir hokim byudjetga qo'shimcha daromadlarni ta'minlashi uchun o'zi izlanishi, tadbirkorga sharoit yaratib, biznes vakillari bilan yelkama-elka ishlashi kerak", "Bitta tadbirkor o'z faoliyatini to'xtatsa ham, bunga "favqulodda holat" sifatida qaralishi kerak" deya takidlab o'tdilar. Shuningdek, selektorda yangi tadbirkorlik sub'ektlarini tashkil qilish hamda faoliyatini to'xtatgan korxonalarni tiklashga ko'maklashish kerakligi, buning uchun elektr, gaz, yo'l, suv bilan bog'liq infratuzilmani yaxshilash, yangilarini barpo etish zarurligi shu bois hokimiyatlar tomonidan oshirib bajarilgan daromadlar, birinchi navbatda, hududlarda mavjud infratuzilmani yaxshilashga yo'naltirilishi kerakligi takidlab o'tildi.

Ushbu ijobiy o'zgarishlarni davom ettirgan holda, yurtboshimizning 2024-yil 15- yanvardagi majlisida tadbirkorlarning barqarorlik reytingini joriy qilish bo'yicha taqdimot bilan tanishildi. Tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish mamlakatimiz iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishi hisoblanadi. Tadbirkorlik qilish uchun sharoitlar izchil yaxshilanib bormoqda. 2024-yilda tadbirkorlarga yanada qulayliklar yaratildi. Bu 5 million aholi bandligini ta'minlashda juda muhim o'rin tutadi. Ushbu maqsadlar uchun 83,00 trln so'm va 275,00 mln dollar kredit hamda subsidiyalar yo'naltirilishi nazarda tutilgan.

Reyting joriy qilinishi tadbirkorlar faoliyati uchun o'ziga xos rag'bat bo'lishi mumkin. Buning ahamiyati bo'yicha davlat rahbarining tadbirkorlar bilan bo'lgan ochiq muloqotida aytilgan edi. Shundan keyin ushbu reytingning mezonlari va tartib-tamoyillari ishlab chiqildi.

Bunga ko'ra, tadbirkorlar faoliyat davri, rentabellik darajasi, to'lov intizomi, aholi bandligidagi o'rni va ish haqi kabi 23 ta mezon asosida 4 ta toifaga ajratiladi. Bu soliq, adliya va sud organlari ma'lumotlari asosida shakllanadi. Har bir tadbirkor o'z o'rni va bahosini real vaqtda bilib borishi mumkin bo'ladi.

Reytingi yuqori tadbirkorlar uchun barcha soliq tekshiruvlari bekor bo'ladi, QQS summasi bir kunda va boshqa soliq turlari bo'yicha ortiqcha to'lov uch kunda qaytarib beriladi. Tovarlarini import qilishda va sotishda QQSni, bojxona va soliq organlarida o'zaro hisobga olish imkoniyati yaratiladi. Auktsiondan olingan davlat aktivlari va yer uchastkalari qiymatini bo'lib-bo'lib to'lash muddati 3 yildan 5 yilgacha uzaytiriladi. Bunga ko'ra, kamida 15% miqdorida birinchi to'lovni amalga oshirganda, qolgan sumмага yillik foizlar hisoblanmaydi.

Bu reyting shunisi bilan muhimki, tadbirkorlar faoliyatiga soliqchilar emas, elektron tizim orqali baho beriladi. Keyibgi yillarda subsidiya, imtiyoz va preferensiyalar reyting bo'yicha beriladi. Reytingi past bo'lgan tadbirkorlik sinfi intizomli tadbirkorlar safiga kirish va ko'proq imkoniyatga ega bo'lish uchun harakat qiladi.

Xulosa va takliflar. Xorijiy mamlakatlarning davlat byudjetini barqarorlashtirishdagi amaliy tajribalari O'zbekistonga muhim ko'rsatmalarni taqdim etadi. Byudjetni samarali boshqarish va davlat qarzini to'g'ri boshqarish, soliq tizimini modernizatsiya qilish va davlat xarajatlarini optimallashtirish O'zbekiston iqtisodiy rivojlanishining asosiy omillaridan bo'ladi. Shuningdek, shaffoflikni oshirish va xalqning ishonchini qozonish hamda davlat byudjeti boshqaruvida qat'iy va adolatli siyosat yuritish mamlakatimizning barqaror iqtisodiy o'sishiga xizmat qiladi.

O'zbekiston uchun integratsiyalash masalalari.

1. Xorijiy tajribalarga tayanib, O'zbekistonda ham byudjet jarayonida shaffoflikni oshirish, moliyaviy hisobotlarni xalqaro standartlarga moslashtirish zarur. Bu davlatning byudjetini samarali boshqarishda muhim rol o'ynaydi va xalqning ishonchini oshiradi.

2. Soliq tizimini optimallashtirish va soddalashtirish, soliq to'lovchilarning majburiyatlarini osonlashtirish, soliq bazasini kengaytirish O'zbekiston uchun muhim vazifadir. Xorijiy tajribalardan foydalangan holda, soliq yig'imlarini oshirish va soliq to'lovchilarni rag'batlantirish orqali davlat byudjetining barqarorligini ta'minlash mumkin.

3. Davlat qarzini boshqarish va uning xavfsizligini ta'minlash: O'zbekiston ham davlat qarzini boshqarishning samarali tizimini yaratishga intilishi lozim. Xorijiy tajribalar asosida davlat qarzining xavfsizligi va qarzlarni to'lash uchun aniq strategiyalar ishlab chiqish kerak.

4. Iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash uchun davlat xarajatlarini optimallashtirish: Xorijiy mamlakatlar tajribasidan foydalangan holda, O'zbekistonda davlat xarajatlarini optimallashtirish va unumdorligi past bo'lgan xarajatlarni qisqartirish zarur. Bu, o'z navbatida, byudjet muvozanatini saqlashga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi // *Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi*, 01.05.2023-y., 03/23/837/0241-son
2. O'zbekiston Respublikasining Byudjet kodeksi // *Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi*, 21.04.2021-y., 03/21/683/0375-son
3. O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi // *Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi*, 29.12.2023-y., 03/23/891/0989-son
4. O'zbekiston Respublikasining Bojxona kodeksi // *Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi*, 19.04.2018-y., 03/18/476/1087-son
5. O'zbekiston Respublikasining 2022-yil 30-dekabrda "2023-yil uchun O'zbekiston Respublikasining davlat byudjeti to'g'risida"gi O'RQ-813-sonli Qonuni // *Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi*, 31.12.2022-y., 03/22/813/1144-son
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 29-iyuldagi PF-5468-sonli "O'zbekiston Respublikasining soliq siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi to'g'risida"gi farmoni // *Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi*, 19.03.2020-y., 06/20/5968/0331-son
7. O'zbekiston Respublikasining 2023-yil 25-dekabrda "2024-yil uchun O'zbekiston Respublikasining davlat byudjeti to'g'risida"gi O'RQ-886-sonli Qonuni // *Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi*, 26.12.2023-y., 03/23/886/0970-son
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrda "O'zbekiston – 2030 strategiyasi to'g'risida"gi PF-158-sonli Farmoni // *Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi*, 12.09.2023-y., 06/23/158/0694-son
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 30-oktabrda PF-6098-sonli "Yashirin iqtisodiyotni qisqartirish va soliq organlari faoliyati samaradorligini oshirish bo'yicha tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida"gi farmoni // *Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi*, 31.10.2020-y., 06/20/6098/1432-son
10. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash-yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi.- Toshkent: "O'zbekiston" NMIU, 2017- 48 b.
11. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 07-yanvarda 1-sonli "Soliq xavfini boshqarish, soliq xavfi mavjud soliq to'lovchilarni (soliq agentlarini) aniqlash va soliq tekshiruvlarini tashkil etish va o'tkazish to'g'risida"gi qarori // *Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi*, 08.01.2021-y., 09/21/1/0002-son
12. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 29-iyunda 445-sonli "Mahalliy budjetlarning daromadlar bazasini kengaytirish zaxiralarini aniqlash ishlarini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori // *Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi*, 23.01.2018-y., 09/18/40/0609-son
13. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 18-iyuldagi PF-5116-sonli "Soliq ma'muriyatchiligini tubdan takomillashtirish, soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarning yig'iluvchanligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni // *Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi*, 11.01.2019-y., 06/19/5620/2501-son
14. Vahobov A.V., Malikov T.S. Moliya. Darslik / TMI – Toshkent: "Noshir", 2012. – 712 b.
15. Haydarov N. Davlat moliyasining mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishdagi o'rni // Moliya. — Toshkent: 2015.-11 b. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. – T.: «O'zbekiston», 2017. – 104b.
16. G'aybullaev.O, O'roqov.U. O'zbekiston Respublikasida byudjet tizimi va jarayoni. O'quv qo'llanma. - Toshkent: "Baktria press", 2016. -168 b.

AKSIZ SOLIG'INING HUQUQIY MEXANIZMINI TAKOMILLASHTIRISH*N.E. Ernazarov, PhD, dots., Samarqand iqtisodiyot va servis instituti, Samarqand*

Annotatsiya. Ushbu maqolada mamlakatimizda aksiz solig'ining byudjeti daromadlarini ta'minlashdagi ta'sirchanligi ekanligi tadqiq etilgan hamda aksiz solig'ining huquqiy mexanizmini takomillashtirish bo'yicha muhim takliflar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: soliq tizimi, aksiz solig'i, soliq bazasi, byudjet, soliq to'lovchi, byudjet tushumlari, monitoring tizimi, huquqiy asos, yashirin aylanma, soliq amaliyoti.

Аннотация. В данной статье рассматривается эффективность акцизов в обеспечении доходов бюджета нашей страны и излагаются важные предложения по совершенствованию правового механизма акцизов.

Ключевые слова: налоговая система, акцизный налог, налоговая база, бюджет, налогоплательщик, доходы бюджета, система мониторинга, правовая база, скрытый оборот, налоговая практика.

Abstract. This article examines the effectiveness of excise taxes in providing budget revenues to our country and sets out important proposals for improving the legal mechanism of excise taxes.

Key words: tax system, excise tax, tax base, budget, taxpayer, budget revenues, monitoring system, legal framework, hidden turnover, tax practice.

Kirish. Bugungi kunda mamlakatimizda zamonaviy soliq tizimining shakllanishi, uning faoliyati uchun normativ-huquqiy bazani yaratish, shuningdek, mamlakatda so'nggi bir necha yillar ichida rivojlanayotgan soliq sohasidagi faol xuquqiy ijodkorligi jarayoni individual jihatlarining sabablari, mohiyati va oqibatlarini har tomonlama ilmiy tahlil qilishni talab qiladi.

Soliq tizimida bilvosita soliqlar, bo'lishi davlat moliyaviy resurslarining asosiy qismini ta'minlaydi. Shu jumladan, bilvosita soliq to'lovlarining bir turi bo'lgan aksiz solig'iga so'nggi vaqtlarda mamlakat tomonidan katta e'tibor qaratilmoqda. Aksiz solig'ining mavjud bo'lish istiqbollari bilvosita soliqqa tortishning ko'p asrlik rivojlanish tarixi ko'rsatadi. Aytish joizki, bundan tashqari yuqori rentabelli sanoat tarmoqlaridan aksiz solig'ini yig'ishni oshirish orqali byudjet daromadlarini oshirish imkoniyati davlatni o'ziga jalb qiladi. Aksiz solig'ini hisoblashdagi nazariy va amaliy muammolarni ilmiy jihatdan o'rganish muhim ahamiyatga egadir. Bugungi kunda shuni aytish joizki, bilvosita soliqlar qadimda asosan sof shakldagi soliqqa tortish to'g'risidagi xuquqiy asoslarga emas, balki ishlab chiqarish hamda iste'molni bevosita tartibga solish to'g'risidagi xuquqiy asoslarga tayangan holda amaliyotda qullanilganligini guvohi bo'lishimiz mumkin.

Mamlakatda aksiz solig'ini undirishning iqtisodiyot uchun eng maqbul usullarini topish va xuquqiy tartibga solish bilvosita soliqlarning iqtisodiy va huquqiy tabiatining birligi bilan asoslangan soliq to'lovlarining mohiyatini o'rganishni talab qiladi.

Mamlakatimizda ko'p sonli xuquqiy me'yorlarning yagona tizimga keltirilishi va Soliq kodeksining O'zbekistonda soliq munosabatlarini huquqiy tartibga solishning huquqiy asosini yaratib berdi. Bugungi kunda Soliq kodeksining 40-bobida aksiz solig'ining asosiy elementlari - soliq to'lovchilar, soliq solish ob'ekti, soliq bazasi, soliq davri, soliq stavkasi, hisoblash tartibi, soliqni to'lash tartibi va shartlari belgilangan. Soliq kodeksi normalariga muvofiq, soliq turlarini hisoblash, soliyini to'lash bo'yicha ham har yili huquqiy hujjatlar qabul qilinadi. Xususan, O'zbekiston Respublikasining 2024 yil 24 dekabrda O'RQ-1014-sonli «Soliq va byudjet siyosatining 2025 yilga mo'ljallangan asosiy yo'nalishlari qabul qilinganligi munosabati bilan O'zbekiston respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida»gi qonun, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 26-iyuldagi "Alkogol va tamaki mahsulotlariga yangi namunadagi aksiz markalarini joriy etish to'g'risida" 313-son Qarorlarining qabul qilinishi aksiz solig'ining xuquqiy mexanizmini takomillashuvini belgilab beradi. Shu bois ham aksiz solig'ini undirish mexanizmini amaldagi xuquqiy normalarga rioya qilinishi ushbu soliq tizimining ahamiyati hamda amaliyotdagi o'zgarishlar mukamal darajaga yetaziladi.

O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.M.Mirziyoev ta'kidlaganidek, "Byudjet harajatlari, aholi va tadbirkorlar oldidagi majburiyatlarimizni qisqartirmagan holda, biznesga soliq yukini kamaytirish bo'yicha ishlarni davom ettiramiz. Jumladan, 1 yanvardan boshlab qo'shilgan qiymat solig'i stavkasini 15 foizdan 12 foizga pasaytirish hisobidan tadbirkorlar ixtiyorida yiliga kamida 14 trillion so'm mablag' qoladi[2].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'zbekistonda aksiz solig'ining joriy etilishi uning iqtisodiy mohiyati va huquqiy asoslari xorijiy va mahalliy iqtisodchi olimlarning qarashlarida quyidagicha yoritilgan. Q.Yahyoevning fikricha «Iqtisodiy mohiyatiga qarab soliqlarni to'g'ri va bilvosita soliqlarni bo'ladi. Bu soliqlar tovar (ish, xizmat) qiymati ustiga ustama ravishda qo'yiladi. Bilvosita soliqlar tarkibiga QQS, aksiz solig'i, bojxona boji, yer ostidan foydalanish soliqlari kiradi»[3].

A.X.Islamkulov o'z izlanishlarida byudjet daromadlarida soliqlar tushumi barqarorligini ta'minlashga doir masalalar tadqiq etilgan[4]. prof. J.R.Zaynalov fikricha —soliq nazariyasidan ma'lumki, bilvosita soliqlar mahsulot bahosiga yoki xizmat ta'rifiga ustama shaklida qo'yilib, olinadigan soliqlardir. Bunday tartib soliq to'lovchining daromadiga yo'eki uning mol-mulkiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir etmaydi[5].

O.R.Tegetayeva fikricha, "aksiz solig'i bilvosita soliq tarkibiga kirsada, hozirda uning asosiy ahamiyati aholi ijtimoiy iste'molining holati va istiqbolini baholash mezonini ekanligidadir" [6].

L.V.Borovko fikricha, "hozirgi zamon soliq siyosatining istiqbolli yo'nalishi va konseptual aksiz solig'iga tortish amaliyotining ijtimoiy yo'naltirilgan modelini shakllantirish va uning samarali rivojlanishini ta'minlashdir" [7].

Bizning fikrimizcha, aksiz solig'i xuquqiy mexanizmi takomillashtirish soliq tizimida aksizosti tovarlarni har bir tovar pozitsiyasi bo'yicha soliqni hisoblash amaliyotini tashkil etishdagi xuquqiy munosabatlardir. Shu bois, aksiz solig'ini xuquqiy mexanizmini takomillashtirish maqsadida aksiz solig'ini xuquqiy mexanizmini o'rganish muhim hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolani tayyorlashda adabiyotlarni tizimli tahlili aksiz solig'i xuquqiy mexanizmini takomillashtirish alohida ahamiyatga ega ekanligini o'zida ifoda etadi.

Tahlil va natijalar. Aksiz solig'ini xuquqiy mexanizmini takomillashtirishda byudjetning solikli tushumlarida aksiz solig'idan tushumlarning miqdoriga bevosita bog'liqdir. Ushbu solikli daromadlarning amaldagi ulushini tahlil etish orqali tushumlarning ulushini pasayishi yoki o'sishiga ta'sir etuvchi omillar sifatida soliqqa tortish amaliyotining xuquqiy asoslariga bevosita bog'liqdir. 2021-2024 yillarda aksiz solig'i tushumlarining aksizosti tovarlar kesimidagi holati 1-jadval ma'lumotlaridan ko'rish mumkin. 2021–2024 yillarda aksiz solig'idan tushumlar umumiy hajmida barqaror o'sish kuzatildi (13,1 trln so'mdan 22,8 trln so'mgacha), bu esa davlat byudjeti barqarorligini ta'minlashda aksiz solig'ining muhim manba sifatida saqlanib qolayotganini ko'rsatadi.

Jadval ma'lumotlariga ko'ra, 2021–2024 yillarda davlat byudjetiga aksiz solig'idan tushumlar barqaror o'sish tendensiyasini namoyon etdi. Xususan, 2021 yilda 13,1 trln so'mni tashkil etgan tushum 2024 yilga kelib 22,8 trln so'mga yetdi va 57,5 foizga o'sdi. Bu holat aksiz solig'ining davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishdagi muhim ahamiyatini ko'rsatadi.

1-jadval

Aksizosti tovarlar realizatsiyasidan davlat byudjetiga tushumlar tahlili[1]

T/r	Aksizosti tovarlar	Yillar				2021 yilga nisbatan 2024 yildagi farqi (+/-)
		2021	2022	2023	2024	
	Aksiz solig'idan tushum jami	13 087,5	15 455,0	17 884,0	22 769,0	+57,5
		100%	100%	100%	100%	
1	Tamaki mahsulotlaridan	14,7	14,8	14,8	12,3	-2,4
2	Alkogol mahsulotlaridan	12,9	13,3	11,2	12,6	-0,3
3	Neft mahsulotlari va boshqa aksiz to'lanadigan tovarlar va xizmatlaridan	3,9	4,3	3,0	3,7	-0,2
4	Tabiiy gazdan	33,0	31,3	39,8	38,3	+5,3
5	Mobil aloqa xizmatidan	8,3	6,4	5,7	5,2	-3,1

6	Yakuniy iste'molchilarga benzin, dizel yoqilg'isi va gaz realizatsiyasidan	22,0	25,1	22,3	23,7	+1,7
8	Polietilen granulalardan	2,8	2,0	1,9	1,3	-1,5
9	Import tovarlaridan	2,4	2,8	2,2	2,9	+0,5

Jadval ma'lumotlariga ko'ra, tamaki mahsulotlari – tushum ulushi 2021 yilda 14,7 % bo'lgan bo'lsa, 2024 yilda 12,3 % gacha pasaydi. Ya'ni, 2,4 foizga kamayish kuzatildi. Bu holat aholi salomatligini muhofaza qilish maqsadida tamaki iste'moliga qarshi davlat siyosatining ta'siri bilan izohlanishi mumkin. Alkogol mahsulotlari – 2021 yilda 12,9 % ulushga ega bo'lib, 2024 yilga kelib 12,6 % ni tashkil etdi, ya'ni 0,3 foizga kamaydi. Bu ham ichki bozorda spirtli ichimliklar iste'moli va davlat siyosati ta'siri bilan bog'liqdir. Neft mahsulotlari va boshqa aksizli tovarlar – 2021 yilda 3,9 % bo'lgan bo'lsa, 2024 yilda 3,7 % ga tushib ketdi (-0,2 foiz). Bu holat ichki bozorda neft mahsulotlarining narx dinamikasi va import-eksport omillari bilan izohlanadi. Tabiiy gaz – 2021 yilda 33,0 % bo'lgan ulush 2024 yilda 38,3 % ga yetdi va 5,3 foizga o'sdi. Bu esa gazdan davlat byudjetiga keladigan tushumning strategik ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi. Mobil aloqa xizmatlari – 2021 yilda 8,3 % bo'lgan tushum ulushi 2024 yilda 5,2 % gacha pasaydi (-3,1 foiz). Bu raqam mobil xizmatlarga nisbatan soliq siyosatining bozorda raqobatni pasaytirmaslik maqsadida qayta ko'rib chiqilganini anglatadi. Yakuniy iste'molchilarga benzin, dizel yoqilg'i va gaz realizatsiyasi – 2021 yilda 22,0 % bo'lgan ulush 2024 yilga kelib 23,7 % ga ko'tarildi (+1,7 foiz). Bu holat ichki iste'molning o'sishi va transport sohasidagi talabning ortishi bilan bog'liq. Polietilen granulari – 2021 yilda 2,8 % bo'lgan bo'lsa, 2024 yilda 1,3 % gacha kamaydi (-1,5 foiz). Bu ko'rsatkich ishlab chiqarish va eksport hajmlaridagi pasayish bilan izohlanishi mumkin. Import tovarlari – 2021 yilda 2,4 % bo'lgan ulush 2024 yilda 2,9 % ga yetdi (+0,5 foiz). Bu esa import hajmining o'sishi hamda tashqi savdo faoliyatida aksiz soliqlarining ahamiyati oshganini ko'rsatadi. Bu esa aksiz solig'ining davlat byudjeti uchun muhim moliyaviy manba sifatidagi ahamiyati ortib borayotganini ko'rsatadi. Biroq, tarkibiy tahlil shuni ko'rsatadiki:

- tamaki va mobil aloqa xizmatlaridan tushumlar sezilarli qisqargan, bu sohalarda sog'lomlashtirish siyosati, bozor sig'imining cheklanishi hamda raqobatchi texnologiyalar ta'siri bilan izohlanadi;

- alkogol va neft mahsulotlari bo'yicha tushumlar ham kamayish tendensiyasida, bu esa nazoratni kuchaytirish zarurligini anglatadi;

- tabiiy gaz va yoqilg'i mahsulotlari bo'yicha o'sish qayd etilgan, bu esa ichki bozorda talab yuqori ekanini hamda davlat byudjetiga barqaror manba yaratilayotganini ko'rsatadi;

- import tovarlaridan tushum ortishi tashqi savdo hajmlari va import nazoratining kuchayganini anglatadi.

Shu bilan birga, politilen granulasi va ayrim boshqa mahsulotlardan tushumning pasayishi iqtisodiyotning sanoat tarmoqlari faoliyatini diversifikatsiya qilish zarurligini ko'rsatadi. Umuman olganda, aksiz solig'i bo'yicha tushumlar o'sishi ijobiy holat bo'lsa-da, ayrim tarmoqlarda pasayish tendensiyalari mavjud. Bu esa kelgusida:

- aksiz stavkalarini qayta ko'rib chiqish lozim;

- soliq bazasini kengaytirish zarur;

- noqonuniy aylanmani cheklash va yashirish iqtisodiyotga barham berish lozim;

- eksport va import operatsiyalarida shaffoflikni ta'minlash kabi choralarni talab etadi.

Xulosa va takliflar.

- “Aksiz to'lanadigan tovarlarni o'z ehtiyojlari uchun foydalanish” tushunchasini qonunchilikda aniqlash (masalan, korxonada xizmat mashinasi uchun sarflangan yoqilg'i hisoblanadimi yoki yo'q) zarur. Ikki xil talqinning oldini olib, soliq organlari va tadbirkorlar o'rtasida nizolarni kamaytirish lozim;

- aksizli tovarlarning minimal bahosini Davlat soliq qo'mitasi tasdiqlagan reestr asosida belgilash lozim. Korxonalarning sun'iy ravishda past baholab, soliq bazasini kamaytirish holatlarini cheklash zarur;

- aksizli tovar eksportida 180 kun ichida valyut tushmasa, soliq imtiyozini bekor qilinadi degan qoidani mustaxkamlab, shuningdek, uzaytirish imkoniyatini (fors-major, bank to'lovlarida kechikish

sabablari bilan) qonunga kiritish zarur. Eksport bilan shug'ullanuvchi tadbirkorlar manfaatlarini himoya qilish hamda soliqdan qochish holatlarini cheklash lozim;

-davlat byudjeti qonunida tasdiqlanadigan stavkalarni har yili qayta ko'rib chiqishda, ijtimoiy ahamiyatga ega tovarlarga past stavka yoki nol stavka qo'llash imkoniyatini qonun bilan mustahkamlash zarur. Aholi ehtiyoji uchun zarur tovarlar (suyultirilgan gaz, ayrim yoqilg'i turlari) narxining keskin oshib ketishini cheklash lozim;

-aksiz solig'i hisoboti va to'lovini to'liq elektron tarzda (E-Soliq, E-Customs) amalga oshirish talabini qonun darajasida kiritish va shu asosida hisobotlarda shaffoflik, tezkorlik va inson omilini kamaytirish lozim;

-aksizli tovarlar aylanmasi ustidan avtomatlashgan monitoring tizimini ("track & trace") joriy etish va buni Soliq kodeksida huquqiy asos bilan mustahkamlash lozim. Bu o'z navbatida kontrabanda va yashirin aylanmani oldini oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 30 dekabrda O'RQ-742-sonli, 2020 yil 30 dekabrda O'RQ-657-sonli, 2022 yil 30 dekabrda O'RQ-812-sonli, 2023 yil 28 dekabrda O'RQ-891-sonli, 2024 yil 24 dekabrda O'RQ-1014-sonli Qonunlari to'plami.

2.Mirziyoev Sh.M. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga Murojaatnomasi. <https://president.uz/uz/lists/view/5774>.

3.Yahyoyev Q. Soliqqa tortish nazariyasi va amaliyoti. – T.: G'afur G'ulom, 2008. - 32-33 b.

4.Islamkulov A.X. Byudjet daromadlarida bevosita soliqlar tushumi barqarorligini ta'minlash yo'llari: i.f.n. ilmiy darajasini olish uchun dissertatsiya avtoreferati. – T.: BMA, 2012 - 21 b.

5.J.R.Zaynalov va boshq. Soliqlar va soliqqa tortish. Darslik – T.: "Iqtisod-Moliya " 2021. -264 b.

6.Tegetayeva O.R. K problemam reformi aksiznogo nalogooblojeniya// Nalogoviy menedjment. – 2016. – № 6.- s.23-27.

7.Borovko L.V. Formirovaniye sotsialno-oriyentirovannoy modeli aksiznogo nalogooblojeniya i effektivnost yeyo razvitiya// Problemi ekonomiki i yuridicheskoy praktiki, 2012, №6, s. 71-75.

UO'K 338.24.021.8

SUN'IY INTELEKT TEXNOLOGIYALARINI KICHIK VA O'RTA BIZNES KORXONALARIDA JORIY ETISH ORQALI SAVDO SAMARADORLIGINI OSHIRISH, MIJOZLAR BILAN ISHLASH SIFATINI YAXSHILASH VA RAQOBATBARDOSHLIKNI KUCHAYTIRISH

D.X.Iskandarov, katta o'qituvchi, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Andijon fakulteti, Andijon

A.A.Galatov, katta o'qituvchi, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Andijon fakulteti, Andijon

Annotatsiya. Maqolada kichik va o'rta biznes korxonalarida sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarini joriy etishning ahamiyati, ularning savdo samaradorligini oshirish, mijozlar bilan ishlash sifatini yaxshilash hamda raqobatbardoshlikni kuchaytirishdagi o'rni tahlil qilingan. Sun'iy intellekt vositalarining amaliy qo'llanilishi, xususan, avtomatlashtirilgan savdo jarayonlari, mijozlar xatti-harakatini tahlil qilish, shaxsiylashtirilgan marketing strategiyalari va chatbotlar orqali xizmat ko'rsatishni takomillashtirish imkoniyatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, kichik biznes, o'rta biznes, savdo samaradorligi, mijozlar bilan ishlash, raqobatbardoshlik, raqamli transformatsiya, innovatsion texnologiyalar.

Аннотация. В статье проанализировано значение внедрения технологий искусственного интеллекта (ИИ) в деятельность малых и средних предприятий (МСП), а также их роль в повышении эффективности продаж, улучшении качества работы с клиентами и усилении конкурентоспособности. Рассмотрены практические аспекты применения инструментов искусственного интеллекта, в частности автоматизация торговых процессов, анализ поведения клиентов, персонализированные маркетинговые стратегии и использование чат-ботов для совершенствования обслуживания. Результаты исследования показывают, что внедрение ИИ позволяет МСП снижать издержки, эффективно использовать ресурсы и быстрее адаптироваться к изменениям на рынке.

Ключевые слова: искусственный интеллект, малый бизнес, средний бизнес, эффективность продаж, работа с клиентами, конкурентоспособность, цифровая трансформация, инновационные технологии

Abstract. This article analyzes the importance of implementing artificial intelligence (AI) technologies in small and medium-sized enterprises (SMEs) and their role in improving sales efficiency, enhancing customer relationship management, and strengthening competitiveness. The practical applications of AI tools — including automated sales processes, customer behavior analysis, personalized marketing strategies, and service improvement through chatbots — are discussed in detail. The study highlights that the integration of AI technologies enables SMEs to reduce costs, utilize resources more efficiently, and adapt more rapidly to market changes.

Keywords: artificial intelligence, small business, medium-sized enterprises, sales efficiency, customer relationship management, competitiveness, digital transformation, innovative technologies.

Kirish. Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida iqtisodiyotning eng tez moslasha oladigan tarmog‘i sifatida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari oldida yangi imkoniyatlar va ayni paytda jiddiy chaqiriqlar paydo bo‘lmoqda. Raqobat muhitining keskinlashuvi, bozordagi tezkor o‘zgarishlar, xaridorlar talablari evolyutsiyasi, ishlab chiqarish resurslariga bo‘lgan bosim va mehnat unumdorligining yetarli darajada bo‘lmashligi kichik biznesni innovatsion yechimlar bilan qurollantirish zaruratini keltirib chiqarmoqda [1].

Yillar davomida “sun‘iy intellekt” tushunchasiga turli ta’riflar berilgan. 2004 yilda kompyuter olimi Jon Makkarti SI’ni “inson aqlini tushunadigan aqlli mashina va dasturlar yaratish bo‘yicha muhandislik va fan sohasi” deb ta’riflagan. Boshqa ta’riflarda esa SI — bu inson intellektini mashinalar orqali taqlid qilib, odatda inson tomonidan bajariladigan vazifalarni avtomatlashtirishga qaratilgan kompyuter fanining sohasi sifatida ta’riflanadi [2].

O‘zbekiston iqtisodiyotida sun‘iy intellekt texnologiyalarini joriy etish borasida izchil islohotlar amalga oshirilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 26-fevraldagi PQ–4996-son qarorida “Sun‘iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish va ularni iqtisodiyot tarmoqlariga joriy etish” ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilangan. Shuningdek, “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasida kichik va o‘rta bizneslarning raqamli transformatsiyasini jadallashtirish, ularni zamonaviy texnologiyalar bilan ta’minlashga alohida e’tibor qaratilgan [3].

SI g‘oyasi ilk bor 1950 yilda Alan Tyuringning “Hisoblash mashinalari va intellekt” nomli maqolasida ilgari surilgan. Tyuring “kompyuter fani otasi” sifatida tanilgan. U o‘z asarida “Mashinalar o‘ylay oladimi?” degan savolni qo‘yadi va bugungi kunda “Tyuring testi” deb nomlanuvchi usulni taklif qiladi — bu usul mashina insondek fikrlay oladimi, yo‘qmi, aniqlashga yordam beradi [4].

SI turli yo‘nalishlarni qamrab oladi: idrok qilish, tilni tushunish, muammoni hal qilish, mantiqiy fikrlash va o‘rganish. Bugungi kunda SI hayotning ko‘plab sohalarida qo‘llaniladi: chatbotlar, inson resurslarini boshqarish, sog‘liqni saqlash, elektron tijorat, logistika va boshqalar [5].

Kichik va o‘rta biznes korxonalari mamlakat iqtisodiyotida muhim o‘rin tutadi. Ular son jihatidan ko‘p bo‘lib, yirik kompaniyalarga qaraganda ko‘proq ishchi kuchini band qiladi. Yevropa Ittifoqi standartlariga ko‘ra, kichik korxonalar 50 nafardan kam, o‘rta korxonalar esa 250 nafardan kam xodimga ega mustaqil biznes subyektlaridir. Masalan: sport zallari, advokatlik idoralari, stomatologiya klinikalari, sataroshxonalar, barlar va hokazolar [5].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. So‘nggi yillarda sun‘iy intellekt (SI) texnologiyalari iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida, xususan, savdo, marketing, mijozlar bilan ishlash va boshqaruv tizimlarida keng qo‘llanilmoqda. Xalqaro tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, SI-yechimlar kichik va o‘rta biznes (KOB) subyektlarining samaradorligini oshirish, xarajatlarni kamaytirish, vaqtni tejash va raqobatbardoshligini kuchaytirishda muhim omil sifatida namoyon bo‘lmoqda [6].

Shuningdek, turli mamlakatlarda olib borilgan tadqiqotlar natijalari KO‘B sektorida SI texnologiyalarini joriy etishning quyidagi asosiy yo‘nalishlarini ajratib ko‘rsatadi [7]:

1. Savdo va marketing samaradorligini oshirish, ya’ni maqsadli auditoriyani aniqlash, reklama strategiyalarini avtomatlashtirish va konversiya darajasini ko‘tarish;

2. Avtomatlashtirilgan mijozlar xizmati orqali chatbotlar yordamida tezkor mulohazani ta'minlash va xizmat sifati hamda mijoz sodiqligini oshirish;

3. Kadrlar boshqaruvi jarayonlarini takomillashtirish, ya'ni SI-analitika asosida xodimlarni tanlash, baholash va motivatsiya tizimini raqamlashtirish.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotning metodologik asosi kichik va o'rta biznes korxonalarida sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etish jarayonining iqtisodiy, tashkiliy va texnologik jihatlarini chuqur tahlil qilishga qaratilgan. Tadqiqotda tizimli yondashuv, taqqoslash, statistik tahlil, ekspert baholash va empirik kuzatuv kabi ilmiy usullar kompleks qo'llanildi.

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

KO'Blarda sun'iy intellekt texnologiyalarining qo'llanish holatini o'rganish va tahlil qilish;

Savdo va marketing jarayonlarida SI texnologiyalarining samaradorlikka ta'sirini aniqlash;

Mijozlar bilan ishlash jarayonini avtomatlashtirishda SI vositalarining roli va afzalliklarini baholash;

Sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etishdagi muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqish.

Tahlil va natijalar. O'zbekiston iqtisodiyotida kichik va o'rta biznes sektori yalpi ichki mahsulotning qariyb 55–60 foizini tashkil etadi. So'nggi yillarda mazkur korxonalar faoliyatida raqamli transformatsiya jarayonlari faollashdi, ammo sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etish darajasi hali pastligicha qolmoqda. Statistika agentligi ma'lumotlariga ko'ra, 2024-yilda KOB subyektlarining atigi 8 foizi faoliyatida SI yoki avtomatlashtirilgan tahlil tizimlaridan foydalangan. Bu ko'rsatkich rivojlangan davlatlarda 35–40 foizni tashkil etadi.

Buning asosiy sabablari sifatida:

- texnik infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi,
- moliyaviy resurslarning cheklanganligi,
- malakali IT-mutaxassislar tanqisligi,
- xodimlarning raqamli savodxonligi pastligi kabi omillar qayd etiladi.

Shu bilan birga, SI asosidagi yechimlardan foydalangan korxonalar savdo samaradorligi, mijozlar bilan ishlash sifati va marketing natijalarida sezilarli o'sishni qayd etgan. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etgan KO'Blar quyidagi ijobiy natijalarga erishgan:

1-jadval

Ko'rsatkich	SI joriy etilgan korxonalar	An'anaviy korxonalar
Savdo hajmi o'sishi (%)	25–35	10–12
Mijozlarni qayta jalb etish darajasi (%)	60	40
Reklama xarajatlarini qisqartirish (%)	20–25	0
Xizmat sifati bo'yicha mijoz baholari (1–5 ballik tizimda)	4.6	3.8

Manba: Muallif tomonidan statistik qiymatlar asosida tayyorlagan.

Ushbu jadval natijalari va grafikdan ko'rish mumkinki, SI-agentlar orqali maqsadli marketing, shaxsiylashtirilgan reklama, talab prognozi va mijozlar xatti-harakatini tahlil qilish imkoniyatlaridan kelib chiqadi.

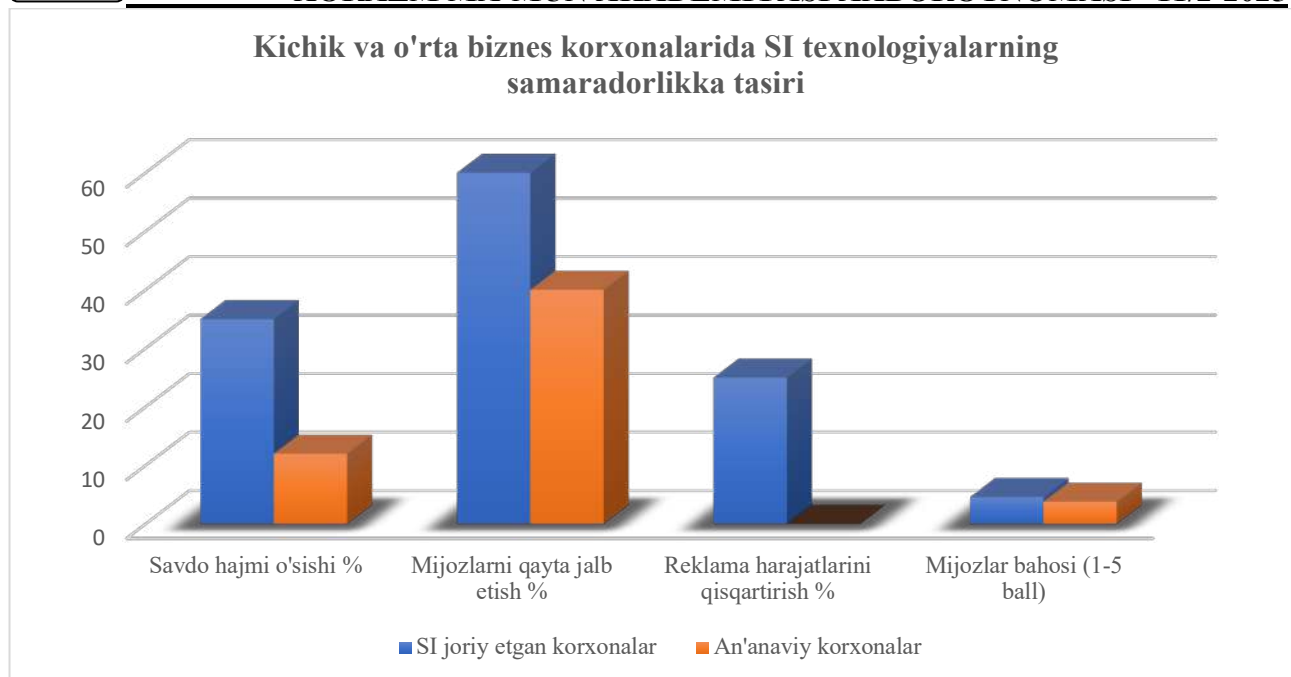
Bunda avtomatlashtirilgan savdo tahlili, ma'lumotlarga asoslangan qaror qabul qilish, va real vaqt rejimida monitoring tizimlari muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan ayrim innovatsion kompaniyalar — Innoway.uz, IT Park rezidentlari va DataSite AI — shu yo'nalishda amaliy natijalarga erishgan.

O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki:

1. Sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etish savdo samaradorligini oshiradi, mijozlar bilan ishlash tizimini soddalashtiradi va sifati yaxshilaydi.

2. SI yechimlari kichik va o'rta biznes korxonalariga resurslardan samarali foydalanish, raqobatbardosh strategiyalarni ishlab chiqish va bozor sharoitlariga tez moslashish imkonini beradi.

3. Sun'iy intellektning muvaffaqiyatli joriy etilishi uchun texnologik infratuzilmani takomillashtirish, kadrlar salohiyatini oshirish va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash muhim ahamiyatga ega.

1-rasm. Kichik va o'rta biznes korxonalarida SI texnologiyalarining samaradorlikka ta'siri gistogrammasi
Manba: Muallif hisob-kitoblari asosida

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, sun'iy intellekt texnologiyalarining kichik va o'rta biznes korxonalari faoliyatida barqaror o'sish, innovatsion rivojlanish va raqobatbardoshlikni ta'minlashda hal qiluvchi omil ekanini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Wooldridge M (2020) Artificial Intelligence requires more than deep learning—but what, exactly? *Artif Intell* 289:1033862.
2. Baboota R, Kaur H (2019) Predictive analysis and modelling football results using machine learning approach for English Premier League. *Int J Forecast* 35(2):741–755
3. Bengio Y, Courville A, Vincent P (2013) Representation learning: a review and new perspectives. *IEEE Trans Pattern Anal Mach Intell* 35(8):1798–1828
4. Iskandarov Davlatbek Xursanbekovich. “O'zbekiston kichik va o'rta biznes korxonalari faoliyatida xorijiy tajriba asosida sun'iy intellektga asoslangan savdo agentini joriy etish masalalari”.
5. Artificial Intelligence A Modern Approach Fourth Edition Global Edition Stuart J. Russell and Peter Norvig 2022 y. *Artif Intell* 289:103386
6. Baboota R, Kaur H (2019) Predictive analysis and modelling football results using machine learning approach for English Premier League. *Int J Forecast* 35(2):741–755
7. Bengio Y, Courville A, Vincent P (2013) Representation learning: a review and new perspectives. *IEEE Trans Pattern Anal Mach Intell* 35(8):1798–1828

UO'K: 631.16:631.11

QISHLOQ XO'JALIGI KORXONALARIDA AYLANMA MABLAG'LARNING IQTISODIY MOHIYATI VA ULARNI BOSHQARISHNING NAZARIY ASOSLARI

M.A.Kalbaev, tayanch doktorant, Qoraqalpog'iston Respublikasi, Nukus

Annotatsiya. Maqolada qishloq xo'jaligi korxonalarida aylanma mablag'larning iqtisodiy mohiyati, ularning tarkibi va aylanish bosqichlari, shuningdek, samarali boshqarishning nazariy va amaliy asoslari yoritilgan. Xalqaro, MDH va O'zbekiston tajribasi asosida agrar sohada aylanma mablag'larni boshqarishning xususiyatlari hamda Qoraqalpog'iston Respublikasi misolida amaliy jihatlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: aylanma mablag'lar, qishloq xo'jaligi, boshqaruv, aylanish, rentabellik, likvidlik, zaxiralar, moliyalashtirish, samaradorlik, Qoraqalpog'iston.

Аннотация. В статье рассмотрены экономическая сущность оборотных средств в сельскохозяйственных предприятиях, их структура и этапы оборота, а также теоретические и практические основы эффективного управления. На основе

международного, стран СНГ и узбекского опыта проанализированы особенности управления оборотными средствами в аграрной сфере, включая практику Республики Каракалпакстан.

Ключевые слова: оборотные средства, сельское хозяйство, управление, оборачиваемость, рентабельность, ликвидность, запасы, финансирование, эффективность, Каракалпакстан.

Abstract. The article examines the economic essence of working capital in agricultural enterprises, its structure and turnover stages, as well as the theoretical and practical foundations of effective management. Based on international, CIS, and Uzbek experiences, the paper analyzes the specific features of working capital management in the agricultural sector, with a case study of the Republic of Karakalpakstan.

Keywords: working capital, agriculture, management, turnover, profitability, liquidity, inventory, financing, efficiency, Karakalpakstan.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasi agrar sektorida amalga oshirilayotgan islohotlar qishloq xo‘jaligi korxonalarining moliyaviy barqarorligini oshirish, ularning ishlab chiqarish samaradorligini ta‘minlash hamda bozor sharoitiga moslashuvchanligini kuchaytirishga qaratilmoqda. Bunda aylanma mablag‘lar va ulardan samarali foydalanish masalasi alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki aylanma mablag‘lar ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini, resurslardan oqilona foydalanishni va mahsulot yetkazib berishning o‘z vaqtida amalga oshirilishini ta‘minlovchi muhim moliyaviy-iqtisodiy resurs hisoblanadi.

Aylanma mablag‘larning yetarli hajmda shakllanishi va ularning oqilona boshqarilishi korxonalar faoliyatining likvidligi, to‘lov qobiliyati hamda umumiy rentabelligini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Qishloq xo‘jaligi korxonalari uchun bu masalaning dolzarbligi yanada yuqori, chunki ishlab chiqarish mavsumiy xarakterga ega bo‘lib, mablag‘larning aylanish tezligi va hajmi tashqi sharoitlar — iqlim, bozor narxlari va logistika imkoniyatlariga bevosita bog‘liqdir.

Xalqaro iqtisodiy adabiyotlarda aylanma mablag‘lar boshqaruvi korxona moliyaviy menejmentining markaziy yo‘nalishlaridan biri sifatida qaraladi. J.M. Keynes, A. Marshall, F. Kotler kabi klassik iqtisodchilar, shuningdek, zamonaviy ilmiy maktab vakillari aylanma kapitalning optimal hajmi va aylanish tezligi ishlab chiqarish samaradorligini oshirish hamda moliyaviy xavflarni kamaytirishda muhim ahamiyat kasb etishini ta‘kidlaganlar.

Xalqaro miqyosdagi ilmiy qarashlar bilan bir qatorda, Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi (MDH) mamlakatlari olimlari ham aylanma mablag‘larni boshqarish masalalariga katta e‘tibor qaratganlar. Jumladan, V.V. Kovalev, A.D. Sheremet, G.V. Savitskaya kabi iqtisodchilar o‘z tadqiqotlarida korxona aylanma kapitalining optimal tuzilmasini aniqlash, uning aylanish tezligini oshirish hamda resurslardan samarali foydalanishning iqtisodiy mexanizmlarini ishlab chiqqanlar. Ular ishlab chiqarishning uzluksizligini ta‘minlash uchun aylanma mablag‘lar hajmini bozor sharoitlariga moslashtirish, shuningdek, moliyaviy oqimlarni boshqarishda operativ rejalashtirish va nazoratning ahamiyatini alohida ta‘kidlaydilar.

O‘zbekistonlik olimlar ham ushbu yo‘nalishda ilmiy izlanishlar olib borib, agrar soha korxonalarining moliyaviy barqarorligini oshirish va aylanma mablag‘lardan samarali foydalanish bo‘yicha qator ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqmoqdalar. Xususan, Q.X. Abduraxmonov, A.V. Vaxabov, M.Q. Pardaev, T.Z. Teshaboev, E.T. Odilov kabi tadqiqotchilar qishloq xo‘jaligi tarmog‘ida aylanma mablag‘larni boshqarishning mintaqaviy xususiyatlarini o‘rganib, mavsumiylik, narxlarning o‘zgaruvchanligi va ishlab chiqarish resurslari ta‘minotidagi uzilishlar sharoitida optimal boshqaruv yondashuvlarini asoslab berganlar.

Ayrim mahalliy tadqiqotlarda, jumladan, Qoraqalpog‘iston Respublikasi misolida olib borilgan ilmiy ishlarda aylanma mablag‘lar tarkibida urug‘lik, yoqilg‘i-moylash materiallari, ozuqa zaxiralari kabi moddi resurslarning ulushi yuqoriligi, ularni moliyalashtirish manbalarining yetarli darajada diversifikatsiya qilinmaganligi aniqlangan. Bu esa korxonalar likvidligiga, ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligiga va bozor talabiga tezkor javob qaytarish imkoniyatlariga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi.

Aylanma mablag'lar — bu korxonaning ishlab chiqarish jarayonini uzluksiz ta'minlash uchun doimiy ravishda aylanishda bo'ladigan, qisqa muddatli aktivlari majmuasidir. Ular ishlab chiqarish vositalarining bir qismi bo'lib, bir ishlab chiqarish sikli davomida to'liq iste'mol qilinadi va o'z qiymatini tayyor mahsulot tannarxiga to'liq o'tkazadi.

Iqtisodiy nazariyada aylanma mablag'lar moliyaviy menejmentning eng muhim obyektlaridan biri sifatida qaraladi, chunki ular ishlab chiqarish hajmi, mahsulot sifati, moliyaviy barqarorlik hamda korxonaning to'lov qobiliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Aylanma mablag'larning yetarli miqdorda mavjud bo'lishi ishlab chiqarishning uzluksizligini ta'minlash, ortiqcha hajmi resurslarning samarasiz band bo'lishiga olib keladi. Shu bois, aylanma mablag'larning optimal hajmini aniqlash va ularni oqilona boshqarish korxonaning iqtisodiy samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Aylanma kapital tushunchasi kengroq bo'lib, u nafaqat aylanma mablag'larni, balki korxonaning barcha qisqa muddatli aktivlarini o'z ichiga oladi. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga (IFRS) ko'ra, aylanma kapital (net working capital) — bu korxonaning joriy aktivlari va joriy majburiyatlari o'rtasidagi farqdir.

Agrar sohada aylanma mablag'larning tarkibi quyidagilardan iborat bo'ladi:

1. Ishlab chiqarish zaxiralari — urug', o'g'it, yoqilg'i, ehtiyot qismlar;
2. Ishlab chiqarish jarayonidagi yarim tayyor mahsulotlar;
3. Tayyor mahsulot zaxiralari;
4. Pul mablag'lari va qisqa muddatli moliyaviy investitsiyalar;
5. Debitorlik qarzlari [2].

Aylanma mablag'larning aylanish jarayoni uch asosiy bosqichdan iborat:

1. Pul mablag'lari bosqichi — resurslar xarid qilinadi (urug', o'g'it, texnika yoqilg'isi va h.k.);

2. Ishlab chiqarish bosqichi — xarid qilingan resurslar mahsulot yetishtirish jarayonida iste'mol qilinadi;

3. Tovar-pul bosqichi — tayyor mahsulot sotiladi va pul shakliga qaytadi.

Aylanish davrining qisqarishi korxona likvidligini oshiradi, moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini yaxshilaydi. Ammo qishloq xo'jaligi tarmog'ida mavsumiylik tufayli aylanish davri, odatda, sanoat korxonalariga nisbatan ancha uzun bo'ladi.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining o'ziga xos jihatlari aylanma mablag'larning boshqaruviga bevosita ta'sir qiladi:

- Mavsumiylik — yil davomida ishlab chiqarish jarayonlari bir maromda ketmaydi;
- Tabiiy-iqlim sharoitiga bog'liqlik — hosildorlik va ishlab chiqarish sikli ob-havo sharoitlariga bevosita bog'liq;

- Biologik aktivlar mavjudligi — chorva mollari, ko'chatlar kabi aktivlar aylanish davrini uzaytiradi;

- Resurslarni oldindan xarid qilish zarurati — mavsum boshlanishidan ancha oldin urug', o'g'it va yoqilg'ilarni tayyorlash talab etiladi;

- Mahsulotning tez buziluvchanligi — logistika va saqlash infratuzilmasi samaradorligini talab qiladi [4].

Agrar sohada aylanma mablag'larni boshqarish amaliyoti ishlab chiqarishning uzluksizligini ta'minlash, moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash va resurslardan samarali foydalanishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar tizimini o'z ichiga oladi. Bu jarayon, avvalo, korxona faoliyatining mavsumiy xususiyatlari, tabiiy-iqlim sharoitlari va bozor kon'yunkturasi bilan chambarchas bog'liqdir.

Aylanma mablag'larni boshqarishning amaliy mexanizmlari odatda quyidagi yo'nalishlarda amalga oshiriladi:

1. **Ishlab chiqarish zaxiralarini rejalashtirish va optimallashtirish.** Qishloq xo'jaligi korxonalari urug', mineral o'g'it, yoqilg'i-moylash materiallari va boshqa ishlab chiqarish resurslarini mavsum boshlanishidan ancha oldin xarid qiladi. Shu bois, zaxiralarni optimal hajmda shakllantirish va ularning aylanish tezligini oshirish muhim ahamiyatga ega. Haddan tashqari ortiqcha

zaxiralar mablag'larning muzlab qolishiga olib keladi, resurslarning yetishmasligi esa ishlab chiqarish jarayonini izdan chiqaradi.

2. **Debitorlik va kreditorlik qarzlari boshqarish.** Agrar sektorda mahsulot realizatsiyasi ko'pincha muddatli to'lov asosida amalga oshiriladi. Shu sababli, debitorlik qarzlari kamaytirish, ularning qaytarilish muddatini qisqartirish va kreditorlik qarzlari bilan muvozanatini saqlash moliyaviy oqimlarni boshqarishda hal qiluvchi omildir.

3. **Moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish.** Aylanma mablag'larni shakllantirishda korxonalar o'z mablag'lari, bank kreditlari, davlat subsidiyalari, xalqaro grantlar va kooperativ moliyaviy mexanizmlaridan foydalanadilar. Qoraqalpog'iston Respublikasida davlat-xususiy sheriklik asosida moliyalashtirish amaliyoti bosqichma-bosqich rivojlanmoqda, ammo tijorat kreditlari foiz stavkalarining yuqoriligi va garov talablarining murakkabligi ko'plab fermer xo'jaliklari uchun to'siq bo'lib qolmoqda.

4. **Aylanish davrini qisqartirish.** Aylanma mablag'larning aylanish davrini qisqartirish orqali korxona likvidligini oshirish mumkin. Buning uchun ilg'or agrotexnologiyalarni joriy etish, tezpishar navlarni ekish, logistika tizimini yaxshilash va marketing kanallarini kengaytirish zarur.

5. **Raqamli texnologiyalarni joriy etish.** Aylanma mablag'lar boshqaruvining zamonaviy amaliyotida raqamli boshqaruv tizimlari, onlayn-buxgalteriya va resurslarni monitoring qilish platformalari keng qo'llanmoqda. Bu jarayon mablag'lar harakatini real vaqt rejimida nazorat qilish, ortiqcha xarajatlarni kamaytirish hamda moliyaviy intizomni kuchaytirishga xizmat qiladi.

Amaliy tajriba shuni ko'rsatadiki, aylanma mablag'larni boshqarishda muvaffaqiyatga erishgan agrar korxonalar quyidagi umumiy belgilarga ega: resurslardan foydalanishda yuqori darajadagi intizom, moliyaviy oqimlarni diversifikatsiya qilish, mahsulotni tezkor realizatsiya qilish kanallarining mavjudligi va davlat qo'llab-quvvatlash mexanizmlaridan samarali foydalanish.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, agrar sohada aylanma mablag'larni samarali boshqarish korxona faoliyatining moliyaviy barqarorligi va ishlab chiqarish samaradorligini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Aylanma mablag'larning optimal hajmini belgilash, ularning aylanish davrini qisqartirish, resurslardan oqilona foydalanish hamda moliyaviy oqimlarni muvofiqlashtirish orqali ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligi ta'minlanadi va korxonaning bozor sharoitidagi raqobatbardoshligi oshadi.

Xalqaro va mahalliy tajribalar shuni tasdiqlaydiki, agrar korxonalarda aylanma mablag'larni boshqarishda quyidagi omillar ustuvor ahamiyatga ega: ishlab chiqarish zaxiralarini optimal rejalashtirish, debitorlik va kreditorlik qarzlari muvozanatlashtirish, moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish hamda zamonaviy raqamli texnologiyalarni joriy etish. Qoraqalpog'iston Respublikasi sharoitida esa ushbu jarayonlar hududning iqtisodiy salohiyati, infratuzilma darajasi va tabiiy-iqlim xususiyatlari bilan bevosita bog'liqdir.

Shu bois, mintaqada aylanma mablag'lardan foydalanish samaradorligini oshirish uchun quyidagilarni amalga oshirish maqsadga muvofiq: davlat-xususiy sheriklik asosidagi moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini kengaytirish, resurslar ta'minoti bo'yicha logistika infratuzilmasini rivojlantirish, kadrlar malakasini oshirish va raqamli boshqaruv tizimlarini joriy etish.

Mazkur tadqiqot natijalari agrar korxonalar faoliyatida aylanma mablag'lar boshqaruvini takomillashtirish orqali ishlab chiqarish rentabelligini oshirish, moliyaviy xavflarni kamaytirish va qishloq xo'jaligi tarmog'ining barqaror rivojlanishiga erishish mumkinligini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF–60-son Farmoni // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. — 2022. — № 4. — B. 36–52.

2. Баженова, В.С., Бонюшко, Н.А. Финансовый менеджмент в сельском хозяйстве. — М. : Экономика, 2019. — 256 с.

3. Пиличев, В.В., Котляревская, И.В. Оборотный капитал предприятия: теория и практика управления. — СПб. : Питер, 2020. — 304 с.

4. Пардаев, М.Қ., Мухаммедов, М.М. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. — T. : Iqtisodiyot, 2020. — 384 б.

5. Одилов, Э.Т., Арабов, Н.У. Qishloq xo'jaligi korxonalarida moliyaviy resurslarni boshqarish. — T. : Iqtisodiyot, 2019. — 298 б.

ZAMONAVIY YO'LOVCHI TASHISH TIZIMIDA TEMIR YO'L TRANSPORTINING USTUVOR AFZALLIKLARI

A.Kurambayev, dots.v.b., Toshkent davlat transporti universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy transport tizimida temir yo'l transportining yo'lovchilarni tashishdagi ustuvor o'rni va afzalliklari kompleks tahlil qilingan. Temir yo'l transportining ekologik toza, iqtisodiy samarali, xavfsiz, yuqori sig'imli va qulay transport turi sifatidagi xususiyatlari ilmiy asoslangan. Tadqiqotda temir yo'llarning urbanizatsiya, globallashtiruv va barqaror rivojlanish kontekstidagi roli, zamonaviy texnologik innovatsiyalar va O'zbekiston temir yo'llari tizimining rivojlanish istiqbollari ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: temir yo'l transporti, yo'lovchilar tashish, transport tizimi, ekologik samaradorlik, tezyurar poyezdlar, transport xavfsizligi, barqaror rivojlanish, multimodal transport.

Аннотация. В статье проведён комплексный анализ приоритетной роли и преимуществ железнодорожного транспорта в системе современного пассажирского сообщения. Научно обоснованы особенности железнодорожного транспорта как экологически чистого, экономически эффективного, безопасного, высокоёмкого и удобного вида перевозок. В исследовании показана роль железных дорог в контексте урбанизации, глобализации и устойчивого развития, а также рассмотрены современные технологические инновации и перспективы развития системы «Узбекистон темир йўллари».

Ключевые слова: железнодорожный транспорт, пассажирские перевозки, транспортная система, экологическая эффективность, скоростные поезда, транспортная безопасность, устойчивое развитие, мультимодальный транспорт.

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of the priority role and advantages of railway transport in the modern passenger transportation system. It scientifically substantiates the features of railway transport as an environmentally friendly, economically efficient, safe, high-capacity, and convenient mode of transportation. The study highlights the role of railways in the context of urbanization, globalization, and sustainable development, as well as examines modern technological innovations and the development prospects of the "Uzbekistan Railways" system.

Keywords: railway transport, passenger transportation, transport system, environmental efficiency, high-speed trains, transport safety, sustainable development, multimodal transport.

Kirish. Zamonaviy jamiyatning rivojlanishi transport infratuzilmasining samaradorligi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, aholining mobillik ehtiyojlarini qondirish, iqtisodiy faollikni ta'minlash, hududlararo integratsiyani mustahkamlash transport tizimining asosiy vazifalaridir. XXI asrda urbanizatsiyaning kuchayishi, shaharlar aholisining o'sishi, ekologik muammolarning keskinlashishi, energiya resurslarining cheklanganligi transport sohasida yangi yondashuvlar va texnologiyalarni talab qilmoqda. Ushbu sharoitda temir yo'l transporti o'zining texnik-iqtisodiy ko'rsatkichlari, ekologik afzalliklari, xavfsizlik darajasi va yo'lovchilar qulayligi jihatidan boshqa transport turlariga nisbatan ustunliklarini namoyon etmoqda.

Jahon amaliyoti shuni ko'rsatadiki, iqtisodiy rivojlangan mamlakatlar - Yaponiya, Xitoy, Yevropa Ittifoqi davlatlari, Koreya - temir yo'l transportini ustuvor rivojlantirish strategiyasini amalga oshirmoqda va bu sezilarli ijtimoiy-iqtisodiy samaraga erishishga yordam bermoqda. Tezyurar poyezdlar tizimi, elektr poyezdlari, zamonaviy shahar metropolitenlari, yuqori texnologiyali boshqaruv tizimlari temir yo'l transportini XXI asr transport moddalitining etakchisiga aylantirmoqda. O'zbekiston Respublikasida ham so'nggi yillarda temir yo'l transportini modernizatsiya qilish, yangi tezyurar yo'nalishlarni ochish, yo'lovchilar xizmatlarini yaxshilash bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmogda va bu milliy iqtisodiyot rivojlanishi, mintaqaviy integratsiya, aholining hayot sifatini oshirish uchun muhim ahamiyatga ega.

Temir yo'l transportining afzalliklarini ilmiy asoslash, uning boshqa transport turlariga nisbatan ustunliklarini aniqlash, zamonaviy muammolar - ekologiya, energiya samaradorligi, urbanizatsiya, transport xavfsizligi - kontekstida temir yo'llarning imkoniyatlarini ko'rsatish transport siyosatini

ishlab chiqish, investitsion qarorlar qabul qilish, jamoat ongini shakllantirish uchun muhim ilmiy-amaliy vazifadir. Ushbu maqolada temir yo'l transportining yo'lovchilar tashishdagi ustuvor afzalliklari kompleks, ko'p jihatli tahlil qilinadi.

Zamonaviy dunyo ekologik inqiroz muammolari bilan to'qnash kelayotgan sharoitda transport sektorining atrof-muhitga ta'siri jiddiy e'tibor talab qiladi. Jahon bo'yicha karbonat anhidrid emissiyalarining taxminan 23 foizi transport sektoriga to'g'ri keladi va bu ko'rsatkich tobora oshib bormoqda. Ushbu kontekstda temir yo'l transporti ekologik jihatdan eng toza transport turi sifatida alohida ahamiyatga ega bo'lmoqda.

Temir yo'l transportining asosiy ekologik afzalligi past karbonat emissiyasidir. Elektr poyezdlari foydalanganda, ayniqsa qayta tiklanadigan energiya manbalari qo'llanilganda, karbonat izlari minimal darajaga tushadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, temir yo'l transporti orqali bir yo'lovchini bir kilometr masofaga tashishda ajratilgan CO₂ miqdori avtomobil transportiga nisbatan 3-4 marta, aviatsiyaga nisbatan 5-10 marta kam. Masalan, Yevropa temir yo'llari Ittifoqi ma'lumotlariga ko'ra, temir yo'l yo'lovchilari tashish bir kilometr-yo'lovchiga 14 gramm CO₂ ajratsa, avtomobil 158 gramm, aviatsiya 285 gramm CO₂ ajratadi. Bu sezilarli farq global iqlim o'zgarishiga qarshi kurashda temir yo'l transportining muhim rolini ko'rsatadi.

Ikkinchi ekologik afzallik havo ifloslanishining kamligidir. Avtomobil transporti shahar havosining asosiy ifloslantiruvchisi bo'lib, azot oksidlari, uglerod oksidi, zarrachalar aralashmalari, uchuvchi organik birikmalar ajratadi va bu aholi sog'lig'iga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (WHO) ma'lumotlariga ko'ra, havo ifloslanishi yiliga 7 million erta o'limga olib keladi. Elektr temir yo'l transporti mahalliy havo ifloslanishiga deyarli hissa qo'shmaydi. Dizel lokomotivlarida ham zamonaviy tozalash tizimlari zararli emissiyalarni minimallashtiradi.

Uchinchi ekologik afzallik shovqin darajasining nisbatan pasligidir. Transport shovqini shahar aholisi uchun jiddiy muammo bo'lib, u eshitishga zarar yetkazishi, stress, uyqu buzilishi, yurak-qon tomir kasalliklarini keltirib chiqarishi mumkin. Zamonaviy temir yo'l transporti, ayniqsa yuqori tezlikli poyezdlar va elektr poyezdlar, past shovqin texnologiyalaridan foydalanadi. Magnit levitatsiya poyezdlari deyarli indamas, chunki ular relslar bilan aloqada emas.

To'rtinchi ekologik afzallik yer resurslarini tejashdir. Temir yo'l liniyasi nisbatan tor bo'shliqni egallaydi va ko'p yo'lovchilarni tashiy oladi. Masalan, bir temir yo'l liniyasi soatiga 50,000 yo'lovchini tashisa, shu miqdordagi yo'lovchilarni avtomobillar bilan tashish uchun 10-12 polosali magistral zarur bo'lardi, bu esa ko'p marotaba ko'proq yer talab qiladi. Shaharlarda yer resurslari juda qimmat va cheklangan bo'lgani uchun, bu afzallik ayniqsa muhim.

Beshinchi afzallik qayta tiklanadigan energiya bilan integratsiya qilish osonligidir. Elektr temir yo'l transporti quyosh, shamol, gidro energiyasidan bevosita foydalanishi mumkin. Ko'pgina Yevropa davlatlari temir yo'llarini 100% qayta tiklanadigan energiya bilan ta'minlash maqsadini qo'ygan. Masalan, Shvetsiya temir yo'llari allaqachon 90% qayta tiklanadigan energiya bilan ishlaydi. Bu temir yo'l transportini kelajakdagi barqaror energetika tizimining tabiiy qismi qiladi.

O'zbekiston mustaqillik yillarida temir yo'l transportini rivojlantirishga katta e'tibor qaratdi va bugungi kunda "O'zbekiston temir yo'llari" aksiyadorlik kompaniyasi mamlakatning transport tizimining muhim qismidir. O'zbekiston temir yo'llari tarmog'i 4500 kilometrdan ortiq uzunlikka ega bo'lib, u mamlakatning barcha hududlarini bog'laydi va yuk va yo'lovchilar tashishda muhim rol o'ynaydi. So'nggi yillarda amalga oshirilgan islohotlar va modernizatsiya dasturlari temir yo'l transportini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqdi.

O'zbekiston temir yo'llarining eng muhim yutuqlaridan biri "Afrosiyob" tezyurar poyezdining ishga tushirilishi hisoblanadi. 2011 yilda Toshkent-Samarqand yo'nalishi bo'yicha, 2015 yilda Toshkent-Buxoro yo'nalishi bo'yicha, 2016 yilda Toshkent-Qarshi yo'nalishi bo'yicha tezyurar xizmati boshlandi. "Afrosiyob" Talgo-250 seriyali tezyurar poyezdi 250 km/soat tezlikka qodir bo'lib, masofalarni sezilarli qisqartirdi - Toshkent-Samarqand 2 soat, Toshkent-Buxoro 3 soat 20 daqiqa, Toshkent-Qarshi 3 soat 10 daqiqa. Tezyurar xizmati nafaqat vaqt tejashni, balki sayohat qulayligini, xavfsizligini, turizm rivojlanishini ham ta'minladi.

Yangi temir yo'l liniyalarining qurilishi ham muhim yo'nalish hisoblanadi. Angren-Pap temir yo'li (2016) Farg'ona vodiysini qolgan O'zbekiston bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'lab, Kamchiq

dovonidan 19 kilometrlik tunnel orqali o'tdi. Bu loyiha O'zbekiston temir yo'l qurilishidagi eng murakkab va muhim loyihalardan biri bo'ldi. Yangi yo'nalishlar ochilishi hududiy integratsiyani mustahkamladi, yo'lovchilar va yuklar harakatini osonlashtirdi. Stansiyalar va infratuzilmaning modernizatsiyasi ham davom etmoqda - Toshkent, Samarqand, Buxoro stansiyalari zamonaviy standartlarda ta'mirlanmoqda yoki qayta qurilmoqda, yo'lovchilarga zamonaviy xizmatlar taqdim etilmoqda.

Xalqaro hamkorlik va integratsiya ham muhim yo'nalishdir. O'zbekiston temir yo'llari qo'shni davlatlar - Qozog'iston, Turkmaniston, Tojikiston, Afg'oniston - bilan hamkorlikni kuchaytirmoqda. Mintaqaviy transport yo'nalishlari - Shimoliy-Janubiy, Sharq-G'arb - O'zbekiston temir yo'llarining muhim qismidir. Xitoy-Markaziy Osiyo-Yevropa temir yo'l yo'li ("Temir Ipak yo'li") O'zbekiston orqali o'tadi va bu mamlakatni xalqaro transport-tranzit markaziga aylantiradi.

Kelajak istiqbollari orasida temir yo'l transportini yanada modernizatsiya qilish, yangi tezyurar yo'nalishlarni ochish, elektrlashtirishni kengaytirish, raqamli texnologiyalarni joriy etish, ekologik standartlarni oshirish, yo'lovchilar xizmatlarini yaxshilash rejalari mavjud. Toshkent metropolitenining yangi liniyalari qurilmoqda va bu shahar transportini yanada yaxshilaydi. O'zbekiston temir yo'llari milliy iqtisodiyotning muhim qismi sifatida rivojlanishda davom etadi.

Xulosa. Zamonaviy yo'lovchi tashish tizimida temir yo'l transporti o'zining ko'p jihatli afzalliklari bilan ustuvor o'rin tutadi. Texnik-iqtisodiy jihatdan temir yo'l transporti yuqori tashish qobiliyati, tezlik, punktuallik, barcha ob-havo sharoitlarida ishonchlilik, iqtisodiy samaradorlik bilan ajralib turadi. Ekologik jihatdan u eng toza transport turi bo'lib, karbonat emissiyalari, havo ifloslanishi, shovqin darajasi minimal, yer resurslarini tejaydi va barqaror rivojlanishga katta hissa qo'shadi. Xavfsizlik bo'yicha temir yo'l transporti boshqa transport turlaridan ustun bo'lib, ilg'or xavfsizlik texnologiyalari, qat'iy reglamentatsiya, professional kadrlar yuqori xavfsizlik darajasini ta'minlaydi. Yo'lovchilar qulayligi jihatidan temir yo'l fazo, harakatlanish erkinligi, vaqtni samarali o'tkazish, shahar markazlariga yaqinlik, oddiy registratsiya, zamonaviy xizmatlar kabi afzalliklarga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. International Union of Railways (UIC). Railway Handbook 2023: Energy Consumption and CO₂ Emissions. - Paris: UIC, 2023.
2. European Commission. EU Transport in Figures: Statistical Pocketbook 2023. - Brussels: EC, 2023.
3. International Transport Forum. ITF Transport Outlook 2023. - Paris: OECD Publishing, 2023.
4. Givoni M., Banister D. Moving Towards Low Carbon Mobility. - Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2013.

UO'K 330

NAMANGAN VILOYATI EKOLOGIK VA MANZARALI TURIZMNING RIVOJLANISHI: SO'NGGI YILLARNING STATISTIK KO'RSATKICHLARI *M.A.Kuymuratova, PhD, dots., Namangan Davlat Texnika Universiteti, Namangan*

Annotatsiya. Ushbu maqolada Namangan viloyatida ekologik va manzarali turizmning so'nggi yillardagi rivojlanishi tahlil qilinadi. Turizm salohiyati, mavjud tabiiy va manzarali resurslar, ekologik yo'nalishdagi sayyohlik obyektlari va ularning statistik ko'rsatkichlari o'rganiladi. Maqolada turizm harakati, mehmonxonalar va dam olish maskanlaridagi xizmatlar sifatining o'sish sur'ati, tashrif buyuruvchilar soni va ularning turizmga bo'lgan talab tendensiyalari keltiriladi. Shuningdek, viloyatda ekologik turizmni rivojlantirish imkoniyatlari va mavjud muammolar ham tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari Namangan viloyatida turizmni strategik rivojlantirish va investitsiya jalb qilish uchun asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Kalit so'zlar: Namangan viloyati, ekologik turizm, manzarali turizm, turizm rivojlanishi, statistik ko'rsatkichlar, sayyohlik obyektlari, tabiiy resurslar, turizm salohiyati, mehmonxona va xizmatlar, investitsiya imkoniyatlari

Аннотация. В статье анализируется развитие экологического и видового туризма в Наманганской области в последние годы. Изучаются туристический потенциал, имеющиеся природные и видовые ресурсы, экологические туристические объекты и их статистические показатели. В статье представлены тенденции туристической активности, темпы роста

качества услуг в гостиницах и курортах, количество посетителей и их спрос на туристические услуги. Также анализируются возможности и существующие проблемы развития экологического туризма в регионе. Результаты исследования могут послужить основой для стратегического развития туризма и привлечения инвестиций в Наманганскую область.

Ключевые слова: Наманганская область, экологический туризм, видовой туризм, развитие туризма, статистические показатели, туристические достопримечательности, природные ресурсы, туристический потенциал, гостиницы и услуги, инвестиционные возможности

Abstract. This article analyzes the development of ecological and scenic tourism in Namangan region in recent years. Tourism potential, existing natural and scenic resources, ecological tourist objects and their statistical indicators are studied. The article presents trends in tourism activity, the growth rate of the quality of services in hotels and resorts, the number of visitors and their demand for tourism. It also analyzes the opportunities and existing problems of developing ecological tourism in the region. The results of the study can serve as a basis for the strategic development of tourism and attracting investment in Namangan region.

Keywords: Namangan region, ecological tourism, scenic tourism, tourism development, statistical indicators, tourist attractions, natural resources, tourism potential, hotels and services, investment opportunities

Kirish. Turizm har qanday mintaqaning iqtisodiy va madaniy rivojlanishida muhim o'rin tutadi. So'nggi yillarda O'zbekistonning turizm salohiyati keskin oshib, viloyatlar o'zining tabiiy va madaniy boyliklarini sayyohlikni rivojlantirishga yo'naltirmoqda. Shu jumladan, Namangan viloyati ekologik va manzarali turizm sohasida katta imkoniyatlarga ega bo'lib, bu viloyatning tabiiy manzaralari, tog'li hududlari, vodiylar va tarixiy obidalarini sayyohlarni jalb qilmoqda.

Maqolaning maqsadi Namangan viloyatida ekologik va manzarali turizmning so'nggi yillarda qanday rivojlanayotganini aniqlash, turizm harakatining statistik ko'rsatkichlarini tahlil qilish hamda mavjud imkoniyatlar va muammolarni o'rganishdan iborat. Ushbu tadqiqot viloyatda turizmni rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqishda, shuningdek, investitsiya va marketing faoliyatini rejalashtirishda asos bo'lib xizmat qiladi.

Asosiy qism. Namangan viloyati turizm salohiyati jihatidan boy hududlardan biri bo'lib, uning tabiiy va manzarali resurslari ekologik va manzarali turizmning rivojlanishi uchun keng imkoniyatlar yaratadi. So'nggi yillarda viloyatda turizmni rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlar kuchayib, yangi turizm markazlari va dam olish maskanlari tashkil etilmoqda. Masalan, Chortoq tumanidagi Chartak rezervuari hududida yil bo'yi ishlaydigan turizm markazi qurilishi rejalashtirilgan. Shu bilan birga, viloyatdagi tog'li va vodiqli hududlar, tabiiy manzaralar, tarixiy va madaniy obidalar sayyohlarni jalb qiluvchi asosiy omillar sifatida ajralib turadi. 2025-yil 1-iyul holatiga, Namangan viloyati aholi soni 3 158 400 kishini tashkil etgan bo'lib, xizmatlar sohasi 2024-yilning mos davriga nisbatan 112 % darajada rivojlangan. Bu viloyatning iqtisodiy faolligi oshib borayotganini va turizm sohasiga ijobiy ta'sir etishini ko'rsatadi.

Viloyatda turizm faoliyatini amalga oshiruvchi firma va tashkilotlar soni so'nggi yillarda oshib bormoqda. 2019-yilda viloyatda faqat 6 ta tashkilot faoliyat yuritgan bo'lsa, ular tomonidan 2495 nafar tashrif buyuruvchi xizmat olgan. Shu davrda mehmonxona va xizmat ko'rsatish joylarida yotoq joyi bandligi 40,6 % ni tashkil qilgan, bu mamlakat o'rtacha ko'rsatkichlariga nisbatan past bo'lsa-da, rivojlanish imkoniyatlarini ko'rsatadi. 2021–2024-yillarda viloyatda yangi mehmonxonalar, dam olish maskanlari va ekskursiya yo'nalishlari ishga tushirilgan, bu esa sayyohlar sonini sezilarli darajada oshirishga xizmat qilgan. Masalan, 2023-yilda viloyatga tashrif buyurgan sayyohlar soni 72 000 nafarga yetgan bo'lib, 2019-yilga nisbatan 28 % o'sish kuzatilgan.

Namangan viloyatida ekologik turizmni rivojlantirishga qaratilgan loyihalar ham faol amalga oshirilmoqda. Tog'li hududlarda trekking va yovvoyi tabiatga ekskursiyalar, vodiqli hududlarida ekoturistik maskanlar yaratish, shuningdek, madaniy obidalar va tarixiy yodgorliklarga sayyohlik yo'nalishlarini kengaytirish orqali viloyatning turizm salohiyati oshirilmoqda. Shu bilan birga,

turizmning rivojlanishi viloyat aholisi uchun ham ish o'rinlari yaratish imkoniyatini beradi: mehmonxonalar, dam olish maskanlari, sayyohlik xizmatlari va gidlik faoliyatida 2023-yil yakunlariga ko'ra 1 250 yangi ish o'rni yaratilgan.

Viloyatning turizm salohiyatidan samarali foydalanish uchun infratuzilmani modernizatsiya qilish va transport tizimini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Yo'llar, avtobus va minibus yo'nalishlari, dam olish maskanlari transporti, mehmonxonalar va ekskursiya xizmatlari uchun sharoitlar yaxshilanishi natijasida sayyohlar uchun qulayliklar yaratilmoqda. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2023-yilda viloyatga kelgan ichki turizm sayyohlari soni 45 000 nafarni tashkil qilgan bo'lib, 2022-yilga nisbatan 20 % o'sish qayd etilgan. Shu bilan birga, tashqi turizm (chet ellik sayyohlar) 2023-yilda 27 000 nafarga yetgan, bu ko'rsatkich 2022-yilga nisbatan 35 % oshgan.

Viloyat ekologik va manzarali turizmning rivojlanishida investitsiya loyihalari ham muhim rol o'ynamoqda. Davlat va xususiy sektor tomonidan amalga oshirilayotgan investitsiyalar mehmonxonalar, dam olish maskanlari, ekskursiya yo'nalishlari va turistik xizmatlarni rivojlantirishga yo'naltirilmoqda. Shu bilan birga, viloyatdagi tabiiy resurslarni muhofaza qilish, ekologik barqarorlikni ta'minlash va sayyohlik obyektlarini saqlash bo'yicha chora-tadbirlar ham ko'rilmogda.

Shu tarzda, Namangan viloyatida ekologik va manzarali turizm sohasining so'nggi yillarda rivojlanishi nafaqat iqtisodiy, balki madaniy va ekologik jihatdan ham viloyat uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Statistik ko'rsatkichlar, sayyohlar soni, mehmonxonalar va dam olish maskanlaridagi xizmatlar sifati, shuningdek, ish o'rinlari va investitsiya hajmi bu sohaning barqaror o'sish tendensiyasini tasdiqlaydi. Turizmning rivojlanishi viloyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga, aholining turizm sohasidagi bandligiga va viloyat brendining shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Yuqoridagi tafsilotlar asosida ta'kidlash mumkinki, Namangan viloyatida ekologik va manzarali turizm sohasi nafaqat raqamlar bilan o'sib bormoqda, balki mahalliy hamda mintaqaviy darajada ham strategik jihatdan yo'lga qo'yilmoqda. Biroq, ayni paytda aniq ma'lumotlar yetishmasligi va infratuzilmaning to'liq rivojlanmaganligi kabi muammolar mavjud. Masalan, joylashtirish muassasalarining soni va xizmat ko'rsatish sifati hududga nisbatan hali ham cheklangan. Shuningdek, turizm ma'lumotlarining tahlili va kuzatuv uchun statistik bazaning chuqurligi takomillashtirilishi zarur—bu borada tanlanma kuzatuvlar tashkil etilmoqda.

Kelajakda viloyat ekologik va manzarali turizmni rivojlantirishda quyidagi yo'nalishlarga e'tibor qaratishi mumkin: joylashtirish muassasalari va xizmat ko'rsatishni kengaytirish, ekologik marshrutlarni va tabiatga asoslangan ekskursiyalarni rivojlantirish, hamda mahalliy aholining turizm sohasiga jalb etilishini kuchaytirish. Shu bilan birga, chet el sayyohlari uchun marshrutlar va infratuzilma (transport, axborot xizmatlari, til qo'llab-quvvatlashi)ni yanada yaxshilash muhimdir.

Xulosa. Namangan viloyatida ekologik va manzarali turizm sohasining so'nggi yillarda rivojlanishi sezilarli darajada oshganligi statistik ko'rsatkichlar orqali tasdiqlanadi. Viloyatning tabiiy manzaralari, tog'li va vodiy hududlari, tarixiy va madaniy obidalar sayyohlarni jalb etuvchi asosiy omillar bo'lib, turizmni rivojlantirish uchun katta imkoniyatlar yaratadi. So'nggi yillarda mehmonxonalar, dam olish maskanlari, ekskursiya yo'nalishlari va boshqa turistik xizmatlar infratuzilmasi kengaytirildi, bu esa sayyohlar sonining oshishiga va yangi ish o'rinlari yaratilishiga olib keldi.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2019–2023-yillar davomida ichki va tashqi turizm sohasida ijobiy o'sish kuzatilgan, investitsiya loyihalari amalga oshirilgan va xizmatlar sifati yaxshilangan. Shu bilan birga, ekologik barqarorlikni ta'minlash va tabiiy resurslarni muhofaza qilish bo'yicha chora-tadbirlar ham amalga oshirilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, Namangan viloyatida ekologik va manzarali turizm nafaqat iqtisodiy, balki madaniy va ekologik rivojlanishga ham ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Bu sohaning yanada barqaror rivojlanishi viloyatning turizm salohiyatini oshirish, aholining bandligini ta'minlash va hududning turizm brendini shakllantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2023). "Turizm xizmatlari eksportini oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar" Qaror. PQ–120.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2023). "Ziyorat turizmini rivojlantirish konsepsiyasi to'g'risida" Qaror. PQ-88.
3. Namangan viloyat statistika boshqarmasi. *Turizm va dam olish rivojlanishining asosiy ko'rsatkichlari*, 2024. <https://www.namstat.uz>
4. Kun.uz. *Uzbekistan to build \$50 million tourist hub near Chartak Reservoir*, 2025. <https://www.kun.uz>
5. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. *O'zbekiston Respublikasida turizm rivoji*, 2023. <https://stat.uz>
6. Namangan viloyati hokimligi rasmiy sayti. *Turizm salohiyati va infratuzilma*, 2024. <https://namangan.uz>
7. Karimov, A. Manzarali va ekologik turizm: viloyatlar bo'yicha tahlil, Namangan: 2021.
8. O'zbekiston Respublikasi Turizmni rivojlantirish davlat qo'mitasi. *Milliy va viloyat turizm strategiyasi*, 2023.

UO'K 004.8:330.1

SUN'IY INTELEKT ASOSIDA BOSHQARILADIGAN RAQAMLI IQTISODIYOT: IMKONIYATLAR VA TARTIBGA SOLISH MEXANIZMLARI

M.Mannapova, katta o'qituvchi, Alfraganus Universiteti, Toshkent

ORCID 0000-0002-8000-4874

Annotatsiya. Ushbu maqola sun'iy intellekt (AI) asosida rivojlanayotgan raqamli iqtisodiyotning iqtisodiy, ijtimoiy va huquqiy jihatlarini tahlil qiladi. Maqolada Yevropa Ittifoqining "AI Akti" kabi xalqaro tajriba hamda O'zbekistonning "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi asosida milliy tartibga solish mexanizmlari taklif etiladi. Tadqiqot natijasida ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, AI etikasi kodeksini joriy etish hamda fuqarolarning huquqlarini himoya qiluvchi huquqiy doirani kengaytirish zaruriyati ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, raqamli iqtisodiyot, ish bozori, tartibga solish, axloqiy cheklovlar, O'zbekiston

Аннотация. В данной статье анализируются экономические, социальные и правовые аспекты цифровой экономики, развивающейся на основе искусственного интеллекта (ИИ). В статье рассматриваются международный опыт, включая «Акт ЕС об ИИ», а также предлагаются национальные механизмы регулирования, основанные на стратегии Узбекистана «Цифровой Узбекистан – 2030». По результатам исследования подчеркивается необходимость модернизации системы образования, внедрения кодекса этики ИИ и расширения правовой базы, защищающей права граждан.

Ключевые слова: искусственный интеллект, цифровая экономика, рынок труда, регулирование, этические ограничения, Узбекистан

Abstract. This article analyzes the economic, social, and legal aspects of the digital economy developing on the basis of artificial intelligence (AI). The article examines international experience, including the EU's "AI Act," and proposes national regulatory mechanisms based on Uzbekistan's "Digital Uzbekistan – 2030" strategy. Research findings emphasize the necessity of modernizing the education system, implementing an AI ethics code, and expanding the legal framework protecting citizens' rights.

Keywords: artificial intelligence, digital economy, labor market, regulation, ethical constraints, Uzbekistan

Kirish. Zamonaviy dunyo tezkor raqamlashtirish bosqichida rivojlanayotgan bo'lib, sun'iy intellekt (AI) texnologiyalari iqtisodiyotning deyarli barcha sohalariga kirib bordi. Raqamli iqtisodiyot endi faqat elektron savdo yoki onlayn to'lovlar bilan cheklanmaydi, balki AI, katta ma'lumotlar (big data), bulutli hisoblash va avtomatlashtirish orqali butun iqtisodiy jarayonlarni qayta shakllantirmoqda. O'zbekiston ham "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida sun'iy intellekt asosidagi raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga katta e'tibor [1]. Biroq, AI iqtisodiyotga kiritayotgan inqilobiy o'zgarishlar bir vaqtda yangi imkoniyatlar ham, jiddiy tartibga solish muammolari ham tug'dirmoqda.

Sun'iy intellekt iqtisodiy jarayonlarni optimallashtirishda nafaqat tejamkorlik, balki sifat va aniqlikni ham oshiradi. Masalan, logistika sohasida AI algoritmlari yuk tashish marshrutlarini real vaqt rejimida optimallashtirib, yoqilg'i sarfini 15–30% gacha kamaytirishi mumkin [3]. Ishlab

chiqarishda esa AI bazasidagi bashorat qiluvchi texnik xizmat ko'rsatish tizimlari uskunalarning nosozligini oldindan aniqlab, ishlab chiqarish to'xtashlarini 40% gacha kamaytiradi [10].

Qishloq xo'jaligida AI foydalanish ham keng tarqamoqda. O'zbekistonda "Smart Agro" loyihasi doirasida AI yordamida tuproq tahlili, sug'orish rejasini optimallashtirish va hosildorlikni bashorat qilish amalga oshirilmoqda. Natijada dehqon xo'jaliklari suv va urug'larni tejash orqali xarajatlarni kamaytirib, foydani oshirish imkoniyatiga ega bo'ldi [2].

Shu bilan birga, AI iqtisodiyotda faqat operatsion samaradorlikni emas, balki innovatsion modellarni ham rivojlantiradi. Masalan, mikro-moliya sohasida AI kredit tarixi bo'lmagan fuqarolarga ham xavfsiz kredit berish imkonini beradi. Bu esa moliyaviy inkluzivlikni kengaytiradi — ayniqsa, O'zbekiston kabi rivojlanayotgan mamlakatlarda bu juda muhimdir [4].

AI texnologiyalarining tarqalishi ba'zi kasblarning yo'qolishiga sabab bo'lishi mumkin, lekin bir vaqtda yangi kasblar ham yuzaga keldi. WEF (2023) hisobotiga ko'ra, 2025-yilga kelib AI tufayli dunyoda 85 million ish o'rni yo'qoladi, lekin 97 million yangi ish o'rni yaratiladi. Bu — mutlaqo yangi malaka va bilimlarni talab qiluvchi kasblar: ma'lumotlar tahlilchisi, AI etikasi mutaxassisi, robototexnika menejeri, raqamli xavfsizlik mutaxassisi kabi.

O'zbekistonda ham ish bozori AI ta'sirida o'zgarayotgan. Ayniqsa bank, telekom, davlat idoralari sohasida AI asosidagi xizmatlar joriy etilayotgan bo'lib, bu yerda odamlar kamroq rutin ishlarda, ko'proq strategik va ijodiy vazifalarda qatnashmoqda. Biroq, bunday o'tish jarayoni bevosita ta'lim tizimini modernizatsiya qilishni talab qiladi. Hozirda O'zbekistonda "AI universiteti", "Innovatsion IT parklari" kabi loyihalar AI mutaxassislari tayyorlashga qaratilgan bo'lsa-da, o'rta maxsus va oliy ta'lim dasturlarida AI ga oid fanlar hali yetarli darajada joriy etilmagan [6].

Shuning uchun davlat tomonidan "raqamli malaka" dasturlari, keng ko'lamli qayta tayyorgarlik kurslari hamda korporativ-AI hamkorliklari kengaytirilishi kerak. Shu bilan birga, AI ishchi kuchiga ta'sir qilishini monitoring qiluvchi milliy observatoriyalar tashkil etilishi ham maqsadga muvofiq bo'ladi.

AI iqtisodiyotga kirib borayotgani sari uning soxta qarorlar qabul qilishi, diskriminatsiya qilishi yoki shaxsiy ma'lumotlarni noqonuniy foydalanish xavfi ortib boradi. Masalan, AI asosidagi ishga qabul qilish tizimlari ayollarga yoki ayrim etnik guruhlariga nisbatan tarafdorlik qilmasligi kerak. Bunday holatlarni oldini olish uchun AI etikasi va huquqiy tartibga solish mexanizmlari zarur.

Yevropa Ittifoqida 2024-yildan boshlab "AI Akti" kuchga kiradi — bu dunyoning eng qattiq AI tartibga solish qonuni. Unda AI tizimlari xavf darajasiga qarab toifalarga bo'linadi va eng yuqori xavfli sohalarda (masalan, sog'liqni saqlash, transport, ishga qabul qilish) qattiq nazorat joriy etiladi [5].

O'zbekistonda hozirda AI sohasida alohida qonun hali qabul qilinmagan, lekin "Axborotlashtirish va raqamli texnologiyalar to'g'risida"gi Qonun hamda "Shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish to'g'risida"gi Qonun AI faoliyatini tartibga solishning asosini tashkil qiladi. Shu bilan birga, AI uchun maxsus milliy etika kodeksi, transparency talablari (AI qanday qaror qabul qilganini izohlab berish majburiyati) hamda fuqarolarning shikoyat qilish huquqi kabi mexanizmlar joriy etilishi lozim [10].

Axloqiy jihatdan esa AI tizimlari inson huquqlariga, madaniy qiymatlarga va ijtimoiy adolatga zid bo'lmazligi kerak. Shu sababli, AI loyihalarini ishlab chiqishda faqat dasturchilar emas, balki huquqshunoslar, ijtimoiy fanlar vakillari ham jalb qilinishi kerak.

Xulosa. Sun'iy intellekt asosida boshqariladigan raqamli iqtisodiyot O'zbekiston uchun katta imkoniyatlarni ochib beradi: ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, moliyaviy inkluzivlikni kengaytirish, qishloq xo'jaligini modernizatsiya qilish. Biroq, bu imkoniyatlar bir vaqtda ish bozorini o'zgartirish, yangi malaka talab qilish hamda huquqiy-axloqiy xavflarni keltirib chiqaradi.

Barqaror raqamli rivojlanish uchun quyidagi choralar **taklif etiladi:**

- Ta'lim tizimini AI talablari asosida qayta qurish;
- AI sohasida milliy tartibga solish doirasini — qonun, etika kodeksi, monitoring mexanizmlari — joriy etish;
- Fuqarolarning AI tizimlariga ishonchini oshirish uchun shaffoflik va javobgarlik prinsiplarini mustahkamlash.

AI — bu nafaqat texnologik vosita, balki ijtimoiy-iqtisodiy transformatsiyaning katalizatori. Shu sababli uning rivojlanishi faqat innovatsiya bilan emas, balki insonparvarlik, adolat va barqarorlik tamoyillari bilan ham boshqarilishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. (2023). "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash to'g'risida. PQ-103. <https://lex.uz/docs/6023451>
2. Akhmedov, S. (2024). Raqamli qishloq xo'jaligi: O'zbekistonda AI qo'llanilishi. Toshkent: "Iqtisodiyot va innovatsiyalar" jurnali, 1(12), 45–53.
3. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2017). Machine, platform, crowd: Harnessing our digital future. W. W. Norton & Company.
4. Demirgüç-Kunt, A., Klapper, L., & Singer, D. (2020). The global Findex database 2019: Financial inclusion, digital payments, and resilience in the age of COVID-19. World Bank. <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1609-2>
5. European Commission. (2021). Proposal for a regulation laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). COM(2021) 206 final.
6. Karimova, N. (2023). AI va ish bozori: O'zbekiston perspektivasi. Ijtimoiy fanlar axborotnomasi, 4, 88–97.
7. Mannapova, M. (2024). Raqamli iqtisodiyotda AKT ning qo'llanilishi. Modern Education and Development.
8. Mannapova, M. (2024). Banklarda virtual xizmat ko'rsatish tarmoqlarini qurish usullarini optimallashtirish modellari. Raqamli Iqtisodiyot ilmiy-amaliy jurnali.
9. Rahmonov, A. (2024). Sun'iy intellektning huquqiy jihatdan tartibga solinishi: Xalqaro tajriba va O'zbekiston uchun tavsiyalar. Huquq va raqamli texnologiyalar, 2, 33–41.
10. World Economic Forum. (2023). The future of jobs report 2023. WEF. <https://www.weforum.org/reports/the-future-of-jobs-report-2023/>

UO'K 338.48:659.1(575.1)

O'ZBEKISTONDA EKOTURIZMNI RIVOJLANTIRISHDA PR TEXNOLOGIYALARINING O'RNI

**G.M.Matkurbanova, magistrant, O'zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar
universiteti, Toshkent**

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekistonda ekoturizmni rivojlantirishda PR texnologiyalarining o'rni ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida ekoturistik hududlarni ommalashtirishda raqamli PR, media-kommunikatsiya, blogerlar bilan hamkorlik, ekologik targ'ibot va "green marketing" strategiyalarining samaradorligi o'rganildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, PR texnologiyalaridan samarali foydalanish ekoturizm brendini shakllantirish, jamoatchilik xabardorligini oshirish, ekologik madaniyatni rivojlantirish va turistik oqimni ko'paytirishda muhim rol o'ynaydi.

Kalit so'zlar: ekoturizm, PR texnologiyalari, ekologik marketing, brending, raqamli kommunikatsiya, barqaror turizm.

Аннотация. В данной статье научно-теоретически анализируется роль PR-технологий в развитии экотуризма в Узбекистане. В процессе исследования изучена эффективность цифрового PR, медиа-коммуникации, сотрудничества с блогерами, экологической пропаганды и стратегии «green marketing» в популяризации экотуристических зон. Результаты показывают, что грамотное применение PR-технологий играет важную роль в формировании бренда экотуризма, повышении информированности населения, развитии экологической культуры и увеличении туристического потока.

Ключевые слова: экотуризм, PR-технологии, экологический маркетинг, брендинг, цифровая коммуникация, устойчивый туризм.

Abstract. This article analyzes the role of PR technologies in the development of ecotourism in Uzbekistan from a scientific and theoretical perspective. The study examines the effectiveness of digital PR, media communication, influencer collaboration, ecological promotion, and green marketing strategies in popularizing ecotourism destinations. The findings show that effective use of PR technologies plays a crucial role in building an ecotourism brand, increasing public awareness, promoting ecological culture, and boosting tourist flows.

Keywords: ecotourism, PR technologies, ecological marketing, branding, digital communication, sustainable tourism.

Kirish. So'nggi yillarda O'zbekistonda turizm sohasini modernizatsiya qilish, xususan, ekologik turizm yo'nalishlarini kengaytirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Mamlakatimizning noyob tabiiy landshaftlari, milliy bog'lar, qo'riqxonalar, geologik va geomorfologik yodgorliklar, shuningdek, o'ziga xos flora va fauna turlari ekoturizmning jadal rivoji uchun katta imkoniyat yaratadi. Ekoturizm nafaqat iqtisodiy foyda keltiruvchi tarmoq, balki ekologik ong va madaniyatni shakllantirish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, mahalliy aholining barqaror rivojlanishiga ko'maklashish kabi ko'p qirrali ijtimoiy ahamiyatga ega jarayondir.

Zamonaviy turizm bozorida raqobat kuchayib borayotgan bir paytda ekoturizm loyihalarini ommalashtirish, ularning ijtimoiy qadrini ko'rsatish, milliy va xalqaro auditoriyani jalb etish samarali PR texnologiyalarini qo'llash bilan chambarchas bog'liq. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keng joriy etilishi, raqamli kommunikatsiya vositalarining rivojlanishi, ijtimoiy tarmoqlarning kommunikativ kuchi ekoturizm subyektlari uchun o'z brendini shakllantirish, ekologik loyihalarining ahamiyatini tushuntirish va turistik jozibadorlikni oshirishda keng imkoniyatlarni yaratmoqda. Zero, PR texnologiyalari nafaqat reklama va targ'ibot vositasi, balki ekologik qadriyatlarni jamiyatga singdirish hamda turizmning barqaror shakllarini qo'llab-quvvatlashga xizmat qiluvchi strategik kommunikatsion mexanizm sifatida namoyon bo'lmoqda.

O'zbekistonda ekoturizm bozorining shakllanish jarayonida zamonaviy PR yondashuvlarining qo'llanishi o'zining alohida ahamiyatini ko'rsatmoqda. Xususan, press-turlar, ekologik aksiyalar, bloggerlar bilan hamkorlik, "green marketing", videokontent ishlab chiqish, raqamli brending, virtual turizm kabi kommunikativ vositalar ekoturistik hududlarning ommaviy qabul qilinishida muhim rol o'ynaydi. Shu jihatdan, PR texnologiyalarini o'rganish ekoturizmni ilgari surishning samaradorligini baholash, mavjud kommunikatsion muammolarni aniqlash, xalqaro tajribani tahlil qilish va milliy sharoitga mos strategiyalar ishlab chiqish uchun muhim ilmiy asos yaratadi.

Adabiyotlar tahlili. Ekoturizmni rivojlantirish va uni ommalashtirish jarayonida PR texnologiyalarining tutgan o'rni bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar tahlili ushbu sohaning zamonaviy turizm industriyasida strategik ahamiyat kasb etayotganini ko'rsatadi. Jahon olimlari ekoturizmni nafaqat iqtisodiy, balki ekologik va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlovchi turizm shakli sifatida baholashadi. Xalqaro ekologik turizm jamiyati (TIES) ekspertlari ekoturizmning asosiy maqsadi — tabiiy hududlarni asrab-avaylash, mahalliy aholining farovonligini oshirish va ekologik ongni kuchaytirish ekanini ta'kidlab, bu jarayonda kommunikatsiya strategiyalarining hal qiluvchi o'rin tutishini ko'rsatadi.

Butunjahon Turizm Tashkiloti (UNWTO) tomonidan chop etilgan tadqiqotlarda ekoturistik xizmatlar bozorida samarali axborot siyosati, maqsadli auditoriyalar bilan doimiy kommunikatsiya, ijtimoiy tarmoqlar orqali ekologik qadriyatlarni targ'ib qilish ekoturistik paketlarga talabni oshiruvchi eng muhim omillar qatorida qayd etiladi. Xususan, raqamli marketing, media-relizlar, press-turlar, bloggerlik kontenti va virtual ekskursiyalar ekoturizmga bo'lgan qiziqishni kuchaytiruvchi samarali PR vositalari sifatida e'tirof etilgan.

Zamonaviy PR nazariyalarida Grunig va Hunt tomonidan ishlab chiqilgan "ikki yo'nalishli simmetrik kommunikatsiya" modeli ekoturizm yo'nalishiga bevosita mos keladi. Modelning mohiyati — tashkilot va jamoatchilik o'rtasida o'zaro muloqot, fikr almashinuvi va ekologik manfaatlarni uyg'unlashtirishga qaratilgan strategiyalarni ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqotchilarning fikricha, aynan ekoturizmda jamoatchilik bilan ishlash, ekologik muammolarga e'tibor qaratish, ekologik madaniyatni targ'ib etish PRning asosiy vazifalaridan biriga aylanadi.

Marketing sohasida Kotler, Armstrong, Bowen singari mualliflar tomonidan ilgari surilgan "green marketing" konsepsiyasi ham ekoturizm PRining nazariy asoslaridan biri sifatida qoraladi. Ular ekologik jihatdan toza mahsulot yoki xizmatlarni targ'ib qilishda iste'molchining ekologik qadriyatlariga asoslangan kommunikatsiya strategiyalarining samaradorligini ta'kidlaydi. Bu yondashuv O'zbekiston sharoitida ekoturistik hududlarning ekologik ustunliklarini raqamli vositalarda yoritish orqali turistlar ongida ijobiy tasavvur shakllantirishga xizmat qiladi.

Xalqaro ilmiy manbalar, xususan, Beeton (2006), Weaver (2008), Fennell (2015) kabi olimlar PRning ekoturizmndagi kommunikatsion rolini chuqur tahlil qilib, unda ekologik axborotning ishonarliligi, jamoatchilik bilan o'zaro aloqaning ochiqqligi, ekologik mas'uliyat va shaffoflik

tamoyillarining ustuvorligini alohida ta'kidlaydilar. Ularning fikriga ko'ra, ekoturistik obyektlarning brendini shakllantirish jarayonida raqamli kommunikatsiya vositalaridan strategik foydalanish eng katta samarani beradi.

Tahlil va natijalar. O'zbekiston ekoturizm sohasini rivojlantirishda PR texnologiyalaridan foydalanish jarayonining mavjud holati, imkoniyatlari va muammolarini tahlil qilish natijalari ushbu yo'nalishda kommunikatsion strategiyalarni yanada takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi. Tahlillar shuni anglatadiki, mamlakatning tabiiy hududlari, milliy bog'lar, qo'riqxonalar, noyob ekotizimlar turistik jozibadorlik nuqtayi nazaridan katta salohiyatga ega bo'lsa-da, ularning PR vositalari orqali targ'ib qilinishi yetarli darajada tizimli emas. Ko'pgina ekoturistik obyektlarda raqamli kommunikatsiya, kontent marketing, media birlashuvi va jamoatchilik bilan aloqalar mexanizmlarining to'liq ishlatilmasligi turistik oqimning pastligiga olib kelmoqda.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, ekoturistik hududlar brendining shakllanishi ko'p jihatdan PR texnologiyalarining sifati va samaradorligiga bog'liq. Xususan, xalqaro turizm bozorida tanilish uchun raqamli imidj yaratish, ijtimoiy tarmoqlarda muntazam kontent ishlab chiqish, videoroliklar orqali tabiiy hududlarning o'ziga xosligini namoyish etish, bloggerlar hamkorligi va media-layfxaklar kabi vositalar sezilarli samarani beradi. O'zbekiston milliy bog'lari va ekologik majmualari bo'yicha mavjud kontentning tahlili shuni ko'rsatadiki, ko'p obyektlar o'zining tabiiy go'zalligi bilan jozibador bo'lsa-da, ularni targ'ib qiluvchi kontentlar yetarli darajada professional tayyorlanmagan.

Bundan tashqari, press-turlar va ekologik aksiyalar, media-anjumanlar, PR tadbirlarining muntazam tashkil etilishi ekoturizm obyektlarining jamiyatda tanilishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Tahlil jarayonida aniqlanishicha, ekologik loyihalarda PR faoliyatini samarali olib borish uchun PR mutaxassislari va ekologik tashkilotlar o'rtasida tizimli hamkorlik mexanizmlari yetarli darajada yo'lga qo'yilmagan. Natijada, ayrim hududlar yuqori ekologik salohiyatga ega bo'lishiga qaramay, aholining bu obyektlar haqida xabardorligi pastligicha qolmoqda.

Ekoturizmni PR orqali ommalashtirishda raqamli platformalar, xususan, Instagram, Facebook, TikTok, YouTube kabi tarmoqlarda tarqatilayotgan kontentlar samaradorligi yuqori bo'lishi aniqlangan. Auditoriya tahlili shuni ko'rsatadiki, ekoturizmga qiziqadigan yoshlar segmenti ko'proq vizual kontent, qisqa videolar, virtual tur formatlariga ijobiy munosabat bildiradi. Shu bois, zamonaviy PR strategiyasida raqamli brending asosiy ustuvor yo'nalish sifatida ko'rilmqda.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonning ekoturistik hududlari bo'yicha yaratilgan PR loyihalarining ko'pchiligida "green marketing", ekologik mas'uliyat, tabiatni muhofaza qilish g'oyalari yetarlicha aks ettirilmagan. Rivojlangan davlatlar tajribasida esa ekoturizm targ'ibotida ekologik qadriyatlar asosiy kontseptual ustuvorlik sifatida shakllantirilgan. Bu holat O'zbekiston uchun ekologik targ'ibotning mazmuniy kuchaytirishni talab qiladi. Shunday qilib, tahlil va natijalar PR texnologiyalarini O'zbekistonda ekoturizmni rivojlantirishning muhim omillaridan biri sifatida ko'rib chiqish imkonini beradi, ularni strategik asosda yo'lga qo'yish esa ushbu sohaning barqaror rivojlanishiga sezilarli hissa qo'shadi.

Xulosa. O'zbekistonning boy tabiiy resurslari, milliy bog'lari, qo'riqxonalari va noyob ekotizimlari ekoturizmni rivojlantirish uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Biroq ushbu salohiyatdan to'laqonli foydalanish jarayoni samarali kommunikatsiya, xalqaro maydonda tanitish, jamoatchilik bilan tizimli muloqot olib borish kabi strategik vazifalarni talab qiladi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, PR texnologiyalari ekoturizmni ommalashtirishning eng muhim omillaridan biri bo'lib, ular nafaqat reklama va targ'ibot vositasi, balki ekologik qadriyatlarni targ'ib qiluvchi, jamoatchilik bilan samarali muloqot o'rnatishga xizmat qiluvchi mexanizm sifatida namoyon bo'ladi.

O'zbekiston ekoturizm bozorining rivojlanishida raqamli PR vositalari — ijtimoiy tarmoqlar, video-kontent, bloggerlar bilan hamkorlik, virtual turlar, media-kampaniyalar kabi strategiyalar yuqori samaradorlik kasb etayotganligi kuzatildi. Biroq tahlil natijalari PR faoliyatining ayrim jihatlarini hali to'liq shakllanmaganini ham ko'rsatdi: kontent sifatining pastligi, ekologik qadriyatlarning yetarlicha yoritilmasligi, PR mutaxassislari va ekologik tashkilotlar o'rtasidagi hamkorlikning sustligi ushbu jarayonni sekinlashtiruvchi omillar sifatida qayd etildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Beeton, S. *Ecotourism: A Practical Guide for Rural Communities*. 2nd ed. London: Routledge, 2006.
2. Fennell, D. A. *Ecotourism*. 4th ed. New York: Routledge, 2015.

3. Weaver, D. *Sustainable Tourism: Theory and Practice*. Oxford: Butterworth-Heinemann, 2008.
4. Kotler, Ph., Bowen, J., Makens, J. *Marketing for Hospitality and Tourism*. 6th ed. New Jersey: Pearson Education, 2014.
5. UNWTO. *Tourism and Sustainability: A Guide for Policy Makers*. Madrid: World Tourism Organization, 2020.

UO'K 338.1:63

OZIQ-OVQAT XAVFSIZLIGI MUAMMOSI VA UNING IQTISODIYOTGA TA'SIRI***B.Sh.Mavlanova, dots.v.b., Ma'mun universiteti, Xiva***

Annotatsiya. Ushbu maqolada oziq-ovqat muammosi, uning kelib chiqishi bilan bog'liq iqtisodiy masalalarga ilmiy yondashilgan. Xususan oziq-ovqat muammosining mamlakat iqtisodiyotiga salbiy ta'siri va ularni bartaraf qilish bilan bog'liq takliflar ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: ekologiya, qishloq xo'jaligi, global iqlim o'zgarishi, oziq-ovqat inqirozi, oziq-ovqat mustaqilligi, importga qaramlik.

Аннотация. В данной статье представлен научный подход к экономическим вопросам, связанным с продовольственной проблемой и ее происхождением. В частности, представлены предложения, связанные с негативным влиянием продовольственной проблемы на экономику страны и их устранением.

Ключевые слова: экология, сельское хозяйство, глобальное изменение климата, продовольственный кризис, продовольственная независимость, зависимость от импорта.

Abstract. This article presents a scientific approach to the food problem and the economic issues related to its origins. In particular, proposals related to the negative impact of the food problem on the country's economy and their elimination are presented.

Keywords: ecology, agriculture, global climate change, food crisis, food independence, dependence on imports.

Kirish. So'nggi yillarda global iqlim o'zgarishlari, pandemiya va geosiyosiy beqarorliklar natijasida oziq-ovqat xavfsizligi masalasi dunyo miqyosida eng dolzarb iqtisodiy va ijtimoiy muammolardan biriga aylandi. Dunyo aholisi tez sur'atlar bilan o'sib bormoqda va oziq-ovqat resurslari o'sib borayotgan talablarni qondirishda qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Bu esa ochlik va oziq-ovqat xavfsizligi kabi jiddiy muammolarni keltirib chiqarmoqda. Global oziq-ovqat inqirozining oldini olish uchun quyidagi choralar ko'rilishi kerak: Iqlim o'zgarishiga qarshi kurashish, urush va mojarolarning oldini olish, qashshoqlikni kamaytirish, oziq-ovqat ishlab chiqarish va tarqatishni ko'paytirish.

Jahon oziq-ovqat inqirozining asosiy sabablari quyidagilardan iborat:

1. Iqlim o'zgarishi va qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Haddan tashqari ob-havo hodisalari, qurg'oqchilik va sho'rlanish kabi iqlim o'zgarishining ta'siri hosildorlikni pasaytiradi va oziq-ovqat narxlarining oshishiga olib keladi.

2. Urushlar va to'qnashuvlar: Urushlar va to'qnashuvlar oziq-ovqat ishlab chiqarish va tarqatishni buzadi va millionlab odamlarni ochlikka olib keladi.

3. Kambag'allik: Kambag'allik odamlarning yetarli va sog'lom oziq-ovqat olishiga to'sqinlik qiladi. Dunyo bo'ylab 821 millionga yaqin odam ochlikdan aziyat chekmoqda. Bu dunyo aholisining taxminan 10 foiziga to'g'ri keladi. Ochlik to'yib ovqatlanmaslikka va sog'liq bilan bog'liq muammolarga olib keladi.

4. Oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish va tarqatishni ko'paytirish: Qishloq xo'jaligi samaradorligini oshirish va oziq-ovqat mahsulotlarini tarqatishni yaxshilash bo'yicha ishlar olib borilishi kerak.

Asosiy qism. Oziq-ovqat xavfsizligi tushunchasi iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy omillarni qamrab oluvchi ko'p qirrali kategoriyadir.(1-rasm)

BMTning Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti (FAO) ta'rifiga ko'ra, oziq-ovqat xavfsizligi to'rtta asosiy elementdan iborat:

Mavjudlik

Kirish imkoniyati

Barqarorlik

Foydalanish sifati.

1-rasm. Oziq-ovqat xavfsizligining to'rtta asosiy elementi

Manba: Muallif ishlanmasi

Ushbu elementlarning har biri mamlakatning iqtisodiy siyosati va ishlab chiqarish salohiyatiga bevosita bog'liqdir. Oziq-ovqat xavfsizligi nafaqat agrar sektor samaradorligini, balki milliy iqtisodiyotning barqarorligini ham belgilaydi.

Jahon miqyosida oziq-ovqat xavfsizligining ta'minlanishi global yetkazib berish zanjirlariga, tabiiy resurslardan foydalanish darajasiga va davlat siyosatiga bog'liq. FAO ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yilda dunyo bo'yicha 735 milliondan ortiq inson to'liq oziq-ovqat bilan ta'minlanmagan. O'zbekiston esa mintaqada oziq-ovqat xavfsizligi darajasi bo'yicha nisbatan barqaror o'rin egallagan, biroq don, moy va go'sht mahsulotlari importiga qisman bog'liqligi saqlanib qolmoqda. So'nggi yillarda davlat tomonidan fermer xo'jaliklarini qo'llab-quvvatlash, agroklastar tizimini kengaytirish va suv resurslarini tejash bo'yicha qator dasturlar amalga oshirildi.

Oziq-ovqat xavfsizligi darajasi mamlakat iqtisodiy o'sish sur'atlariga, inflyatsiya darajasiga va aholining ijtimoiy farovonligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Mahsulot yetishmovchiligi narxlarning oshishiga, inflyatsion bosim kuchayishiga olib keladi. Masalan, 2023-yilda O'zbekistonda oziq-ovqat mahsulotlari narxi o'rtacha 11,5 foizga oshgan, bu umumiy inflyatsiyaning 60 foizini tashkil etgan. Bu esa aholining daromadiga va iste'mol imkoniyatlariga bevosita ta'sir etgan. Oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlash orqali iqtisodiy barqarorlik va ijtimoiy himoyani ta'minlash mumkin.

Muhokama. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2022–2024-yillar davomida qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi 8,7 foizga o'sgan. Shu davrda oziq-ovqat mahsulotlari importi 14,2 foizga kamaygan. Bu esa milliy ishlab chiqarishning importni qoplash salohiyati ortib borayotganini ko'rsatadi.

Masalan, 2024-yilda O'zbekistonda aholining yillik don iste'moli 7,6 million tonnani tashkil etgan, ishlab chiqarish hajmi esa 7,3 million tonnaga yetgan. Natijada oziq-ovqat mustaqilligi ko'rsatkichini quyidagicha hisoblaymiz:

$$(IICh / UI \times 100\%) = (7,3 / 7,6) \times 100\% = 96\%,$$

Bunda:

IICh - ichki ishlab chiqarish;

UI - umumiy iste'mol.

Bundan ko'rinib turibdi-ki, oziq-ovqat mustaqilligi ko'rsatkichi yuqori darajani ifodalaydi. Bu ko'rsatkich 2020-yilda 89% ni tashkil etgan edi, ya'ni 4 yil ichida 7 foizga yaxshilanish kuzatilgan.

Shuningdek, importga qaramlik darajasi 2020-yilda 18,5% bo'lgan bo'lsa, 2024-yilda 12,7% gacha kamaygan. Bu esa milliy ishlab chiqarishning iqtisodiy samaradorligini oshirish bilan birga, tashqi risklardan himoya darajasini kuchaytirgan.

Xulosa va takliflar. Jahon oziq-ovqat inqirozi global muammo bo'lib, barchamizning zimmamizda mas'uliyat bor. Ushbu muammoni hal qilish uchun iqlim o'zgarishiga qarshi kurashish, urush va mojarolarning oldini olish, qashshoqlikni kamaytirish, oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish va taqsimlashni ko'paytirish kabi sohalarida birgalikdagi sa'y-harakatlarni amalga oshirish lozim.

Oziq-ovqat xavfsizligining iqtisodiyotga salbiy ta'sirini kamaytirish uchun quyidagi iqtisodiy chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

- 1.Qishloq xo'jaligida raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali hosildorlikni oshirish;
- 2.Qayta ishlash sanoatini rivojlantirish orqali qo'shimcha qiymat yaratish;
- 3.Suv resurslarini tejash va tomchilatib sug'orish tizimini kengaytirish;
- 4.Mahalliy urug'chilik va seleksiya ilmiy bazasini mustahkamlash;

5.Strategik oziq-ovqat zaxiralarini shakllantirish va mintaqaviy ta'minot tarmog'ini barqarorlashtirish.

Ushbu chora-tadbirlar nafaqat oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda balki O'zbekiston iqtisodiyotining barqaror o'sishini ta'minlashda ham muhim rol o'ynaydi. Shu boisdan ham kelajakda resurslar tanqisligi kutilayotgan bir paytda ushbu chora-tadbirlar nihoyatda ahamiyatli hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. FAO. The State of Food Security and Nutrition in the World 2024.
2. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari, 2024.
3. Jahon banki. Uzbekistan Economic Update, 2024.
4. Karimov A. va boshq. "Agrosanoat tizimining innovatsion rivojlanish yo'nalishlari". – Toshkent, 2023.
5. FAO. Food Security Indicators Database, 2023.
6. Ravshanbekova, M., & Mavlanova, B. (2025). Industrial waste and global climate: pathways to a green economy transition. *Muhandislik va iqtisodiyot*, 3(4).
7. Hudayberganov, D., Mavlanova, B., Zakirova, G., Kuramboev, F., Hudoyberganov, D., & Hudayberganova, G. (2024) Features of assessing the satisfaction of the population with food consumption.

UO'K 330

YASHIRIN IQTISODIYOTNI VUJUDGA KELISH SABABLARI VA UNING TA'SIRINI PASAYTIRISH YO'LLARI

M.Yu.Mavlyanov, dots., Namangan davlat texnika universiteti, Namangan

Annotatsiya. Ushbu maqolada yashirin iqtisodiyotning vujudga kelish sabablari va uning iqtisodiy tizimga salbiy ta'sirini kamaytirish yo'llari tahlil qilinadi. Yashirin iqtisodiyot, asosan, soliq yukining ortishi, iqtisodiy nazoratning yetarli emasligi, huquqiy me'yorlarning zaifligi va rasmiy iqtisodiy faoliyatni murakkablashtiruvchi omillar natijasida shakllanadi. Maqolada yashirin iqtisodiyotning iqtisodiy o'sishga, investitsiyalarga, ish o'rinlariga va davlat byudjetiga ta'siri ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Yashirin iqtisodiyot, vujudga kelish sabablari, salbiy ta'sir, soliq siyosati, huquqiy mexanizm, iqtisodiy barqarorlik, moliyaviy nazorat.

Аннотация. В данной статье анализируются причины возникновения скрытой экономики и пути снижения её негативного воздействия на экономическую систему. Скрытая экономика формируется в основном в результате увеличения налогового бремени, недостаточного экономического контроля, слабых правовых норм и факторов, затрудняющих официальную экономическую деятельность. В статье рассматривается влияние скрытой экономики на экономический рост, инвестиции, рабочие места и государственный бюджет.

Ключевые слова: Скрытая экономика, причины возникновения, негативное воздействие, налоговая политика, правовой механизм, экономическая стабильность, финансовый контроль.

Abstract. This article analyzes the causes of the emergence of the hidden economy and ways to reduce its negative impact on the economic system. The hidden economy is formed mainly as a result of an increase in the tax burden, insufficient economic control, weak legal norms and factors complicating official economic activity. The article examines the impact of the hidden economy on economic growth, investment, jobs and the state budget.

Keywords: Hidden economy, causes of emergence, negative impact, tax policy, legal mechanism, economic stability, financial control.

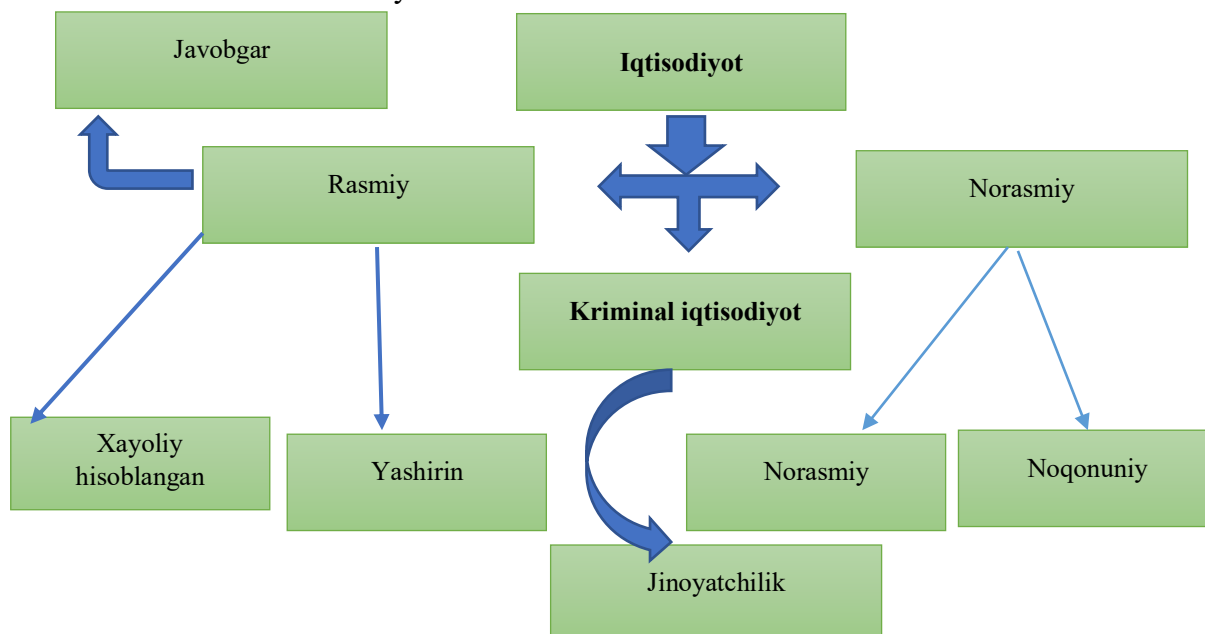
Bugungi kunda yashirin iqtisodiyot ko'plab mamlakatlarda mavjud, ular asosan rivojlanayotgan mamlakatlarda yuqori sur'atlarda rivojlanib, iqtisodiyotda ularning ulushini yuqoriligi saqlanib qolmoqda. Tadqiqotlardan shuni anglash mumkinki, hozirgi kundagi kriminal iqtisodiyot sof iqtisodiy munosabatlar bilan uzviy bog'liq, iqtisodiy faoliyat davomida kriminal iqtisodiyotni jamiyatga xavf-xatarlarining asosiy belgilarini aniqlash va uni vaqtida bartaraf etish maqsadga muvofiqdir. Bundan tashqari yashirin iqtisodiyot jinoiy va jinoiy bo'lmagan yashirin iqtisodiyot tarmoqlarini o'z ichiga oladi.

Lekin bu ikki tarmoqni ajratib ko'rsatishning imkoni mavjud emas, ikki faoliyat turlarining chegaralari nomukammal raqobat sharoitida yanada chigallashib ketadi, uning ijobiy va salbiy funksiyalarini ta'sirlarini aniqlashning qiyinligi yuzaga keladi, asossiz soliqqa tortish, ayrim davlat organlari xodimlari mas'uliyasizligi ta'sirida yashirin iqtisodiyotning barcha turlarini gurkirab faoliyat ko'rsatishlariga sabab bo'ladi. Bundan tashqari turli ko'rinishlardagi cheklovlar ham ta'sir ko'rsatadi, yashirin iqtisodiyotning jinoyatchilik darajasini baholash uchun uning iqtisodiy samaradorligi, faolligini hamda halokatli ta'sirini ham inobatga olish zarurdir.

Bunday o'zgarishlar iqtisodiy tomondan kuchsiz mamlakatlarda hamda institusional muhitning tadbirkorlik sub'yektlari faoliyat yuritishlariga muvofiq bo'lmasligi, noraqobat muhitda va yuqori darajada monopollashgan iqtisodiyotda yashirin iqtisodiyot jadal rivojlanib boradi. Yashirin iqtisodiyot bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar natijasida maqsadlarni boshqarish bo'yicha ma'lumotga ega bo'lish mumkin.

Insonlardagi cheksiz ehtiyojlar o'z navbatida ularni cheksiz boyish uchun harakat qilishlari bo'lsa, ayrimlari esa noto'g'ri qo'llanilayotgan soliq siyosati, ma'muriy qonunchilikdagi nomuvofiqliklar va boshqa nojo'ya imtiyozlar ta'sirida ular yashiringa o'tishga majbur bo'ladi. Iqtisodiyotning yashirin holatga o'tishi belgilovchi tarkibiy tuzilmasiga to'xtalib o'tamiz, ular o'z navbatida yashirin iqtisodiyotning eng asosiy turlaridan hisoblanadi (1-rasm).

Taklif etilayotgan yashirin iqtisodiyotni tarkibiy tuzilmasining eng asosiy qismlari ishlab chiqilgan bo'lib, uning natijasida yashirin iqtisodiyotni yirik guruhlariga ajratish imkoni yaratiladi. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, yashirin iqtisodiyotning takribiy qismlari o'rtasida aniq chegara mavjud emas, iqtisodiyotni rivojlanishi davrida yashirin iqtisodiyot tarkibiy qismlari o'rtasidagi chegara doimo o'zgarib turish xususiyatiga ega. Jumladan, uyushgan jinoiy guruhlar norasmiy sektor korxonalaridan "soliq yig'ish" va o'zlarini faoliyatini legallashtirish uchun yuridik tadbirkorlar o'rtasidagi munosabatlardan keng foydalanishadi. Bu sohada faoliyat yuritayotgan barcha kompaniyalar huquqiy me'yorlardan tashqari bo'lganligi sababli yashirin faoliyat sohasida bir-biri bilan hamkorlik ishlarini kuchaytiradilar.

1-rasm. Yashirin iqtisodiyotning asosiy tuzilmaviy qismlari

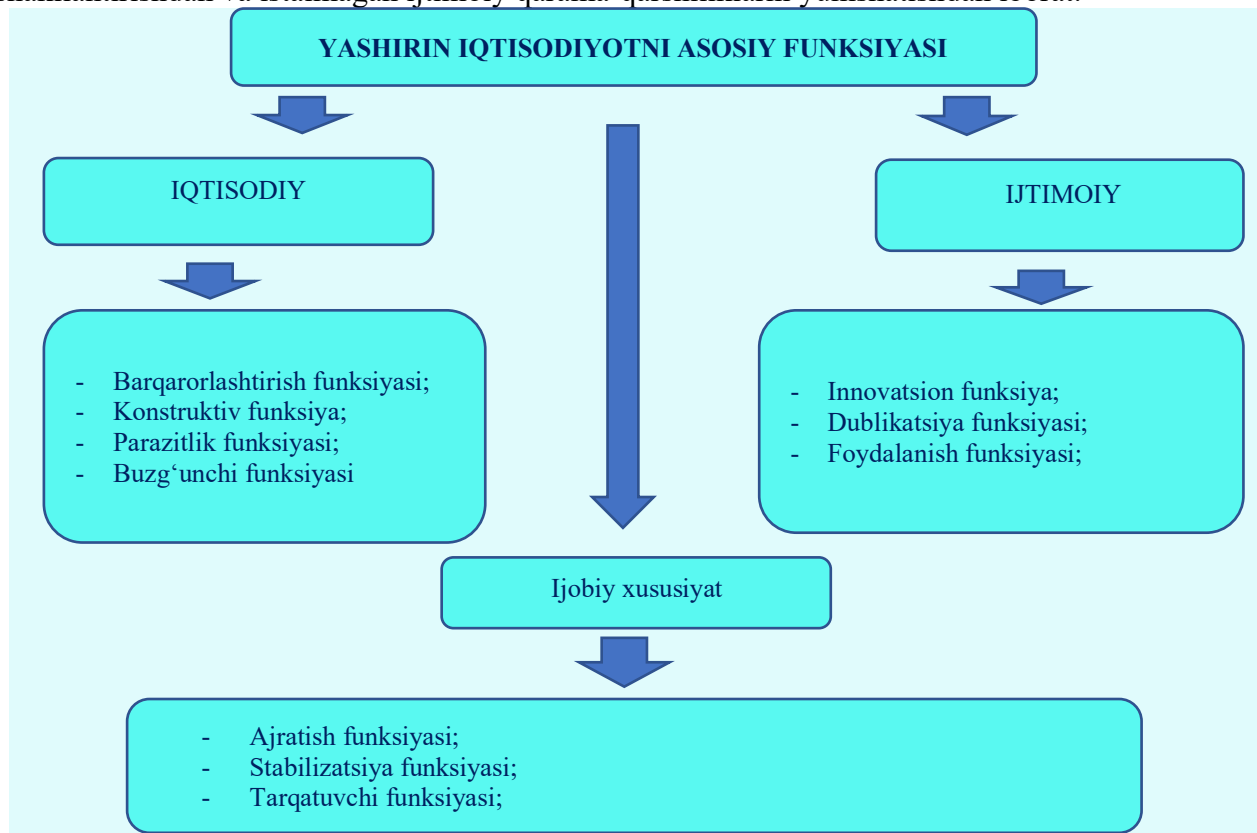
Yashirin iqtisodiyotning tarkibi asosida bir necha asosiy sektorlarga ajratiladi. Yashirin iqtisodiyot ishlab chiqarish sektori (norasmiy iqtisodiyot) yalpi ichki mahsulotdagi yashirin iqtisodiyot ulushini aniq ko'rsatadi, uning qayta taqsimlovchi sektoriga turli iqtisodiy jinoyatlar kiradi.

Yashirin iqtisodiyotning ikki sektori mavjud bo'lib, ular doimo nazorasiz va tartibga solinmaydigan faoliyat turlaridan hisoblanadi. Shu sababdan statistik hisobotlarda aks etmaydi, mamlakatdagi qonunlar to'liq rioya etmaydi. Ular tarkibiga uy xo'jaligi sohasini ham kiritish

mumkin, jumladan: soliqqa tortishdan qochish va davlatni ro'yxatga olish to'lovlaridan bo'yin tovlash kabi ko'rinishlarda yashirin iqtisodiyot namoyon bo'ladi.

Shu o'rinda ta'kidlash joizki, yuqoridagi keltirilgan tarmoqlarni yashirin iqtisodiyotni o'ziga bog'lab bo'lmaydi, shu bilan birga buxgalteriya hisobini yuritishdagi ma'muriy-buyruqbozlik, noqulay soliqlar, turli-tuman bojlar undirilishi kabilar ta'sirida tadbirkor ixtiyoriy ravishda o'zi uchun qulay bo'lgan yo'llarni izlaydi hamda o'zi istamagan holda yashirin iqtisodiyotni rivojlanishiga hissa qo'shadi. Aynan uy xo'jaliklari faoliyatida ham bu yaqqol ko'zga tashlanadi.

Buning uchun albatta, yashirin iqtisodiyotni eng asosiy funksiyalarini aniqlashtirib olish zarur bo'ladi. Zero biz yashirin iqtisodiyotni asosiy turlari, shakllari, uning asosiy funksiyalarini bo'yicha aniq ma'lumotga ega bo'lmasdan turib, uni yashirin iqtisodiyot ulushini pasaytirish yoki uni yo'qotish bo'yicha chora-tadbirlar ishlab chiqish imkonsizdir. Shu sababdan biz uning asosiy funksiyalariga e'tibor qaratamiz. Yashirin iqtisodiyotning asosiy funksiyalari bir-bir bilan bog'liq bo'lgan uchta yirik guruhlariga ajratiladi. Shveysar iqtisodchisi Diter Kassel pozitiv funksiyalarni bozor iqtisodiyoti sharoitida xo'jalik yuritish shakli sifatida ko'rsatib o'tgan. Iqtisodiyotda taqsimlash funksiyasi bu huquqiy va yashirin iqtisodiyotlar orasida resurslarni qayta taqsimlash orqali iqtisodiy vaziyatdagi iqtisodiy tebranishlarni yumshatish yoki iloji boricha salbiy ta'sirini oldini olishdan iboratdir. Yashirin iqtisodiyot o'z faoliyati davrida huquqiy iqtisodiyotni o'z resurslari bilan ta'minlaydi, ma'lum ma'noda huquqiy iqtisodiyot tomonidan ta'minlamagan qismni ta'minlash orqali barqarorlashtiruvchi funktsiyani bajaradi. Bundan tashqari, iqtisodiyotdagi bir qator muammolarni hal etadi yoki bozordagi yangi paydo bo'lgan e'tiyohlarni qondiradi, odamlarni yashirin bo'lsada ish bilan bandligini oshiradi. Shu bilan birga distributiv funktsiya esa korxonaning muhim muammolarini hal etish, ishlab chiqarishning to'xtab qolishiga yo'l qo'ymaslik, odamlarni yoki bu hududda ishlab chiqarishni jadallashtirish, yuqoridan ruxsat etilmagan yangiliklarni amaliyotga joriy etish orqali amalga oshiriladi, ijtimoiy muammolarni hal etish uchun nodavlat moliyaviy bazasini shakllantirishdan va istalmagan ijtimoiy qarama-qarshiliklarni yumshatishdan iborat.

2-rasm. Yashirin iqtisodiyot funksiyalari

Umuman olganda, yashirin iqtisodiyotning jamiyatga ijobiy ta'sirdan ko'ra salbiysi yuqoridir, ular katta ko'lamda iqtisodiyotga zarar keldiradi. Bir tomondan, jamiyat daromadlarining nisbatan kichik imtiyozli guruhlar foydasiga qayta taqsimlash imkoniyatini taqdim etib, butun jamiyat farovonligini pasaytiradi. Ikkinchi tomondan esa, iqtisodiyotni markazlashtirilgan boshqaruv tizimini

barbod qilib, hukumatda noto'g'ri farovonlik to'g'risidagi tuyg'usini yaratadi, tezkorlik bilan ularga qarshi chora-tadbirlarni amalga oshirishni talab etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O'zbekiston Respublikasida «Yashirin iqtisodiyot» ulushini qisqartirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi 2020-yil 20-iyundagi 394-son qarori.
2. Будович Ю. И. Неформальная занятость в России как отражение социально-экономической ситуации. Теоретическая экономика, 2014, № 3., 6-17.
3. Mavlyanov M.Yu. Mamlakat iqtisodiyotida yashirin iqtisodiyotni o'rni, roli va uning nazariy masalalari. «Servis» jurnali, № 1, 2022 y, 9-12-b (08.00.00, №20)
4. Mavlyanov M.Yu. Xorijiy davlatlar tajribasida iqtisodiy o'sishni aniqlashda norasmiy sektorni hisobga olish mexanizmlari. «Biznes-Ekspert» jurnali, № 7, 2022 y, 60-63-b (08.00.00, №3)
5. Clarke, N. (2010), "Emotional intelligence and its relationship to transformational leadership and key project manager competencies", Project Management Journal, Vol. 41 No. 2, pp. 5-20.
6. Antonescu D. Theoretical approaches of regional development. 2014. URL: <https://mpira.ub.unimuenchen.de/60524/>

UO'K 330

O'ZBEKISTON SANOAT KORXONALARIDA YASHIL INVESTITSİYALARNI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARI

K.A.Muxitdinova, DSc, prof.v.v.b., Toshkent davlat texnika universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston sanoat korxonalarida yashil investitsiyalarni rivojlantirish mexanizmlari, ularning iqtisodiy samaradorlikka ta'siri hamda ekologik barqarorlikni ta'minlashdagi o'rni tahlil qilingan. 2020–2024-yillar davomida respublika sanoat korxonalarida amalga oshirilgan investitsion loyihalar asosida empirik tahlillar olib borilgan. Maqola natijalari sanoat sektorida yashil iqtisodiyot tamoyillarini keng qo'llashning iqtisodiy va ijtimoiy afzalliklarini yoritadi va bu boradagi ilg'or xorijiy tajribalarga tayanadi. Natijalar "yashil iqtisodiyot" prinsiplarining qo'llash sanoatning barqaroro rivojlanishiga va mamlakatimizning xalqaro darajasidagi raqobatbardoshligini oshirishga yo'naltirilishini ilmiy asoalaydi.

Kalit so'zlar: yashil investitsiya, sanoat iqtisodiyoti, ekologik barqarorlik, energiya tejamkor texnologiyalar, innovatsion rivojlanish

Аннотация. В статье анализируются механизмы развития зелёных инвестиций на промышленных предприятиях Узбекистана, их влияние на экономическую эффективность и роль в обеспечении экологической устойчивости. На основе инвестиционных проектов, реализованных в 2020–2024 годах, проведён эмпирический анализ. Результаты показывают, что внедрение принципов «зелёной экономики» способствует устойчивому развитию промышленности и повышению конкурентоспособности страны на международном уровне.

Ключевые слова: зелёные инвестиции, промышленная экономика, экологическая устойчивость, энергосберегающие технологии, инновационное развитие

Abstract. This article analyzes the mechanisms for developing green investments in Uzbekistan's industrial enterprises, their impact on economic efficiency, and their role in ensuring environmental sustainability. Based on investment projects implemented during 2020–2024, an empirical analysis was conducted. The results demonstrate that the adoption of green economy principles positively affects the industrial sector's economic, social, and environmental stability, supporting Uzbekistan's transition toward sustainable industrial development.

Keywords: green investment, industrial economics, environmental sustainability, energy-efficient technologies, innovative development

Kirish. So'nggi yillarda global miqyosda "yashil iqtisodiyot" konsepsiyasi inson faoliyati va iqtisodiy rivojlanishning ajralmas qismi sifatida shakllanmoqda. O'zbekiston iqtisodiyotining sanoat tarmoqlarida ekologik xavfsizlik, resurslardan oqilona foydalanish va uglerod chiqindilarini kamaytirish mamlakat taraqqiyotining ustuvor yo'nalishlariga aylangan. Yashil investitsiyalar deganda, ekologik barqarorlikni ta'minlovchi, energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etishga qaratilgan sarmoyalar tushuniladi. Bu turdagi investitsiyalar nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy va ekologik samaradorlikni ham ta'minlaydi. O'zbekiston sanoatida energiya samaradorligi masalalari

2020–2024-yillar oralig'ida faol muhokama etilib, yangi texnologik yechimlar ishlab chiqildi. Mamlakat sanoat korxonalari, xususan metallurgiya, kimyo va energetika tarmoqlari, “yashil ishlab chiqarish” tizimiga bosqichma-bosqich o'tmoqda. Shu bois, mazkur maqola O'zbekiston sanoatida yashil investitsiyalarni rivojlantirish mexanizmlarini aniqlash, ularning iqtisodiy samaradorligini baholash va ilmiy asoslangan takliflarni ishlab chiqishga qaratilgan. Bu tadqiqot sanoatning ekologik transformatsiyasi jarayonida investitsion siyosatning muhim jihatlarini ochib beradi.

Metodologiya. Tadqiqot 2020–2024-yillar oralig'ida O'zbekiston sanoat korxonalarida amalga oshirilgan investitsion faoliyat ma'lumotlariga asoslangan. Tahlilda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi statistika agentligi, Iqtisodiyot va moliya vazirligi hamda Olmaliq KMK, Navoiy KMK va “O'zneftgaz” korxonalarining hisobotlari qo'llanildi. Metodologik jihatdan maqolada qiyosiy tahlil, regressiya-korrelyatsiya tahlili va vaqt qatori usullari qo'llanilgan. Sanoat korxonalarining investitsion samaradorligi indikatorlari sifatida ishlab chiqarish hajmi, energiya sarfi, chiqindi hajmi va ishchi salomatligi ko'rsatkichlari olib borilgan. Har bir indikator bo'yicha dinamik o'zgarishlar tahlil qilinib, “yashil investitsiya” dasturlari bilan bog'liqlik darajasi aniqlangan. Shuningdek, xalqaro tajriba sifatida Janubiy Koreya, Germaniya va Yaponiya sanoat sektorlaridagi “green growth” siyosati o'rganilgan. Tahlil uchun Excel, EViews va SPSS dasturlaridan foydalanilib, empirik natijalar iqtisodiy modelga kiritilgan. Tadqiqot natijalari ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishga yo'naltirilgan.

Natijalar. Tadqiqot natijalariga ko'ra, 2020–2024-yillar davomida O'zbekiston sanoat tarmoqlarida yashil investitsiyalar hajmi yildan-yilga oshib borgan. 2024-yilda umumiy investitsiyalar tarkibida yashil loyihalarning ulushi 17,8 foizni tashkil etgan. Bu ko'rsatkich 2020-yilda 9,2 foiz bo'lgan bo'lsa, so'nggi to'rt yilda ikki barobarga yaqin o'sish kuzatilgan. Energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish hisobiga ishlab chiqarish tannarxi o'rtacha 8 foizga kamaygan. Olmaliq KMK va Navoiy KMK korxonalarida chiqindi hajmi 2020–2024-yillar oralig'ida 14 foizga kamaygan. Sanoat korxonalarida ekologik loyihalarning ijtimoiy samarasi ham yuqori bo'lib, ishchi-xodimlar salomatligi ko'rsatkichlari yaxshilangan. Shuningdek, “yashil kreditlar” va davlat subsidiyalari joriy etilishi natijasida kichik korxonalarda ham ekologik texnologiyalar keng qo'llanilgan. Bu natijalar yashil investitsiyalar iqtisodiy va ekologik barqarorlikni ta'minlashda muhim o'rin tutishini ko'rsatadi.

2024-yil yakunlariga ko'ra, O'zbekiston sanoat korxonalarida energiya tejamkor texnologiyalar joriy etilishi 12 foizga ortgan. Sanoat ishlab chiqarishida qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish hajmi 2020-yilga nisbatan 2,5 barobar oshgan. Yashil investitsiyalar kiritilgan loyihalarda ishlab chiqarish chiqindilari miqdori o'rtacha 16 foizga kamaygan. Ayniqsa, metallurgiya va kimyo sanoatida chiqindilarni qayta ishlash texnologiyalarining joriy etilishi samarali natijalar bergan. Yashil texnologiyalar asosida ishlab chiqarilgan mahsulotlarning eksport hajmi 2024-yilda 22 foizga o'sib, umumiy eksportning 9 foizini tashkil etgan. Bundan tashqari, ekologik samaradorlikni oshirish bo'yicha korxonalarning ichki innovatsion dasturlari soni ham 1,6 barobarga ko'paygan. Olmaliq KMK misolida, ishlab chiqarish jarayonlarida suv resurslaridan foydalanish samaradorligi 18 foizga yaxshilangan. Ishchi-xodimlar orasida mehnat kasalliklari darajasi 2024-yilda 6 foizdan 3,8 foizgacha kamaygani kuzatilgan. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, yashil investitsiyalar korxonalar foydalilik ko'rsatkichlarini o'rtacha 9 foizga oshirgan. 2024-yilda respublika bo'yicha jami 180 ta sanoat loyihasi yashil investitsiyalar doirasida amalga oshirilgan. Bu esa 2020-yilga nisbatan qariyb 2 barobar o'sishni anglatadi. Shuningdek, xususiy sektorning bu yo'nalishdagi ishtiroki ham keskin oshgan bo'lib, umumiy investitsiyalarning 37 foizi xususiy kapital hissasiga to'g'ri kelgan. Yashil investitsiyalarni moliyalashtirish uchun xalqaro moliya institutlari tomonidan 250 million AQSH dollari miqdorida grant va kredit liniyalari ajratilgan. Buning natijasida yangi ishlab chiqarish liniyalari tashkil etilib, 3 mingdan ortiq yangi ish o'rinlari yaratilgan. Ushbu ma'lumotlar yashil investitsiyalarni rivojlantirish sanoatning iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy barqarorligiga sezilarli hissa qo'shayotganini tasdiqlaydi.

Muhokama. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, yashil investitsiyalar sanoat sektorining iqtisodiy samaradorligini oshirish bilan birga, ekologik xavfsizlikni ta'minlashda ham muhim rol o'ynaydi. Germaniya va Yaponiya tajribalari bilan solishtirganda, O'zbekiston sanoatida yashil

loyihalarning o'sish sur'ati barqaror tendensiyaning namoyon qilmoqda. Ammo hali ham investitsiya muhitida byurokratik to'siqlar, texnologik modernizatsiya darajasining pastligi kabi muammolar mavjud. Bu jarayonlarda davlatning moliyaviy qo'llab-quvvatlashi, xususiyl sektor bilan hamkorlik va ilm-fan integratsiyasi muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikda "green finance" instrumentlarini rivojlantirish tavsiya etiladi.

O'zbekiston sanoat korxonalarida yashil investitsiyalarni rivojlantirish natijalari xalqaro tajriba bilan solishtirilganda, ijobiy dinamikaning namoyon etmoqda. Xususan, mamlakatda energiya samaradorligi bo'yicha amalga oshirilgan islohotlar Janubiy Koreya va Polsha tajribalari bilan mos tendensiyaning ko'rsatmoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yashil investitsiyalar kiritilgan korxonalarda mehnat unumdorligi 1,3 barobar yuqori bo'lgan. Yashil investitsiyalar nafaqat ekologik muvozanatni tiklaydi, balki ishlab chiqarish tannarxini pasaytirish orqali iqtisodiy foyda ham keltiradi. Bu jarayonlarda davlat siyosatining barqarorligi, soliq imtiyozlari va kredit mexanizmlarining samaradorligi hal qiluvchi rol o'ynaydi. Yashil iqtisodiyotning rivojlanishi natijasida korxonalar xalqaro sertifikatlash tizimlariga moslashmoqda, bu esa eksport imkoniyatlarini kengaytiradi. O'zbekiston tajribasida ekologik loyihalarning 70 foizdan ortig'i davlat-xususiyl sheriklik shaklida amalga oshirilgan. Bu model sanoat tarmoqlarining transformatsiyasini tezlashtirishda muhim omil bo'lib xizmat qilgan. Agar bu jarayon uzluksiz davom etsa, 2030-yilga kelib yashil investitsiyalar umumiy sanoat investitsiyalarining 25 foizini tashkil etishi prognoz qilinmoqda. Biroq, ayrim korxonalarda texnologik yangilanishning sustligi hamon muhim muammo bo'lib qolmoqda. Yashil investitsiyalar samaradorligini oshirish uchun kadrlar tayyorlash, innovatsion loyihalarni ilmiy muassasalar bilan uyg'unlashtirish talab etiladi. Shuningdek, xalqaro moliyaviyl institutlar bilan hamkorlikda yangi "green bond" va "eco-loan" mexanizmlarini joriyl etish zarur. Yashil ishlab chiqarishning kengayishi mamlakatning ekologik imijini mustahkamlab, global iqlim siyosatida faol ishtirokini ta'minlaydi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, yashil investitsiyalarni strategik boshqarish sanoatning barqaror rivojlanishida asosiy omilga aylanmoqda. Kelgusida ilmiy tadqiqotlarni yanada chuqurlashtirish orqali O'zbekiston sanoatida ekologik barqaror iqtisodiyot uchun mustahkam institutsional baza yaratish zarur.

Xulosa va tavsiyalar. O'zbekiston sanoatida yashil investitsiyalarni rivojlantirish strategiyasi nafaqat iqtisodiy samaradorlikni, balki ekologik barqarorlikni ta'minlashda ham muhim o'rin tutadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, sanoat korxonalarida energiya tejamkor texnologiyalarni joriyl etish va chiqindilarni kamaytirish bo'yicha amalga oshirilgan chora-tadbirlar sezilarli natijalar bergan. Yashil moliyalashtirish instrumentlarini kengaytirish, ekologik standartlarni kuchaytirish va innovatsion loyihalarni rag'batlantirish orqali ishlab chiqarishning raqobatbardoshligi oshmoqda. Davlat va xususiyl sektor o'rtasidagi hamkorlikni chuqurlashtirish sanoatning transformatsiyasini jadallashtirishda hal qiluvchi omilga aylanmoqda. Yashil investitsiyalar tizimini takomillashtirish orqali korxonalar nafaqat iqtisodiy foyda, balki ijtimoiyl mas'uliyatli rivojlanish modeliga ham erishmoqda. Shuningdek, ekologik menejment tizimining institutsional asoslarini mustahkamlash, ilmiy tadqiqotlarni amaliyotga integratsiya qilish zarur. Yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonida inson kapitali va ilmiy salohiyatning roli tobora ortmoqda. Bu jarayon kelgusi yillarda O'zbekiston sanoatini raqamli va ekologik jihatdan innovatsion yo'l bilan rivojlantirish uchun poydevor yaratadi. Natijada mamlakat sanoati xalqaro ekologik standartlarga moslashgan, barqaror va yuqori samarali tizimga aylanadi. Umuman olganda, yashil investitsiyalarni strategik boshqarish O'zbekistonning uzoq muddatli iqtisodiy o'sishi va global ekologik barqarorlikka qo'shayotgan hissasini kuchaytiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. OECD (2023). Green Growth Indicators. Paris: OECD Publishing.
2. UNDP (2024). Uzbekistan Green Economy Transition Report. New York.
3. Muxitdinova K.A. (2023). Investitsion faoliyat samaradorligini oshirish masalalari. T.: Ma'rifat.
4. Aytmuratova U.J. (2021). Korxonalarda investitsion faoliyat samaradorligi. Toshkent.
5. World Bank (2024). Sustainable Industrial Development in Central Asia. Washington D.C.

KICHIK BIZNESNING INNOVATSION RIVOJLANISH MEXANIZMLARI VA STRATEGIK YO'NALISHLARI

Sh.Z.Muxitdinov, prof., DSc, Namangan davlat texnika universiteti, Namangan

Annotatsiya. Maqolada kichik biznesning innovatsion rivojlanish mexanizmlari va strategik yo'nalishlari tahlil qilinadi. Kichik korxonalarni zamonaviy texnologiyalar, raqamli transformatsiya va innovatsion yondashuvlar orqali rivojlantirish usullari ko'rib chiqilgan. Shuningdek, maqolada innovatsion strategiyalarni ishlab chiqish va joriy etishning samarali mexanizmlari, xodimlarni rag'batlantirish tizimi va bozorni kengaytirish yo'llari haqida ilmiy asoslangan tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Kichik biznes, innovatsion rivojlanish, strategik yo'nalishlar, innovatsion mexanizmlar, raqamli transformatsiya, modernizatsiya, startaplar, innovatsion boshqaruv, strategik rejalashtirish

Аннотация. В статье анализируются механизмы инновационного развития и стратегические направления малого бизнеса. Рассматриваются методы развития малых предприятий через современные технологии, цифровую трансформацию и инновационные подходы. Также статья содержит научно обоснованные рекомендации по разработке и внедрению инновационных стратегий, системе мотивации сотрудников и расширению рынка.

Ключевые слова: Малый бизнес, инновационное развитие, стратегические направления, инновационные механизмы, цифровая трансформация, модернизация, стартапы, инновационное управление, стратегическое планирование

Abstract. The article analyzes the mechanisms of innovative development and strategic directions of small business. Methods of developing small enterprises through modern technologies, digital transformation, and innovative approaches are examined. The article also provides scientifically grounded recommendations for developing and implementing innovative strategies, employee motivation systems, and market expansion.

Keywords: Small business, innovative development, strategic directions, innovative mechanisms, digital transformation, modernization, startups, innovative management, strategic planning

Kichik biznes bugungi kunda har qanday mamlakat iqtisodiyotining asosiy tarkibiy qismlaridan biri sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. U yangi ish o'rinlari yaratish, innovatsion faoliyatni rivojlantirish, mahalliy va xalqaro bozorlar bilan integratsiyani ta'minlashda katta rol o'ynaydi. Shu bilan birga, kichik korxonalar ko'pincha moliyaviy resurslarning cheklanganligi, texnologik infratuzilmaning yetishmasligi va malakali kadrlarning kamligi kabi qiyinchiliklarga duch keladi. Bu esa ularning barqaror rivojlanishi va raqobatbardoshligini ta'minlash masalasini dolzarb qiladi.

Innovatsion rivojlanish kichik biznes faoliyatida mahsulot va xizmatlarni modernizatsiya qilish, ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish, raqamli texnologiyalarni joriy etish va bozor talablariga moslashish kabi yo'nalishlarni o'z ichiga oladi. Kichik biznesni innovatsion rivojlantirish zamonaviy iqtisodiyot sharoitida raqobatbardoshlikni oshirish, resurslardan samarali foydalanish va yangi bozor imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiluvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Shu bois, mazkur maqola doirasida kichik korxonalarni innovatsion rivojlantirish mexanizmlari va strategik yo'nalishlari ilmiy tahlil qilinadi va ularning amaliy ahamiyati yoritiladi.

2022-2026 yillarda O'zbekiston Respublikasining innovatsion rivojlanish strategiyasiga asosan kichik tadbirkorlikning innovatsion faolligini oshirish orqali hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy jadal o'sishini ta'minlash strategiyani asosiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Shuningdek, strategiyani amalga oshirishning maqsadli ko'rsatkichlari hamda hududlar kesimidagi maqsadli ko'rsatkichlarga asosan innovatsion faoliyat sub'yektlari soni 613 tadan 2 250 tagacha yetkazilishi, innovatsion infratuzilma sub'yektlari soni 3 baravarga oshirilish va innovatsion tadbirkorlik natijasida yaratiladigan yangi ish o'rinlari sonini 4 baravarga oshirilishi belgilab berildi.

Prezident Shavkat Mirziyoyev 2024-yil 20-avgustda Qoraqalpog'iston viloyati Nukus shahridagi tadbirkorlar bilan ochiq muloqotida tadbirkorlikni dastlabki bosqichda startap loyihalarni qo'llab-quvvatlash ekotizimi yaratilishi, 2024 yil startaplarga ilk bor 134 million dollar investitsiya kirib kelganligi, bu sohada faoliyatini noldan boshlab, aylanmasini 10 million dollardan oshirgan 50 dan ziyod mahalliy kompaniyalarning paydo bo'lganligini alohida ta'kidlab o'tdi.

Rivojlangan davlatlar tajribasiga muvofiq innovatsion ekotizim o'zaro bog'liq bo'lgan "tubdan yangilovchi" (disruptive), "barqaror" (sustainable) va "samarador" (efficiency) innovatsiyalardan tarkib topgan (1-rasm).

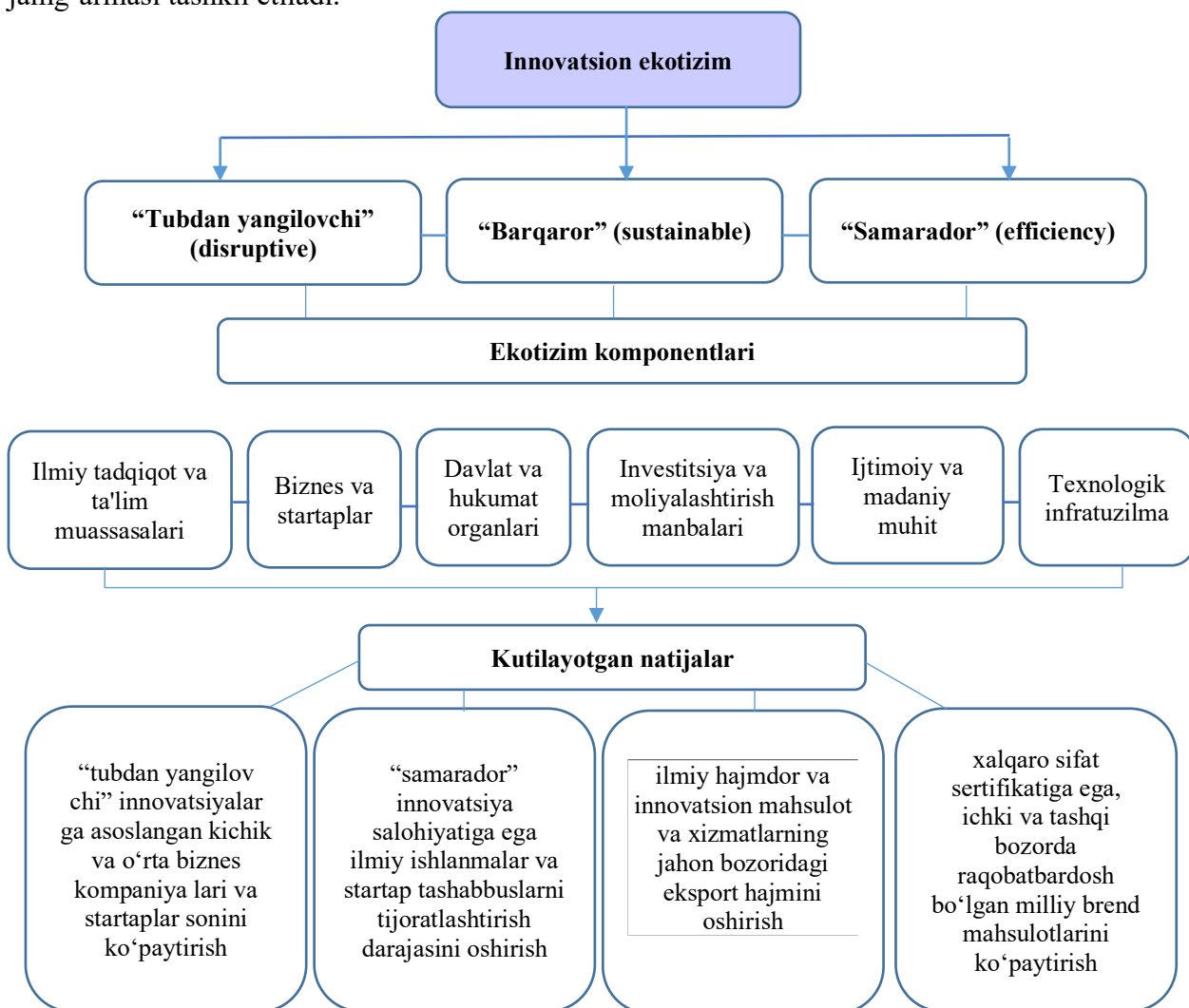
"Tubdan yangilovchi" innovatsiyalar yangi turdagi mahsulotlar ishlab chiqarish yoki xizmat turlarini tashkil qilishdan iborat bo'lib, bu innovatsiyalarni joriy etish kapital talab qiladi. Bunday innovatsiyalarning alohiyada ahamiyati ko'plab yangi ish o'rinlarini yaratishga sabab bo'ladi.

Bunday innovatsiyalar yangi ish o'rinlarini yaratmaydi hamda katta mablag' talab qilmaydi. "Tubdan yangilovchi" innovatsiyalar bozorini va xaridorini sodiqligini oshirib, jozibadorligini ta'minlab turadi. Yangi ish o'rinlariga ehtiyojni yana qoplash uchun yaratilgan kapitalning bir qismini "tubdan yangilovchi" innovatsiyalarga yo'naltirilib, siklik jarayonni davriy ravishda davom ettirish lozim bo'ladi.

«Tubdan yangilovchi» innovatsiyalar yaratishni rag'batlantirishning quyidagi tizimi joriy etiladi:

mahalliy ilmiy tashkilotlar va korxonalarga innovatsion tovarlar bo'yicha davlat organlari bilan shartnomalarni to'g'ridan-to'g'ri imzolash huquqi beriladi;

ustav fondida 50 va undan ko'p foiz davlat ulushi bor xo'jalik jamiyatlarida foyda solig'ini to'lagungacha uning 10 foizgacha ajratmalaridan Innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlash jamg'armasi tashkil etiladi.

1-rasm. Innovatsion ekotizimning tarkibiy tuzilishi

Jumladan:

birinchidan, mamlakatimizda har yili taxminan 600-700 ming aholi mehnat bozoriga kirib kelmoqda. Shuningdek, oliy ta'lim bilan qamrov 2016-yilga nisbatan 9 foizdan 38 foizgacha oshdi va bu ko'rsatkich kelgusida 50 foizgacha yetkazilishi rejalashtirilgan. Bu esa oliygohlarning bitiruvchilarini munosib ish o'rinlari bilan ta'minlashning samarador mexanizmlarini ishlab chiqishni talab etmoqda;

ikkinchidan, aholining bandligi va daromadlarini oshirishga ko'maklashish, ishsiz aholi, ayniqsa, yoshlar va xotin-qizlar, mehnat bozoriga ilk bor kirib kelayotgan bitiruvchilar bandligini ta'minlashda innovatsiyalar yordamida ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish korxonalari sonini oshirish orqali ko'plab yangi ish o'rinlari yaratish;

uchinchidan, ilmiy-tadqiqot va innovatsion loyihalarni davlat-xususiy sheriklikda moliyalashtirish mexanizmlarini takomillashtirish va hajmini oshirish, xalqaro moliya tashkilotlari va jamg'armalari mablag'larini jalb qilish hamda kichik biznes va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash zarur bo'lib qolmoqda;

to'rtinchidan, hududlarning iqtisodiy ixtisoslashuvidan yelib chiqib, ilmiy-texnik salohiyati hamda mavjud resurslarini hisobga olgan holda innovatsion rivojlanishning hududiy dasturlarini ishlab chiqish zarur.

Shu bois, startaplarni "oyoqqa turg'azish" uchun venchur jamg'armalar faoliyati yo'lga qo'yiladi. Buning uchun IT park ham 10 million dollarlik jamg'arma tashkil qiladi. Shuningdek, startap xorijdan olib kelgan har 1 dollar investitsiyasiga davlat ham 1 dollar resurs beradi. Startap ishlanmalarini patentlash va savdo belgilarini ro'yxatdan o'tkazish kabi xarajatlarni davlat qoplab beradi. Umuman, bu sohaga 50 million dollar yo'naltiriladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, innovatsion infratuzilma imkoniyatlaridan samarali foydalanish asosida kichik biznesni rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqish kichik biznes korxonalariga istiqbolda bir qator imkoniyatlarni va afzalliklarni, jumladan, raqobatbardoshlikni oshiradi, resurslardan samarali foydalanish imkoniyatini rivojlantiradi, xalqaro miqyosida yangi bozorlarni ochishga turki beradi, ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishni ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022 — 2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son farmoni (<https://lex.uz/ru/docs/5841063>)
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2024-yil 20-avgustda tadbirkorlar bilan ochiq muloqotdagi ma'ruzasidan. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sayti. <https://president.uz/uz/lists/view/7476>
3. M.P.Boltabaev va boshqalar. Kichik biznes va tadbirkorlik./O'quv qo'llanma//T: Noshir, 2011. b-140
4. Сергеев Л.И., Писаренко М.Ю. Исследование понятия инновационной инфраструктуры. – Электронный ресурс. – Режим доступа: http://vuzirossii.ru/publ/issledovaniye_ponjatija_innovacionnoj_infrastruktury/34-1-0-154. – Дата обращения: 28.10.2021.
5. Баев Сергей Андреевич. Теоретические основы развития инновационной инфраструктуры // Финансы и управление.: 2021 – 4. С-85.
6. Мухитдинов, Шухрат Зиявитдинович. "Тадбиркорлик субъектларида хатарларни бошқаришнинг назарий-услубий асослари." Scientific progress 1.6 (2021): 939-943.
7. Muxitdinov, Shuhrat. "Ishlab chiqarish korxonalarida risklarni boshqarishning asosiy yo'nalishlari va rivojlanish istiqbollari." Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot 3.3 (2025).

UO'K 331.5

AYOLLAR ISH BILAN BANDLIGINI IQTISODIY TARTIBGA SOLISH YO'NALISHLARI

D.S.Nabixo'jayeva, o'qituvchi, Sambhram universiteti, Jizzax

Annotatsiya. Boshqaruv tizimida xotin-qizlarning mehnat faoliyati, ularning boshqaruv tizimlaridagi mehnatini tashkil etishning o'ziga xosligi, jumladan, ularga g'amxo'rlik ko'rsatish, ish bilan bandligini ta'minlashda gender munosabatlari bo'yicha muvofiqlashtirilgan ishlarni amalga oshirish, ayollar ish bilan bandligini iqtisodiy tartibga solish yo'nalishlari o'rganilgan va amaliy tavsiyalar taklif qilingan.

Kalit so'zlar: boshqaruv, ayollarning ijtimoiy mehnati, boshqaruvda ishtirok, gender tengligi, ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmlar xotin-qizlarning mavqeini oshirish, mehnat talablari.

Аннотация. В исследовании рассматриваются трудовая деятельность женщин в системе управления, особенности организации их труда в системах управления, включая обеспечение ухода за ними, проведение скоординированной работы по гендерным отношениям в сфере обеспечения занятости, направления экономического регулирования занятости женщин, а также предлагаются практические рекомендации.

Ключевые слова: управление, женский социальный труд, участие в управлении, гендерное равенство, социально-экономические механизмы расширения прав и возможностей женщин, требования к труду.

Abstract. The study examines the labor activity of women in the management system, the specifics of organizing their work in management systems, including providing them with care, implementing coordinated work on gender relations in ensuring employment, and the directions of economic regulation of women's employment, and offers practical recommendations.

Keywords: management, women's social labor, participation in management, gender equality, socio-economic mechanisms for women's empowerment, labor requirements.

Kirish. Hozirgi davrda jahon iqtisodiyotida innovatsion jarayonlarning jadal ravishda rivojlanishi, milliy tizimlarning xalqaro maydonda integratsiyalashuvining kuchayib borishi ayollar mehnati sohasiga bo'lgan e'tiborning tobora ortib borishiga ta'sir ko'rsatmoqda.

O'zbekiston Jahon bankining 2024 yilning mart oyida «Ayollar, biznes va qonun» reytingida 100 balldan 82,5 ball to'plab, gender tengligini ta'minlash borasida eng katta yutuqlarga erishgan davlatlar qatoriga kirganligi qayd etildi. Ayollar huquqlari va gender tenglik sohasida eng katta natijalarga erishgan 5 ta mamlakatdan biri sifatida qayd etildi. Ochiq Gender ma'lumotlar indeksida eng yaxshi 20 ta davlat qatoridan joy oldi [1]. Shuningdek, so'nggi ikki yil ichida O'zbekiston Gender tenglik va boshqaruv indeksi (GEGI) bo'yicha natijalarini 51 pog'onaga yaxshilab, 103-o'rindan 52-o'ringa ko'tarildi [2]

Respublikamizda ayollar ish bilan bandligini oshirish borasida barcha ijtimoiy va huquqiy sharoitlar yaratilganiga qaramay, bu sohadagi bugungi vaziyat zamonaviy iqtisodiy rivojlanish sur'atlari talablariga javob berishni talab qiladi. Bu vaziyatni yaxshilash uchun gender masalalari doirasidan chiqish zarur, chunki ularning aksari bozor transformatsiyasi sharoitida mehnat bozori shakllanishi va rivojlanishining umumiy muammolaridan kelib chiqadi, bu muammolar esa aholining, ayniqsa, ayollarning ish bilan bandligi darajasiga o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Bu borada mamlakatimiz aholisining yarmini tashkil etayotgan ayollar uchun munosib ish o'rinlari yaratish, ayollar ish bilan bandligi siyosatini ishlab chiqishda bir qator tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Ma'lumotlarga ko'ra [3] ayollar tadbirkorligini rivojlantirish uchun 2024 yilda 17 trillion so'm kredit ajratildi, shundan 81 trillion so'mlik mahsulot yaratib, 450 million dollarlik eksport amalga oshirildi.

“O'zbekistonda o'z-o'zini band qiluvchilar” (self-employed) institutini joriy etish. 2019 yildan boshlab turli xizmat turlari — masalan, uytami, bolaga qarash, repetitorlik — kabi faoliyatlar rasmiy maqomga keltirildi (yashirin iqtisoddan chiqarildi). 2 yil ichida bu toifaga kiruvchilardan odamlar soni sezilarli oshdi, ayollar ularning deyarli yarmidan ko'pini tashkil qilmoqda. Bu orqali ayollar rasmiy ijtimoiy ta'minot va pensiya huquqiga ega bo'lish imkoniyati oshdi. Ayollar tadbirkorligi o'ziga hos muhim dinamik kuch sifatida namoyon bo'lib, uzoq muddatli davrda biznes yuritish sohasini barqarorligini ta'minlashda uni rivojlantirish zaruriyati yuqori hisoblanadi. Xalqaro tashkilotlar tomonidan amalga oshirilgan tadqiqotlar natijalariga ko'ra, dunyodagi yangi biznes tuzilmalarning 30 % dan ko'prog'i ayollar tomonidan yaratilgan. G'arbiy Yevropa davlatlarida [4] tadbirkorlikning chorak qismi, Yaponiyada 30 % ga yaqin, AQShda esa 40 % dan ortig'ini ayollar boshqaradi.

Innovatsion iqtisodiyot sharoitida ayollarning boshqaruvdagi ishtiroki, boshqaruv blogi, haq to'lanmaydigan va norasmiy mehnat bilan bandlik, oila va farzandlar tarbiyasidagi o'rni, mehnat munosabatlarida gender tengligi, ularni ijtimoiy himoyalash, moddiy yordamlar hamda ishga

joylashishdagi o'zaro bog'liqlik boshqaruvdagi o'ziga xoslik borasidagi tizimini tashkil qilish mazkur muammoni o'rganishning dolzarbligini yanada oshiradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida dialektik va tizimli yondashuv, qiyosiy va solishtirma tahlil, sotsiologik so'rovnoma usullaridan foydalanildi. Ayollarning boshqaruvdagi ishtirokini oshirish imkoniyatlari, ularning oila, farzand tarbiyasini ijtimoiy mehnat bilan birgalikda qo'shib olib borishdagi mehnat munosabatlari o'rganilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Olimlarning e'tirof etishicha «Ayollar ish bilan bandligi erkaklarning bandligidan ikki asosiy jihatdan farq qiladi [5]. Birinchidan, ayollar odatda erkaklarga nisbatan kam daromad topadilar. Ikkinchidan, ko'plab jamiyatlarda ayollar pullik ishlarda erkaklarnikiga qaraganda kamroq mehnat qiladilar, lekin ko'pincha haq to'lanmagan ishlarda (oilaviy) band bo'ladilar. Ayollar mehnatining gender xususiyatlariga oid ijtimoiy tasavvurlar va mehnat taqsimotidagi o'ziga xoslikka hududiy omillar ham ta'sir ko'rsatadi».

Shu o'rinda ta'kidlash lozimki, respublikamiz, ayniqsa, uning qishloq hududlarida aholining ish bilan bandligini ta'minlashda amaliy echimini kutayotgan muammolar kam emas [6]. Binoabarin, qishloq aholisi tarkibida mehnat resurslarining ulushi yuqoriligi, iqtisodiy faollik va ish bilan bandlik darajasining pastligi, tashkil etilgan ish joylarining asosiy qismi qisqa muddatli va mavsumiy xarakterda egaligi, ish bilan band aholining salmoqli qismi ish haqi past bo'lgan sohalarida, norasmiy sektorda va barqaror bo'lmagan ish joylarida bandligi hamda tashqi va ichki migratsiyalari yaxshi tashkil etilmaganligi kuzatiladi.

Bundan tashqari, BMTning «Xotin-qizlarga nisbatan kamsitishlarning barcha shakllariga barham berish to'g'risida»gi konvensiyasida [7] ham qishloq joylarida istiqomat qiluvchi ayollar duch keladigan quyidagi alohida muammolarga katta e'tibor qaratilgan. Konvensiyaning 14 - moddasiga binoan mazkur konvensiyada ishtirokchi davlatlar «qishloq joylarida ayollarga nisbatan kamsitishlarga barham berish yuzasidan quyidagi chora-tadbirlarni ko'rishlari, chunonchi: ularning rasmiy va norasmiy ta'lim olish va tayyorgarlikdan o'tishning barcha turlariga ega bo'lish huquqini ta'minlashlari, yollanib ishlash orqali yoki mustaqil mehnat faoliyati orqali teng iqtisodiy imkoniyatlarga ega bo'lishlari, shuningdek jamoa faoliyatining barcha turlarida ishtirok etishlarini ta'minlashlari kerak».

Iqtisodchi olimlardan professor D.N.Raximovanning fikricha [8] «Mehnat bozorida iqtisodiy faol ayollarning bandlik darajasini hisoblash, asosiy ijtimoiy-iqtisodiy hodisalarni yanada to'liqroq va tabaqalashgan holda tahlil etish, mehnat salohiyatidan foydalanishni tartibga solish imkoniyatini beradi». Mazkur fikrni davom ettirgan professor J.X.Bobanazarovanning [9] ta'kidlashicha esa «Mehnat bozori tartibga solish ayol ishchi kuchining ijtimoiy-ruhiy, iqtisodiy-moliyaviy, tashkiliy, demografik tavsifalarini hisobga oluvchi faoliyat sohalariga yo'naltirish bilan belgilanadi.

Ma'lumki, innovatsion iqtisodiyotda salohiyatni faol turdagi takror ishlab chiqarish manbasiga aylantirish imkonini belgilaydigan omillardan biri mehnatga layoqatli xotin-qizlarni ish bilan ta'minlashning yangi zamonaviy shakllariga yo'naltirish va tartibga solish alohida o'rin egallaydi. Olib borilgan tadqiqotlar natijasida xotin-qizlarni ish bilan ta'minlashga ta'sir ko'rsatuvchi mehnat talablari mohiyatiga qarab quyidagicha guruhlanadi (1- jadval).

Bu mehnat talablarini tashkiliy-ijtimoiy jihatdan boshqarish ayollar ish bilan bandligi bo'yicha davlat siyosatini amalga oshirishning vositasi sifatida boshqaruvning barcha bosqichlarida ish bilan bandlikka ko'maklashishning milliy, hududiy va mahalliy dasturlarni ishlab chiqish va uni amalga oshirish hisoblanadi. 017 dan 2022 yilgacha bolalar bog'chalariga qabul qilingan farzandlar soni bosqichma-bosqich oshib, 27.7% dan 67.2% gacha etdi. Bu ayollarga bolalarni bolalar bog'chasiga joylashtirish orqali ishga chiqishni osonlashtirish imkonini berdi. Mahallalarda tashkil etilgan ayollar bandligi markazlari: 1 loyiha doirasida bir ijtimoiy loyihada — har bir ishsiz ayol uchun — 3 million so'mgacha grant ajratiladi. Bu markazlar bir loyihada 20 ayolga doimiy bandlik ta'minlashga imkon beradi.

1-jadval

Xotin-qizlarni ish bilan ta'minlashga ta'sir ko'rsatuvchi mehnat talablari

Xotin-qizlar mehnatining ijtimoiy talablari	1.Oilaviy yumushlari va farzandlar tarbiyasi bilan birgalikda qo'shib olib borish. 2.Oila a'zolarining nisbatan kamroq qo'llab-quvvatlanishi va ish vaqti chegaralanmasligi.
--	---

	3.Bajariladigan kasblarning murakkabligi, innovatsiyalarning qo'llanishi. 4.Ijtimoiy himoyaga muhtoj xotin-qizlarni imtiyozli uy-joylar bilan ta'minlash. 5.Kasbiy malaka darajasini oshirib borishga talab va yuqori intensivlik.
Mehnat resurslarining iqtisodiy talablari	1.Yangi ish joylarini yaratish va o'z-o'zini band qilishning ko'payishi. 2.Xotin-qizlarga yangi ish o'rinlarini tashkil etish uchun kafolatli mahalliy va xorijiy investitsiyalarni joriy qilish. 3.Kasbiy malaka va ma'lumot darajasini olish uchun imkoniyatlarning yaratilganligi. 4.Mehnat bozori talablari bo'yicha mutaxassislarning taqsimlanishi. 5.Ichki va tashqi mobillikning yuqori darajasi.
Mehnat salohiyatining tashkiliy talablari	1.Munosib turmush tarziga ta'sir ko'rsatuvchi ijtimoiy infratuzilmaning rivojlanishi. 2.Farandalar tarbiyasi uchun maktabgacha tarbiya muassasalarining ko'payishi. 3.Xotin-qizlar uchun tashkil qilinadigan ish o'rinlari bo'yicha qonuniy-me'yoriy hujjatlarni yanada takomillashtirish. 4.Ish beruvchilar bilan yollanma ishlovchi xotin-qizlar o'rtasida tuziladigan shartnomalarni takomillashtirish. 5.Mehnatni tartibga solish bo'yicha innovatsion shartnomalar tizimini shakllantirish.
Demografik talablari	1.Xotin-qizlar orasida reproduktiv yoshdagilar va tug'ilish darajasining yuqoriligi. 2.Oilaviy ahvol, mehnat qilishga xohishning yo'qligi. 3.Xotin-qizlarning ijtimoiy holati va oilaviy majburiyatlar. 4.Karierani rivojlantirishda xotin-qizlarga yaratilgan imkoniyatlar. 5.Yangi shakldagi ish bilan bandlikning kengayishi va mehnatning intellektuallashtirishi.

Xulosa va takliflar. Ishlab chiqarishni modernizatsiya va diversifikatsiya qilishda oilaviy biznesning samarali usullarini tashkil etishga erishish, uning xududiy tuzilmasini takomillashtirishda har bir tarmoqning biznes shakli sifatida mazkur faoliyatni takomillashtirishga yordam beruvchi innovatsion loyihalarni amaliyotga keng targ'ib qilish maqsadga muvofiq.

Bizningcha, ayollar ish bilan bandligini iqtisodiy tartibga solishni boshqarish imkoniyatlari sifatida oilaviy biznesni innovatsion tadbirkorlik asosida tashkil etishga erishish, qishloq va mahallalarning ixtisoslashuvini (hunarmandchilik, tikuvchilik, qishloq xo'jaligi mahsulotlarining ayrim turlarini etishtirish, ixcham issiqxonalar tashkil qilish va boshqalar) hisobga olgan holda, mini-klastarlar faoliyatini tashkil etish maqsadga muvofiq. Bu orqali esa turli xil iqtisodiy va ijtimoiy imtiyozlar, kafolatlangan ish joylarini taqdim etish yo'li bilan mehnatga layoqatli yosh va ko'p bolali ayollar faoliyatlarini moddiy rag'batlantirish tizimini yanada takomillashtirish, oilaviy tadbirkorlik asosida qo'shimcha o'rinlari va daromad manbalarini oshirishga erishiladi. Ayollar bandligini oshirish uchun bolalarni parvarish qilish xizmatlarining sifatini va mavjudligini yaxshilash; ayniqsa 0–3 yoshdagi bolalar uchun bolalar bog'chasi yoki uy parvarishchiligi xizmatlarini kengaytirish. Gender bo'yicha ma'lumotlar bazasini kengaytirish, statistikani yosh, hudud, kasb-hunar bo'yicha tahlil qilish; gender indikatorlarini muntazam ravishda monitoring qilish tavsiya etdi. Texnologiyalar va raqamli platformalardan foydalanish — masofaviy va onlayn ish imkoniyatlarini kengaytirish (internetga kirish, raqamli savodxonlik) lozim. Mahalla tizimi orqali ayollarni qo'llab-quvvatlash markazlarini kengaytirish va ularni moliyalashtirishni mustahkamlash kerak. Gender rollarini o'zgartirish uchun ijtimoiy kampaniyalar va ta'limni kuchayta bilish — oilada hamda jamiyatda axotin-qizlarning mehnatga chiqishi, madaniyat va stereotiplarga bog'liq cheklolarni kamaytirishni ko'rsatib o'tish mumkin.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. UzReport.news>society/uzbekiston-ochi-gender.
2. https://uza.uz/uz/posts/ozbekiston-gender-tenglik-va-boshqaruv-indeksida-103-orindan-52-oringa-kotarildi_667545
3. <http://www.mehnat.uz>
4. Самедова Э.Р. Развитие женского предпринимательства в Азербайджане. Russian Journal of entrepreneurship #9, 2017 (May) 1491 стр.
5. Жеребкина О.А. Словарь гендерных терминов. М.: Информатсия XXI век, 2002. 85 с.
6. Бобаназарова Ж.Х ва муаллифлар жамоаси. Қишлоқ аҳолисини иш билан таъминлашнинг назарий ва амалий асослари. Монография. Т.: Инноватсион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи. 2018, -9-105 б.
7. Towards a better future for women and work: Voices of women and men. MOT Preventing Discrimination, Exploitation and Abuse of Women Migrant Workers: An Information Guide, 2017. DOI: <http://dx.doi.org/10.1017/S13651005000656>
8. Рахимова Д.Н. Управление процессами развития трудового потенциала Узбекистана в условиях осуществления радикальных рыночных реформ. Диссертация док. экон. наук. – Т.: 2000. -143 с

9. Бобаназарова Ж.Х. Қишлоқ жойларида аёллар иш билан бандлигини оширишнинг самарали ижтимоий-иқтисодий механизмлари. Фуқаролик жамияти. –Т.: 2019. №4 (60), - 30 б.

UO'K 336.22

SOLIQ QARZLARINI BAHOLASH VA UNDIRISH AMALIYOTLARINI TAKOMILLASHTIRISH

A.A. Ostonaqulov, katta o'qituvchi, Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti, Denov

ORCID: 0009-0002-2815-4637

Annotatsiya. Ushbu maqolada soliq qarzlarning mohiyati, ularni baholash va undirish jarayonining hozirgi holati, shuningdek, amaldagi tizimni takomillashtirishga qaratilgan taklif va tavsiyalar yoritilgan. Soliq qarzlarini kamaytirish va ularni o'z vaqtida undirish davlat byudjetining barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Maqolada xalqaro tajribalar, O'zbekiston soliq tizimidagi islohotlar hamda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanishning afzalliklari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: soliq qarzi, soliq to'lovchi, undirish mexanizmi, davlat byudjeti, fiskal siyosat, elektron monitoring, soliq intizomi, qarzдорlik tahlili.

Аннотация. В данной статье раскрыта сущность налоговой задолженности, современное состояние процессов её оценки и взыскания, а также предложены рекомендации по совершенствованию действующей системы. Снижение налоговой задолженности и обеспечение её своевременного взыскания играют важную роль в поддержании стабильности государственного бюджета. В работе проанализирован международный опыт, проведён обзор реформ налоговой системы Узбекистана, а также рассмотрены преимущества использования современных информационных технологий в налоговом администрировании.

Ключевые слова: налоговая задолженность, налогоплательщик, механизм взыскания, государственный бюджет, фискальная политика, электронный мониторинг, налоговая дисциплина, анализ задолженности.

Abstract. This article highlights the essence of tax debts, the current state of their assessment and collection processes, as well as proposals and recommendations aimed at improving the existing system. Reducing tax arrears and ensuring their timely collection play an important role in maintaining the stability of the state budget. The paper analyzes international experiences, reforms in Uzbekistan's tax system, and the advantages of using modern information technologies in tax administration.

Key words: tax debt, taxpayer, collection mechanism, state budget, fiscal policy, electronic monitoring, tax discipline, debt analysis.

Kirish. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli iqtisodiy islohotlarning muhim yo'nalishlaridan biri — soliq siyosatini takomillashtirish va uni zamon talablariga mos holda modernizatsiya qilishdir. Soliq tizimining samaradorligi nafaqat davlat byudjeti daromadlarini shakllantirish, balki makroiqtisodiy barqarorlik, tadbirkorlik muhitining rivoji hamda aholi turmush darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu nuqtai nazardan qaralganda, soliq qarzlarini o'z vaqtida undirish va ularning shakllanish sabablari ustidan doimiy nazorat o'rnatish davlat moliyaviy siyosatining ajralmas qismi hisoblanadi.

Soliq qarzlari, ya'ni soliq to'lovchilar tomonidan o'z vaqtida to'lanmagan majburiy to'lovlar miqdorining ortib borishi davlat byudjetiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, natijada byudjet defitsiti yuzaga keladi va ijtimoiy-iqtisodiy dasturlarni moliyalashtirish imkoniyatlari cheklanadi. Shu bois, soliq qarzlarini baholash, tahlil qilish va samarali undirish mexanizmlarini takomillashtirish dolzarb vazifa sifatida qaralmoqda.

O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda soliq ma'murchiligini raqamlashtirish, soliq intizomini oshirish hamda to'lovchilarga qulay shart-sharoit yaratish borasida sezilarli natijalarga erishilmoqda. "Yagona soliq axborot tizimi", "Onlayn nazorat-kassa mashinalari", "E-hisob-faktura" kabi elektron tizimlarning joriy etilishi soliq qarzlarini real vaqt rejimida monitoring qilish, soliq

to'lovchilarning moliyaviy intizomini oshirish hamda jarayonlarning shaffofligini ta'minlashga xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, ayrim tarmoqlar va mintaqalarda soliq qarzdorligi yuqori bo'lib qolmoqda. Bunga soliq to'lovchilarning moliyaviy qobiliyatining pasayishi, xo'jalik yurituvchi subyektlarning likvidlik muammolari, ayrim hollarda esa soliq ma'murlari tomonidan samarali monitoring va tahlilning yetarli darajada olib borilmayotgani sabab bo'lmoqda. Bu holat soliq qarzlarini kamaytirish va undirish jarayonida kompleks yondashuv, tahliliy metodlar hamda ilg'or xalqaro tajribalardan foydalanishni talab qiladi.

Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, soliq qarzlarini samarali boshqarish uchun risklarni baholash tizimi, soliq to'lovchilarning to'lov qobiliyatini oldindan prognozlash mexanizmi hamda motivatsion yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, OECD mamlakatlarida "Compliance Risk Management" (muvofiqlik xavflarini boshqarish) tizimi soliq qarzdorligini oldini olishda yuqori samara bermoqda. Bu tizim soliq to'lovchilarning xulqini o'rganish, ularni to'lovga rag'batlantirish hamda intizomsizlikni erta bosqichda aniqlash imkonini beradi.

Adabiyotlar sharhi. Soliq qarzlarini baholash va undirish mexanizmlarini takomillashtirish masalalari O'zbekiston va xorijiy iqtisodchi olimlar tomonidan chuqur o'rganilayotgan dolzarb yo'nalishlardan biridir. Jumladan, O. Abdullayev o'zining "Soliq tizimida boshqaruv samaradorligini oshirishning iqtisodiy mexanizmlari" nomli ishida soliq ma'murchiligi jarayonida qarzdorlikni tahlil qilish, to'lov intizomini oshirish va undirish usullarini takomillashtirish zarurligini ta'kidlaydi [1, 42–48]. Muallifning fikricha, soliq qarzlarini baholashda to'lovchilarning moliyaviy barqarorligi, aktivlar hajmi va sohalar kesimidagi o'ziga xosliklarni inobatga olish samarali natija beradi.

Shuningdek, M. Xoliqov o'z tadqiqotlarida soliq qarzlarini kamaytirishda elektron nazorat tizimlarini keng joriy etish, soliq organlari o'rtasida ma'lumot almashinuvini raqamlashtirish va onlayn monitoring tizimini rivojlantirish muhimligini qayd etadi [2, 30–37]. Unga ko'ra, real vaqt rejimidagi tahlil tizimi qarzdorlikni erta aniqlash, undirish jarayonlarini soddalashtirish hamda inson omilining ta'sirini kamaytirish imkonini beradi.

Xalqaro tajribada esa soliq qarzlarini boshqarish tizimining markazida xavfga asoslangan yondashuv ("risk-based approach") turadi. Masalan, J. Torgler va F. Schneider o'z asarlarida soliq to'lovchilarning xulq-atvorini tahlil qilish, ularni ijtimoiy rag'batlantirish orqali soliq to'lov madaniyatini oshirish zarurligini ta'kidlaydilar [3, 115–122]. Ularning fikricha, soliq qarzdorligini kamaytirish faqat majburiy choralar bilan emas, balki ijobiy motivatsiya, shaffoflik va ishonch tizimini yaratish orqali ham amalga oshiriladi.

Bundan tashqari, S. Safarova o'zining "Soliq qarzlarini undirishning huquqiy va tashkiliy asoslari" nomli ishida milliy soliq tizimidagi normativ-huquqiy muammolarga e'tibor qaratadi [4, 58–63]. U qarzlarni undirishda mavjud qonunchilik normalarini xalqaro standartlarga moslashtirish, soliq organlarining vakolatlari va mas'uliyatini aniq belgilash zarurligini asoslab beradi.

Asosiy qism. Soliq qarzlarini baholash va ularni undirish amaliyoti davlat moliya siyosatining eng muhim bo'g'inlaridan biridir. Chunki soliq qarzlarining ortib borishi byudjet barqarorligiga, ijtimoiy dasturlarni moliyalashtirish imkoniyatlariga va umuman iqtisodiy rivojlanish sur'atlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, har bir mamlakatda soliq qarzlarini aniqlash, ularning shakllanish sabablarini o'rganish va undirish mexanizmlarini takomillashtirish masalalari doimo dolzarb bo'lib kelgan.

O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda soliq ma'murchiligi tizimini isloh qilishga qaratilgan qator chora-tadbirlar amalga oshirildi. Jumladan, soliq to'lovchilarning moliyaviy faoliyatini monitoring qilish uchun yagona elektron platformalar joriy etildi, "onlayn nazorat-kassa mashinalari", "e-hisob-faktura" tizimlari, "soliq to'lovchi shaxsiy kabineti" kabi xizmatlar ishga tushirildi. Ushbu tizimlar soliq qarzlarini real vaqt rejimida kuzatish, to'lov intizomini oshirish va shaffoflikni ta'minlashga xizmat qilmoqda. Natijada, ayrim tarmoqlarda qarzdorlik miqdori kamaygan bo'lsa-da, iqtisodiyotning ayrim segmentlarida bu ko'rsatkich hanuz yuqori darajada saqlanib qolmoqda.

Soliq qarzlarini odatda bir nechta omillar ta'sirida yuzaga keladi. Eng avvalo, xo'jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy barqarorligining pasayishi, aylanma mablag'lar yetishmasligi va to'lov intizomining sustligi bunga sabab bo'ladi. Ba'zi hollarda esa soliq organlari tomonidan monitoring va nazoratning sust olib borilishi, tahlil tizimining yetarlicha avtomatlashtirilmaganligi ham muammo keltirib chiqaradi. Shu sababli soliq qarzlarini baholashda faqat statistik ma'lumotlarga tayanish emas, balki iqtisodiy tahlilning zamonaviy usullarini, jumladan risklarni baholash va prognozlash mexanizmlarini qo'llash muhim hisoblanadi [2, 34–36].

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, soliq qarzlarini kamaytirish va undirish samaradorligini oshirish uchun "risk-based approach" (xavfga asoslangan yondashuv) modeli muhim ahamiyatga ega. Mazkur model soliq to'lovchilarning moliyaviy holatini, to'lov tarixini va soliq intizomini baholash orqali qarzdorlik xavfini oldindan aniqlash imkonini beradi. Bu esa soliq organlariga resurslarni oqilona taqsimlash, yuqori xavfli to'lovchilarga nisbatan profilaktik choralarni ko'rish imkonini beradi [3, 115–122]. Shu bilan birga, xalqaro moliyaviy institutlar tavsiyasiga ko'ra, soliq organlari o'z faoliyatini faqat jazolashga emas, balki to'lovchilarni rag'batlantirishga ham yo'naltirishi zarur.

O'zbekiston tajribasida so'nggi yillarda soliq qarzlarini undirish bo'yicha samarali mexanizmlar joriy etilmoqda. Masalan, soliq qarzdorlariga o'z majburiyatlarini onlayn to'lash imkonini beruvchi mobil ilovalar ishga tushirildi, ayrim hollarda soliq qarzlarini bosqichma-bosqich to'lash imkoniyatini beruvchi huquqiy mexanizmlar yaratilmoqda. Shu bilan birga, soliq to'lovchilarning moliyaviy intizomini kuchaytirish maqsadida soliq ma'lumotlarini ochiqlash, qarzdorlar ro'yxatini e'lon qilish va ularni kredit reyting tizimlariga integratsiya qilish amaliyoti joriy etilmoqda [4, 61–63].

Ammo mavjud tizimda yechimini kutayotgan masalalar ham yo'q emas. Jumladan, ayrim tarmoqlarda soliq qarzlarini sun'iy ravishda cho'zilmoqda, ba'zi xo'jalik yurituvchi subyektlar moliyaviy hisoboti orqali qarzlarini yashirishga urinmoqda. Bundan tashqari, ayrim hududiy soliq inspeksiyalarida axborot tizimlarining to'liq integratsiyalanmaganligi va ma'lumotlar bazasining yangilanishida uzilishlar mavjud. Shu bois, soliq qarzlarini baholash va undirish amaliyotida zamonaviy axborot texnologiyalarini, xususan "big data" tahlil tizimlari va sun'iy intellekt imkoniyatlarini keng joriy etish zarurdir.

Shuningdek, soliq qarzlarini undirish jarayonida huquqiy va ma'muriy mexanizmlarni uyg'unlashtirish, soliq to'lovchilarga ogohlantirish va maslahat xizmatlarini ko'rsatish tizimini kengaytirish muhim ahamiyat kasb etadi. Soliq organlari tomonidan o'z vaqtida yuborilgan eslatma va ogohlantirishlar qarzdorlikning ortishining oldini olishda muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, soliq to'lovchilarning ishonchini oshirish, ularni majburlash emas, balki ijtimoiy mas'uliyat hissini kuchaytirish orqali undirish samaradorligini ta'minlash lozim [5, 210–218].

Xulosa. Soliq qarzlarini baholash va undirish amaliyotlarini takomillashtirish bugungi iqtisodiy islohotlar jarayonida davlat moliyasining barqarorligini ta'minlashning eng muhim yo'nalishlaridan biridir. O'zbekiston Respublikasida soliq tizimini modernizatsiya qilish, undirish mexanizmlarini raqamlashtirish hamda soliq qarzdorligini kamaytirish bo'yicha qabul qilinayotgan chora-tadbirlar davlat byudjetining barqaror daromad manbalarini mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Tadqiqot davomida soliq qarzlarini aniqlash, ularning tarkibini baholash, undirish jarayonida yuzaga kelayotgan muammolarni tahlil qilish orqali shuni aytish mumkinki, mavjud tizimda samaradorlikni oshirish uchun bir necha ustuvor yo'nalishlarni kuchaytirish zarur. Bular — soliq ma'lumotlarini avtomatlashtirish, real vaqt rejimida monitoring tizimini joriy etish, soliq to'lovchilar bilan ochiq muloqot mexanizmlarini kuchaytirish hamda soliq intizomini oshirishga qaratilgan rag'batlantiruvchi mexanizmlarni kengaytirishdir.

Umuman olganda, soliq qarzlarini baholash va undirish amaliyotlarini takomillashtirish nafaqat byudjet daromadlarini oshirish, balki iqtisodiyotda ijobiy fiskal intizomni mustahkamlash, davlat va biznes o'rtasida o'zaro ishonchni kuchaytirish, iqtisodiy o'sishni jadallashtirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi. Shu bois mazkur yo'nalishdagi islohotlarni chuqurlashtirish va ilmiy asosda rivojlantirish davlat moliya siyosatining strategik ustuvor yo'nalishi bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdullayev O. *Soliq tizimida boshqaruv samaradorligini oshirishning iqtisodiy mexanizmlari*. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2020. – B. 42–48.

2. Xoliqov M. *Soliq qarzlarini kamaytirishda raqamli boshqaruv mexanizmlari*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. – B. 30–37.
3. Torgler J., Schneider F. *The Impact of Tax Morale and Institutional Quality on Tax Compliance*. – Journal of Economic Psychology, 2017. – P. 115–122.
4. Safarova S. *Soliq qarzlarini undirishning huquqiy va tashkiliy asoslari*. – Samarqand: Ilmiy nashr, 2019. – B. 58–63.
5. Alm C., Erard B. *Tax Compliance and Risk Management Models*. – OECD Publishing, Paris, 2018. – P. 210–218.

UO'K 910.4:338.48(575.14)

**SURXONDARYO VILOYATIDA MADANIY TURIZMNI KLASTER ASOSIDA
RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI**

S.Yu.Pulatova, PhD, dots. v/b, Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqolada Surxondaryo viloyatida madaniy turizmni rivojlantirishda klaster yondashuvi va davlat-xususiy sheriklik (PPP) tamoyillarining qo'llanishi ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Madaniy turizm sohasidagi mavjud muammolar tahlil qilinib, ularni hal etishning innovatsion vositasi sifatida klaster modeli taklif etiladi.

Kalit so'zlar: madaniy turizm, turistik klaster, davlat-xususiy sheriklik, Surxondaryo, turistik zona, marketing strategiyasi, infratuzilma, turizm siyosati.

Аннотация. В данной статье научно обосновано применение кластерного подхода и принципов государственно-частного партнёрства (ГЧП) в развитии культурного туризма в Сурхандарьинской области. Проанализированы существующие проблемы в сфере культурного туризма и предложен кластерный метод как инновационный инструмент их решения.

Ключевые слова: культурный туризм, туристический кластер, государственно-частное партнёрство, Сурхандарья, туристская зона, маркетинговая стратегия, инфраструктура, туристическая политика.

Abstract. This article scientifically substantiates the application of the cluster approach and the principles of public-private partnership (PPP) in the development of cultural tourism in the Surkhondaryo region. The existing problems in the field of cultural tourism are analyzed, and the cluster model is proposed as an innovative tool for their solution.

Keywords: cultural tourism, tourism cluster, public-private partnership, Surkhondaryo, tourist zone, marketing strategy, infrastructure, tourism policy.

Kirish. So'nggi yillarda turizm O'zbekiston iqtisodiyotining barqaror rivojlanishida muhim sohalardan biriga aylandi. Ayniqsa, madaniy turizm mamlakatning tarixiy, me'moriy, etnografik va diniy merosini targ'ib etish bilan bir qatorda, mintaqaviy iqtisodiy o'sishni ta'minlaydi. Shu nuqtai nazardan, Surxondaryo viloyati — qadimiy Termiz, Boysun, Sherobod, Denov va Sariosiyo kabi boy madaniy merosga ega hudud — madaniy turizmning tabiiy markazi hisoblanadi. Biroq, mavjud turistik imkoniyatlardan samarali foydalanilmayotgani, turistik infratuzilmaning sust rivojlanishi, marketing strategiyalarining yetishmasligi bu sohada yangi yondashuvlarni talab qiladi. Shunday yondashuvlardan biri **klaster modeli** bo'lib, u davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlik asosida turizm tarmoqlarining integratsiyasini ta'minlaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning metodologik asosini ilmiy abstraksiya, induksiya va deduksiya, tahlil va sintez kabi usullardan foydalanish tashkil etadi.

Natijalar va muhokamalar. Jahon amaliyoti shuni ko'rsatadiki, klasterlar iqtisodiyot rivojlanishining asosiy mexanizmlaridan biridir. Masalan, AQShda klasterlar 32 foiz, Shvetsiyada esa 39 foiz bandlikni ta'minlaydi. Ushbu sohalarda mehnat unumdorligi 44 foizdan yuqori. Bu esa shuni bildiradiki, klasterlashgan iqtisodiyot nafaqat ishlab chiqarish samaradorligini, balki aholining turmush darajasini ham oshiradi.

O'zbekiston Respublikasining "Turizm to'g'risida"gi Qonunida turistik klasterlari quyidagicha ta'riflanadi: «Turistik klasterlar – bu mustaqil tashkilotlar va yakka tartibdagi tadbirkorlarning majmui bo'lib, ular turist va ekskursantlarning ehtiyojlarini qondirish uchun zarur bo'lgan kompleks

turistik hamda boshqa qo'shimcha xizmatlarni ko'rsatadi. Klasterlar turistik mahsulotni shakllantirish, ilgari surish va amalga oshirish orqali kompleks xizmatlar ko'rsatish, raqobatbardoshlikni va turistik faoliyat sifatini oshirishni maqsad qiladi» [1].

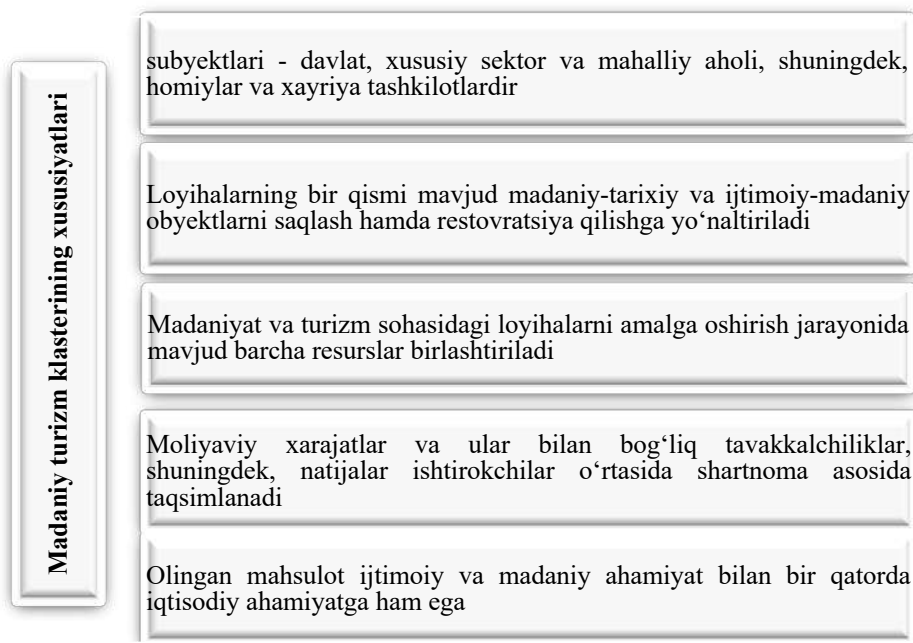
Tadqiqotchi V.V.Xoroshevskayaning fikricha, “hududda madaniy turizmni rivojlantirish nuqtai nazaridan klasterning tashkil etilishi, hududning boy madaniy-tarixiy va rekreatsion salohiyatidan oqilona foydalanish, turistik bozor talab va taklifi o'rtasidagi nomutanosiblikni bartaraf etish, an'anaviy mahsulotlar bilan bir qatorda, madaniy merosga asoslangan yangi turistik xizmatlar formatini yaratish imkonini beradi” [3].

Turizm sohasini qo'llab-quvvatlash maqsadida 2018-yil 3-mayda Vazirlar Mahkamasining 324-son qarori “Surxondaryo viloyatida turizm sohasini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida” qabul qilingan edi. Mazkur qarorga ko'ra:

Boysun kichik turistik zonasi (Omonxona, Darband qishloqlari va Zavboshi tog' hududi), **Sariosiyo turistik zonasi** (Xonjiza tog' tizmasi va Sangardak hududi), **Sherobod kichik turistik zonasi** (Shalkon qishlog'i, Xojiakon tuz koni va mevali bog'lar) tashkil etilgan.

Biroq ushbu hujjat amaliyotda to'liq amalga oshmadi, chunki mazkur zonalarining samarali faoliyatini ta'minlaydigan tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlar yetarli darajada ishlab chiqilmagan edi. Bizning fikrimizcha, madaniy turizmni yanada rivojlantirish va samarali faoliyatini ta'minlash maqsadida yuqorida qayd etilgan kichik turistik zonalarini yagona madaniy turizm klasteriga birlashtirish zarur. Ularning o'ziga xos xususiyatlari 1-rasmda ko'rsatilgan.

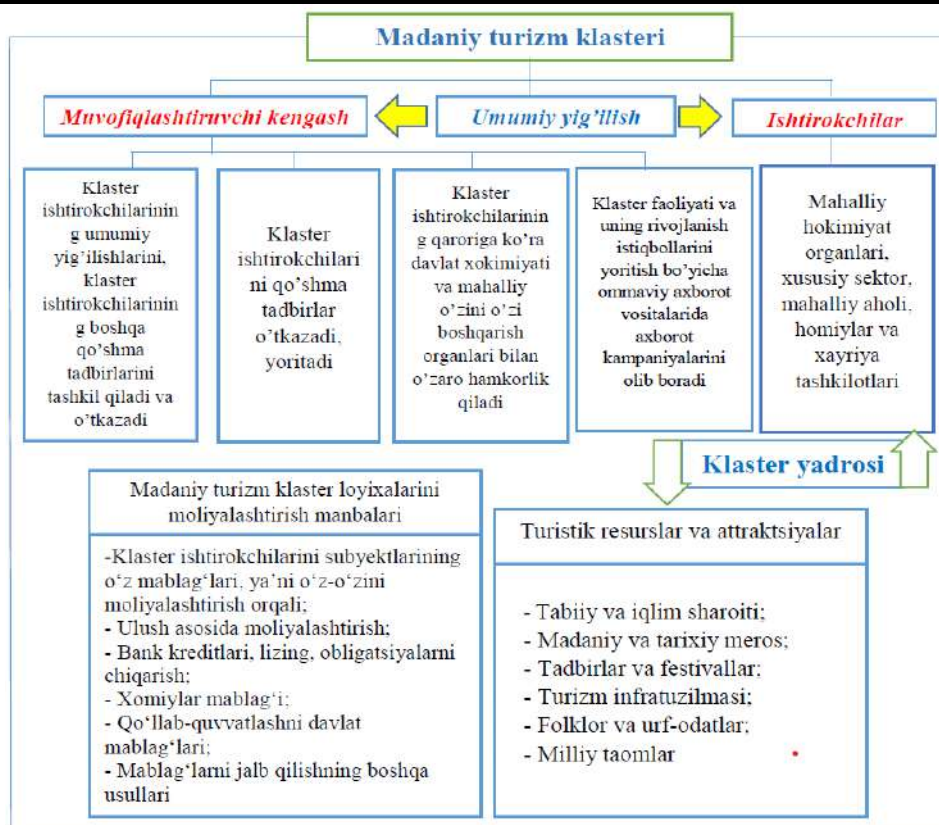
Taklif etilayotgan madaniy turizm klasterini tashkil etish va rivojlantirishdan ko'zlangan maqsad — madaniyat va turizm sohasida faoliyat yurituvchi davlat organlari hamda kichik va o'rta tadbirkorlik subyektlarining o'zaro yaqin hamkorligi orqali hududning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini oshirishdan iborat. Bu hamkorlik mavjud infratuzilma va madaniy meros obyektlaridan oqilona foydalanishni optimallashtirish, shuningdek, o'tkazilayotgan madaniy tadbirlar doirasida ularni samarali amalga oshirishga xizmat qiladi. Surxondaryoda madaniy turizm klasterining faoliyat mexanizmi 2-rasmda tasvirlangan.

1-rasm. Madaniy turizm klasterining xususiyatlari

Manba: Muallif ishlanmasi

Bunday klasteri joriy etish mahalliy hokimiyat organlari, kichik va o'rta tadbirkorlik subyektlari hamda notijorat tashkilotlarining yaqin hamkorligini talab etadi. Ushbu hamkorlikning asosiy maqsadi — hududning madaniy salohiyatidan oqilona foydalanish, davlat va xususiy investitsiyalarni jalb etish, hududni turistik yo'nalish sifatida ijobiy imidjga ega qilish va tadbirlar sonini ko'paytirish orqali raqobatbardosh turistik mahsulot yaratishdan iborat.

2-rasm. Surxondaryoda madaniy turizm klasterining faoliyat mexanizmini shakllantirish modeli
Manba: Muallif ishlanmasi

Shuning uchun taklif etilayotgan madaniy turizm klasterining maqsadlariga erishish, klaster ishtirokchilarining yaqin hamkorligiga asoslangan kompleks yondashuvni qo'llash orqali amalga oshiriladi. Ushbu maqsadlarga erishish quyidagi vazifalarni hal etishni nazarda tutadi:

– hokimliklar, tadbirkorlik subyektlari, ilmiy va ta'lim muassasalari o'rtasida yaqin hamkorlikni yo'lga qo'yish;

– turistik mahsulot va xizmatlarni marketing strategiyasi asosida ilgari surish;

– investitsiyalar hisobidan yangi madaniy obyektlar qurish va mavjudlarini restavratsiya qilish;

– infratuzilmani rivojlantirish va xizmatlar sifatini oshirish;

– kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlash orqali madaniy tadbirlarni ko'paytirish.

– Surxondaryo viloyatining asosiy turistik destinasiyalari sifatida Termiz shahri, qadimiy Termiz atrofidagi hududlar, Sherobod, Boysun, Denov va Sariosiyo tumanlarini ajratib ko'rsatish mumkin. Aynan shu joylarda turizm bozorida eng taniqli turistik resurslar, shuningdek, turizm industriyasiga oid korxonalar — ovqatlanish maskanlari, mehmonxonalar, mehmon uylari, turistik firmalar va boshqa xizmat ko'rsatish obyektlari jamlangan.

Yuqorida sanab o'tilgan turistik destinasiyalar madaniy turizmni rivojlantirish uchun yetarli darajada boy madaniy-tarixiy va tabiiy salohiyatga ega bo'lib, madaniy turizm doirasida turli tadbirlarni tashkil etish va o'tkazish uchun zarur infratuzilmaga ham ega. Shu sababli, bizning fikrimizcha, aynan ushbu destinasiyalar atrofida madaniy turizm klasterini shakllantirish va rivojlantirish maqsadga muvofiq bo'ladi. Hozirgi kunda Surxondaryo viloyatining turizm industriyasi asosan kichik va o'rta korxonalardan iborat bo'lib, ularning iqtisodiy faoliyatini madaniy turizm klasteri doirasiga jalb etish imkoniyati mavjud.

Umuman olganda, turistik klasterlarni shakllantirish va kichik biznesni rivojlantirish hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida ustuvor yo'nalishdir. Bu jarayon aholini tadbirkorlikka jalb etish, ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, bandlik darajasini oshirish hamda byudjet tushumlarini ko'paytirishga xizmat qiladi.

Surxondaryo viloyatida madaniy turizm klasterini tashkil etish bo'yicha taklifi madaniy turizm sohasida tarixiy-madaniy meros va madaniy tadbirlarga tayanadi. Shu sababli, taklif etilayotgan

klaster quyidagi turizm turlarini rivojlantirishni o'z ichiga oladi: madaniy-ma'rifiy turizm, voqea (tadbir) turizm, etnografik turizm, diniy turizm, ijtimoiy va yoshlar turizmi.

Bugungi kunda hududda mavjud yo'nalishlar asosan ekskursion xarakterga ega bo'lib, ichki turizmni to'liq qamrab olmaydi. Shu bois, hududiy turistik mahsulotni diversifikatsiya qilish, ya'ni yangi yo'nalishlarni ochish, turistlar ehtiyojini o'rganish va ularning talablariga mos kompleks turistik mahsulot ishlab chiqish zarur. Mazkur mahsulot Termiz shahridan boshlanib, Sherobod, Boysun va Sariosiyo zonalarini o'z ichiga oluvchi madaniy turizm klasteri yo'nalishini qamrab oladi.

Taklif etilayotgan madaniy turizm klasterini shakllantirishda quyidagi omillar muhim ahamiyat kasb etadi: turistik obyektlarining soni; transport qulayligi; turistlarga taqdim etilayotgan xizmatlar sifati; infratuzilma rivojlanish darajasi. Shuni ta'kidlash kerakki, taklif etilayotgan madaniy turizm klasterini shakllantirish jarayonida kichik va o'rta tadbirkorlik subyektlari turistik-rekreatsion zonalarda amal qiladigan davlat qo'llab-quvvatlash mexanizmlaridan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladi. Ya'ni, ishtirokchilarga O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksida belgilangan tartibda soliq imtiyozlari beriladi, shuningdek, ular bojxona to'lovlaridan (qo'shilgan qiymat solig'i va bojxona rasmiylashtiruv yig'imlaridan tashqari) ozod etiladi. QQS summasi esa O'zbekiston Respublikasi respublika byudjetidan qoplab beriladi. Klasteri moliyalashtirish quyidagi manbalar hisobidan amalga oshirilishi mumkin:

- klaster ishtirokchilarining o'z mablag'lari (o'z-o'zini moliyalashtirish);
- ulushli moliyalashtirish va davlat-xususiy sheriklik;
- bank kreditlari, lizing, obligatsiyalar chiqarish;
- homiylik mablag'lari va grantlar;
- davlat qo'llab-quvvatlash dasturlari.

Klaster ishtirokchilari soliq va bojxona imtiyozlaridan foydalanish imkoniga ega bo'ladilar, bu esa ularning iqtisodiy faolligini oshiradi. Madaniy turizm klasterini shakllantirish quyidagi ijobiy natijalarga olib keladi:

- turizm resurslaridan oqilona foydalanish;
- ishtirokchilar o'rtasida hamkorlik va yangi loyihalar sonining oshishi;
- madaniy tadbirlar orqali mintaqaning imijini mustahkamlash;
- yangi ish o'rinlarini yaratish va aholi daromadlarini oshirish;
- turistik mahsulotlarning diversifikatsiyasi hamda ichki turizmni rivojlantirish.

Xulosa. Surxondaryo viloyati madaniy va tarixiy meros, etnografik xususiyatlar, diniy obidalar hamda tabiiy landshaftlar bilan boy hududdir. Ushbu resurslarni kompleks boshqarish va samarali ishlatish uchun madaniy turizm klasterini tashkil etish muhim. Klaster yondashuvi turizm sohasini barqaror rivojlantirish, investitsiyalarni jalb etish, yangi ish o'rinlari yaratish va hududiy iqtisodiy o'sishni ta'minlash imkonini beradi. Shuningdek, bu model Surxondaryoni O'zbekistonning janubiy qismida madaniy-tarixiy turizm markazi sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi "Turizm to'g'risida"gi Qonuni. — Toshkent, 2019.
2. Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 3-maydagi 324-son qarori "Surxondaryo viloyatida turizm sohasini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida".
3. Хорошевская В.В. Развитие культурно-туристских кластеров на основе государственно-частного партнёрства (на примере Новгородской области). Диссертация на соискание учёной степени кандидата экономических наук. 2019 г.

UO'K 336.14

AVTOTRANSPORT SOHASIDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIK RIVOJLANISHINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

D.D. Raimova, PhD, v.b.dots., Toshkent Perfect universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada avtotransport sohasida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatining afzalliklari, vazifalari va ularning natijalari, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'ektlarini raqobatbardoshligini ta'minlash yo'nalishlari keng yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: kichik biznes, tadbirkorlik, turlari, vazifalari va afzalliklari, biznes korxonalari, tadbirkorlik sub'ektlari.

Аннотация. В статье подробно освещены преимущества, задачи и результаты деятельности малого бизнеса и частного предпринимательства в сфере автомобильного транспорта, а также направления обеспечения конкурентоспособности малого бизнеса и частного предпринимательства.

Ключевые слова: малый бизнес, предпринимательство, виды, задачи и преимущества, коммерческие предприятия, предпринимательские субъекты.

Abstract. The article covers in detail the advantages, tasks and results of small business and private entrepreneurship in the field of automobile transport, as well as directions for ensuring the competitiveness of small business and private entrepreneurship.

Key words: small business, entrepreneurship, types, tasks and advantages, business enterprises, entrepreneurial entities.

Hozirgi davrdagi istalgan bozorlarda raqobat kurashining jiddiylashib borishi sharoitlarida juda ko'plab yirik, o'rta va mayda biznes korxonalari turli yo'nalishlarda o'zaro munosabatlarga kirishadilar. Bu yerda shuni alohida ta'kidlab o'tish lozimki, ko'rsatib o'tilgan biznes shakllari ichida kichik biznes sub'yektlari ko'plab rivojlangan mamlakatlar iqtisodiyotida nomi "kichik" deb yuritilsada [12], lekin iqtisodiy o'sishning turli xil ko'rsatkichlari bo'yicha rivojlanishni ta'minlashda katta ahamiyatga ega bo'ladilar [1].

Bizning mamlakatimizda kichik biznes sohasiga har yili yangi imkoniyatlar taqdim etilmoqda, bu esa jahon iqtisodiy tendentsiyalariga mos keladi. Mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab, kichik biznes sohasiga hukumatning doimiy e'tibori va qo'llab-quvvatlashi ko'rsatib kelinmoqda, va hozirgi kunda ham bu amaliyot davom etmoqda. Buning asosiy sababi shundaki, mamlakatimizning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining hozirgi bosqichida kichik biznes iqtisodiyotimizning muhim "o'sish nuqtalaridan" biri sifatida qaralmoqda.

Kichik biznes, asosan, milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga, yangi ish o'rinlarini yaratishga, tarmoqlararo integratsiyani kuchaytirishga, shu bilan birga, raqobatbardoshlikni oshirishga katta hissa qo'shadi. Mamlakatning iqtisodiy tizimida kichik biznesning o'rnini sezilarli darajada oshirish, davlat resurslarining cheklanganligi va bozor munosabatlarining rivojlanishi sharoitida muhim ahamiyatga ega. Kichik biznesni rivojlantirish orqali ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal qilish, masalan, aholining bandligiga yordam berish, daromadlarni taqsimlashni adolatli qilish va jamiyatning iqtisodiy barqarorligini ta'minlash mumkin. Kichik biznesga berilayotgan katta e'tibor davlatning cheklangan resurslaridan samarali foydalanish va bozor iqtisodiyotini shakllantirishda uning potentsialini ochib beradi. Bu, o'z navbatida, mamlakatning iqtisodiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi va barqaror o'sishga erishishga yordam beradi. Shuningdek, kichik biznesning rivojlanishi davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlashga, investitsiyalarni jalb qilishga va bozorni diversifikatsiyalashga xizmat qiladi [11].

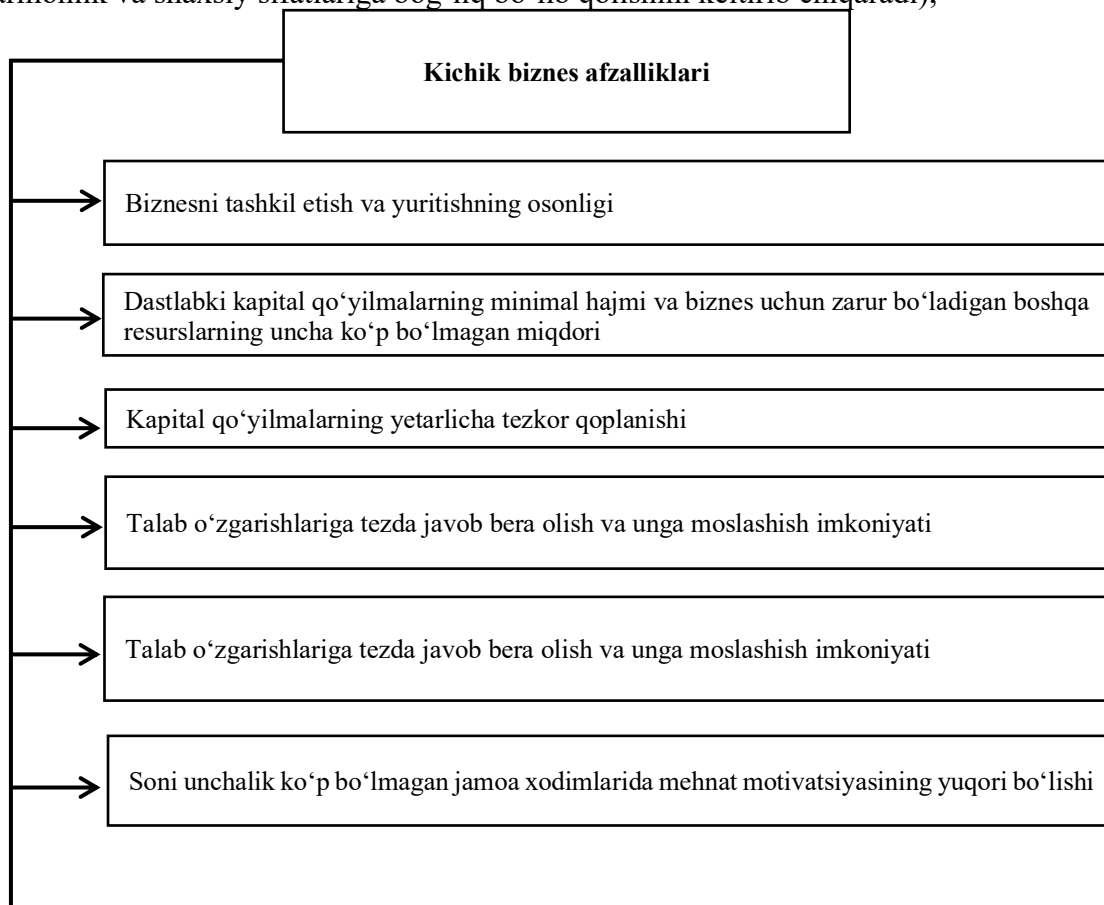
Mamlakat hukumati tomonidan kichik biznesni rivojlantirishga qaratilgan bir qator me'yoriy-huquqiy hujjatlar asosida yaratilgan sharoitlar, kichik va xususiy biznesning ichki bozorlarda adolatli raqobat muhitini shakllantirishga, iqtisodiy faoliyatning turli yo'nalishlarida, jumladan [2], avtotransport xizmatlari bozorining samaradorligini oshirishga, transport xizmatlarini sifatli va yetarli darajada ta'minlashga, bozorga mos yangi xizmatlar qo'shishga yordam beradi [3]. Bu sharoitlar, shuningdek, aholiga qo'shimcha ish o'rinlari yaratish, turli darajadagi byudjetlarga tushumlar miqdorini oshirish va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishga ko'maklashadi.

Ba'zi mutaxassislarning fikriga ko'ra, kichik korxonalarining yirik korxonalardan asosiy farqlari ularning tavakkal qilish darajasi, tuzilmasi, resurslarni boshqarish yondashuvlari va imkoniyatlari, moliyaviy kuchi [10], yashovchanlik darajasi hamda moliyaviy resurslarni boshqarishga qaratilgan maqsadlarida namoyon bo'ladi [5].

Shu bilan birga kichik biznes sohasining afzalliklarini ham ta'kidlab o'tish lozim va u quyidagilardan iborat bo'ladi (1-chizma).

Shu jumladan, kichik korxonalarni boshqa xo'jalik sub'yektlaridan ajratib turuvchi quyidagi xususiyatlarni ham ta'kidlash lozim:

- boshqaruvda markazlashuv va personallashtirish darajasining yuqoriligi (bunga ko'ra kichik korxona rahbari yoki egasi "barcha masalalar bo'yicha eng yuqori bo'g'inda" turadi, ya'ni, barcha masalalar bo'yicha u oxirgi qarorni qabul qila oladi, bu o'z navbatida kichik korxonani rahbarning ishbilarmonlik va shaxsiy sifatlariga bog'liq bo'lib qolishini keltirib chiqaradi);

1-chizma. Biznesni kichik korxona shaklida tashkil etishning afzalliklari

Manba: Muallif ishlanmasi

- kichik korxonada ishlovchilar soning uncha ko'p bo'lmaligi (ko'pi bilan 100 tagacha, aksar hollarda bir necha o'n kishi bo'lishi mumkin) [9];

- Nizom jamg'armasining uncha ko'p bo'lmagan miqdorda jamg'arilishi, aktivlar qiymatining hamda mablag'lar aylanmasining kichik korxona maqomiga mos darajada kamroq bo'lishi [8];

- tashqi muhit sharoitlariga yuqori darajada bog'liq bo'lish holati ko'pincha moliyaviy tashkilotlar, yirik korxonalar, davlat organlari va maslahat xizmatlari ko'rsatuvchi kompaniyalarga taalluqlidir.

Yuqoridagilarni inobatga olgan holda aytish mumkinki, mamlakatimizda, jumladan, Qoraqalpog'iston Respublikasida avtotransport xizmatlari ko'rsatuvchi kichik biznes sub'yektlarining faoliyat yuritish davomidagi iqtisodiy o'sishini ta'minlash, shuningdek, avtomobil vositalari parki tarkibida mavjud bo'lgan yuqori eskirish darajasini kamaytirish muammosini hal qilish hamda transport xizmatlari ko'rsatish davomida mijozlar uchun ham, transport vositasi egalari uchun ham xavfsizlik darajasini oshirish masalalarini hal qilish uchun avtomobil transporti sektoriga [7] barqaror investisiyalar oqimini ta'minlash maqsadga muvofiq [6] bo'lib hisoblanadi [4].

Transport sohasini rivojlantirish borasida yuzaga kelgan yuqori raqobatchilik sharoitlarida aynan investisiyalar yuk tashish hajmi ortishi va eski transport vositalari o'rniga yangi transport vositalarini yuk tashish jarayonlariga kiritish, shuningdek, yuk tashish va transport xizmatlarini ko'rsatish ishlarini tashkil qilish hamda boshqarishni takomillashtirishga yo'naltirilgan innovasion ishlanmalarni joriy qilish hisobiga avtotransport xizmati ko'rsatuvchi kichik biznes sub'yektlarining foyda ko'rsatkichlari o'sishini ta'minlashning asosiy shakliga aylanadi [12].

Avtotransport sohasidagi kichik biznes sub'yektlarini investitsiyalar bilan qo'llab-quvvatlash zarurati, ularning moddiy-texnik bazasini yangilash, xizmat ko'rsatish hajmini oshirish, yangi faoliyat turlari va marshrutlarni o'zlashtirish, shuningdek, biznes jarayonlarini takomillashtirish va mehnat shart-sharoitlarini yaxshilashga bo'lgan ehtiyojdan kelib chiqadi [13].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Холодова А.О. Особенности функционирования рынка автомобильных услуг в новых экономических условиях современной России / М.П. Улицкий, А.О. Холодова // Международный академический вестник. - Уфа: 2015. - № 2(8). <http://vak.ed.gov.ru/announcements/economich/GabdualievaRS.doc>.
2. Холмаматов Д.Х. Организация маркетинговой деятельности в малом бизнесе - <https://cyberleninka.ru/article>.
3. Чудновский А.Д. Необходимость реформирования транспортной организации на основе логистического подхода - cyberleninka.ru/article.
4. Хегай Ю.А. Проблемы автомобильного транспорта в России // Теория и практика общественного развития. 2014. № 8
5. Баркин Д.Е., Выборнова В.В. Особенности инвестиционной деятельности промышленных малых предприятий // Ученые записки РГСУ 2011. № 6.
6. Науменков Н.К. "Об автомобильных дорогах и о дорожной деятельности в РФ и о внесении изменений в отдельные законодательные акты РФ" - <http://ivo.garant.ru/#/document/77452454>
7. <http://window.edu.ru/resource/168/73168/files/penshin-a.pdf>.
8. Агешкина Н.А. Комментарий к Федеральному закону от 24 июля 2007 г. N 209-ФЗ "О развитии малого и среднего предпринимательства в РФ" (под ред. Т.А. Гусевой). - Специально для системы ГАРАНТ, 2011 г. <http://ivo.garant.ru/#/document/55070710>.
9. bip-ip.by/upload/Сборник_международного_конкурса_МФ_БИП.pdf
10. Report_1293066_28.02.2025.pdf
11. <http://vak.ed.gov.ru/announcements/economich/GabdualievaRS.doc>.
12. elibrary.ru/ip_restricted.asp?rpage=https%3A%2F%2Fwww%2Eelibrary%2Eru%2Fitem%2Easp%3Fid%3D29114237
13. Формирование благоприятной среды для проживания в Сибири / под ред. акад. РАН В.В. Кулешова. – Новосибирск: ИЭОПП СО РАН, 2010. – 284 с. elibrary.ru/ip_restricted.asp?rpage=https%3A%2F%2Fwww%2Eelibrary%2Eru%2Fitem%2Easp%3Fid%3D29114237

UO'K 658.5(075)

AVTORANSPOORT SOHASIDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIK SUB'YEKTLARINI MOLİYALASHTIRISH MASALALARI

D.D. Raimova, PhD, v.b.dots., Toshkent Perfect universiteti, Toshkent.

Annotatsiya. Maqolada avtoransport sohasida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'yektlarini moliyalashtirish masalalari va ularning natijalari, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'yektlarini raqobatbardoshligini ta'minlash yo'nalishlari keng yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: kichik biznes, subsidiya, tadbirkorlik, turlari, vazifalari va afzalliklari, biznes korxonalari, lizing tadbirkorlik sub'yektlari.

Аннотация. В статье широко освещены вопросы финансирования субъектов малого бизнеса и частного предпринимательства в сфере автомобильного транспорта и их результаты, а также направления обеспечения конкурентоспособности субъектов малого бизнеса и частного предпринимательства.

Ключевые слова: малый бизнес, субсидия, предпринимательство, виды, задачи и преимущества, коммерческие предприятия, субъекты лизингового бизнеса.

Abstract. The article broadly covers the issues of financing small businesses and private entrepreneurship in the field of automobile transport and their results, as well as directions for ensuring the competitiveness of small businesses and private entrepreneurship.

Key words: small business, subsidy, entrepreneurship, types, tasks and advantages, business enterprises, leasing business entities.

Transport sohasi mamlakatning ijtimoiy va iqtisodiy tizimi hayot faoliyatini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega bo'lib hisoblanadi [11]. Mamlakat hududidagi aholi punktlari orasidagi turli xil masofaviy farqlar hamda mamlakatning nisbatan rivojlangan hududlaridan uzoqda joylashganlik kabi xususiyatlar transport sohasida ham infratuzilmaviy masalalarni, ham tashish xizmatlarini

ko'rsatuvchilar tarkibining [8] rivojlantirilishini talab qiladi. Bu yerda transport sohasidagi kichik biznes sub'yektlari faoliyatini yo'lga qo'yish va ularni qo'llab-quvvatlash katta imkoniyatlarni ochib beradi. Shu bilan birga, kichik biznesning bu boradagi eng muhim xususiyatlaridan biri bo'lib uning aholining o'z-o'zini band qilish masalasiga yechim topishga yordam berishidan iboratdir [10]. Buning ustiga transport sohasidagi kichik korxonalar aksar hollarda shaxsiy transport vositalaridan foydalanish imkoniyatiga ham egaligini hisobga oladigan bo'lsak, mazkur sohada kichik biznesning rivojlanishi [9] uchun keng imkoniyatlar mavjudligini ham ko'rish mumkin bo'ladi.

Transport tarmog'ida kichik biznes sub'yektlarining ulushi nisbatan past bo'lishi, asosan, xususiy tadbirkorlar tomonidan faoliyat boshlashning dastlabki bosqichlarida duch kelinadigan qiyinchiliklar bilan bog'liq. Eng muhim muammo esa transport sohasidagi kichik korxonalarning harakatlanuvchi tarkibi (yengil va o'rta yuk avtomobillari, mikroavtobuslar va h.k.) hamda zarur jihozlar (ta'mirlash va diagnostika qurilmalari, yoqilg'i-moylash uskunalari va boshqalar)ni sotib olishdagi qiyinchiliklardir. Bunday vaziyatda kichik korxona o'z mablag'lari hisobiga transport vositalarini sotib olganda, bu uning to'lov qobiliyatini sezilarli darajada pasaytiradi, chunki aylanma aktivlarni doimiy aktivlarga aylantirish, keyinchalik ekspluatatsiya xarajatlarini qoplash uchun zarur bo'lgan joriy to'lovlarni amalga oshirishda qiyinchiliklarga olib keladi [6]. Mablag'lar cheklanganligi sababli, kichik korxona tashqi manbalardan qarz mablag'larini jalb qilishga majbur bo'ladi [8].

Transport sohasidagi ba'zi kichik korxonalar yo'lovchi va yuk tashish xizmatlarini ijaraga olingan transport vositalari yordamida amalga oshiradilar. Bu yondashuv kichik korxonalarga o'z faoliyatini tez boshlash imkoniyatini yaratadi [6], ammo amaliyotda bu variant ko'pincha ekspluatatsiya xarajatlarining sezilarli darajada oshishi bilan birga kechadi [6]. Shu bilan birga ijarachining o'zi ham konkret transport vositalaridan uzoq muddat davomida foydalanishdan manfaatdor bo'ladi va shuni e'tiborga olgan holda ijara shartnomasi davrida transport vositasi uchun joriy profilaktik ta'mirlash xarajatlarini tejaga holda undan maksimum darajada foydalanib qolishni ko'zlaydi. Transport xizmatlari bozorida uzoq vaqt faoliyat ko'rsatishni rejalashtirgan holda kichik korxona tabiiy ravishda o'zining shaxsiy harakatlanuvchi tarkibi (avtoparki)ni va o'ziga kerakli bo'ladigan qurilma, uskuna hamda jihozlarni yaratishga intiladi [8].

Transport xizmatlarini ko'rsatish uchun kichik korxonaga kerak bo'ladigan mana shu vositalarga ega bo'lish uchun moliyalashtirish manbalarini izlab topish bugungi kunda mazkur sohadagi xususiy tadbirkorlik sub'yektlari uchun o'tkir muammolardan biri bo'lib sanaladi. Tijorat banklari tomonidan taklif etiladigan kredit takliflarining keng doirasi ularning yuqori foiz stavkalariga egaligi sababli ko'pchilik tadbirkorlar uchun og'irlik qiladi [6]. Buning ustiga, yangigina tashkil etilgan kichik korxona uchun kredit mablag'larini qo'lga kiritish tijorat banki (yoki kredit tashkiloti) tomonidan olinadigan kreditni korxonaning o'z mulki bilan garov ta'minoti talabi belgilanishi sababidan ancha qiyin bo'lib qoladi. Tijorat banklarining hammasi ham uncha katta bo'lmagan loyihalar (transport sohasidagi kichik korxonalar esa aynan kichik loyihalar bilan shug'ullanishga moyildirlar – yirik loyihalar ular uchun og'irlik qiladi) amalga oshiriladigan jarayonlarga mablag' ajratishni unchalik ham xsh ko'ravermaydilar – buning ustiga kichik korxonalar amalga oshiradigan loyihalar ko'pincha qo'shimcha tavakkallarga ham ega bo'ladi.

Shularni hisobga olgan holda aytish mumkinki, bugungi sharoitlarda transport sohasidagi xususiy tadbirkorlik sub'yektlari uchun moliyaviy resurslarni jalb qilishning eng qulay va istiqbolli usuli bo'lib lizing kelishuvi hisoblanadi. Kichik biznes sub'yektlari bilan hamkorlik qilayotgan lizing kompaniyalarining portfelini tahlil qilish natijalari ko'rsatadiki, transport sohasidagi kichik korxonalar uchun talab eng kuchli bo'lgan lizing predmeti bo'lib yuk tashuvchi, yo'lovchi va yengil avtomobillar sanaladi – bunda ular hissasiga lizing potrfeli ichidagi jami tuzilgan shartnomalarning 40 % atrofidagi ulushi to'g'ri keladi [7].

Lizing faoliyati uzoq muddatli istiqbollarga mo'ljallanadigan transport korxonasining texnik rivojlanishi va qayta qurollantirilishi uchun qulay moliyaviy dastak bo'lib hisoblanadi. Lizing vositasida krdeit resurslarini jalb qilish yoki o'z mablag'larini sekin-astalik bilan to'plab borishga nisbatan ancha tez muddatlarda korxonaning asosiy fondalrini shakllantirish yoki yangilashga, ishlab chiqarish-xo'jalik faoliyatida ancha unumli va texnik jihatdan mukammal bo'lgan qurilma-mexanizmlardan foydalanishga imkon beradi [6].

Lizing oluvchi uchun lizing shartnomasi transport vositalarini olish va bir martalik yirik miqdorli sarf-xarajatlarsiz iqtisodiy faoliyatni boshlash imkoniyatini taqdim etib, bu transport xizmatlari bozorida faoliyatini endi boshlayotgan kichki korxonalar uchun juda qulaydir. Bunday korxonalarning harakatlanuvchi tarkibni sotib olishga sarf-xarajatlari lizing shartnomasi amal qiladigan butun davr bo'yicha bir tekisda taqsimlanadi, bunda transport korxonasining boshqa ishlab chiqarish xarajatlari uchun zarur mablag'lari bo'shatilib, shu yo'nalishga sarflash imkoniyati hosil bo'ladi [6].

Xuddi mana shunday qilib transport korxonasining asosiy fondlari eskirish (ma'naviy yemirilish) tavakkalidan himoyalaniishi ta'minlanadi, chunki lizing eskirgan qurilmamexanizmlarning ancha zamoanviy shakllariga tezkor almashtirishga yordam beradi. Transport korxonasi tomonidan qarz mablag'larini jalb qilishga hojat qolmaydi, bu esa o'z mablag'lari va qarz mablag'larining optimal nisbatini muvozanatda ushlab turishga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Simon H.A. On the Concept of Organizational Goal // Administrative Science Quarterly. 1964. Vol. 9, № 1. P. 1–22.
2. Жемчугов А.М., Жемчугов М.К. Цель предприятия, организация и управление по достижению цели. // Проблемы экономики и менеджмента. - № 5 (45). – 2015. – С.7.
3. Роль малых промышленных предприятий в современной рыночной экономике. - <http://diplomba.ru/work/72306>
4. Промышленность. - <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
5. Грошева И.А. Проблемы организации малых предприятий в сфере материального производства. Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского, 2014, № 3 (1), с. 200–204.
6. Microsoft Word - 80_Каменова В.В.
7. Адамов Н. А., Лизинг: правовая сущность, экономические основы, учет и налогообложение. - 2-е изд., испр. и доп./ Н. А. Адамов, А. А. Тилов. - СПб.: Питер, 2006. -160 с.
8. Проблемы финансирования транспортных предприятий малого бизнеса - <http://elibrary.ru/item.asp?id=22931096>
9. Агешкина Н.А. "О развитии малого и среднего предпринимательства в РФ" (под ред. Т.А. Гусевой). - Специально для системы ГАРАНТ, 2011 г. <http://ivo.garant.ru/#/document/55070710>.
10. Перспективы развития малых региональных автотранспортных компаний в условиях цифровой экономики - <http://elibrary.ru/item.asp?id=36766294>
11. <http://vak.ed.gov.ru/announcements/economich/GabdualievaRS.doc>.

UO'K 338.14:334.012

KICHIK TADBIRKORLIKNI BARQAROR O'SISHINI TA'MINLASHDA XALQARO AMALIYOTLAR

R.A.Rashidov, dots., Namangan Davlat Texnika Universiteti, Namangan

H.X.Jo'raboyev, doktorant, o'quvchi, Namangan Davlat Texnika Universiteti, Namangan

Annotatsiya. Maqola kichik bizneslarning barqaror rivojlanishiga bag'ishlangan bo'lib, dunyo bo'yicha amalga oshirilgan tajribalar tahlil qilinadi. Maqolada kichik bizneslarni qo'llab-quvvatlash uchun ishlatiladigan strategik yo'nalishlar, moliyaviy mexanizmlar, raqamli texnologiyalar va innovatsiyalarni o'rganishga e'tibor qaratilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, kichik bizneslarning muvaffaqiyati ularga yaratilgan qulay ish muhiti, moliyaviy resurslar, ta'lim va malakalarni oshirish, shu jumladan hududlararo hamkorlikka bog'liq.

Kalit so'zlar: kichik biznes, barqarorlik, moliyaviy qo'llab-quvvatlash, raqamli texnologiyalar, innovatsiyalar, hududlararo hamkorlik.

Аннотация. Статья посвящена устойчивому развитию малого бизнеса и анализирует опыт разных стран мира. В статье рассматриваются стратегические направления, финансовые механизмы, цифровые технологии и инновации, используемые для поддержки малого бизнеса. Результаты исследования показывают, что успех малого бизнеса зависит от благоприятной рабочей среды, финансовых ресурсов, образования и развития навыков, включая межрегиональное сотрудничество.

Ключевые слова: малый бизнес, устойчивость, финансовая поддержка, цифровые технологии, инновации, межрегиональное сотрудничество.

Abstract. *The article is devoted to the sustainable development of small businesses and analyzes the experiences implemented around the world. The article focuses on the study of strategic directions, financial mechanisms, digital technologies and innovations used to support small businesses. The results of the study show that the success of small businesses depends on the favorable working environment created for them, financial resources, education and skills development, including interregional cooperation.*

Keywords: *small business, sustainability, financial support, digital technologies, innovations, interregional cooperation.*

Kirish. Kichik bizneslar iqtisodiyotning asosiy tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, ular mamlakatning iqtisodiy barqarorligini ta'minlashda va yangi ish o'rinlarini yaratishda muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa, so'nggi yillarda kichik bizneslar rivojlanayotgan mamlakatlarda iqtisodiy o'sish va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda alohida ahamiyat kasb etmoqda. O'zbekiston uchun kichik biznesni rivojlantirish va ularning barqarorligini ta'minlash o'ta dolzarb masala hisoblanadi. Kichik bizneslar ko'pincha resurslar va imkoniyatlar cheklanganligi sababli, ularning muvaffaqiyati ko'p jihatdan malakali rahbarlar va xodimlarning ta'limi, innovatsion yondoshuvlar va hududlararo hamkorlikni rivojlantirishga bog'liqdir.

Ma'lumki, kichik bizneslarni rivojlantirishning ko'plab faktorlarini o'rganish, ularning ishlash samaradorligini oshirish va barqarorligini ta'minlash uchun o'rganilayotgan mavzular qatoriga ta'lim va malaka oshirish, hududlararo hamkorlik va tajriba almashinish, shuningdek, innovatsion texnologiyalarni joriy etish kiritiladi. Ushbu maqolada kichik bizneslarning barqaror rivojlanishi uchun jahon tajribasi va uning ahamiyati, shuningdek, O'zbekistondagi amaliyotlarga tahlil qilishga harakat qilamiz.

Adabiyotlar tahlili. Kichik bizneslarni rivojlantirishda ta'lim va malakalarni oshirishning roli haqidagi adabiyotlarni tahlil qilgan holda, bu sohadagi ilmiy tadqiqotlar kichik biznes egalarining o'z malakalarini doimiy ravishda yangilab borishlarini zarur deb hisoblaydi. Kichik biznes rivoji va uning barqaror bo'lishining davlat iqtisodi uchun ahamiyati haqida g'arb olimlaridan Hasmi Damanhour va Rana[1], Uorren va Szustek[2], Bird & Davis-Nozemak[3], Tuntivivat, Jafar, Seelhammer va Carlson[4] va boshqalar o'z ishlarida o'rganishgan. Xususan, Yevropada va Shimoliy Amerikada kichik bizneslarni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan dasturlar va maxsus ta'lim kurslari samarali bo'lishi isbotlangan. Masalan, Yevropa Ittifoqining "COSME" dasturi, kichik va o'rta bizneslarni xalqaro savdo va innovatsiyalar sohasida qo'llab-quvvatlashga yordam beradi. Shuningdek, AQShda kichik bizneslar uchun ilmiy-tadqiqotlar va innovatsion loyihalar uchun grantlar beriladigan "Small Business Innovation Research" (SBIR) dasturi muvaffaqiyatli amalga oshirilmoqda.

Bundan tashqari, kichik biznesda barqaror rivojlanishning o'rni haqida MDH davlatlari olimlaridan B.I.Rodikov, G.Yu. Rasputina, T.T.Agabaliev, I.M.Gurova, E.V.Gorshenina va N.A.Xomyachenkova, Kosheleva A.S. va boshqalar tomonidan tadqiq etilgan.

Maqola obyekti xususiy kichik biznes va tadbirkorlikda barqaror rivojlanish qonuniyatlarini jahon tajribasidan o'rgangan holda tadqiq etishdan iborat.

Ilmiy maqola maqsadi kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyati barqarorligiga ta'sir etuvchi omillarni jahon tajribasidan andoza olgan holda O'zbekiston shaoritida tadbqiq etish imkonini beruvchi yo'nalish va yondashuvlarni aniqlashga qaratilgan ilmiy taklif va tavsiyalarni ishlab chiqishdan iborat.

Tahlil natijalari muhokamasi. Kichik bizneslar iqtisodiy rivojlanishning asosiy elementlaridan biri sifatida ajralib turadi. Ular nafaqat ish o'rinlari yaratadi, balki iqtisodiy o'sish va barqarorlikni ta'minlashda ham katta rol o'ynaydi. Kichik bizneslarning barqaror rivojlanishi ko'p jihatdan moliyaviy qo'llab-quvvatlash, ta'lim va malaka oshirish, shuningdek, hududlararo hamkorlik orqali amalga oshiriladi.

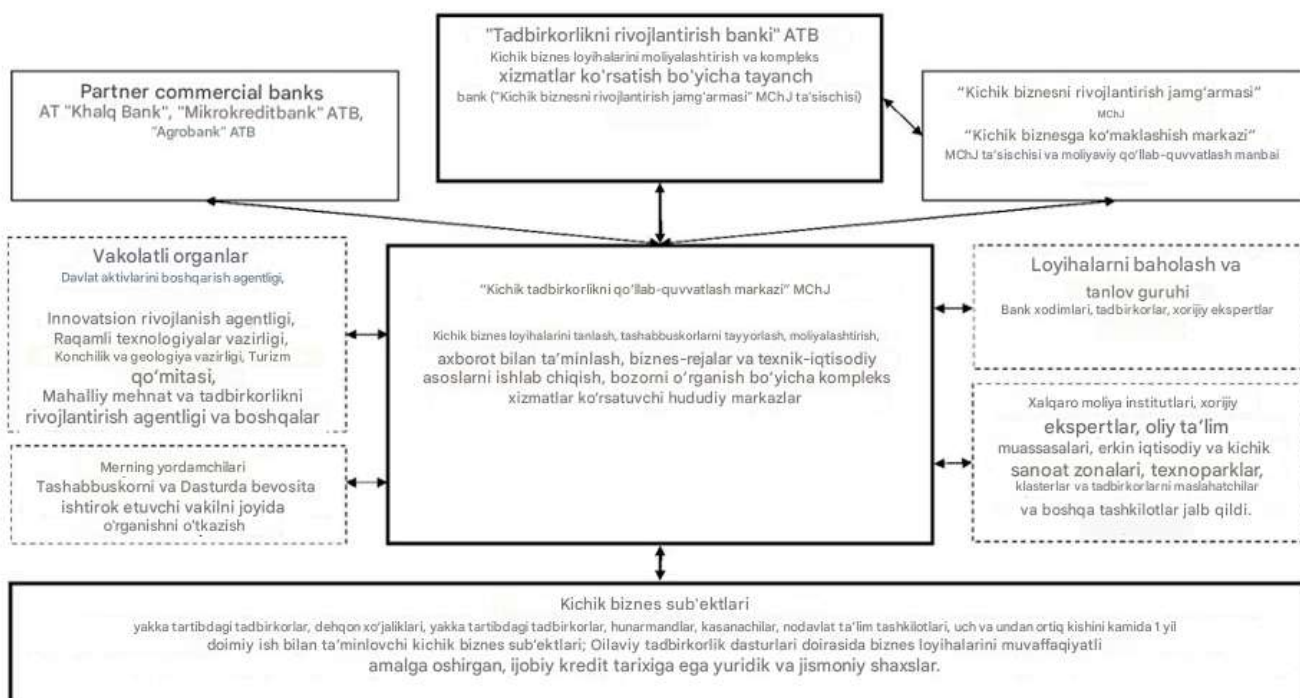
Moliyaviy qo'llab-quvvatlashning ahamiyati

Kichik bizneslarning rivojlanishiga eng katta to'sqinliklardan biri — moliyaviy resurslarning yetishmasligi. Bu masala jahon tajribasida alohida e'tiborga olinadi. Xususan, "Kichik biznesni rivojlantirishni moliyaviy va institutsional qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari"[5] (2023) davlat

qaroriga ko'ra, O'zbekiston kichik biznesni rivojlantirishda moliyaviy yordamning muhimligini ta'kidlagan. Shunday qilib, kichik bizneslar uchun kreditlar va subvensiyalar, shuningdek, davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan moliyaviy institutlar yaratilishi muhim hisoblanadi. Biroq, bu jarayonning samarali bo'lishi uchun kichik bizneslarning moliyaviy menejment va risklarni boshqarish kabi sohalarida ta'lim olgan bo'lishi zarur. Shuning uchun, moliyaviy qo'llab-quvvatlashning kengaytirilishi va unifikatsiya qilinishi kerak.

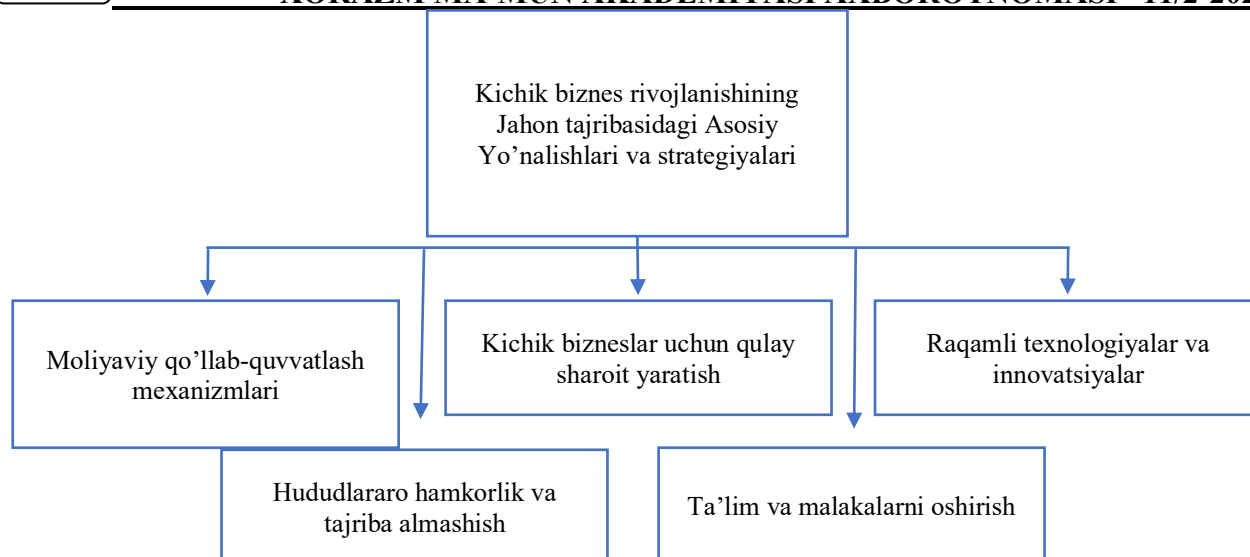
Ta'lim va malaka oshirishning roli. Ta'lim va malakalar kichik bizneslarning uzoq muddatli muvaffaqiyatini ta'minlashda muhim o'rin tutadi. O'zbekiston va boshqa rivojlanayotgan davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, kichik biznes egalarini zamonaviy biznes- bilimlar bilan ta'minlash ularning ish faoliyatini sezilarli darajada yaxshilaydi. Xususan, Norvegiya va Danimarka kabi Skandinaviya davlatlarida kichik biznes egalariga mo'ljallangan kurslar va onlayn platformalar orqali, ular biznes-reja ishlab chiqish, moliyaviy rejalashtirish, va menejmentni o'rgatish orqali bizneslarni samarali boshqarishga o'rgatishadi. Bu kabi ta'lim dasturlari orqali kichik biznes egalarining bilimlari nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham takomillashadi. Shunday qilib, ta'lim va malaka oshirish tizimini rivojlantirish kichik bizneslarni iqtisodiy o'sishga hissa qo'shish uchun katta imkoniyat yaratadi.

Kichik bizneslarni rivojlantirishning yana bir muhim jihati hududlararo hamkorlik va tajriba almashinishdir. Bu jarayon orqali kichik bizneslar yangi bozorlarga kirishga va innovatsion yechimlar topishga imkoniyat yaratadi. Misol uchun, Yevropa Ittifoqi o'zining "Erasmus for Young Entrepreneurs" dasturi orqali yangi biznes egalariga boshqa mamlakatlardagi tajribali kompaniyalarda amaliyot o'tkazishga imkon beradi. Shuningdek, Yevropa Ittifoqining "COSME" dasturi orqali kichik bizneslar o'rtasida tajriba almashinish imkoniyati yaratilib, yangi texnologiyalarni o'rganishga va mahsulotlarini modernizatsiya qilishga yordam beradi. Bu dasturlar orqali kichik bizneslar o'z mahsulotlarini xalqaro bozorlarga chiqarish uchun zarur bo'lgan bilim va texnologiyalarni egallaydi.

Rasm-1. "Kichik biznesni uzluksiz qo'llab-quvvatlash" kompleks dasturining tashkiliy-institutsional tuzilmasi[5]

Bundan tashqari, AQSh va Meksika o'rtasida amalga oshirilgan "Cross-Border Business Incubator" (Chegara bo'yicha Biznes Inkubatori) kabi dasturlar kichik bizneslarga yangi bozorlarga kirish va mijozlar bazasini kengaytirish bo'yicha muhim imkoniyatlar yaratdi. Bu tajriba o'zbek bizneslarining ham sinovdan o'tishi va ular uchun xalqaro savdoga kirish imkoniyatlarini ochishi mumkin. Shunday qilib, hududlararo hamkorlik va tajriba almashinish orqali kichik bizneslar yangi texnologiyalarni o'rganib, o'z mahsulotlarini modernizatsiya qilishga erishadi.

Rasm-2. Kichik Bizneslarni Rivojlantirishning Jahon Tajribasidagi Asosiy Yo'nalish va Strategiyalari
Manba: Muallif ishlanmasi

Hududlararo hamkorlik va tajriba almashinish

Innovatsion yechimlar va texnologiyalarni qo'llash

Bugungi kunda kichik bizneslar muvaffaqiyatini ta'minlashda innovatsion yechimlar va texnologiyalarning roli beqiyos. Raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish va marketing strategiyalarini ishlab chiqish kichik bizneslar uchun muhim bo'lib, ular zamonaviy texnologiyalarni joriy etishga tayanadi. Xususan, onlayn platformalar va raqamli marketing kichik bizneslar uchun samarali vosita hisoblanadi. O'zbekiston, shuningdek, raqamli texnologiyalarni kichik bizneslarga qo'llashni rivojlantirishni ko'zda tutgan davlat dasturlariga ega. Masalan, "Digital Uzbekistan 2030" dasturi orqali kichik bizneslar raqamli platformalar orqali o'z mahsulotlarini taklif etish, marketingni boshqarish va mijozlar bilan aloqalarini mustahkamlash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Bundan tashqari, kichik bizneslarning innovatsion yechimlar va texnologiyalarni o'z faoliyatiga qo'llashi ham samarali bo'lishi uchun ta'lim va malaka oshirish zarur. Innovatsion texnologiyalarni qo'llash orqali kichik bizneslar raqobatbardosh bo'lib, o'z mahsulotlarini global bozorlarda tanitish imkoniyatini yaratadilar.

Xulosa va takliflar. Kichik bizneslar iqtisodiy rivojlanishda katta rol o'ynaydi, ammo ularning barqaror rivojlanishi uchun bir qancha omillarni hisobga olish zarur. Moliyaviy qo'llab-quvvatlash, ta'lim va malaka oshirish, hududlararo hamkorlik va innovatsion texnologiyalarni qo'llash kichik bizneslarning muvaffaqiyatiga katta ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun, O'zbekiston va boshqa rivojlanayotgan davlatlar kichik bizneslarni qo'llab-quvvatlash uchun quyidagi takliflarni amalga oshirishi lozim:

1. **Moliyaviy resurslar va kreditlarga kirish imkoniyatlarini kengaytirish.** Kichik bizneslar uchun o'z faoliyatini rivojlantirishda moliyaviy resurslarga kirish juda muhim. Shu bilan birga, kichik bizneslarni moliyaviy boshqarish va risklarni boshqarish bo'yicha ta'lim dasturlarini rivojlantirish zarur.
2. **Ta'lim va malaka oshirish dasturlarini kengaytirish.** Kichik biznes egalarini zamonaviy biznes bilimlari bilan ta'minlash orqali ularning faoliyatini yanada samarali qilish mumkin. Onlayn ta'lim platformalari va xalqaro tajriba almashish dasturlari kichik bizneslar uchun qo'shimcha imkoniyatlar yaratadi.
3. **Hududlararo hamkorlikni rivojlantirish.** Yevropa Ittifoqi va Shimoliy Amerika kabi mamlakatlarning tajribalari orqali, kichik bizneslar xalqaro bozorlarga kirish va yangi texnologiyalarni o'rganish imkoniyatlariga ega bo'lishi kerak.
4. **Innovatsion texnologiyalarni qo'llashni rag'batlantirish.** Kichik bizneslar uchun innovatsion texnologiyalarni qo'llashning ahamiyati ortmoqda. Bu orqali ular o'z mahsulotlarini global bozorga chiqarish, yangi bozorlarga kirish va raqobatbardosh mahsulotlar yaratish imkoniyatlarini oshiradilar.

Shunday qilib, kichik bizneslarni rivojlantirish va ularning barqarorligini ta'minlash uchun barcha zaruriy tadbirlarni amalga oshirish zarur. Bu jarayonda davlat, xususiy sektor va jamoatchilikning hamkorligi muhim o'rin tutadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Hashmi, M.A., Damanhour, A., & Rana, D. (2015). Evaluation of sustainability practices in the United States and large corporations. *Journal of Business Ethics*, 127(3), 673-681. <https://dx.doi.org/10.1007/s10551-014-2056-4>.
2. Warren & Szustek, 2017 Small Business Sustainability for Longer Than 5 Years <https://scholarworks.waldenu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=8423&context=dissertations>
3. Bird, R., & Davis-Nozemack, K. (2018). *Tax Avoidance as a Sustainability Problem*. *Journal of Business Ethics*, 151(4), 1009–1025
4. Tuntivivat, S., Jafar, S., Seelhammer, C., & Carlson, J. (2017). *Modifiable predictors of mental health literacy in the context of environmental education*. *The Journal of Behavioral Education*, 17(1), 53–67
5. "Kichik biznesni rivojlantirishni moliyaviy va institutsional qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2023-yil 14-sentabrda PQ-306-son

UO'K 336.22

MAHALLIY SOLIQLARNI HISOBLASH VA UNDIRISHNING METODOLOGIK ASOSLARI

X.A.Ravshanov, o'qituvchi, Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti, Denov
ORCID: 0009-0004-8142-3984

Annotatsiya. Ushbu maqolada mahalliy soliqlarni hisoblash va undirish jarayonining nazariy hamda metodologik asoslari yoritilgan. Mahalliy byudjetlar daromad bazasini shakllantirishda soliqlarning o'rni, ularni samarali yig'ish mexanizmlari va soliq intizomini mustahkamlash omillari tahlil qilingan. Shuningdek, maqolada O'zbekiston Respublikasida mahalliy soliqlarni boshqarishdagi amaliy tajribalar, xalqaro soliq boshqaruvi standartlari hamda raqamlashtirish jarayonlarining ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: mahalliy soliqlar, soliq siyosati, byudjet daromadlari, undirish mexanizmi, fiskal barqarorlik, soliq ma'murchiligi, raqamlashtirish, soliq intizomi.

Аннотация. В данной статье освещены теоретические и методологические основы расчета и взимания местных налогов. Проанализирована роль налогов в формировании доходной базы местных бюджетов, механизмы их эффективного взимания и факторы укрепления налоговой дисциплины. Кроме того, в статье рассматриваются практический опыт управления местными налогами в Республике Узбекистан, международные стандарты налогового администрирования и значение процессов цифровизации.

Ключевые слова: местные налоги, налоговая политика, доходы бюджета, механизм взимания, фискальная стабильность, налоговое администрирование, цифровизация, налоговая дисциплина.

Abstract. This article highlights the theoretical and methodological foundations of calculating and collecting local taxes. It analyzes the role of taxes in forming the revenue base of local budgets, mechanisms for their effective collection, and factors for strengthening tax discipline. In addition, the article discusses practical experiences in managing local taxes in the Republic of Uzbekistan, international standards of tax administration, and the significance of digitalization processes.

Keywords: local taxes, tax policy, budget revenues, collection mechanism, fiscal stability, tax administration, digitalization, tax discipline.

Kirish. Mahalliy soliqlar mamlakat iqtisodiy tizimining muhim tarkibiy qismi bo'lib, u nafaqat davlat byudjeti daromadlarining muayyan qismini shakllantiradi, balki hududlarning moliyaviy mustaqilligini ta'minlashda ham beqiyos o'rin tutadi. Har bir davlatda mahalliy soliqlar tizimi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, uning asosiy vazifasi — mahalliy hokimiyat organlarining iqtisodiy salohiyatini mustahkamlash, aholiga ko'rsatiladigan ijtimoiy xizmatlar sifatini yaxshilash hamda hududiy infratuzilmani rivojlantirishdan iboratdir. Shu boisdan ham, mahalliy soliqlarni to'g'ri

hisoblash va o'z vaqtida undirish mamlakatning fiskal barqarorligi hamda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining zaruriy omillaridan biri hisoblanadi.

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida soliq tizimini takomillashtirish, ayniqsa mahalliy soliqlarning samaradorligini oshirish yo'lida izchil islohotlar amalga oshirilmoqda. Prezidentning "O'zbekiston Respublikasida soliq siyosatini yanada takomillashtirish strategiyasi to'g'risida"gi farmonlari asosida soliq boshqaruvi tizimida ochiqlik va shaffoflikni ta'minlash, raqamli texnologiyalarni joriy etish, soliqlarni hisoblash va undirish jarayonlarini soddalashtirish bo'yicha muhim qadamlar qo'yildi. Natijada, elektron soliq to'lov tizimlari, yagona soliq bazalari va interaktiv xizmatlarning joriy etilishi soliq ma'murchiligi samaradorligini oshirdi.

Mahalliy soliqlar tizimi tarkibiga ko'chmas mulk solig'i, yer solig'i, transport vositalariga solinadigan soliq hamda boshqa ayrim to'lov turlari kiradi. Bu soliqlar mahalliy byudjetlarning asosiy daromad manbai sifatida ahamiyat kasb etadi. Ularning to'g'ri hisoblanishi, undirishning o'z vaqtida amalga oshirilishi hamda soliq to'lovchilar o'rtasida adolat tamoyillariga rioya etilishi — hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Shu nuqtayi nazardan, mahalliy soliqlarni hisoblash va undirishning metodologik asoslarini chuqur o'rganish, mavjud amaliyotni tahlil qilish hamda xalqaro tajribalarni o'rganish zamon talabidir.

Adabiyotlar sharhi. Mahalliy soliqlarni hisoblash va undirishning metodologik asoslarini tahlil qilishda ko'plab iqtisodchi olimlar va amaliyotchi mutaxassislarning ilmiy izlanishlari muhim o'rin tutadi. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi [1, B. 45–52]da mahalliy soliqlarning turlari, ularni hisoblash tartibi hamda undirish mexanizmlari batafsil yoritilgan. Unda yer va mol-mulk soliqlari mahalliy byudjetlarning asosiy daromad manbai sifatida belgilangan bo'lib, ularning to'g'ri hisoblanishi fiskal barqarorlikni ta'minlash omili sifatida qayd etilgan.

Karimov A. o'zining "Mahalliy soliqlar va ularning byudjetdagi o'rni" nomli ilmiy ishida [2, B. 73–81] mahalliy soliqlarning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati, ularning hududiy rivojlanishga ta'siri hamda soliq siyosatini liberallashtirish zaruriyatini tahlil qiladi. Muallifga ko'ra, mahalliy soliqlarning samarali ishlashi uchun soliq siyosati adolat, shaffoflik va javobgarlik tamoyillariga asoslanishi kerak.

Musayev R. tomonidan "Soliq tizimini raqamlashtirishning afzalliklari" maqolasida [3, B. 45–52] soliq boshqaruvida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ahamiyati, elektron monitoring tizimlari orqali soliq qarzдорliklarini kamaytirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Uning fikricha, raqamli platformalar soliqlarni hisoblashda inson omilini kamaytirib, xatoliklarni bartaraf etadi va shaffoflikni oshiradi.

Jahon banki tomonidan chop etilgan "Local Tax Administration and Decentralization" nomli tahliliy hisobotda [4, P. 80–86] mahalliy soliqlarni boshqarishning ilg'or tajribalari o'rganilgan. Unga ko'ra, rivojlangan mamlakatlarda soliq ma'lumotlarini yagona elektron tizimda boshqarish orqali soliq intizomi mustahkamlanadi va byudjet daromadlari barqarorligi ta'minlanadi.

Shuningdek, Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) tomonidan tayyorlangan "Best Practices in Local Taxation" hisobotida [5, P. 105–112] mahalliy soliqlarni undirishda xalqaro amaliyotlar, ularning afzalliklari va soliq to'lovchilar uchun yaratilgan qulayliklar keng yoritilgan. Mazkur manbada mahalliy soliqlarni avtomatlashtirilgan tizimlar orqali hisoblash va tahlil qilish amaliyoti soliq intizomini oshirishda samarali vosita sifatida e'tirof etilgan.

Mazkur adabiyotlar tahlilidan ko'rinadiki, mahalliy soliqlarni hisoblash va undirishning metodologik asoslari zamonaviy yondashuvlar, raqamlashtirish jarayonlari va xalqaro tajribalarga tayangan holda shakllantirilishi zarur. Bu esa nafaqat fiskal siyosatni takomillashtirish, balki hududiy iqtisodiy mustaqillikni mustahkamlash va davlat byudjeti barqarorligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Asosiy qism. Mahalliy soliqlarni hisoblash va undirishning metodologik asoslarini takomillashtirish bugungi kunda iqtisodiy boshqaruvning eng dolzarb masalalaridan biridir. Chunki mahalliy soliqlar hududiy byudjetlarning asosiy daromad manbai bo'lib, ularning to'g'ri hisoblanishi va o'z vaqtida undirilishi nafaqat mahalliy hokimiyatlarning iqtisodiy mustaqilligini ta'minlaydi, balki ijtimoiy infratuzilmaning rivojlanishiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Mahalliy soliqlarning iqtisodiy mohiyatini aniqlashda ularning fiskal, rag'batlantiruvchi va tartibga soluvchi funksiyalariga e'tibor qaratish zarur. Fiskal funksiya orqali mahalliy soliqlar byudjet

daromadlarini shakllantiradi, rag'batlantiruvchi funksiya orqali esa iqtisodiy faoliyatni kengaytirishga undaydi, tartibga soluvchi funksiya esa hududiy iqtisodiy muvozanatni saqlashga xizmat qiladi. Shu sababli, mahalliy soliqlarni hisoblash va undirishning metodologiyasi ushbu uch yo'nalishning uyg'unligiga asoslanishi lozim.

Hozirgi davrda O'zbekiston Respublikasida mahalliy soliqlarning turlari va ularni hisoblash tartibi Soliq kodeksida aniq belgilab qo'yilgan [1, B. 45–52]. Xususan, yer solig'i va mol-mulk solig'i mahalliy darajada eng katta ulushni tashkil etadi. Ushbu soliqlarning bazasi aniqlanganda yer maydoni, ob'ektning qiymati, foydalanish turi kabi omillar inobatga olinadi. Hisoblash jarayonlarida elektron kadastr tizimidan foydalanish natijasida xatoliklar kamaymoqda, bu esa soliq yukining adolatli taqsimlanishiga xizmat qilmoqda.

Mahalliy soliqlarni undirishning samaradorligini oshirishda soliq ma'murchiligining raqamlashtirilgan shakllari muhim o'rin tutadi. Bugungi kunda "Soliq.uz" portali, mobil ilovalar va elektron to'lov tizimlari orqali soliq to'lovchilarga qulayliklar yaratilgan. Bu esa soliq to'lov intizomini mustahkamlash, qarzdorlik holatlarini kamaytirish hamda byudjetga tushumlarni barqarorlashtirish imkonini bermoqda. Raqamli nazorat tizimlari, ayniqsa, yer va mol-mulk soliqlarida avtomatik hisob-kitob mexanizmlarini joriy etish orqali inson omilini kamaytiradi, korrupsion holatlarning oldini oladi [3, B. 45–52].

Mahalliy soliqlarni hisoblashda qo'llaniladigan metodologik yondashuvlar xalqaro amaliyotda ham keng qo'llaniladi. Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra [4, P. 80–86], rivojlangan mamlakatlarda mahalliy soliq ma'lumotlari yagona elektron ma'lumotlar bazasida saqlanadi va real vaqt rejimida monitoring qilinadi. Bu tizim soliq qarzdorliklarini tezda aniqlash, ularni undirish mexanizmlarini avtomatlashtirish va byudjetga tushumlarni rejalashtirish imkonini beradi.

Mahalliy soliqlarni undirish samaradorligi ko'p jihatdan soliq to'lovchilar madaniyati va ijtimoiy mas'uliyatiga ham bog'liq. Shu sababli, soliq intizomini mustahkamlash yo'lida aholining soliq madaniyatini oshirish, tushuntirish ishlari olib borish va ijtimoiy rag'bat tizimini yaratish zarur. Mahalliy soliq organlari fuqarolar bilan ochiq muloqot o'rnatgan holda, ularning soliq majburiyatlarini ongli ravishda bajarishiga sharoit yaratishi lozim.

Shuningdek, mahalliy soliqlarni hisoblash va undirish jarayonida ilmiy asoslangan tahliliy yondashuvlardan foydalanish, iqtisodiy-matematik modellarni qo'llash ham muhim metodologik yo'nalish hisoblanadi. Masalan, hududiy iqtisodiy ko'rsatkichlar, aholi soni, tadbirkorlik subyektlari soni va mol-mulk qiymati asosida soliq tushumlarini prognoz qilish imkonini beruvchi modellar ishlab chiqish mumkin. Bu esa rejalashtirishda aniqlikni oshirib, mahalliy byudjetlarni samarali boshqarish imkonini beradi.

OECD hisobotlarida [5, P. 105–112] mahalliy soliqlarni hisoblashda avtomatlashtirilgan tizimlardan foydalanish eng samarali yo'l sifatida qayd etilgan. Bunday tizimlar yordamida soliq to'lovchilar to'g'risidagi ma'lumotlar avtomatik tarzda yangilanadi, soliq summalari esa real vaqt rejimida hisoblanadi. Bu yondashuv soliq organlarining ish unumdorligini oshiradi, vaqt va resurs tejalishiga sabab bo'ladi.

Yana bir muhim jihat — mahalliy soliqlarni undirishda adolat va shaffoflik tamoyillariga qat'iy amal qilishdir. Har bir soliq to'lovchining mol-mulki, daromadi yoki yer maydoni to'g'risidagi ma'lumotlar ochiq va ishonchli manbalardan olinishi kerak. Bu nafaqat soliq to'lovchilar ishonchini oshiradi, balki davlat va jamiyat o'rtasida ijtimoiy hamkorlikni mustahkamlaydi.

Shunday qilib, mahalliy soliqlarni hisoblash va undirishning metodologik asoslarini takomillashtirish nafaqat davlat byudjeti barqarorligi, balki ijtimoiy adolat va iqtisodiy o'sishni ta'minlashning muhim vositasidir.

Xulosa. Mahalliy soliqlarni hisoblash va undirishning metodologik asoslarini takomillashtirish O'zbekiston iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bugungi kunda mahalliy byudjetlarning daromad qismini mustahkamlash, ularning moliyaviy mustaqilligini oshirish bevosita soliqqa tortish tizimi samaradorligiga bog'liqdir. Shu nuqtayi nazardan, soliqlarni hisoblashda yagona normativ-huquqiy baza, shaffoflik tamoyillari, elektron hisob-kitob tizimlaridan keng foydalanish, soliq ma'lumotlarining ishonchliligini ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda, mahalliy soliqlarni hisoblash va undirishning metodologik asoslarini takomillashtirish iqtisodiy barqarorlik, hududiy rivojlanish va davlat moliyasining mustahkamlanishida muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. – Toshkent: “Adolat”, 2023. – 412 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Soliq ma'murchiligini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ-4568-son qarori, 2020-yil 30-dekabr.
3. Karimov, A. X. Mahalliy soliqlarni boshqarishning nazariy va amaliy jihatlari. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2022. – 184 b.
4. Raximov, D. M. Byudjet-soliq siyosatini takomillashtirish masalalari. // *Moliyaviy tahlil jurnali*, 2023. – №2. – B. 56–64.
5. Mamatqulov, S. T. Hududiy byudjetlarning daromad bazasini kengaytirish yo'llari. – Toshkent: Fan va taraqqiyot, 2021. – 230 b.
6. Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari. *O'zbekiston Respublikasi hududlari bo'yicha soliq tushumlari dinamikasi (2020–2024 yillar)*. – Toshkent: Statistika nashriyoti, 2024. – B. 25–41.
7. OECD (2022). *Tax Policy Review: Local Taxation and Fiscal Decentralization in Emerging Economies*. – Paris: OECD Publishing. – P. 67–85.
8. World Bank (2023). *Public Finance Management Reforms in Central Asia*. – Washington, D.C.: World Bank Group. – P. 102–117.
9. Nurmetova, M. K. Mahalliy soliqlarni hisoblashda raqamli texnologiyalarni qo'llash. // *Soliq va Hisob jurnali*, 2024. – №4. – B. 33–39.
10. Xodjayev, I. I. Fiskal siyosat va hududiy iqtisodiy barqarorlik. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2022. – 198 b.

UO'K 334.012:334.72

TADBIRKORLIK VA KICHIK BIZNESNING RIVOJLANISHINING KONSEPTUAL ASOSLARI

X.X.Reimbergenov, 1-toifali menejer, AT Aloqabank Xorazm hududiy kompleks xizmatlar ko'rsatish markazi, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada tadbirkorlik va kichik biznesni rivojlantirishning konseptual asoslari, ularning iqtisodiy tizimdagi o'rni, ijtimoiy va institutsional shart-sharoitlari, hamda barqaror rivojlanish omillari tahlil qilinadi. Shuningdek, O'zbekiston sharoitida kichik biznesni qo'llab-quvvatlashning davlat siyosati, institutsional mexanizmlari hamda xalqaro tajriba asosida takomillashtirish yo'nalishlari ko'rsatib o'tiladi.

Kalit so'zlar: Tadbirkorlik, kichik biznes, iqtisodiy rivojlanish, innovatsiya, barqarorlik, davlat siyosati, institutsional islohotlar.

Аннотация. В данной статье анализируются концептуальные основы развития предпринимательства и малого бизнеса, их роль в экономической системе, а также социальные и институциональные условия и факторы устойчивого развития. Кроме того, рассматриваются направления совершенствования государственной политики, институциональных механизмов и мер поддержки малого бизнеса в Узбекистане на основе международного опыта.

Ключевые слова: Предпринимательство, малый бизнес, экономическое развитие, инновации, устойчивость, государственная политика, институциональные реформы.

Abstract. This article analyzes the conceptual foundations of entrepreneurship and small business development, their role in the economic system, as well as the social and institutional conditions and factors of sustainable growth. It also outlines the directions for improving state policy, institutional mechanisms, and support measures for small business in Uzbekistan based on international experience.

Keywords: Entrepreneurship, small business, economic development, innovation, sustainability, state policy, institutional reforms.

Kirish. Tadbirkorlik insoniyat taraqqiyotining muhim harakatlantiruvchi kuchi sifatida jamiyatning iqtisodiy, ijtimoiy va innovatsion rivojlanish jarayonlarida o'ziga xos o'rin tutadi. U bozor iqtisodiyotining asosiy mexanizmlaridan biri bo'lib, ishlab chiqarish resurslarining samarali

taqsimlanishini, yangi ish o'rinlari yaratilishini, raqobat muhitining shakllanishini hamda ijtimoiy farovonlikning oshishini ta'minlaydi [1]. Kichik biznes esa iqtisodiy tizimning eng moslashuvchan va dinamik qismi sifatida milliy iqtisodiyotning barqaror o'sishiga bevosita hissa qo'shadi [2]. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, rivojlangan mamlakatlarda aynan kichik biznes sektorining faoliyati yalpi ichki mahsulotning yarmidan ortig'ini tashkil etadi [3].

O'zbekiston Respublikasida ham so'nggi yillarda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Mamlakat rahbariyati tomonidan tadbirkorlik subyektlariga erkin faoliyat yuritish, soliqlarni soddalashtirish, litsenziya va ruxsatnomalarni elektron shaklga o'tkazish, kredit resurslariga kirish imkoniyatlarini kengaytirish kabi qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda [4]. Ayniqsa, "Yangi O'zbekiston" taraqqiyot strategiyasi doirasida kichik biznesning iqtisodiy faoliyatdagi ulushini oshirish, hududlarda yangi ish o'rinlari yaratish, ayollar va yoshlar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash mexanizmlari joriy etildi [5].

Tadbirkorlik tushunchasiga nazariy yondashuvlar tarixan turlicha talqin etilgan. A. Smit uni ishlab chiqarish omillaridan biri deb qaragan [2], J. B. Sey esa tadbirkorni ishlab chiqarish jarayonining muvofiqlashtiruvchisi sifatida ta'riflagan. Klassik iqtisodiy nazariyada D. Rikardo ham tadbirkorni ishlab chiqarish jarayonining muhim omili sifatida ko'rsatgan [1]. Eng mashhur yondashuvlardan biri J. Shumpeterga tegishli bo'lib, u tadbirkorni innovatsiyalar kashf etuvchi, iqtisodiy tizimni "dinamik muvozanatdan" yangilovchi kuch sifatida baholaydi [1]. Shunday qilib, tadbirkorlik faqat foyda olish faoliyati emas, balki jamiyat taraqqiyotini ilgari suruvchi ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmdir.

Tadbirkorlik faoliyatining mohiyati quyidagi elementlar orqali namoyon bo'ladi: innovatsionlik — yangi g'oya, mahsulot yoki texnologiyani joriy etish; riskka tayyorlik — noaniqlik sharoitida qaror qabul qilish; tashabbuskorlik — mustaqil iqtisodiy qarorlar qabul qilish; mas'uliyat — iqtisodiy natijalar uchun javobgarlik [3].

Kichik biznesning asosiy afzalliklari uning moslashuvchanligi, soddaligi va resurslardan tejamkor foydalanish qobiliyatidadir. Bunday korxonalar yangi texnologiyalarni tezroq joriy etadi, mahalliy xomashyo va ishchi kuchidan samarali foydalanadi hamda ichki bozorda raqobatni kuchaytiradi [6]. Shu bilan birga, kichik biznes ijtimoiy masalalarni hal etishda ham muhim rol o'ynaydi — u aholining bandlik darajasini oshiradi, kambag'allikni kamaytiradi, oilaviy biznesni rivojlantiradi va ijtimoiy qatlamlar o'rtasidagi farqni yumshatadi [7].

Tadbirkorlik va kichik biznesni rivojlantirishning konseptual asoslari iqtisodiy, ijtimoiy, institutsional va innovatsion yondashuvlarni o'z ichiga oladi [8]. Iqtisodiy yondashuv tadbirkorlik uchun qulay moliyaviy sharoit yaratishga qaratilgan bo'lib, soliqlarni soddalashtirish, kredit tizimini liberallashtirish va investitsion muhitni yaxshilashni nazarda tutadi. Ijtimoiy yondashuv esa tadbirkorlikni jamiyatning muhim ijtimoiy hodisasi sifatida qaraydi, ya'ni u aholi farovonligini oshirish, bandlikni kengaytirish, yoshlar va ayollarni iqtisodiy faoliyatga jalb etish vositasi hisoblanadi. Institutsional yondashuv esa davlat, bozor va fuqarolik jamiyati institutlari o'rtasidagi muvozanatni saqlashni, ularning hamkorligini kuchaytirishni maqsad qiladi [9]. Innovatsion yondashuv esa zamonaviy texnologiyalar, startap ekotizimlari, raqamli yechimlar va ilmiy tadqiqotlarga asoslangan yangi biznes modellarini ilgari suradi [10].

O'zbekiston iqtisodiyotida kichik biznesni rivojlantirishga oid huquqiy asoslar mustahkamlanib bormoqda. "Tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash to'g'risida"gi Prezident farmonlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari, soliq va bojxona siyosatidagi islohotlar natijasida tadbirkorlar uchun yanada qulay muhit yaratilmoqda [4]. PF–5418-sonli farmon asosida "Tadbirkorlikni rivojlantirish agentligi" tashkil etildi, u kichik korxonalarga konsalting, trening, innovatsion loyiha ekspertizasi va grantlarni taqdim etish bilan shug'ullanadi. Bundan tashqari, "Yagona interaktiv davlat xizmatlari portali" orqali 120 dan ortiq litsenziya va ruxsatnoma jarayonlari soddalashtirildi [5].

Kichik biznesning rivojlanishida moliyaviy infratuzilmaning o'rni ham beqiyosdir. Xalq banki, Mikrocreditbank, Agrobank, Milliy bank kabi moliya institutlari kichik korxonalar uchun maxsus kredit liniyalarini yo'lga qo'ydi. Bundan tashqari, Xalqaro moliya korporatsiyasi (IFC), Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki (EBRD) hamda Osiyo taraqqiyot banki (ADB) bilan hamkorlikda kichik biznesni moliyalashtirish dasturlari amalga oshirilmoqda [8].

Tadbirkorlikni rivojlantirishda xalqaro tajribalar alohida e'tiborga loyiqdir. Masalan, Germaniyada "Mittelstand" modeli kichik va o'rta biznesni iqtisodiy rivojlanishning asosiy tayanchi sifatida ko'rsatadi, AQShda esa Small Business Administration (SBA) kichik biznesni davlat kafolatlari, grantlar va konsultativ xizmatlar orqali qo'llab-quvvatlaydi [7]. Yaponiya va Janubiy Koreyada innovatsion klasterlar, universitet-texnopark hamkorliklari orqali kichik biznesning texnologik salohiyati oshiriladi. O'zbekiston uchun ushbu tajribalardan olinadigan saboq — bu tadbirkorlikni faqat iqtisodiy emas, balki innovatsion va ijtimoiy tizim sifatida shakllantirish zarurligidir [9].

Barqaror tadbirkorlik tushunchasi ham zamonaviy iqtisodiy tafakkurda muhim o'rin egallaydi. Bu yondashuvda iqtisodiy natija bilan bir qatorda ekologik va ijtimoiy mas'uliyat ham muhim hisoblanadi [10]. Shu bilan birga, ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash uchun ayollar va yoshlar tadbirkorligini rag'batlantirish, nogironlar va ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarni ish bilan ta'minlash, hududiy tenglikni saqlash muhim yo'nalishlar sirasiga kiradi [6].

Xulosa. Tadbirkorlik va kichik biznesning rivojlanishi milliy iqtisodiyotning barqaror o'sishi, ijtimoiy farovonlikning oshishi hamda innovatsion taraqqiyotning jadallashuvida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy bozor sharoitida kichik biznes iqtisodiy tizimning eng moslashuvchan segmenti bo'lib, u yangi ish o'rinlarini yaratish, ichki bozorni to'ldirish, mahalliy resurslardan samarali foydalanish va eksport salohiyatini oshirish orqali iqtisodiy faollikni ta'minlaydi.

O'zbekiston sharoitida so'nggi yillarda amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlashning huquqiy, institutsional hamda moliyaviy mexanizmlari takomillashib bormoqda. Prezident farmonlari va hukumat qarorlari asosida tadbirkorlik faoliyatini soddalashtirish, raqamli xizmatlarni kengaytirish, soliq yukini kamaytirish va moliyaviy manbalarga kirish imkoniyatlarini oshirish borasida muhim natijalarga erishildi.

Shu bilan birga, kichik biznesning rivojlanishida muammolar hamon mavjud: kredit resurslarining yetishmasligi, innovatsion infratuzilmaning sustligi, raqamli savodxonlikning pastligi va kadrlar tanqisligi. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun biznes-inkubatorlar, texnoparklar va klaster tizimlarini rivojlantirish, tadbirkorlik ta'limini kuchaytirish, shuningdek, davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini yanada samarali ishlatish zarur.

Tadbirkorlikni rivojlantirishning konseptual asoslari iqtisodiy erkinlik, ijtimoiy mas'uliyat, innovatsion faoliyat va institutsional barqarorlik tamoyillariga tayanadi. Aynan shu tamoyillar asosida kichik biznesni nafaqat iqtisodiy subyekt, balki ijtimoiy o'zgarishlarning faol ishtirokchisi sifatida rivojlantirish mamlakatda barqaror tadbirkorlik madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, kichik biznesning rivojlanishini ta'minlash uchun:

1. Innovatsion iqtisodiyot sharoitida raqamli transformatsiyani jadallashtirish;
2. Ayollar va yoshlar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash dasturlarini kengaytirish;
3. Moliyaviy inklyuziya va mikrokredit tizimini kuchaytirish;
4. Ilmiy muassasalar, ishlab chiqarish sektori va davlat organlari o'rtasida "Triple Helix"

hamkorlik modelini joriy etish zarur.

Natijada, O'zbekiston iqtisodiyotining raqobatbardoshligi oshadi, innovatsion salohiyat kuchayadi va kichik biznes milliy taraqqiyotning ustuvor drayverlaridan biriga aylanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Shumpeter, J. A. (1934). The Theory of Economic Development. Harvard University Press.
2. Smit, A. (1776). An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. London.
3. Porter, M. E. (1990). The Competitive Advantage of Nations. Free Press.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti (2018). PF-5418-son Farmon.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti (2022). PF-60-son Farmon.
6. Davlat statistika qo'mitasi (2024). Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik to'g'risida hisobot. Toshkent.
7. OECD (2023). Entrepreneurship Policies in Emerging Economies. Paris: OECD Publishing.
8. World Bank (2022). Doing Business Report 2022. Washington, DC.
9. Yadgarova, N. R. (2025). Innovative Approaches to Sustainable Development of Small Business in Uzbekistan. EPRA Journal of Economics and Business Review, 13(4), 44–51.
10. Musayev, B. & Abdullayeva, D. (2023). Kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish mexanizmlari. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.

IJTIMOIY SOHANING RIVOJLANISH HOLATI VA IMKONIYATLARI

K. I. Ro'zmetov, o'qituvchi, mustaqil izlanuvchi, Urganch Ranch-texnologiyalari universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada ijtimoiy sohaning rivojlanish holati, uni rivojlanishiga qaratilgan yondashuvlar, tadqiqotlar yo'nalishlari, undan foydalanish zaruriyati va imkoniyatlari hamda o'ziga xos xususiyatlari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar. Mintaqa, soha, ijtimoiy soha, turmush tarzi, ta'lim, sog'liqni saqlash, dastur.

Аннотация. В данной статье описывается состояние развития социальной сферы, подходы к ее развитию, направления исследований, необходимость и возможности ее использования, а также ее особенности.

Ключевые слова. Регион, отрасль, социальная сфера, образ жизни, образование, здоровье, программа.

Abstract. This article describes the state of development of the social sphere, approaches to its development, directions of research, the necessity and possibilities of its use, and its specific features.

Key words. Region, industry, social field, lifestyle, education, health, program.

Kirish. Bugungi kunda aholi turmushi va hayot darajasini yanada yuksaltirish, ta'lim sifatini ilg'or xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish, barqaror iqtisodiy o'sishga erishish hamda turmush tarzini yaxshilash borasidagi islohotlarni yangi bosqichga olib chiqish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 28 fevraldagi "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasini "Insonga e'tibor va sifatli ta'lim yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida"gi PF-27-son Farmoni qabul qilindi. Unga asosan, mintaqa sharoitida ijtimoiy sohani samarali shakllantirishga ta'sir ko'rsatadigan qator vazifalar belgilab berildi. Xususan, undan kelib chiqib, mazkur dasturda aholini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimini isloh qilish va yo'l harakati xavfsizligini ta'minlash bo'yicha quyidagi chora-tadbirlar belgilangan [1]. Shunday ekan, ijtimoiy sohaning rivojlanishi ijtimoiy infratuzilma va ijtimoiy munosabatlarni o'z ichiga olgan ijtimoiy soha tuzilishini aks ettiradi va u bilan bog'liq nazariy qoidalarga asoslanadi. Buning uchun ko'plab ijtimoiy tizimlar va aloqalar shakllantiriladi. Shunday ekan, ijtimoiy sohaning rivojlanish holati va imkoniyatlari bevosita ijtimoiy siyosat tushunchasi bilan ham bog'liq bo'lib, u davlat ichki siyosatining eng muhim yo'nalishlarini aks ettiradi. Bu borada aholi farovonligini oshirish, aholi turmush darajasi va sifatini oshirish hamda uning ijtimoiy ehtiyojlarni qondirishga qaratiladi. Bu esa davlatning ijtimoiy-iqtisodiy strategiyasiga muvofiq amalga oshiriladi.

Adabiyotlar tahlili. Bugungi kunda jahon bo'ylab tadqiqotchilar ijtimoiy soha davlat va alohida mintaqa rivojlanishida muhim omil ekanligini tasdiqlaydilar. Zamonaviy tadqiqotchilar esa ijtimoiy sohani shaxsiy farovonlik va umuman iqtisodiyotning gullab-yashnashiga bog'liq bo'lgan eng qimmatli iqtisodiy resurs, deb hisoblaydilar. Zamonaviy ijtimoiy sohadan samarali foydalanish aholining ushbu sohadagi muammolarini kamaytirishning muhim omiliga aylanmoqda. Ijtimoiy soha ijtimoiy munosabatlar va o'zaro munosabatlar sohasi sifatida inson o'z faoliyati jarayonida boshqa kishilar bilan turli munosabatlarga kirishadi [2]. Shunga asosan, ijtimoiy soha kishilar turmush tarzi va darajasini, ularning farovonligi va iste'molini belgilaydigan tarmoqlar, korxonalar va tashkilotlar yig'indisini aks ettiradi. Boshqa tadqiqotlarga ko'ra, ijtimoiy soha tarkibiga xizmat ko'rsatish sohasi kiradi: ta'lim, madaniyat, sog'liqni saqlash, xavfsizlik, jismoniy madaniyat, ovqatlanish, davlat xizmatlari, yo'lovchi tashish, ulanish kabilar kiradi. Chunki, mamlakat taraqqiyotini belgilovchi zamonaviy sharoitda hududlarda ijtimoiy innovatsiyalar va ijtimoiy sohaga oid muammolarni sifat jihatidan yangicha yondashuvlar asosida taraqqiy qildirish zarur bo'ladi.

Boshqa bir tadqiqotlar ijtimoiy soha zamonaviy va jadal rivojlanayotgan soha ekanligini tasdiqlaydi [3]. Ko'rinib turibdiki, ijtimoiy sohadagi mavjud muammolar yirik masalaga aylanib boradi. Chunki, bu masala aholi hayot sifatini yaxshilashga qaratilgan ijtimoiy yangiliklar majmui bo'lib qaraladi. Shu munosabat bilan davlat, jamiyat, biznes va ko'ngilli yagona jamoa bo'lib, birgalikda harakat qilish lozimligini anglatadi. Tadqiqotlarga asosan, bugungi kunda ijtimoiy

sohaning samaradorligi unga sarflanadigan xarajatlarga bog'liq bo'lib, bu esa jamiyatning sifat va umr ko'rish davomiyligiga, inson resurslarining ko'payishiga, bolalar o'zlari tanlagan biznesda muvaffaqiyatli bo'lish imkoniyatiga ega bo'lishlariga yo'naltiriladi. Iqtisodiy samara esa bevosita eskirgan me'yor va standartlarni o'zgartirishda ko'rinadi.

Xizmatlar bozoriga kirib, ular ijtimoiy sohada jiddiy o'zgarishlarni amalga oshiradilar va ular tufayli ko'plab davlat ijtimoiy dasturlari paydo bo'ladi. Ammo, uchinchi sektor vakillari doimo yetarli darajada professionallikka ega bo'lmaydilar. Bu boradagi zamonaviy voqelikda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish asosiy maqsadi va mamlakat kelajagi uchun eng muhim sharti bo'lib xizmat qiladi. Avvalo, bu boradagi muammolarni bartaraf qilish uchun kambag'allikni qisqartirish, ijtimoiy sohani samarali va barqaror rivojlantirish, yoshlarni qo'llab-quvvatlash va ijtimoiy iqtisodiyotni rivojlantirish borasida ko'pgina chora-tadbirlarni amalga oshirishni taqozo qiladi.

Boshqa bir tadqiqotlar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning strategik maqsadlarga ega bo'lishini ta'kidlaydi. Ya'ni, bunda jozibador turmush tarziga ega, jahon iqtisodiy raqobatida yetakchi o'rinni egallagan va milliy xavfsizlikni ishonchli ta'minlaydigan iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish darajasiga erishishni ifodalaydi [4]. Shu munosabat bilan ijtimoiy soha taraqqiyotida raqamli iqtisodiyotning zamonaviy sharoitida uning samaradorligini oshirish va hayotning yangi sifatiga erishish uchun ijtimoiy sohani rivojlantirishning strategik ustuvor yo'nalishlarini asoslash talab qilinadi.

Ijtimoiy munosabatlar sohasiga ta'sir ko'rsatadigan ilmiy tadqiqotlar tahlili esa ijtimoiy sohani inson ehtiyojlarini qondirish bilan bevosita bog'liq bo'lgan kishilar hayot darajasi va sifatini belgilaydigan tarmoqlar, korxonalar va ijtimoiy faoliyatning tashkiliy shakllari majmui sifatida aniqlash imkonini beradi [5]. Ularning asosini aholi farovonligi va iste'moli kabi unsurlar tashkil etadi. Uning tarkibida ijtimoiy infratuzilma alohida o'rin egallab, bu ijtimoiy sohaning ajralmas qismi bo'lib xizmat qiladi. Shunga asosan, ijtimoiy sohaning asosini kishilar va ularning birlashmalari o'rtasidagi munosabatlar doirasini ifodalovchi ijtimoiy munosabatlar tashkil etadi. Ya'ni, aniqroq qilib aytganda, kishilarning bir-biri bilan va ijtimoiy institutlar bilan o'zaro ta'siri natijasida ijtimoiy munosabatlar yuzaga keladi. Uni hisobga olmasdan ijtimoiy soha doirasini faqat institutlar majmuasiga qisqartirish lozim bo'ladi. Bizningcha, barcha sohalarga xolis baho berishga imkon bermaydi va jamiyatda sodir bo'ladigan ijtimoiy jarayonlarning asosini tashkil etadi.

Shu bilan birga, boshqa bir tadqiqotlarda ijtimoiy sohani rivojlantirish muammosi yetarli darajada yuqori darajada rivojlanganiga qaramay, uni universal raqamlashtirish, yagona raqamli platformalarni yaratish, yangi hududiy rivojlanish strategiyasining strategik maqsadlariga erishish va raqamli tengsizlik muammolarini hal etish lozimligi qayd etiladi. Shunday ekan, ijtimoiy soha tarkibida ijtimoiy xizmatlarning elektron hujjat aylanishini soddalashtirish hozirgi kunda olib boriladigan tadqiqot mavzusini dolzarblashtiradi. Ijtimoiy sohaning rivojlanish holati va imkoniyatlarini yuzaga chiqarish uchun boshqa tadqiqotlar iqtisodiyotni raqamlashtirish ta'sirida ijtimoiy sohani rivojlantirishning asosiy ustuvor yo'nalishlari va yo'nalishlarini taklif qilish zaruratini belgilaydi. Bu borada mamlakatimizda ijtimoiy sohaning hozirgi holati va o'rni aniqlanadi. Shu orqali uning raqamli iqtisodiyotda ishlashining ustuvor yo'nalishlari va strategik ko'rsatmalari taklif etiladi. Bu esa olingan natijalarni qo'llash doirasini yanada kengaytiradi, mamlakatda ijtimoiy soha samaradorligini oshirish va strategik maqsadlarga erishishga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolada tadqiqotning kuzatish, analiz, sintez, abstraksiya, mantiqiy fikrlash, tizimli tahlil kabi usullaridan foydalanilgan. Ushbu tadqiqot metodologiyasi umumiy ilmiy bilish usullari, analitik usullar va metodlar, shuningdek, tahlilning statistik usullaridan foydalangan holda ijtimoiy sohaning rivojlanish holati va imkoniyatlari baholanadi.

Tahlil va natijalar. Ijtimoiy soha insonning uy-joy, oziq-ovqat, kiyim-kechak, tibbiy yordamga bo'lgan ehtiyojlarini ta'minlaydigan yosh avlodni tarbiyalash va tarbiyalash bilan shug'ullanadi. Ijtimoiy sohaning vazifalari va maqsadlari guruhlar va shaxslar o'rtasida ularning jamiyatdagi mavqei, o'rni va roli, turmush tarzi va turmush tarzi bo'yicha qulay ijtimoiy munosabatlarni o'rnatishga asoslanadi. Ushbu maqsadlarni amalga oshirish ijtimoiy texnologiya, ya'ni ijtimoiy amaliyot harakatlarini amalga oshirish algoritmlari va tartiblari asosida amalga oshiriladi. Ijtimoiy sohaning asosiy vazifasi jamiyat a'zolarining hayotiy faoliyatini takror ishlab chiqarishni ta'minlashdan iborat bo'ladi. Mustaqil quyi tizim sifatida ijtimoiy soha siyosiy, iqtisodiy

va ma'naviy sohalar bilan o'zaro ta'sir qiladi. Yuqoridagi barcha quyi tizimlar jamlangan holda mamlakat aholisi rivojlanishi va takror ishlab chiqarish muhiti sifatida mavjud bo'ladi. Shunday ekan, ijtimoiy sohadagi asosiy yo'nalish - har bir inson uchun maqbul turmush sharoitini yaratish, uning salomatligi, bilim olishi, mehnat qilishi va aholining barcha qatlamlari uchun ijtimoiy adolatni ta'minlashdan iborat.

Ijtimoiy sohani tahlil qilish va baholashda shaxs, firma, hududiy birlik darajasida turli uslubiy yondashuvlar mavjud. Bu borada mintaqalar va davlatlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini tahlil qilish uchun ijtimoiy soha darajasini tavsiflovchi ko'rsatkichlardan foydalaniladi. Bu borada xalqaro tashkilotlar integral ko'rsatkichlar sifatida yig'ma indekslardan, shuningdek, ijtimoiy sohaning rivojlanish darajasi va dunyoning turli davlatlari va mintaqalar ijtimoiy salohiyatini taqqoslash imkonini beruvchi baholash standartlaridan foydalanishni taklif qiladilar.

Respublikamizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning oltita ustuvor yo'nalishlaridan biri ijtimoiy salohiyatni ro'yobga chiqarish uchun yetarli va teng imkoniyatlar yaratish, kishilarning munosib hayoti uchun sharoitlar yaratish, shuningdek "ijtimoiy davlat" qurishdan iborat bo'ladi. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan Yangi O'zbekistonni rivojlantirishning yagona to'g'ri yo'li sifatida ta'lim sifatini oshirishni davlatning eng muhim investitsiyasi, deb belgilab berildi. Ya'ni, yurtboshimiz tomonidan davlatning eng muhim investitsiyasi sifatida ta'lim sifatini oshirish taklif etildi. Xususan, o'rta umumta'limda dars sifatini oshirish hamda va o'qituvchi imijini oshirish respublikaning asosiy vazifalaridan biridir. Bundan tashqari, so'nggi 6 yil ichida respublika maktablarida 500 ming o'quvchilar o'rni yaratildi. Respublikada o'quvchilar o'rinlarining umumiy soni 5 million 300 mingtani tashkil etadi. 1 million 200 ming o'quvchilar o'rinlarini yaratish bo'yicha ishlar olib borilmoqda.

Respublikamizning ijtimoiy sohani rivojlantirishga ta'sir ko'rsatadigan strategik hujjatlar qatorida Prezidentning bir qator farmonlarini ta'kidlash kerak. Ya'ni, oilaviy shifokor punktlari shifokorlariga kamida 3 yil ishlab berish sharti bilan pul mablag'lari, uy-joyi bo'lmaganlarga esa 3 yil davomida xizmat uy-joylari beriladi yoki har oylik ijara to'lovlari kompensasiya qilinadi [6].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 29 oktyabrda «Ilm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PF-6097-son Farmoni respublikamiz ilmiy va innovasion salohiyatidan keng foydalanish orqali iqtisodiy va ijtimoiy tarmoqlarni jadal rivojlantirishga qaratilgan [7]. Mazkur farmonda ilm-fan sohasini moliyalashtirish, nashr yetish faoliyati, ilmiy xodimlarning tarkibiy tarkibi, ilmiy natijalar bilan bog'liq 15 ta rejalashtirilgan ko'rsatkichlar 2020 yildan 2030 yilgacha ajratilgan. Konsepsiyani amalga oshirish uchun yo'l xaritasida 44 ko'rsatkich mavjud.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 6 iyuldagi «2022-2026 yillarda O'zbekiston Respublikasining innovasion rivojlanish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PF-165-son Farmoni esa kichik biznesning innovasion faolligini oshirish orqali hududlarning jadal ijtimoiy-iqtisodiy o'sishini ta'minlashga qaratilgan [8]. Ushbu strategiyada innovasion faoliyat sub'ektlarini, innovasion infratuzilmani va mintaqalar sharoitida yangi ish o'rinlarini tavsiflovchi maqsadli ko'rsatkichlar belgilab berilgan. Innovasion mahsulotlarni yaratishda ilmiy tashkilot yoki universitet, mintaq va sanoatni yagona zanjirga birlashtirish rejalashtirilgan. Bundan tashqari, strategiya "tubdan yangilovchi" innovasiyalar yaratishni rag'batlantirish tizimini nazarda tutadi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 31 dekabrda 1066-son qarori bilan norasmiy bandlik ulushini kamaytirish va zamonaviy yondashuvlar asosida mehnat resurslari balansini shakllantirish chora-tadbirlari belgilandi [9]. Ijtimoiy sug'urta, huquqiy himoya, yuqori ish haqi va munosib mehnat sharoitlari norasmiy sektorda ishlaydiganlar uchun mavjud emas. O'zbekiston Respublikasi hukumati tomonidan norasmiy bandlikni cheklash sohasidagi chora-tadbirlar bir necha yillardan buyon muayyan tizimda amalga oshirilmoqda. Xususan, soliq tizimini soddalashtirish maqsadida yagona soliq to'lovi joriy etildi, kasanachilik rasmiylashtirildi va o'z-o'zini ish bilan ta'minlaydigan fuqarolar guruhi qo'llab-quvvatlandi. 2022 yil may oyidan boshlab Jahon banki guruhi va O'zbekiston o'rtasida mamlakat hukumatini Jahon banki tomonidan 5 yil davomida qo'llab-quvvatlash choralari o'z ichiga olgan doiraviy hamkorlik dasturi faoliyat ko'rsatmoqda.

Ayniqsa, 2023 yilga mo'ljallangan rejalar va 2016-2022 yillardagi ijtimoiy siyosat natijalari davlat siyosatining ijtimoiy sohani rivojlantirishga qaratilganligini tasdiqlaydi. Natijalar orasida 3 yoshdan 6 yoshgacha bo'lgan bolalarni maktabgacha ta'lim bilan qamrab olish 43 foizga, fuqarolarni oliy ta'lim bilan qamrab olish 29 foizga va aholi daromadlarining 2,7 baravar ko'payishini aytish mumkin [10]. Bundan tashqari, aholini uzoq muddatli tovarlar bilan ta'minlash va tug'ilish ko'rsatkichlarida ijobiy dinamika, shuningdek, Covid-19 pandemiyasidan oldin aholining daromatlari bo'yicha tabaqalanishini kamaytirish tendensiyasi, 2020-2022 yillarda biroz o'sish bilan kuzatildi.

Fikrimizcha, ijtimoiy sohaning rivojlanish holati va imkoniyatlari quyidagi shart-sharoit va omillar bilan belgilanadi:

- oliy va o'rta kasb-hunar ta'limining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ta'sirini baholash. Bu esa mintaqada kasb-hunar ta'limi va iqtisodiyotning rivojlanish darajasini aniqlash imkonini beradi. Shu orqali kasb-hunar ta'limi tizimi va iqtisodiyotini muvofiqlashtirilgan rivojlantirishga erishiladi.

- hududning ijtimoiy rivojlanishini kompleks baholash metodologiyasini ishlab chiqish. Bu o'rganilayotgan sohadagi eng muhim muammolarni aniqlash va rivojlanishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash imkonini beradi. Ushbu metodologiya ijtimoiy rivojlanishning demografik rivojlanish, mehnat bozori, aholi farovonligi, uy-joy sharoitlari, sog'liqni saqlash tizimini rivojlantirish, ta'lim tizimini rivojlantirish, madaniyatni rivojlantirish, aholiga qulaylik kabi alohida tarkibiy qismlarni qisman baholash tizimiga asoslanadi. Shu orqali mintaqaviy rivojlanish ko'rsatkichlari taklif etilayotgan tasnifidan foydalangan holda mos aloqa vositalari tanlanadi.

- mintaqaning ijtimoiy rivojlanish darajasiga ta'sir ko'rsatadigan va mintaqaning ijtimoiy kompleksini rivojlantirishning potensial imkoniyatlarini aniqlashga imkon beradigan ijtimoiy-iqtisodiy omillar tizimi. Buning tarkibi iqtisodiy va geografik joylashuvi, tabiiy resurs salohiyati; iqtisodiy kompleksning ixtisoslashuvi, ekologik vaziyat va ijtimoiy siyosat kabilardan iborat bo'ladi.

- hududning eng muhim ijtimoiy muammolari, xususan, demografiya, bandlik, uy-joy bilan ta'minlash, sog'liqni saqlash, ta'lim, ijtimoiy ta'minot tizimini rivojlantirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar. Bu esa ishlab chiqilgan chora-tadbirlar majmuasi mintaqadagi ijtimoiy dasturlarni ishlab chiqish uchun federal budjetdan mablag'larni bevosita jalb qilishga asoslanadi.

- pullik ijtimoiy xizmatlar sohasida kichik biznesni rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish. Bu bilan ijtimoiy soha tarmoqlarida davlat-xususiy sheriklik tizimini rivojlantirishga erishiladi.

Shu orqali mamlakatda ijtimoiy sohani raqamlashtirish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish lozim:

- aholining kundalik turmush sharoitlarini o'zgartirish va yaxshilash. Bunda raqamlashtirishning mehnat unumdorligini oshirishdagi muhim o'rni ham muhimdir. Bu esa butun mamlakatning iqtisodiy o'sishi va rivojlanish istiqbollarini belgilab beradi. Shu orqali, qator tizimli muammolar aniqlanadi va ularga aniqlik kiritiladi.

- davlat boshqaruvi tizimini qayta qurishdagi mavjud nosozliklarni bartaraf qilish. Bu orqali davlat va mintaqaviy organlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning sifati amalga oshirilishi ta'minlanadi va milliy loyihalarni tartibsiz moliyalashtirishni oldi olinadi. Muvaffaqiyatli ijtimoiy rivojlanish uchun raqamlashtirishning tavsiya etilgan sifatli ta'siriga erishish ularni hal qilish natijasi bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa. Ijtimoiy sohani rivojlantirishning umumiy maqsadi sifatida aholi turmush sifatiga baho beriladi. Yangi iqtisodiy shart-sharoitlarda rivojlanishning strategik muhim ustuvor yo'nalishlari taklif etiladi. Ular qatoriga tibbiyot, jumladan, bepul tibbiyot darajasini oshirish, ijtimoiy xizmatlar sohasining sifat komponentini yaxshilash, diskriminatsiyaga qarshi qonunchilikni takomillashtirish va ijtimoiy sohani raqamlashtirish va boshqalar kiradi. Bunga asosan, iqtisodiyotni raqamlashtirishni hisobga olgan holda ijtimoiy sohani rivojlantirishning strategik yo'nalishlari va ustuvor yo'nalishlari asoslab beriladi. Uning yo'nalishlari bo'lib mehnat unumdorligini oshirish, infratuzilmani rivojlantirish, ta'lim manfaati uchun zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanish, davlat va munitsipal organlarning samarali hamkorligiga erishish, hududlarning ijtimoiy sohasiga raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali ta'lim, sog'liqni saqlash va madaniyat xizmatlarini ko'rsatishning

yangi usullarini ishlab chiqish, sog'liqni saqlash va ta'limning yangi sifatiga erishish, samarali ijtimoiy siyosat asosida ulkan tengsizlikning oldini olish hamda raqamli iqtisodiyotda ijtimoiy sohaning texnologik rivojlanishini ta'minlash va boshqalarga erishiladi.

Har bir hududning ijtimoiy rivojlanishi ko'rib chiqiladi va uning strategik muhim yo'nalishlari shakllantiriladi. Masalan, maktablarda ovqatlanish bo'yicha boshqa mintaqalar o'rganiladi. Natijada, hududiy dasturlarning aniq bajarilishi ta'minlanadi. Inson salohiyatini demografik va kasbiy rivojlantirish uchun maksimal imkoniyatlar yaratiladi. Yangi korxonalar ochiladi va qishloqlar obod qilinadi. Tug'ish, aholi bandligi va uy-joy dasturlari qo'llab-quvvatlanadi. Barcha hududiy va tarmoq dasturlariga tuzatishlar kiritiladi. Asosan, ta'lim, uy-joy kommunal xo'jaligi, transport va boshqa sohalarni raqamlashtirish muvaffaqiyatli amalga oshirilmoqda. Chunki, ijtimoiy barqarorlik mintaqaning raqamli iqtisodiyotdagi ishining asosiy natijasidir.

Ijtimoiy soha orqali raqamli iqtisodiyotdagi o'rni va roli belgilab beriladi. Uning tarmoq va hududiy tarkibiy qismlari yoritilgan holda ushbu turkum tushunchasiga aniqlik kiritiladi. Elektron xizmatlarning tobora rivojlanib borayotgani ma'lumot olish uchun qulay muhit yaratish, elektron hujjatlashtirish shakllarini soddalashtirish va aholini raqamlashtirish masalalari bo'yicha batafsilroq xabardor qilish bilan birgalikda mutlaqo boshqacha yashash imkonini berishi isbotlanadi. Shu bois, ijtimoiy xizmatlar alohida ahamiyatga ega bo'ladi. Mamlakat va hududlardagi ijtimoiy tengsizlikning asosiy muammolari va ularni bartaraf etish yo'llari belgilab beriladi. Bu borada O'zbekiston Respublikasida ijtimoiy sohani rivojlantirishga qaratilgan o'zaro bog'liq normalar majmui bo'lgan ijtimoiy sohani rivojlantirishning institutsional tizimi shakllantiriladi. Bu borada ijtimoiy sohani rivojlantirishni birgalikda tavsiflovchi va budjet xarajatlari, turmush darajasi, demografiya, mehnat bozori, ta'lim, sog'liqni saqlash va mintaqani axborotlashtirishni birlashtirgan ko'rsatkichlar bo'yicha mintaqaning O'zbekiston Respublikasining boshqa mintaqalari orasidagi o'rnini belgilaydigan reyting shakllantiriladi. Shunga asosan, ijtimoiy sohaning rivojlanish holati va imkoniyatlarini yuzaga chiqarish uchun quyidagi takliflarni amalga oshirish lozim:

- ijtimoiy soha tarkibiga sarflanadigan moliyaviy mablag'lar hajmini yanada oshirish;
- ijtimoiy sohani boshqaruvchi tashkilotlar faoliyatini yanada rag'batlantirish;
- samarali aloqalarni ta'minlaydigan ijtimoiy biznes tuzilmalarini yaratish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 28 fevraldagi «2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasini «Insonga e'tibor va sifatli ta'lim yili»da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida»gi PF-27-son Farmoni. URL: <https://lex.uz/ru/docs/6396150>

2. Цветкова И.В. Менеджмент в социальной сфере: учеб.- метод. пособие для студентов направления подготовки. – Тольятти: Изд-во ТГУ, 2013. – 16 с.

3. Потокина С.А., Мананникова О.Н., Климова Д.Н. Состояние и приоритеты развития социальной сферы России в цифровой экономике. // Human Progress. 2022. Том 8, Вып. 4. С. 9.

4. Садовая, Е.С. Социальные вызовы цифровой экономики: Россия в глобальном контексте. // Мировая экономика и международные отношения. 2021. Том 65. № 9. - С.18.

5. Аллахярлова А.Г. Социальная сфера региона: состояние, проблемы и пути развития (на примере Брянской области). Специальность: 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством (Региональная экономика)». – Москва, 2012. - с. 8.

6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 12 noyabrdagi «Birlamchi tibbiy-sanitariya yordami muassasalari faoliyatiga mutlaqo yangi mexanizmlarni joriy qilish va sog'liqni saqlash tizimida olib borilayotgan islohotlar samaradorligini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida» PF-6110-son Farmoni. URL: <https://lex.uz/ru/docs/5100679>

7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 29 oktabrdagi «Ilm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PF-6097-son Farmoni. URL: <https://lex.uz/docs/5073449>

8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 6 iyuldagi «2022-2026 yillarda O'zbekiston Respublikasining innovasion rivojlanish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PF-165-son Farmoni. URL: <https://lex.uz/uz/docs/6102464?otherlang=>

9. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 31 dekabrdagi «O'zbekiston Respublikasi Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi 1066-son Qarori. URL: <https://lex.uz/uz/docs/4143050>

10. <https://www.kubsu.ru>

SAVDO KORXONALARIDA IJTIMOY TARMOQLAR MARKETINGDAN FOYDALANISH HOLATI TAHLILI

D.A. Salayeva, tayanch doktorant, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada savdo korxonalarida ijtimoiy tarmoqlar marketingdan foydalanish zaruriyati, mavjud imkoniyatlari va uni amalga oshirish holati hamda tahlili yoritilgan. Shuningdek, savdo korxonalarida ijtimoiy tarmoqlar marketingdan foydalanish holati tahlilini samarali amalga oshirish yuzasidan xulosa va takliflar yoritilgan.

Kalit so'zlar. Savdo korxonasi, tarmoq, ijtimoiy tarmoq, marketing, ijtimoiy tarmoqlar marketingi, holat, tahlil.

Аннотация. В данной статье рассматриваются необходимость, существующие возможности и анализ использования маркетинга в социальных сетях в коммерческих предприятиях. Также представлены выводы и предложения по эффективному проведению анализа использования маркетинга в социальных сетях в коммерческих предприятиях.

Ключевые слова. Коммерческое предприятие, сеть, социальная сеть, маркетинг, маркетинг в социальных сетях, статус, анализ.

Abstract. This article discusses the need for, existing opportunities for, and analysis of the use of social media marketing in commercial enterprises. It also provides conclusions and suggestions for the effective implementation of the analysis of the use of social media marketing in commercial enterprises.

Key words. Commercial enterprise, network, social network, marketing, social media marketing, status, analysis.

Kirish. So'nggi yillarda O'zbekiston savdo korxonalarida ijtimoiy tarmoqlardan marketing vositasi sifatida foydalanish tobora ommalashmoqda. Bu jarayon raqamli transformatsiya, internetdan keng foydalanish va mijozlar bilan to'g'ridan-to'g'ri aloqani ta'minlash ehtiyoji bilan izohlanadi. Ijtimoiy tarmoqlar savdo korxonalari uchun samarali marketing vositasi sifatida faol qo'llanilmoqda. Aksariyat savdo subyektlari Facebook, Instagram va Telegram kabi platformalarda o'z mahsulot va xizmatlarini targ'ib qilish, mijozlar bilan bevosita aloqada bo'lish va brend imijini shakllantirish maqsadida faoliyat yuritmoqda. Ayniqsa, vizual kontent orqali mahsulotlar haqida tezkor ma'lumot berish, aksiyalar va chegirmalar bilan auditoriyani jalb qilish orqali savdoni oshirish holatlari keng tarqalgan. Ijtimoiy tarmoqlardan foydalanayotgan korxonalarda quyidagi ijobiy natijalar kuzatilmoqda: auditoriya qamrovi kengaymoqda, xaridorlar bilan o'zaro muloqot kuchaymoqda, mahsulotlar haqidagi fikr-mulohazalar tezda olinmoqda va shu asosda xizmat sifati oshirilmoqda.

Adabiyotlar sharhi. Bu borada raqamli texnologiyalarning tezkor rivojlanishi va ijtimoiy tarmoqlarning keng tarqalishi global va mahalliy bozorlarda chakana savdo korxonalari uchun misli ko'rilmagan imkoniyatlar yaratdi [1]. Bunday holatda ijtimoiy tarmoqlar turli biznes imkoniyatlarining paydo bo'lishiga imkon berdi. Ushbu imkoniyatlarning misollari tovar xabardorligi, tovarga sodiqlik va sotishni o'z ichiga oladi [2]. Shu bois, ijtimoiy media biznes imkoniyatlarini rivojlantirish orqali biznes kompetensiyasi darajasiga chuqur ta'sir ko'rsatadigan platforma bo'lib hisoblanadi. Bu borada ushbu tarmoq mijozlarni parvarish qilishgacha, raqobatbardosh tadqiqotlargacha, ishga qabul qilish harakatlariga qadar, ijtimoiy tarmoqlar biznesning har bir jihatiga ta'sir qiladi [3]. Ushbu tarmoq usullarning har biri o'z ishlab chiqish vositalari va amalga oshirish usullariga ega. Bu tadbirlarning barchasi saytdan qulay foydalanishni yaratishga, foydalanuvchilarning ijtimoiy tarmoqlardagi do'stlari va tanishlari orasida reklama qilishni osonlashtirishga qaratiladi [4].

Biroq, ushbu jarayon hali ham bir xil darajada bo'lmaydi. Ya'ni, ayrim korxonalar zamonaviy SMM strategiyalarini to'liq qo'llay olmagan, kontent sifati past bo'lib, mijozlar bilan interaktiv aloqalar sust yuritilmoqda. B2B kompaniyalarning esa ijtimoiy mediadan foydalanish usuli texnologiya takomillashgan sari va demografiya o'zgargan sari rivojlanishda davom etmoqda [5].

Bundan tashqari, reklama samaradorligini tahlil qilish, maqsadli auditoriyani aniqlash va raqamli analitik vositalardan foydalanish kabi yo'nalishlarda ham muammolar mavjud. Ushbu muammolarni yechimi sifatida savdo korxonalarida ijtimoiy tarmoqlar marketingidan foydalanish holatini tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu marketing texnikasi boshqa muhim elementlar qatorida auditoriya xatti-harakatlarini tahlil qilishda maqsadli tarkibni tayyorlash va yetkazib berishni o'z ichiga oladi. Chunki, u biznesga o'z maqsadli auditoriyasiga yetib borish, brend xabardorligini oshirish va sotuvlarni ko'paytirishga imkon beradi [6].

Tahlil va natijalar. Savdo korxonalarida ijtimoiy tarmoqlar marketingidan foydalanishda savdo korxonalari ulgurji va chakana savdo korxonalariga ajratiladi. Bu borada mamlakatimizda ulgurji savdo korxonalari tashkilot sifatida savdo aylanmasi hajmi hududlar bo'yicha farq qiladi. Ya'ni, O'zbekiston Respublikasi bo'yicha ulgurji savdo tashkilotining savdo hajmi aylanmasining hajmi 2010-yilda 11774100 mln. so'mni tashkil etgan bo'lsa-da, 2024-yilga kelib esa 456623261 mln. so'mga teng bo'lgan. Ushbu ko'rsatkichning o'sish sur'ati ko'rsatkichi ham turli omillar sababli turlichaligi bilan ajralib turadi (1-jadval).

Mazkur 1-jadvalga asosan, ulgurji savdo hajmining o'sish sur'ati ko'rsatkichi O'zbekiston Respublikasi bo'yicha 2010-yilda 125,6 foizni tashkil etsa-da, 2024-yilga kelib esa 111,8 foizga teng bo'lgan yoki 13,8 foizga kamaygan.

1-jadval.

Ulgurji savdo hajmining o'sish sur'ati, foizda [7]

№	Hududlar nomi	2010- y.	2011- y.	2012- y.	2013- y.	2014- y.	2015- y.	2016- y.	2017- y.	2018- y.	2019- y.	2020- y.	2021- y.	2022- y.	2023- y.	2024-y.
	O'zbekiston Respublikasi	125,6	114,6	115,4	109,1	110,1	107,4	112,3	94	124,7	131,7	130,9	127,4	125,1	115,6	111,8
1	Qoraqalpog'iston Respublikasi	122,2	127,5	86,9	84,7	120,2	114,1	96,3	96,6	129,4	115,4	116,3	102,6	133,4	118	111,8
2	Andijon viloyati	107,9	135,3	79,8	100,5	110,3	105,7	93,8	92,2	153,7	94,4	135,1	103,9	130,5	124,3	108,6
3	Buxoro viloyati	125,9	114,9	104,6	100,4	125	104,2	105,5	88,8	100	150,5	129,1	137,7	170,7	92,8	105,3
4	Jizzax viloyati	112,8	121,2	84,2	93,8	115,2	104,4	106,2	107,2	185,5	118,3	88,8	92,6	136,7	81,9	150,5
5	Qashqadaryo viloyati	116,7	123,4	121,3	119,6	113	101,1	110,2	86,5	108,5	101,8	98,8	110,7	145	98,5	111,3
6	Navoiy viloyati	87,5	163,6	139	93,3	119	75,2	109,6	97,7	207,7	97,6	91,8	97,3	143,1	106,2	106,6
7	Namangan viloyati	100,8	156,5	74,8	96,5	105,6	113	110,8	105,5	90,3	145,3	165,1	129	117,2	122,4	111,3
8	Samarqand viloyati	127,4	119,9	93,2	99,2	112,3	110	124,1	89,5	110,2	126,2	115,5	118,3	123,8	144,6	117,3
9	Surxondaryo viloyati	103,6	99,6	202,6	106,8	112,3	99,4	126,4	112	111,7	111,5	136,2	116,8	100,2	105,5	103,2
10	Sirdaryo viloyati	151,3	122	114,6	101,4	98,4	117,1	119,7	93,1	115	152,5	91,2	110,6	118,1	123,1	112
11	Toshkent viloyati	155,2	112,5	95,3	108,4	125,6	95,3	110,8	83,1	122,1	130,7	123,3	105,7	161,1	123,1	117,8
12	Farg'ona viloyati	131,5	115,9	116,4	97,9	98,2	117,3	108	95,4	140,1	129,1	117,9	125,6	128,3	110	114,4
13	Xorazm viloyati	120,6	124,5	101,2	105,5	102,2	101,4	96,7	99,8	148,4	111,4	136,8	113,5	136	106,8	113,8
14	Toshkent shahri	124,9	102,4	141	120,6	106,2	112,8	114,4	95,8	124,3	142,1	138,6	135,5	117	114,7	109,3

Shular bilan birgalikda, ulgurji savdodan tashqari chakana savdo ko'rsatkichi asosiy ko'rsatkich sifatida qaraladi. Bu holat ushbu faoliyatni amalga oshiruvchi tashkilotlar savdo hajmi aylanmasi hajmining o'zgarishi bilan belgilanadi. Mamlakatimiz bo'yicha chakana savdo tashkilotining savdo hajmi aylanmasi 21872,8 mlrd. so'mga teng bo'lsa-da, 2024-yilga kelib esa 410068,1 mlrd. so'mga teng bo'lgan. Ushbu ko'rsatkichning haqiqiy rivojlanganlik holatini o'sish sur'ati aks ettiradi va foiz ko'rinishida aks ettiriladi (2-jadval).

Mazkur 2-jadvalga asosan, chakana savdo hajmining o'sish sur'ati ko'rsatkichi O'zbekiston Respublikasi bo'yicha 2010-yilda 113,6 foizni tashkil etsa-da, 2024-yilga kelib esa 111,7 foizga teng bo'lgan yoki 1,9 foizga kamayishga erishgan.

2-jadval.

Chakana savdo hajmining o'sish sur'ati, foizda [7]

№	Hududlar nomi	2010- y.	2011- y.	2012- y.	2013- y.	2014- y.	2015- y.	2016- y.	2017- y.	2018- y.	2019- y.	2020- y.	2021- y.	2022- y.	2023- y.	2024- y.
	O'zbekiston Respublikasi	113,6	117,1	113,9	113,3	114	116	119,3	101,3	100	108,6	105	117	110,8	110,5	111,7
1	Qoraqalpog'iston Respublikasi	122,7	115,2	112,8	117,9	119,3	116,4	121,4	101,1	103,7	109,3	104,3	119,6	111,4	108,2	112,9
2	Andijon viloyati	107,9	117,5	112,8	115,4	113,4	115,2	117,5	100,4	101,3	104,4	106,8	108,9	109,7	108,4	112,9
3	Buxoro viloyati	107,7	121,9	114,5	114,2	115,9	115,9	118,8	100,5	100,2	104,6	104,9	115,5	108	106,2	110,9
4	Jizzax viloyati	121,8	127,2	116,8	117,8	115,5	118,8	119,2	99,3	92,5	105,3	109,9	115,1	109,7	107,6	107,4
5	Qashqadaryo viloyati	120,7	127,2	119,7	118,7	111,7	113,7	118,2	99,8	100	112,4	102,9	109,6	111,9	108,9	112
6	Navoiy viloyati	122,4	115,9	117,5	116,6	114,9	115,9	118,6	98,2	98	104,3	105,4	115,8	110,2	110,8	111,8
7	Namangan viloyati	114,4	119,8	111,3	115,2	112,4	116,2	121,9	101,7	97,8	110,2	105,2	120,5	113,3	108,3	110,4
8	Samarqand viloyati	122,3	118,9	121	114,2	116,2	116,4	120,3	100,7	101,2	106,3	111,4	118,3	113,5	107,9	108,2
9	Surxondaryo viloyati	122,7	119,3	112,5	117,5	115,7	117,8	118,8	101	101,6	106,8	102,1	112,3	112	108,3	110,8
10	Sirdaryo viloyati	121,2	116,1	112,6	105,7	114,7	118,5	124,1	100	99,1	107,3	106,9	116,3	103,7	106,7	107,4
11	Toshkent viloyati	107,3	123,1	113,3	109,3	113	116,4	117,1	100	93,4	113,8	97,1	118,6	109,8	110,9	111,6
12	Farg'ona viloyati	118,8	117,7	114,5	110,5	110,2	114,7	120,6	101,9	101,7	106	106,2	118,6	105,6	112,3	110,9
13	Xorazm viloyati	121,3	113,3	109,2	110,4	109,7	111,1	120,4	101,2	101,4	110,2	110,9	113,8	112,9	107,6	110,2
14	Toshkent shahri	106,9	109	110,9	110,5	115,4	117,6	118,1	103,9	102,2	110,8	103,6	120,6	111,8	114,5	113,9

Eng muhim ko'rsatkich sifatida savdo korxonalarida ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish orqali ulardagi savdo aylanmasi hajmining oshishiga erishiladi. Bu borada mamlakatimiz korxonalarida elektron tijorat savdo hajmi aylanmasi o'zining o'sishini aks ettiradi (3-jadval).

Elektron tijorat savdo hajmi aylanmasi, mlrd. so'm [7]

Respublika nomi	2016-y.	2017-y.	2018-y.	2019-y.	2020-y.	2021-y.	2022-y.	2023-y.	2024-y.
O'zbekiston Respublikasi	6	12,1	40,9	275,3	1002,5	5978,7	10886,8	13263,8	15211,5

Mazkur 3-jadvalga asoslanib shuni aytish mumkinki, 2010-yilda elektron tijorat savdo hajmi aylanmasi atigi 6 mlrd. so'mni tashkil etgan bo'lsa-da, 2024-yilga kelib esa 15211,5 mlrd. so'mni tashkil qilgan yoki o'rtacha hisobda 2500 marotaba oshgan. Ushbu tahlillar savdo korxonalarining asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlari bo'lib hisoblanadi.

Bugungi kunda O'zbekistondagi savdo korxonalari ko'pchilikni tashkil etib, turli sohalarni qamrab oladi. Bu borada eng mashhur va keng tarqalgan korxonalar quyidagilardan iborat:

1) Chakana savdo tarmoglari:

- Korzinka.uz: O'zbekistondagi eng yirik supermarketlar tarmog'i bo'lib, oziq-ovqat, uy-ro'zg'or buyumlari va boshqa mahsulotlarni sotadi.

- Makro: Yana bir yirik supermarketlar tarmog'i bo'lib, Korzinka.uz ga o'xshash mahsulotlarni taklif etadi.

- Asia.uz: Elektronika, maishiy texnika, kiyim-kechak va boshqa mahsulotlarni sotadigan onlayn do'kon bo'lib hisoblanadi.

- Olcha.uz: Elektronika, maishiy texnika, go'zallik mahsulotlari va boshqa tovarlarni sotadigan onlayn do'kondir.

- Mediapark: Maishiy texnika va elektronika sotadigan yirik chakana savdo tarmog'idir.

- Texnomart: Maishiy texnika, elektronika va boshqa uy-ro'zg'or buyumlarini sotadigan chakana savdo tarmog'i bo'lib qaraladi.

4-jadval.

O'zbekistonda eng rivojlangan ba'zi savdo korxonalarida mashhur ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish imkoniyatlari

№	Savdo korxonalari nomlari	Telegram	Facebook	Instagram	Twitter	LinkedIn	YouTube	TikTok	Pinterest	Snapchat
1	Korzinka.uz	★★★★★	★★★★★	★★★★★	★★★★★	★★★★★	★★★★★	★★★★★	✗	✗
2	Makro	★★★★★	★★★★★	★★★★★	✗	✗	✗	✗	✗	✗
3	Asia.uz	★★★★★	★★★★★	★★★★★	✗	✗	✗	✗	✗	✗
4	Olcha.uz	★★★★★	★★★★★	★★★★★	★★★★★	✗	✗	✗	✗	✗
5	Mediapark	★★★★★	★★★★★	★★★★★	✗	✗	✗	✗	✗	✗
6	Texnomart	★★★★★	★★★★★	★★★★★	✗	★★★★★	✗	✗	✗	✗
7	LC Waikiki	★★★★★	★★★★★	★★★★★	✗	✗	✗	✗	✗	✗
8	Defacto	★★★★★	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗
9	Erkatoy	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗
10	OxyMed	★★★★★	★★★★★	★★★★★	✗	✗	✗	✗	✗	✗
11	Ascor Pharm	★★★★★	★★★★★	★★★★★	✗	✗	✗	✗	✗	✗
12	Booknet	★★★★★	★★★★★	★★★★★	✗	✗	✗	✗	✗	✗

13	Artel	★ ★	★ ★	★ ★	✗	✗	★ ★	✗	✗	✗
14	Allgood.uz	★ ★	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗

Manba: Muallif ishlanmasi

2) Kiyim-kechak va poyabzal do'konlari:

- LC Waikiki: Turkiyada mashhur kiyim-kechak brendi va O'zbekistonda ham do'konlari mavjud.

- Defacto: Turkiyada yana bir mashhur kiyim-kechak brendiga ega.

- Erkatoy: Bolalar kiyimlari do'koni hisoblanadi.

3) Dorixonalar:

- OxyMed: O'zbekistondagi eng yirik dorixona tarmoqlaridan biridir.

- Ascor Pharm: Yana bir keng tarqalgan dorixona tarmog'idir.

4) Boshqa do'konlar:

- Booknet: Kitob do'konlari tarmog'i bo'lib mashhurdir.

- Artel: Maishiy texnika va elektronika ishlab chiqaruvchi va sotuvchi kompaniya bo'lib, uning brend do'konlari ham mavjud.

5) Onlayn platformalar:

- Uzum Market: O'zbekistondagi yirik onlayn marketplace sifatida turli sotuvchilar tovarlarini birlashtiradi.

- Allgood.uz: Turli tovarlarni taklif etadigan onlayn do'konidir.

Biz tadqiqotimizda O'zbekistonda eng rivojlangan ba'zi savdo korxonalarida turli ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish imkoniyatlarini tahlil qilib chiqdik (4-jadval).

Ushbu 4-jadvalga asosan, quyidagi belgilar, ya'ni ★ ★ ★ ★ ★ - eng faol, ★ ★ ★ ★ - faol yoki yuqori, ★ ★ ★ - qisman faol yoki o'rta, ★ ★ - kam faol va ehtimoli, ★ - juda kam faol yoki minimal va ✗ - faollik yo'q kabilarni anglatadi. Mazkur belgilar bo'yicha rivojlanish holatini tahlil qiladigan bo'lsak, Korzinka.uz korxonasi bir nechta ijtimoiy tarmoqlarda faol hisoblanadi. Ammo, ularning eng samarali foydalanadigan ijtimoiy tarmog'i bu Telegram hisoblanadi. Shuningdek, Instagram va Facebook platformalaridan ham samarali foydalanadi. Makro korxonasi Telegram kanalida @makrosupermarket_uz kanali orqali dolzarb aksiyalar, yangiliklar va savdo promolarini muntazam e'lon qiladi. Kanal taxminan 9,500 ta obunachiga ega bo'lib, yangilanishlar har kuni bo'ladi. Instagram @makro_supermarket akkauntiga ega bo'lib, vizual marketing va mahsulot postlari uchun foydalaniladi. Facebook fb.com/makromarket.uz orqali, aksiyalar hamda umumiy brend kommunikatsiyalari joylanadi.

"Asia.uz Supermarket" korxona telegrami nomli faol kanal orqali kundalik aksiyalar, yangi filiallar, imkoniyatlar to'g'risidagi postlar joylanadi. Kanalda minglab ko'rishlar mavjud. Uning Facebookining rasmiy sahifasi mavjud. Ya'ni, facebook.com/asia.uz.official yoki asiauzmarket nomlari orqali ishlatiladi. Olcha.uz korxonasining rasmiy Telegram kanali @olchauz ("Olcha Market") faol ravishda yangilanib, u kunlik aksiya va mahsulot postlari bilan to'ldiriladi. Kanal obunachilari soni taxminan 3000-3500 nafar atrofida bo'lib, bu katta auditoriya va yaxshi interaktivlikni ko'rsatadi. Shuningdek, kosmetika yo'nalishida xususiy kanal mavjud. Jumladan, bu Olcha.uz Beauty namunali kontent bilan maydonni boyitgan, ammo asosiy kanal singari faol emas. LinkedIn sahifasida korxonaning profilida "Biz ijtimoiy tarmoqlarda: facebook.com/olchauz, instagram.com/olcha_uz, twitter.com/olchauz, t.me/olchauz" deb ko'rsatilgan.

Mediapark korxonasining rasmiy Telegram kanali @mediapark_uzb bo'lib, u juda faol yangilanishlar bilan to'ldiriladi. Channel TGStat ma'lumotiga ko'ra aksiyalar, takliflar hamda mahsulot tavsiflari bilan kundalik postlar mavjud. Ushbu kanal orqali yangiliklar va video mahsulot chiqishlari e'lon qilingan va auditoriya yetarli darajada jalb qilingan. Uning rasmiy sahifalari Instagram va Facebook'da mavjud: instagram.com/mediapark_uzb va facebook.com/mediapark.uz. Biroq, Instagram & Facebook'dagi kontent faolligi va yangilanish darajasi haqida so'nggi dalillar kam. Shu bois, ularning samaradorligi past yoki o'rta darajada deb baholanishi mumkin. Uning @texnomart nomli rasmiy Telegram kanali faol ravishda postlar bilan yangilanadi. Bu borada, unga

aksiya takliflari, chegirmalar, sovg'a kampaniyalari va tanlovlar muntazam joylashtiriladi. Kanal obunachilari soni taxminan 41,900 atrofida bo'lib, bu katta auditoriya va yaxshi interaktivlikni ko'rsatadi. Korxonaning telegram kanalda texnomart rasmiy Instagram hamda Facebook sahifalariga havolalar keltirilgan. Biroq, mazkur platformalarning o'zida kontent faolligi yoki chuqur marketing statistikasi bo'yicha aniq dalillar mavjud emas.

Shuningdek, @lcwaikiki_uzbekistan nomli rasmiy Telegram kanali mavjud bo'lib, taxminan 6100 nafar abonentga ega. Kanal orqali doimiy ravishda aksiyalar, chegirmalar va filiallar haqidagi yangiliklar tarqatiladi. TGStat va Telemetrio kabi platformalarga ko'ra, yozuvlar ko'pchilik hollarda yuqori ko'rishlar (30-80 ming atrofida) oladi. Bu esa katta auditoriya bilan samarali aloqani ko'rsatadi. Telegram kanal tavsifida [instagram.com/lcwaikikiuzbekistan](https://www.instagram.com/lcwaikikiuzbekistan) va [facebook.com/lcwaikikiuzbekistan](https://www.facebook.com/lcwaikikiuzbekistan) havolalari berilgan. Ayni paytda Instagram va Facebook'dagi posting chastotasi, obunachilar sonining platformalarda kontent faolligi pastligi mavjud.

Defacto korxonasining rasmiy Telegram kanali — @defacto mavjud. Ammo, bugungi holatga ko'ra, hozircha nashrlar yo'q va obunachilar soni atigi 59 nafarga teng. Ushbu kanaldan samarali foydalanish kuzatilmaydi. Bundan tashqari, "De Facto TRENDYOL" kabi boshqa Telegram hisoblari mavjud, ammo ular rasmiy brend bilan emas, mustaqil savdo kanallari sifatida ishlaydi va auditoriya ancha cheklangan.

Shular bilan birgalikda, OXYmed korxonasining Facebook sahifasi ham mavjud bo'lib, unda kompaniya faoliyatiga oid yangiliklar va ma'lumotlar joylashtiriladi. @oxymed_bot Telegram bot orqali mijozlar mahsulotlar haqida ma'lumot olishlari, buyurtmalar berishlari va boshqa xizmatlardan foydalanishlari mumkin. @asfarma.uz korxonasining rasmiy Instagram sahifasi mavjud. Sahifa orqali kompaniya yangiliklari, aksiyalar va mahsulotlar haqida ma'lumotlar taqdim etiladi. Asfarma Savdo Facebook sahifasi ham mavjud bo'lib, unda kompaniya faoliyatiga oid yangiliklar va ma'lumotlar joylashtiriladi. @asfarmauzb Telegram kanali orqali mijozlar mahsulotlar haqida ma'lumot olishlari, buyurtmalar berishlari va boshqa xizmatlardan foydalanishlari mumkin. @booknet.uz korxonasining esa rasmiy Instagram sahifasi mavjud. Sahifa orqali yangi kitoblar, aksiyalar va kompaniya yangiliklari haqida ma'lumotlar taqdim etiladi. Booknet Facebook sahifasi ham mavjud bo'lib, unda kompaniya faoliyatiga oid yangiliklar va ma'lumotlar joylashtiriladi. @booknet_uz Telegram kanali orqali mijozlar mahsulotlar haqida ma'lumot olishlari, buyurtmalar berishlari va boshqa xizmatlardan foydalanishlari mumkin. Artel kompaniyasining rasmiy Facebook sahifasi mavjud. Instagram platformasida ham Artel kompaniyasining rasmiy sahifasi faoliyat yuritadi. @arteluzb Telegram kanali orqali mijozlar mahsulotlar haqida ma'lumot olishlari mumkin. Ushbu kompaniyaning YouTube kanalida mahsulotlar va kompaniya yangiliklari haqida videolar mavjud. @allgood_uz esa AllGood.uz korxonasining rasmiy Telegram kanali sifatida mavjud.

Mazkur yuqorida tahlil qilingan onlayn savdo korxonalarining hech biri Reddit, Quora va Twitch kabi ijtimoiy tarmoqlardan umuman foydalanmaslik holatlari mavjud. Onlayn savdo korxonalarining hech biri Reddit, Quora va Twitch kabi ijtimoiy tarmoqlardan foydalanmaydi, ammo ma'lum yillardan keyin o'z faoliyatini yanada kengaytirish maqsadida foydalanishlari mumkin bo'ladi.

Darhaqiqat, ushbu holatni tahlil qilish turli asosiy yo'nalishlarda amalga oshiriladi. Bu borada savdo korxonalarida ijtimoiy tarmoqlar marketingdan foydalanish holati tahlili quyidagi umumiy holat va tendensiyalarga ajratiladi:

- ijtimoiy tarmoqlar o'sishi: Ijtimoiy tarmoqlardan foydalanuvchilar soni o'sib borishi bilan savdo korxonalarida uchun ushbu platformalarda marketing qilish imkoniyatlari ham kengaymoqda.
- mobil savdo: Mobil qurilmalar orqali xaridlar o'sishi ijtimoiy tarmoqlarda mobilga moslashuvchan kontent yaratishni talab qiladi.
- shaxsiy yondashuv: Xaridorlar shaxsiy yondashuvni kutishadi, shuning uchun korxonalar ijtimoiy tarmoqlarda o'z auditoriyasi bilan chin dildan muloqot qilishlari kerak.
- ma'lumotlarga asoslangan marketing: Ma'lumotlarni tahlil qilish orqali korxonalar o'z marketing strategiyalarini optimallashtirishlari mumkin.

Shular bilan birgalikda bugungi kunda savdo korxonalarida ijtimoiy tarmoqlar marketingidan foydalanish holati quyidagi sohalarga namoyon bo'ladi:

- kiyim-kechak do'koni: Instagramda yangi kolleksiyalarni namoyish etish, stil bo'yicha maslahatlar berish va mijozlar bilan interaktiv savollar o'tkazish.
- restoran: Facebookda kunlik maxsus takliflarni e'lon qilish, mijozlarning fikr-mulohazalarini so'rash va konkurslar o'tkazish.
- elektronika do'koni: You Tube dasturida mahsulotlarga obzorlar qilish, ulardan foydalanish bo'yicha qo'llanmalar yaratish va mijozlar savollariga javob berish.

Xulosa. Savdo korxonalari uchun ijtimoiy tarmoqlar marketingi muhim vosita bo'lib hisoblanadi. To'g'ri strategiya bilan korxonalar brend xabardorligini oshirish, maqsadli auditoriyaga yetib borish, mijozlar bilan muloqot qilish va sotuvlarni ko'paytirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Biroq, ijtimoiy tarmoqlar marketingi vaqt talab qilishi, salbiy fikr-mulohazalarga olib kelishi va doimiy o'zgarishlarga duchor bo'lishi mumkinligini unutmaslik kerak. Shu bois, korxonalar o'z marketing strategiyalarini doimiy ravishda tahlil qilib, optimallashtirib borishlari kerak. Bu borada O'zbekiston savdo korxonalari uchun ijtimoiy tarmoqlar marketingining potentsiali katta bo'lib, raqobatbardoshlikni oshirish va mijozlar bazasini kengaytirish uchun ushbu platformalardan tizimli va strategik foydalanish zarur. Kelajakda ijtimoiy media strategiyalarini rivojlantirish, SMM mutaxassislarini jalb qilish va xodimlarni raqamli savodxonlikka o'rgatish orqali yanada samarali natijalarga erishish mumkin.

Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlar marketingida muvaffaqiyatli bo'lish uchun quyidagi tavsiyalarga rioya qilish lozim:

- maqsadlarni aniqlash: Marketing tadbiri uchun aniq maqsadlarni belgilash (brend xabardorligini oshirish va sotuvlarni ko'paytirish).
- maqsadli auditoriyani aniqlash: Kimga murojaat qilinayotganligini aniq bilish va ular ehtiyojlarini tushunish.
- to'g'ri platformalarni tanlash: Maqsadli auditoriyaning qaysi platformalarda ko'proq vaqt o'tkazishini aniqlash.
- qiziqarli kontent yaratish: Qiziqarli, foydali va auditoriyani jalb qiladigan kontent yaratish.
- muloqot qilish: Mijozlar bilan faol muloqot qilish, ularning savollariga javob berish va fikr-mulohazalarini qabul qilish.
- ma'lumotlarni tahlil qilish: Marketing tadbiri samaradorligini o'lchash va strategiyani optimallashtirish.
- reklama: Ijtimoiy tarmoqlarda reklama qilish orqali ko'proq auditoriyaga yetib borish.
- influencer marketing: O'z sohasida obro'ga ega bo'lgan shaxslar bilan hamkorlik qilish orqali brendni targ'ib qilish.
- doimiy o'rganish: Ijtimoiy tarmoqlar marketingidagi yangi tendensiyalarni o'rganish va ularga moslashish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Karimova N. Chakana savdo korxonalarida ijtimoiy media reklama samaradorligini o'lchash. // Iqtisodiy rivojlanish va tahlil, 2(8), 2024. - 57 b.
2. Almazrouei F.A., Alshurideh M., Al Kurdi B., Salloum S.A. (2021). Social Media Impact on Business: A Systematic Review. In: Hassanien, A.E., Slowik, A., Snášel, V., El-Deeb, H., Tolba, F.M. (eds) Proceedings of the International Conference on Advanced Intelligent Systems and Informatics 2020. AISI 2020. Advances in Intelligent Systems and Computing, vol 1261. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-58669-0_62
3. <https://sproutsocial.com/insights/impact-of-social-media-on-business/>
4. Аниськина Н.В. Языковые особенности и структура текста в радиорекламе. // Вестник Костромского государственного университета им. Н.А.Некрасова, 2010, Т.16, №1. - с. 69-73.
5. Flanigan Rod L., Timothy R. Obermier. An Assessment of the Use of Social Media in the Industrial Distribution Business-to-Business Market Sector. // The Journal of Technology Studies, vol.42, no.1, 2016. - p. 18. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/90018734>. Accessed 4 Aug. 2025.
6. <https://www.sprinklr.com/blog/social-media-marketing-for-enterprise-businesses/>
7. <https://www.stat.uz/uz/rasmiy-statistika/internal-trade-2>

**QORAQALPOG'ISTON RESPUBLIKASIDA QISHLOQ XO'JALIGI ISHLAB
CHIQRISHINI MEXANIZATSIYALASHTIRISH VA TEXNIK RESURLARDAN
SAMARALI FOYDALANISH MUAMMOLARI VA YECHIMLARI**

R.M. Shixiyev, dots., Qoraqalpog davlat universiteti, Nukus

ORCID: 0000-0003-2207-9357

Annotatsiya. Ushbu maqolada qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalashtirishning iqtisodiy samaradorligi va mehnat unumdorligini oshirishdagi o'rni yoritilgan. Mexanizatsiyaning darajalari, texnik vositalardan foydalanish samaradorligi hamda Qoraqalpog'iston Respublikasida qishloq xo'jaligi texnikalari bilan ta'minlanganlik holati tahlil qilingan. Shuningdek, texnik resurslardan oqilona foydalanish va ularni modernizatsiya qilish orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirish bo'yicha takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: qishloq xo'jaligi, mexanizatsiyalashtirish, energiya resurslari, texnika samaradorligi, agrotehnika, texnologiya.

Аннотация. В данной статье рассматривается экономическая эффективность механизации сельского хозяйства и её роль в повышении производительности труда. Проанализированы этапы и уровни механизации, показатели эффективности использования технических средств, а также состояние обеспеченности сельского хозяйства Республики Каракалпакстан сельскохозяйственной техникой. Проведён сравнительный анализ зарубежного и отечественного опыта, выявлены существующие проблемы и предложены направления повышения эффективности производства за счёт рационального использования и модернизации технических ресурсов.

Ключевые слова: сельское хозяйство, механизация, энергетические ресурсы, эффективность техники, агротехника, технология, модернизация.

Abstract. This article analyzes the economic efficiency of agricultural mechanization and its role in improving labor productivity. The stages and levels of mechanization, the indicators of efficiency in using technical means, as well as the state of provision of agricultural machinery in the Republic of Karakalpakstan are examined. A comparative analysis of foreign and domestic practices is carried out, the existing problems are identified, and recommendations are proposed to increase production efficiency through the rational use and modernization of technical resources.

Key words: agriculture, mechanization, energy resources, technical efficiency, agrotechnics, technology, modernization.

Kirish. Qishloq xo'jaligida iqtisodiy samaradorlikka erishish va mehnat unumdorligini oshirishning eng muhim yo'llaridan biri ishlab chiqarish jarayonlarini mexanizatsiyalashtirishdir. Mexanizatsiyalash jarayoni inson mehnatini mashina mehnati bilan almashtirish, eskirgan texnikalarni yangilash va ishlab chiqarishni zamonaviy mashinalar tizimiga asoslashni taqozo etadi. Bugungi kunda O'zbekiston, xususan Qoraqalpog'iston Respublikasida qishloq xo'jaligini rivojlantirish uchun mavjud texnika va energetik resurslardan samarali foydalanish masalasi dolzarb hisoblanadi.

Qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalashtirish, texnika bilan ta'minlanganlik va resurslardan samarali foydalanish masalalari xalqaro miqyosda keng tadqiq qilingan.

1. AQSh tajribasi

• AQShda qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalashtirish jarayoni XX asrning o'rtalaridan boshlab to'liq avtomatlashtirish bosqichiga o'tgan.

• USDA (United States Department of Agriculture) ma'lumotlariga ko'ra, bir kombayn o'rtacha 67,5 gektar maydonni qamrab oladi, bu Rossiyaga nisbatan 3 baravar samaraliroqdir.

• AQShda GPS texnologiyalari, dronlar, avtomatlashtirilgan sug'orish tizimlari va "aqlli texnika" keng joriy etilgan. Bu hosildorlikni oshirish bilan birga, resurslardan 20–30% tejamkor foydalanishga imkon beradi.

2. Germaniya va Yevropa Ittifoqi tajribasi

- Germaniyada bir g'alla o'rish kombayniga 34,3 gektar maydon to'g'ri keladi.
- Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida texnika parkini muntazam ravishda yangilash davlat dasturlari orqali qo'llab-quvvatlanadi.

- Yevropa Ittifoqida (masalan, Fransiya, Niderlandiya) agrotexnika servis markazlari keng rivojlangan bo'lib, ular texnika ta'miri, lizing xizmatlari va fermerlarga maslahat berish bilan shug'ullanadi.

- Yevropada qayta tiklanuvchi energiya manbalari (biogaz, quyosh energiyasi) qishloq xo'jaligida faol qo'llanib, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytiradi.

3. Rossiya tajribasi

- Rossiyada bir g'alla kombayniga 226 gektar maydon to'g'ri keladi, bu texnikaning eskirganini va samaradorlik pastligini ko'rsatadi.

- T. G. Gurnovich (2014) ta'kidlaganidek, qishloq xo'jaligi texnika parkini yangilash sust sur'atlarda olib borilmoqda, servis xizmatlari rivojlanmagan.

- Shu bois, Rossiya tajribasi ko'proq O'zbekiston va Qoraqalpog'iston sharoitiga yaqin bo'lib, biz uchun muhim qiyosiy material vazifasini bajaradi.

4. Xitoy tajribasi

- Xitoyda 2000-yillardan boshlab qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalashtirish bo'yicha davlat dasturlari qabul qilingan.

- Hozirgi kunda Xitoyda ****mexanizatsiya darajasi 72%****ni tashkil etadi (FAO ma'lumotlari, 2022).

- Davlat tomonidan kichik fermerlar uchun lizing, subsidiyalar va servis markazlarini tashkil etish orqali texnika ta'minoti yo'lga qo'yilgan.

- Xitoy "aqlli qishloq xo'jaligi" konsepsiyasini faol rivojlantirib, sun'iy intellekt, IoT va robotlashtirish tizimlarini tatbiq etmoqda.

O'zbekiston tajribasida ko'plab tadqiqotlar qishloq xo'jaligidagi texnika parkini modernizatsiya qilish, servis xizmatini kengaytirish va texnikalardan oqilona foydalanish mexanizmlarini ishlab chiqishga qaratilgan.

Qishloq xo'jaligining iqtisodiy samaradorligi va mehnat unumdorligini oshirishda ishlab chiqarish jarayonlarini mexanizatsiyalashtirish muhim ahamiyatga ega.

Qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalashtirish - bu qo'l mehnatini mashina mehnati bilan, eskirgan mashinalarni zamonaviyroqlari bilan, alohida mashinalarni esa mashinalar tizimi bilan almashtirish jarayonidir.

Mexanizatsiyalashtirishning uch darajasi mavjud:

- *qisman mexanizatsiyalashtirish*: ishlab chiqarishning ayrim jarayonlarinigina qamrab oladi va qo'l mehnatining katta qismi saqlanib qoladi;

- *kompleks mexanizatsiyalashtirish*: barcha jarayonlar mexanizatsiyalashtiriladi, ammo mashinalarni qo'lda boshqarish saqlanib qoladi;

- *avtomatlashtirish*: inson ishtirokisiz ishlab chiqarish jarayonlarini amalga oshirish, nazorat qilish va tartibga solish imkonini beruvchi qurilmalar qo'llaniladi.

Alohida ishlab chiqarish jarayonlarini, ma'lum bir mahsulot yoki tarmoqni ishlab chiqarishni mexanizatsiyalashtirish darajasini aniqlash uchun bir qator ko'rsatkichlardan foydalaniladi.

Alohida ishlab chiqarish jarayonlarining mexanizatsiyalash darajasi (Y_i) texnik vositalar yordamida bajarilgan ishlar hajmining umumiy ish hajmiga nisbati sifatida aniqlanadi va foizlarda ifodalanadi:

$$Y_i = \frac{O_m}{O_{ob}} \times 100,$$

bu yerda O_m - mexanizatsiyalashtirilgan ishlar hajmi, ga, t;

O_{ob} - umumiy ishlar hajmi, ga, t.

Chorvachilikda har bir jarayonning mexanizatsiyalashganlik darajasi mexanizatsiya vositalari yordamida parvarish qilinayotgan bosh sonining (P_m) umumiy bosh soniga (P_{ob}) nisbati bilan aniqlanadi va foizlarda ifodalanadi:

$$Y_i = \frac{P_m}{P_{ob}} \times 100,$$

Asosiy dala ishlari - yer haydash, ekin ekish, qator oralariga ishlov berish, g'alla, silos va boshqa ekinlarni yig'ib-terib olish ishlari to'liq mexanizatsiyalashtirilgan. Biroq, o'simlikshunoslikda ba'zi ish turlari - sabzavot ekinlarini ekish, mevalarni kesish, sabzavot, meva va rezavorlarni yig'ish va hokazolar mexanizatsiyalash darajasi past.

O'simlikchilikda mexanizatsiyalash darajasining bilvosita ko'rsatkichi sifatida mexanizatsiyalashgan ishlarning zichligi xizmat qilishi mumkin - bu 1 gektar haydaladigan yer yoki ekin maydoniga to'g'ri keladigan shartli etalon gektarlardagi mexanizatsiyalashgan ishlar hajmidir.

Qishloq xo'jaligini kompleks mexanizatsiyalashning zaruriy sharti mashinalar tizimini yaratish va joriy etishdir. Mashinalar tizimi deganda mahsulot ishlab chiqarishning barcha bosqichlarida ketma-ket qo'llaniladigan turli xil ish mashinalari majmuasi tushuniladi.

Kompleks mexanizatsiyalash uchun mo'ljallangan mashinalarning oqilona tizimi quyidagilarni ta'minlashi kerak:

- barcha ishlab chiqarish jarayonlarini mexanizatsiyalashtirish;
- ishlarni kerakli agrotexnik va zootexnik muddatlarda amalga oshirish;
- mehnat unumdorligining oshishi, xodimlarni og'ir va samarasiz mehnatdan ozod etish;
- yil davomida ishchi kuchidan nisbatan bir tekis foydalanish;
- yer maydoni birligidan olinadigan mahsulot miqdorini ko'paytirish va uning tannarxini pasaytirish.

Mashinalar tizimining tarkibi asosan mahsulot ishlab chiqarish texnologiyasiga bog'liq bo'lib, qishloq xo'jaligining o'ziga xos xususiyatlari va hududiy sharoitlarga mos kelishi lozim. Ishlab chiqarish texnologiyalarining xilma-xilligi yil bo'yi foydalanib bo'lmaydigan ko'plab ixtisoslashtirilgan mashinalarga ehtiyoj tug'diradi.

Mashinalar tizimi amalda don, eng muhim texnik va ayrim ozuqa ekinlarini yetishtirish uchun yaratilgan. Biroq bir qator sohalarda (bog'dorchilik, uzumchilik, tamakichilik va boshqalar) hozircha faqat ayrim ishlab chiqarish jarayonlarini mexanizatsiyalash uchun alohida texnikalar va texnikalar majmuasi mavjud.

Qishloq xo'jaligini kompleks mexanizatsiyalashning asosini energetik resurslar tashkil etadi. Bu resurslar mexanik va elektr dvigatellar, elektr qurilmalar quvvatini hamda ishchi hayvonlar sonini mexanik kuchga aylantirilgan holda o'z ichiga oladi. Barcha energetik resurslarning umumiy quvvati ot kuchi (o.k.) birligida ifodalanadi.

Energetik resurslar quvvatini aniqlashda elektr dvigatellar va elektr qurilmalar quvvati ot kuchiga $1 \text{ kVt} = 1,36 \text{ o.k.}$ nisbatda o'tkaziladi.

Ot kuchiga (o.k.) aylantirish uchun quyidagi koeffitsientlardan foydalaniladi: ishchi ot – 0,75 o.k, ishchi buqa – 0,50 o.k, ishchi qo'ton (buyvol) – 0,60 o.k, katta yoshdagi tuya – 0,75 o.k, ishchi eshak – 0,50 o.k.

Qishloq xo'jaligining energiya resurslari bilan ta'minlanganligini tavsiflovchi ko'rsatkichlar energiya bilan ta'minlanganlik va energiya bilan qurollanganlikdir.

Energiya ta'minoti (E_t) energiya resurslari quvvatining (E_r) haydalgan yer yoki ekin maydoniga (M) nisbati sifatida aniqlanadi:

$$E_t = \frac{E_r}{M},$$

Energiya bilan ta'minlanganlik (E_v) bir o'rtacha yillik xodimga (T_r) to'g'ri keladigan energiya resurslari quvvatini ifodalaydi:

$$E_v = \frac{E_r}{T_r},$$

O'zbekistonda qishloq xo'jaligidagi energiya ta'minoti yetarlicha emas. Rossiyada qishloq xo'jaligidagi energiya ta'minoti 100 gektar ekin maydoniga 350 ot kuchidan oshmaydi. Bu ko'rsatkich, texnikaning sifati va katta eskirishini hisobga olmagan ham, AQSH va Germaniyaga nisbatan 1,8 va 2,5 baravar kamdir. Qishloq xo'jaligining energiya bilan qurollanganlik darajasi Rossiyada bir ishchiga 59 ot kuchini tashkil etadi, bu esa AQSH va Germaniyaga nisbatan mos ravishda 2,7 va 3,3 baravar kamroqdir.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini kompleks mexanizatsiyalash va avtomatlashtirishni oshirishga elektrlashtirish yordam beradi. Qishloq xo'jaligining elektr energiyasi bilan

ta'minlanganligining asosiy ko'rsatkichlari elektr ta'minoti va mehnatning elektr bilan qurollanganlik darajasi hisoblanadi.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining elektr ta'minoti haydaladigan yer yoki ekin maydoni birligiga to'g'ri keladigan ishlab chiqarish maqsadlarida foydalanilgan elektr energiyasi miqdori bilan o'lchanadi (1 gektarga kVt•soat hisobida).

Mehnatning elektr qurollanganligi o'rtacha yillik ishchiga nisbatan ishlab chiqarish maqsadlarida foydalanilgan elektr energiyasi miqdori bilan tavsiflanadi (bir ishchiga kVt•soat hisobida).

Kompleks mexanizatsiyalashtirish natijasidagi iqtisodiy samara jonli mehnat sarfini tejash, mahsulot birligining tannarxini pasaytirish, yo'qotishlarni kamaytirish va har bir gektardan olinadigan qishloq xo'jalik mahsuloti hajmini oshirish orqali namoyon bo'ladi.

Qishloq xo'jaligida texnikaning foydalanish samaradorligi

Agrotexnik va zootexnik tadbirlarni zamonaviy va sifatli bajarish ko'p jihatdan qishloq xo'jaligining texnika bilan ta'minlanganlik darajasiga bog'liqdir.

1-jadval

Qoraqalpogiston Respublikasi qishloq xo'jaligida foydalanadigan yer maydoni

Jami ekin yer maydoni	416700
shu jumladan, sug'oriladigan	416700
shundan, sho'rlangan yerlar	305100
o'rtacha sho'rlanish darajasi, (%)	73%
Meliorativ holati yomon yerlar	84200
Ko'p yillik daraxtzorlar	8200
shundan:	
- bog'lar	2900
- uzumzorlar	200
- tutzorlar	2400
- mevali ko'chatzorlar	3100
Yaylovlar	1654300
Tomorqa ekin yerlari	35500

Traktorlar bilan ta'minlanganlik 100 gektar yer maydoniga to'g'ri keladigan fizik yoki shartli etalon traktorlar soni bilan belgilanadi.

Qishloq xo'jalik texnikalari va asboblari bilan ta'minlanganlik esa turli xil texnikalar va asboblarning 100 gektar yer maydoniga (umumiy maqsadli texnikalar uchun) yoki muayyan ekin turiga (ixtisoslashtirilgan texnikalar uchun) nisbati bilan tavsiflanadi.

Iqtisodiy adabiyotlarda xo'jalikning texnika bilan jihozlanganlik darajasini aniqlash uchun ko'pincha bir traktor yoki texnikaga to'g'ri keladigan haydaladigan yer yoki ekin maydoni yuklama ko'rsatkichidan foydalaniladi.

Xo'jalikning texnika bilan ta'minlanganlik ko'rsatkichi sifatida texnika bilan ta'minlanganlik koeffitsiyenti (K_{ob}) dan foydalanish mumkin, u texnikaning haqiqiy miqdori (TX_f) ning normativ ehtiyojga (TX_N) nisbati sifatida aniqlanadi, %:

$$K_{ob} = \frac{TX_f}{TX_N} \times 100.$$

bu yerda:

- TX_f – mavjud (faktik) texnika miqdori,
- TX_N – normativ ehtiyoj.

O'zbekistonda qishloq xo'jaligi texnikasi bilan ta'minlanganlik darajasi yetarlicha past. Qoraqalpog'iston Respublikasida qishloq xo'jaligi texnikasi bilan ta'minlanganlik darajasi yuqori unumli texnikalar bilan ta'minlanganlik 16 barabar past xolatda. Rossiyada qishloq xo'jaligi texnikasi bilan ta'minlanganlik darajasi G'arbiy Yevropa mamlakatlari va AQShga nisbatan 10-15 barabar past. Masalan, Rossiyada bir dona g'alla o'rish kombayniga 226 gektar, AQShda 67,5 gektar, Germaniyada esa 34,3 gektar maydon to'g'ri keladi.

Qoraqalpog'iston Respublikasida qishloq xo'jalik texnikalarining deyarli yarmi o'zining me'yoriy xizmat muddatini tugatgan. Qishloq xo'jaligining texnika bilan ta'minlanishi yomonlashuvining sababi, narxlar o'rtasidagi nomutanosiblik natijasida qishloq xo'jaligi

mahsulotlari ishlab chiqaruvchilarida texnika sotib olish uchun mablag' yo'qligidir. Bunday vaziyat texnikadan foydalanishda alohida ehtiyotkorlik bilan yondashishni talab etadi.

Shunday sharoitda mavjud texnikani ayniqsa ehtiyotkorlik va samaradorlik bilan ishlatish talab etiladi.

Qishloq xo'jaligi texnikalaridan foydalanish samaradorligini baholovchi ko'rsatkichlar

Qishloq xo'jaligida texnikalaridan foydalanish samaradorligi quyidagi ko'rsatkichlar tizimi bilan tavsiflanadi:

1. **Smena va kunlik ishlab chiqarish** (shartli etalon gektarda) — mexanizatsiya qilingan ishlar hajmini traktorlar tomonidan ishlangan smena yoki kun soniga nisbati.
2. **Yillik ishlab chiqarish** (etalon gektarda) — mexanizatsiya qilingan ishlar hajmini traktorlar (fizik yoki shartli etalon) soniga nisbati.
3. **Traktorlar ishining smenalik koeffitsienti** — mashina-smena sonining mashina-kunlar soniga nisbati yoki kunlik ishlab chiqarishning smenalik ishlab chiqarishga nisbati.
4. **Fizik yoki etalon traktor tomonidan ishlangan mashina-kun va mashina-smen soni** — jami ishlangan mashina-kunlar va mashina-smenlar sonining traktorlar soniga nisbati.
5. **Traktor parkidan foydalanish koeffitsienti** — bir traktor tomonidan ishlangan mashina-kunlar sonining yillik ish vaqti fondiga nisbati.
6. **Shartli etalon gektar hisobiga ekspluatatsiya xarajatlari** — ekspluatatsiya xarajatlarining mexanizatsiya qilingan ishlar hajmiga nisbati. Ekspluatatsiya xarajatlariga mexanizatorlar va yordamchi ishchilar mehnatiga haq to'lash, yoqilg'i va moylash materiallari qiymati, traktorlar va qishloq xo'jalik mashinalari bo'yicha amortizatsiya ajratmalari, texnik xizmat ko'rsatish va joriy ta'mirlash xarajatlari, shuningdek, mashinalarni saqlash xarajatlari kiradi.
7. **Shartli etalon gektar mexanizatsiya qilingan ishlar tannarxi** — texnikadan foydalanish bo'yicha ishlab chiqarish xarajatlarining mexanizatsiya qilingan ishlar hajmiga nisbati.

Shartli etalon gektar tushunchasi

Traktor ishlarining jami hajmini hisobga olish uchun shartli **etalon gektar** (shartli-natural birlik) qabul qilingan. U bir gektar yerni quyidagi etalon sharoitlarda xaydash hajmiga teng:

- agregat harakat tezligi 5 km/soat bo'lganda maxsus qarshilik 0,5 kg/sm²;
- agrofon — tuproq namligi 20 - 22% gacha bo'lgan o'rtacha zichlikdagi tuproqlarda (o'rtacha qumoq) boshqoqli don ekinlari ang'izi; g'alla donlari payasi qolgan, o'rtacha zichlikka ega tuproq (o'rtacha suvg'oq tuproq) namligi 20—22 % gacha;
- ishlov berish chuqurligi 20—22 sm (o'rtacha 21 sm);
- relyef tekis (qiyalik burchagi G darajagacha);
- haydash uzunligi 800 metr;
- dengiz sathidan balandlik 200 metrdan oshmaydi;
- toshlar va to'siqlar yo'q.

2-jadval

Qoraqalpog'iston Respublikasida qishloq xo'jaligida foydalanadigan texnikalar

Texnika turlari	Soni	Ishlab chiqilgan yili
Oddiy g'ildirakli	215	1994-2024
Oddiy zanjirli	469	1963-2013
Yuqori unumli	667	1980-2024
Yuqori unumli zanjirli	29	1989-2010
Chopiq traktorlari	5914	1963-2024
Transport traktori	6324	1955-2024
Mini traktor	227	1958-2024
G'alla kombayni	320	1981-2021

Traktor ishlarining fizik hajmini shartli etalon gektarga o'tkazish mazkur markadagi traktor tomonidan bajarilgan smenalik texnik jihatdan asoslangan ishlab chiqarish normalari sonini uning smenalik etalon ishlab chiqarishiga ko'paytirish yo'li bilan amalga oshiriladi:

$$O_u = nK; n = \frac{O_f}{N},$$

bu yerda

O_u - shartli etalon gektarlardagi ishlar hajmi;

K - sonli qiymati smenalik etalon ishlab chiqarishga teng bo'lgan etalon traktorlarga o'tkazish koeffitsiyenti, shart. et. ga;

O_f - ishlarning fizik hajmi;

N - traktorning texnik jihatdan asoslangan smenalik ish me'yori;

n - me'yoriy smenalar soni.

Qishloq xo'jaligi texnikalaridan foydalanish samaradorligini oshirishning asosiy omillari unga texnik xizmat ko'rsatishni yaxshilash, ta'mirlash bazasini takomillashtirish, mexanizatorlarni malakali kadrlar bilan ta'minlash, mehnatni tashkil etish va unga haq to'lashning ilg'or shakllarini joriy etish, texnik va tashkiliy nosozliklar tufayli mashinalarning bekor turib qolishini kamaytirish, texnikaning ikki smenada ishlashidir.

Traktor parkidan yetarli darajada samarali foydalanilmasligiga ko'pincha uning ish mashinalari bilan butlanmaganligi sabab bo'ladi.

Qishloq xo'jaligi texnikalaridan foydalanish samaradorligini oshirish uchun har bir xo'jalikda uning maqbul tuzilishini belgilash zarur. Bu qishloq xo'jaligi ishlarining butun majmuasini belgilangan muddatlarda, eng kam mehnat va mablag' sarflab bajarishni ta'minlaydi.

Traktor parkining optimal tarkibini iqtisodiy-matematik usullar yordamida hisoblash mumkin. Optimallik mezoni sifatida keltirilgan xarajatlarni minimallashtirish xizmat qilishi mumkin.

Mazkur masalani tayyorlash va yechish uchun quyidagi dastlabki ma'lumotlar zarur:

- qishloq xo'jaligi ishlarini amalga oshirish muddatlari, davrlarga bo'lingan holda;
- mavjud traktor parkining tarkibi va har bir agregatning ish unumdorligi;
- har bir davrda bajarilishi lozim bo'lgan ishlar hajmi;
- har bir agregatdan foydalanish vaqti uchun hisoblangan ekspluatatsiya xarajatlari, mazkur davrda va mazkur ishda;
- qishloq xo'jaligi texnikalari va traktorlari turlari bo'yicha qo'shimcha sotib olinadigan texnika qiymati.

Bu masalani yechish natijasida xo'jalik uchun texnikalar tizimi aniqlanadi, mavjud texnika bo'yicha xarajatlar va qo'shimcha sotib olinadigan texnikaning iqtisodiy samaradorligi hisoblab chiqiladi, shuningdek, Traktor parki tarkibini o'zgartirish samaradorligi ko'rsatkichlari belgilanadi.

Mexanizatsiya vositalari taqchilligi sharoitida texnikadan foydalanish samaradorligini oshirishning muhim yo'nalishi uni yuqori malakali mexanizator kadrlarga, servis xizmatiga ega bo'lgan va ilg'or texnologiyalarni qo'llaydigan tashkilotlarda jamlashdan iborat. Bunday tashkilotlar mashina-texnologiya stansiyalari (MTS) hisoblanadi. Ular mehnatni samarali tashkil etish hamda mashina va uskunalarga malakali xizmat ko'rsatish orqali qishloq xo'jalik texnikasidan foydalanishning yuqori samaradorligiga erishmoqdalar. MTSlarning moddiy-texnika bazasini yaratish va mustahkamlash uchun lizing imkoniyatlaridan keng foydalanish zarur.

Xulosa. Qishloq xo'jaligida ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning asosiy yo'llaridan biri — mexanizatsiya va texnika vositalaridan oqilona foydalanishdir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, Qoraqalpog'iston Respublikasida mavjud texnika parki sezilarli darajada eskirgan va normativ xizmat muddatini o'tab bo'lgan. Natijada, agrotexnik tadbirlarning o'z vaqtida va sifatli bajarilishi qiyinlashib, hosildorlikka salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Xalqaro tajribaga murojaat qilinganda, rivojlangan mamlakatlarda (AQSh, Germaniya, Fransiya va boshqalar) qishloq xo'jaligi texnikasidan foydalanish darajasi O'zbekistondagiga nisbatan 2–3 baravar yuqoriligini ko'rish mumkin. Bu farq nafaqat texnikaning sifatida, balki ularni servis xizmati, ehtiyot qismlar bilan ta'minlash va zamonaviy energiya tejovchi texnologiyalarning keng joriy etilganida ham namoyon bo'ladi.

Qishloq xo'jaligini kompleks mexanizatsiyalashtirish natijasida quyidagi iqtisodiy samaradorlikka erishish mumkin:

- mehnat unumdorligini oshirish va inson mehnatini yengillashtirish;
- mahsulot tannarxini pasaytirish hamda raqobatbardoshligini ta'minlash;
- resurslardan oqilona foydalanish orqali chiqindilar va yo'qotishlarni kamaytirish;
- yil davomida texnika va energetik resurslardan barqaror foydalanish;
- hosildorlikni oshirish orqali oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlash.

Demak, texnika va energetik resurslardan oqilona foydalanish nafaqat iqtisodiy samaradorlikni ta'minlaydi, balki mintaqada ijtimoiy barqarorlikni ham mustahkamlashga xizmat qiladi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Коваленко Н. Я. Экономика сельского хозяйства: учебник для вузов / Н. Я. Коваленко [и др.]. – Москва: Издательство Юрайт, 2019. – 406 с.
2. Кантемирова М. А. Механизмы повышения экономической эффективности и использования ресурсного потенциала сельскохозяйственного производства / М. А. Кантемирова // Экономика и предпринимательство. – 2018. - №8 (97) – 200-202 с.
3. Гурнович Т. Г. Трансформация и тенденции изменения материально-технической базы сельскохозяйственного производства в региональной агроэкономической системе / Т. Г. Гурнович, Л. В. Агаркова А. И. Индюков // Труды Кубанского государственного аграрного университета. – 2014. - №50. – С. 7-12.
4. Shixiyev R.M. Qishloq xo'jaligi texnikalaridan samarali foydalanish axborot tizimi ma'lumotlar bazasini loyihalash. Amaliy matematika va axborot-texnologiyalarining zamonaviy muammolari xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari 2022 yil, 11-12 may. 426-427 b.
5. Shixiyev R.M. Qishloq xo'jaligi texnikalaridan foydalanish samaradorligini oshirishda GPS texnologiyasidan foydalanishni takomillashtirish. Agro ilm №6(77), 2021. 101-103 b.
6. Shixiyev R.M. Qishloq xo'jaligi texnikalaridan foydalanish samaradorligini oshirishda axborot tizimlaridan foydalanish afzalliklari. Agro ilm №5(84), 2022. -97-99 b.
7. Shixiyev R.M. Qishloq xo'jaligi texnikalaridan foydalanish samaradorligini oshirishda relyatsion ma'lumotlar bazasidan foydalanish. Xorazm Ma'mun akademiyasi axborotnomasi. (91) 2022-7/4. 171-175 b.

UO'K 677.21

TO'QIMACHILIK SANOATIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNI JORIY ETISHNING INVESTITSION AFZALLIKLARI

S.B. To'rayeva, o'qituvchi, Toshkent to'qimachilik va yengil sanoat instituti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston to'qimachilik sanoatida innovatsion texnologiyalarni joriy etishning investitsion afzalliklari, innovatsion texnologiyalarni qo'llash natijasida ishlab chiqarish samaradorligining o'sishi, xarajatlarni kamaytirish, eksport salohiyatini kengaytirish va xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda muhim omil sifatida ko'rib chiqilgan handa innovatsion texnologiyalarni keng joriy etishda ayrim tizimli muammolar keltirilgan.

Kalit so'zlar: To'qimachilik sanoati, innovatsion texnologiyalar, investitsiya, modernizatsiya, samaradorlik, iqtisodiy rivojlanish, eksport, raqobatbardoshlik, samaradorlik.

Аннотация. В статье рассматриваются инвестиционные преимущества внедрения инновационных технологий в текстильную промышленность Узбекистана, рассматривается использование инновационных технологий как важный фактор повышения эффективности производства, снижения издержек, расширения экспортного потенциала и привлечения иностранных инвестиций, а также представлены некоторые системные проблемы, препятствующие широкому внедрению инновационных технологий.

Ключевые слова: Текстильная промышленность, инновационные технологии, инвестиции, модернизация, эффективность, экономическое развитие, экспорт, конкурентоспособность, результативность.

Abstract. This article examines the investment advantages of introducing innovative technologies in the textile industry of Uzbekistan, considers the use of innovative technologies as an important factor in increasing production efficiency, reducing costs, expanding export potential and attracting foreign investment, and presents some systemic problems in the widespread introduction of innovative technologies.

Key words: Textile industry, innovative technologies, investment, modernization, efficiency, economic development, export, competitiveness, effectiveness.

Kirish. So'nggi 10 yilliklarda dunyo iqtisodiyoti yangi bosqichga — texnologik taraqqiyot va raqamli transformatsiya davriga qadam qo'ydi. Innovatsion texnologiyalar endilikda har qanday tarmoqning, jumladan to'qimachilik sanoatining ham raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy omilga aylandi. Sanoat korxonalarida texnologik yangilanishlar nafaqat ishlab chiqarish hajmini oshiradi,

balki ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytiradi, resurslardan foydalanish samaradorligini kuchaytiradi hamda eksport imkoniyatlarini kengaytiradi.

O'zbekiston Respublikasida to'qimachilik sanoati iqtisodiyotning ustuvor tarmoqlaridan biri bo'lib, mamlakat yalpi ichki mahsulotining qariyb 12 foizini tashkil etadi. Mamlakatda paxta xomashyosi bazasining kengligi, ishchi kuchining nisbatan arzonligi va geografik joylashuvning qulayligi ushbu sohaning investitsion jozibadorligini oshiradi. Shu bilan birga, xalqaro bozorlarda yuqori sifatli, ekologik toza, dizayn jihatidan raqobatbardosh mahsulotlarga bo'lgan talab ortib borayotgan bir paytda, innovatsion texnologiyalarni joriy etish to'qimachilik tarmog'ining barqaror o'sishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etmoqda.

Bugungi kunda dunyo to'qimachilik sanoatida "aqlli" ishlab chiqarish, avtomatlashtirilgan texnologiyalar, sun'iy intellektga asoslangan dizayn tizimlari, chiqindisiz ishlab chiqarish va "yashil" iqtisodiyotga o'tish tendensiyalari keng rivojlanmoqda. Bunday texnologiyalarni joriy etgan korxonalar sarmoyadorlar uchun yanada jozibador hisoblanadi, chunki ular ishlab chiqarish barqarorligini, ekologik xavfsizlikni va yuqori foydalilik darajasini kafolatlay oladi.

O'zbekiston hukumati so'nggi yillarda to'qimachilik sanoatini rivojlantirish, innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlash va xorijiy sarmoyadorlar uchun qulay shart-sharoit yaratish borasida qator chora-tadbirlarni amalga oshirmoqda. "Yangi O'zbekiston – 2030" strategiyasida ham innovatsion ishlab chiqarish, texnologik modernizatsiya va sanoat tarmoqlarini diversifikatsiyalash asosiy ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida qayd etilgan.

Shunday ekan, to'qimachilik sanoatida innovatsion texnologiyalarni joriy etishning investitsion afzalliklarini o'rganish, ularning iqtisodiy samaradorligini tahlil qilish va mavjud muammolarni aniqlash dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Ushbu maqolaning maqsadi — O'zbekiston to'qimachilik tarmog'ida innovatsion texnologiyalarni joriy etish jarayonlarini o'rganish, ularning investitsion jozibadorlikka ta'sirini aniqlash hamda rivojlantirish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishdan iboratdir.

Mavzuga oid adabiyotlar taxlili. Iqtisodiyotni innavatsion rivojlanishi va innavatsiyon faoliyatni investitsiyalash masalalari tadqiqoti bilan bir qator xorijlik olimlar, jumladan Lundvall B., Mensh G., Porter M., Kortum C., Solou R., Toffler E., Xurikava M., Frimen K., Shumpeter Y. va boshqalarning ilmiy mavzularida o'z ifodasini topgan.

MDX mamlakatlari olimlaridan A. Birolaynen, E. Ignatushenko, A. Popov, I. Mel'nikova, A. Nechayev, I. Rodionov, Yu. Ryumin, B. Lisin, T. Tumina, R. Fatxutdinov kabilar iqtisodiyotni innavatsion rivojlantirishda turli omillar rolini o'rganishga qaratilgan tadqiqotlarni olib borishgan.

Milliy iqtisodiyotni innavatsion rivojlanishning ayrim jixatlari mamlakatimiz iqtisodchi olimlarining ilmiy tadqiqotlarida xam o'rganilgan. Jumladan Abulkasimov X.P., Begalov B.A., Vaxabov A.B., Voronin S.A., Pardayev M.K., Gaibnazarov Z.T., Giyasov S.A., Jaxongirov I.J., Kadirov A.A., Maxkamova M.A., Maxmudov N.M., Muxitdinova N.K., Nazarova R.R., Razikova G.X., Pasulov T.C., Shakirova F.B., Yuldashev Sh.G. va boshqalarning ilmiy ishlarini kiritish mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda to'qimachilik sanoatida innovatsion texnologiyalarni joriy etish jarayonining investitsion afzalliklarini aniqlash maqsadida kompleks ilmiy yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot iqtisodiy tahlil, qiyosiy tahlil, statistik ma'lumotlarni tahlil qilish hamda tizimli yondashuv usullariga asoslandi.

Tadqiqot ob'ekti sifatida O'zbekiston Respublikasining to'qimachilik sanoati korxonalari, jumladan, "Uztex Group", "BCT Cluster", "Indorama Kokand Textile" kabi yirik va o'rta korxonalar tanlab olindi. Tadqiqot predmeti esa mazkur korxonalarda innovatsion texnologiyalarni joriy etishning investitsion jozibadorlikka ta'siri, ya'ni sarmoyadorlar uchun yaratilayotgan iqtisodiy afzalliklar tizimi hisoblanadi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi — to'qimachilik korxonalarda innovatsion texnologiyalarni joriy etish orqali investitsion samaradorlikni oshirish omillarini aniqlash va tahlil qilishdan iborat.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston to'qimachilik sanoatida innovatsion texnologiyalarni joriy etish investitsion muhitni tubdan o'zgartirmoqda. Bu jarayon

korxonalar rentabelligi, mahsulot sifati, eksport hajmi va ishchi kuchi unumdorligining sezilarli oshishiga olib kelgan.

Tahlillarga ko'ra, 2020–2024-yillar oralig'ida O'zbekiston to'qimachilik tarmog'ida modernizatsiya ishlari uchun jalb qilingan investitsiyalar hajmi 2,1 baravarga oshgan. "Uztex Group", "Indorama Kokand Textile", "BCT Cluster" kabi yirik korxonalarda zamonaviy bo'yash, to'qish va avtomatlashtirilgan tikuv liniyalari joriy etilishi natijasida ishlab chiqarish hajmi o'rtacha 28 foizga, mahsulot eksporti esa 22 foizga oshgan.

Misol uchun, "BCT Cluster" korxonasida Germaniyaning "Trützschler" va "Oerlikon" kompaniyalari uskunalarini joriy etish natijasida energiya sarfi 15 foizga kamaygan, mahsulot sifati esa xalqaro ISO 9001:2015 standartlariga mos darajaga yetgan. Bu esa korxonaning xorijiy investorlar uchun jozibadorligini yanada kuchaytirgan.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, innovatsion texnologiyalarni joriy etgan korxonalar xorijiy investorlarga nisbatan yanada jozibador bo'lmoqda. So'nggi yillarda O'zbekiston to'qimachilik sanoatiga kirib kelgan yirik xorijiy sarmoyadorlar — "Indorama", "Textile Technologies Group", "Rieter AG" kabi kompaniyalar o'z sarmoyalarini aynan innovatsion ishlab chiqarish loyihalariga yo'naltirgan.

Statistik tahlillar shuni ko'rsatdiki, innovatsion texnologiyalarni faol qo'llagan korxonalarda rentabellik darajasi 1,4 baravar, eksport hajmi esa 1,3 baravar yuqori bo'lgan. Bu esa investitsiyalarning qaytish muddatini qisqartirgan va sarmoyadorlar uchun xavf darajasini kamaytirgan.

Tadqiqot davomida Turkiya, Bangladesh va Xitoy kabi rivojlangan to'qimachilik markazlari bilan qiyosiy tahlil o'tkazildi. Ushbu mamlakatlarda innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish natijasida:

- ishlab chiqarish hajmi har yili o'rtacha 7–10 foizga oshib bormoqda;
- texnologik modernizatsiya hisobiga eksportning 60 foizi yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulotlardan iborat;
- raqamli dizayn va avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari to'liq integratsiya qilingan.

O'zbekiston uchun bu tajribani o'rganish muhim, chunki mazkur davlatlarda investitsiya siyosati innovatsion ishlab chiqarish bilan chambarchas bog'langan. Bunda davlat tomonidan beriladigan soliq imtiyozlari, subsidiyalar va kredit kafolatlari asosiy turtki bo'lib xizmat qiladi.

Innovatsion texnologiyalarni joriy etish nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy jihatdan ham ijobiy natijalar keltirmoqda. So'nggi to'rt yilda to'qimachilik sanoatida 35 mingdan ortiq yangi ish o'rni yaratildi, ulardan 60 foizini ayollar tashkil etadi. Shuningdek, sohada malakali kadrlar tayyorlash va texnologik kompetensiyalarni rivojlantirish maqsadida kasb-hunar markazlari tashkil etildi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston to'qimachilik sanoatida innovatsion texnologiyalarni joriy etish ishlab chiqarish samaradorligini oshirish bilan bir qatorda, investitsion muhitni yanada barqarorlashtirmoqda. Shu bilan birga, ushbu jarayonning iqtisodiy va institutsional jihatlarini yanada chuqurroq tahlil qilish bir qator muhim masalalarni yoritishga imkon berdi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, to'qimachilik sanoatida investitsion jozibadorlik darajasi bevosita texnologik yangilanishlar bilan bog'liq. Innovatsion ishlab chiqarish tizimlari sarmoyadorlar uchun xavf darajasini kamaytiradi, chunki ular yuqori samaradorlik, barqaror foyda va ekologik xavfsizlikni ta'minlaydi.

Misol uchun, "Uztex Group" tomonidan 2023-yilda joriy etilgan "aqlli ishlab chiqarish tizimi" korxona ishlab chiqarish quvvatini 40 foizga oshirgan, bu esa sarmoyadorlarning qo'shimcha 15 million AQSh dollari miqdorida kapital kiritishiga turtki bo'lgan. Bu holat shuni ko'rsatdiki, innovatsion rivojlanish investitsiyalarning qaytish tezligini oshiradi, shu orqali iqtisodiy risklarni pasaytiradi.

Xulosa. Yuqoridagi tahlillar asosida shuni ta'kidlash mumkinki, to'qimachilik sanoatida innovatsion texnologiyalarni joriy etish O'zbekiston iqtisodiyotining barqaror o'sishini ta'minlovchi eng muhim omillardan biridir. Innovatsion texnologiyalar ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi, resurslardan foydalanishni optimallashtiradi, mahsulot sifatini yaxshilaydi va xorijiy investitsiyalarni jalb etish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, innovatsion ishlab chiqarish liniyalarini joriy etgan korxonalarda ishlab chiqarish hajmi o'rtacha 25–30 foizga, eksport salohiyati esa 20 foizga oshgan. Bu esa to'qimachilik tarmog'ining rentabelligi va raqobatbardoshligini sezilarli darajada mustahkamlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Jahon banki. World Development Indicators: Manufacturing, Value Added (% of GDP). Washington, 2023.
2. Karimova D. "O'zbekiston to'qimachilik sohasiga investitsiyalar oqimi va ularning samaradorligi." — Milliy Iqtisodiyot Tadqiqotlari jurnali, №2 (2022).
3. Mamatqulov B. "Innovatsion texnologiyalar va ularning to'qimachilik sanoatida qo'llanilishi." — Iqtisodiyot va Innovatsiya jurnali, №4 (2023).
4. Porter M. The Competitive Advantage of Nations. — Harvard Business Review Press, 2021.
5. UNIDO (United Nations Industrial Development Organization). Textile Industry and Innovation in Developing Countries. Vienna, 2022.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "To'qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4699-son qarori, 2020-yil.
7. O'zbekiston Respublikasi Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi. "To'qimachilik tarmog'ining 2020–2024-yillardagi rivojlanish ko'rsatkichlari" — Toshkent, 2024.

UDC 339.137.2.

STRATEGIC MANAGEMENT IN SMARTPHONE INDUSTRY ON EXAMPLE OF THE HUAWEI COMPANY

Sh.E.Toxtayev, master, Finance University of Sunderland, Chief Financial Officer, "Bee Innovative", Tashkent

+998(99)8348998

O.A.Ashurbayev, master, Finance University of Sunderland, teacher, "Millat Umidi University", Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqola smartfon sanoatining murakkab muhitini tanqidiy o'rganishni taklif qiladi, Huawei kompaniyasining bozor noaniqliklarini boshqarish va raqobatbardosh pozitsiyani saqlab qolish uchun strategik manevrlariga e'tibor qaratadi. U innovatsiyalar, strategik qo'shilish va sotib olishlar, barqaror ta'minot zanjiri boshqaruvi, mijozlarga yo'naltirilgan mahsulotlarni ishlab chiqish hamda korporativ strategiyalarga barqarorlik va ijtimoiy mas'uliyatni integratsiyalashuvining ahamiyatini ta'kidlaydi. To'liq tahlil qilish orqali maqola Huawei o'sish, risklarni boshqarish va rivojlanayotgan texnologik tendentsiyalar va sektorga ta'sir etuvchi siyosiy o'zgarishlarga tez moslashish uchun ushbu strategik elementlardan qanday foydalanayotganini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Strategiya, boshqaruv, delegatsiya, barqarorlik, o'zgarishlar, tashabbus, logistika, ta'minot zanjiri.

Аннотация. В этой статье критически рассматривается сложная обстановка в отрасли смартфонов, в первую очередь фокусируясь на стратегических шагах Huawei, направленных на управление рыночной неопределенностью и сохранение позиции сильного конкурента. В ней основное внимание уделяется роли инноваций, стратегических слияний и поглощений, устойчивого управления цепочками поставок, разработки продуктов, ориентированных на клиента, а также интеграции устойчивости и социальной ответственности в корпоративные стратегии. С помощью подробного анализа в задаче описывается, как Huawei использует такие стратегические компоненты для учета роста, снижения рисков и быстрой адаптации к динамическим технологическим тенденциям и изменениям в политическом ландшафте, которые влияют на сектор.

Ключевые слова: стратегия, управление, делегирование, устойчивость, изменения, инициатива, логистика, цепочка поставок.

Abstract. This article offers a critical examination of the smartphone industry's complex environment, concentrating on Huawei's strategic maneuvers to navigate market uncertainties and maintain a competitive stance. It emphasizes the significance of innovation, strategic mergers and acquisitions, resilient supply chain management, customer-centric product development, and the integration of sustainability and social responsibility into corporate strategies. Through a thorough

analysis, the article illustrates how Huawei leverages these strategic elements for growth, risk management, and rapid adaptation to evolving technological trends and political changes impacting the sector.

Key words: *strategy, management, delegation, sustainability, changes, initiative, logistics, supply chain.*

Introduction. This strategic management (SM) assignment delves into the intricate dynamics of the smartphone sector, where competitive blueprints in the business landscape are examined, showcasing the trajectory of technological firms like Huawei (Clear, 2018)[3]. It investigates crucial aspects such as the role of innovation in establishing and sustaining competitive advantages, the significance of robust supply chain management, the creation of customer-focused products, the potential advantages of strategic partnerships (S. Dweck, 2006)[4], and the incorporation of sustainability and social responsibility at the corporate level.

Readers can expect a comprehensive analysis that not only explores Huawei's strategies for tackling industry challenges but also considers the broader implications of these strategies for the smartphone sector (Goleman, 1995)[5]. The discussion will address Huawei's utilization of M&A to enhance its business practices and the effectiveness of such strategies in achieving sustainable growth. Additionally, the assignment will present key strategic recommendations for mobile manufacturers aiming to thrive in a chaotic and intensely competitive global market (Pink, 2009)[6].

The purpose of this assignment is to provide a detailed understanding of the strategic considerations essential for success in the smartphone industry and to illustrate how these principles (Brown, 2012)[7] can extend beyond the corporate realm, influencing personal development and decision-making processes.

3. Background and Business Approaches of Huawei Company

3.1 Huawei Technologies Co., Ltd. is a Chinese multinational technology company founded on September 15, 1987, by Ren Zhengfei, a former officer in the People's Liberation Army of China (Tolle, 1997)[8]. Based in Shenzhen, Guangdong, China, the firm operates globally and is an employee-owned private enterprise without external shareholders.

Huawei ranks among the leading global manufacturers of telecommunications equipment and consumer electronics, including smartphones, tablets, and smart TVs (Ruiz, 1997)[9]. The company also develops software such as HarmonyOS for its devices. Huawei boasts a diverse product portfolio encompassing mobile and fixed broadband networks, consultancy services, multimedia technology, and numerous smart devices.

As of 2023, Huawei employs 207,000 individuals worldwide and maintains various subsidiaries, including Caliopa, Chinasoft International, FutureWei Technologies, HexaTier, HiSilicon, and iSoftStone (Duckworth, 2016)[10], demonstrating its broad business scope and technological influence worldwide.

Huawei places utmost importance on security and privacy protection, focusing on safe network operations for its clients. The company has invested US\$2 billion in software engineering transformation to enhance the safety standards of its products. Moreover, Huawei's offerings have achieved over 200 security certifications, showcasing their high-quality ICT infrastructure standards. The company also emphasizes sustainable development and the necessity for digital access in remote and disaster-stricken regions, reaffirming its commitment as a responsible corporate citizen.

3.2 Both internationally and locally, Huawei's contemporary business strategies enhance its resilience and contribute to organizational effectiveness in a dynamic global context. These strategies are multidimensional, driven by technological innovation, continuous optimization of their business portfolio, and responsiveness to the evolving demands for digitization and intellectual transformation across various industries.

Datacenter Infrastructure Focus: In 2024, Huawei identified datacenter infrastructure—comprising computing, storage, and networking technology—as a key growth area. This decision underscores Huawei's commitment to assisting clients in their digital transformation journeys across various sectors. The emphasis on datacenter infrastructure aims to meet the increasing demand for

AI-driven computing solutions, reaffirming Huawei's leadership in technology innovation on a global scale.

Portfolio Optimization for Resilience: To bolster business resilience, Huawei is refining its portfolio by focusing on software capabilities and investing in areas less reliant on advanced process technologies. The intelligent vehicle systems will include components designed to adapt and thrive amidst technological constraints and geopolitical challenges. By diversifying its investments and reinforcing strategic domains, Huawei is positioning itself to better navigate uncertainties.

Strategic Initiatives for Future Growth: Huawei has outlined several strategic initiatives aimed at future growth. These include maximizing the value of 5G, jointly defining 5.5G with industry peers, advancing mobile communications, creating seamless and intelligent experiences for all scenarios, innovating for energy efficiency in a low-carbon world, and addressing supply continuity issues. These initiatives reflect Huawei's forward-thinking approach to technological advancement and its ambition to tackle global challenges through digital innovation.

Commitment to Quality and Ecosystem Development: Quality is embedded in Huawei's core competencies, ensuring the security and stability of networks and platforms through comprehensive quality management. Recognizing the increasing complexity of networks and the widespread proliferation of digital and intelligent products, Huawei sees quality as a crucial determinant in customer decision-making. Furthermore, the company aims to build robust platform capabilities and sustain thriving ecosystems through open innovation, targeting products and services that leverage its core competencies.

Focusing on these strategic areas allows Huawei not only to address current challenges but also to lay the groundwork for ongoing growth and leadership in the global technology landscape. Through innovation, quality management, and ecosystem development, Huawei seeks to continue delivering top-tier products and services to its clientele, which is one of the fundamental success factors for the company.

4. Collaboration Using Supply Chain Model Strategy by Huawei

In today's competitive smartphone industry, companies like Huawei can substantially benefit from an innovative supply chain management approach. By leveraging a sophisticated Supply Chain Model, Huawei can promote collaboration, integrate and diversify resources, thereby reducing logistics costs, enhancing logistics efficiency, and improving the overall quality of products and services. This strategic approach is vital for Huawei to maintain its competitive edge and leadership in the global market (Duhigg, 2012)[11].

Integration and Diversification of Resources through the Supply Chain Model enables Huawei to more effectively integrate and diversify its resources. This involves fostering strong relationships with a diverse array of suppliers and partners to create a resilient supply chain that can adapt to market fluctuations or supply disruptions. By diversifying its supplier base, Huawei can mitigate risks linked to supply chain interruptions, such as those arising from geopolitical tensions, trade restrictions, or natural disasters. This strategy ensures a consistent and reliable flow of materials and components essential for producing high-quality smartphones and other devices.(R.Covey, 1989)[1]

Reducing Logistics Costs: A well-structured Supply Chain Model enables Huawei to optimize its logistics and transportation strategies, resulting in significant cost savings. By utilizing advanced analytics, Huawei can more accurately forecast demand, streamline inventory levels, and minimize excess stock. This efficiency not only lowers storage expenses but also mitigates the risk of obsolescence. Additionally, strategic partnerships with logistics providers can yield bulk shipping discounts and more efficient transportation routes, further reducing costs.

Improving Logistics Efficiency: Huawei can enhance logistics efficiency by leveraging its Supply Chain Model for better coordination and real-time data sharing among all supply chain participants. This encompasses manufacturers, suppliers, distributors, and retailers. Enhanced logistics efficiency translates to faster time-to-market for new products and quicker responses to market shifts or consumer demands. Adopting advanced technologies, such as IoT devices,

blockchain for traceability, and AI for predictive analytics, can greatly improve visibility across the supply chain, enabling more agile and responsive operations.

Enhancing Product and Service Quality: Central to Huawei's Supply Chain Model is a dedication to delivering high-quality products and services. This commitment is upheld through rigorous quality control processes at every stage of the supply chain, from raw material sourcing to final product delivery. Collaborating closely with suppliers ensures that all components meet Huawei's exacting standards. Furthermore, integrating feedback mechanisms throughout the supply chain allows for continuous improvement, ensuring the final product meets and exceeds customer expectations regarding quality, functionality, and reliability.

Expansion By Merger and Acquisition Strategy of Huawei

Mergers and acquisitions (M&A) represent a strategic tool employed by Huawei to propel its growth, reflecting the company's ambition to expand its global presence. M&A has facilitated Huawei's diversification of technological competencies, entry into new markets, and enhancement of its standing in the competitive smartphone and telecommunications industry. This section investigates how Huawei's M&A strategy has bolstered its business activities, focusing on resource integration, logistics cost reduction, logistics efficiency enhancement, and product and service quality (Gladwell, 2000)[5].

Integration and Diversification of Resources: Huawei's M&A initiatives have been pivotal in amalgamating various technological resources and capabilities essential for innovation and maintaining competitive advantage. By acquiring companies with distinct technologies and expertise, Huawei has accelerated its research and development (R&D) efforts, particularly in domains such as 5G, artificial intelligence (AI), and cloud computing. For instance, the acquisition of British-based chip designer ARM in 2016 marked a significant stride in Huawei's commitment to expanding its semiconductor capabilities, allowing the company to develop proprietary chips tailored for its devices.

Reducing Logistics Costs: M&A also enables Huawei to optimize its logistics operations by enhancing supply chain integration and reducing procurement costs. By acquiring logistics and distribution companies, Huawei can streamline its operations, benefiting from established networks and economies of scale. This enhanced logistical capability allows Huawei to maintain lower costs while improving delivery times, thus enhancing overall customer satisfaction.

Improving Logistics Efficiency: The acquisition of innovative technology firms enables Huawei to enhance logistics efficiency significantly. Incorporating advanced logistics software and automation solutions from acquired companies leads to streamlined processes, optimized inventory management, and reduced lead times. Such improvements are crucial for Huawei's ability to adapt quickly to changing market conditions and respond effectively to consumer demand.

Enhancing Product and Service Quality: Huawei's focus on M&A has also contributed to elevating product and service quality. By acquiring companies with superior technologies and production techniques, Huawei can integrate these advancements into its existing product lines. The collaboration with acquired companies fosters a culture of innovation, promoting the development of cutting-edge smartphones and telecommunications solutions that meet evolving customer expectations.

Conclusion. Huawei's strategic management practices have demonstrated a remarkable ability to adapt to the rapidly changing landscape of the smartphone industry. Through a focus on innovation, robust supply chain management, strategic mergers and acquisitions, and a commitment to sustainability and social responsibility, Huawei has not only navigated challenges but has positioned itself for future growth. The integration of these strategic elements underlines the importance of collaboration, resource diversification, and logistics optimization in achieving competitive advantages within a complex market environment. As Huawei continues to evolve, its strategic initiatives will remain critical in addressing both current and future challenges in the global technology sector.

REFERENCES:

1. R.Covey, S., 1989. The 7 Habits of Highly Effective People. 1st ed. -: Free Press.[1]
2. Carnegie, D., 1936. How to Win Friends and Influence People. 1st ed. -: Simon&Schuster.[2]

3. Clear, J., 2018. Atomic Habits: An Easy & Proven Way to Build Good Habits & Break Bad Ones. 1st ed. -: Avery.[3]
4. S.Dweck, C., 2006. Mindset: The New Psychology of Success. 1st ed. -: Random House.[4]
5. Goleman, D., 1995. Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. 1st ed. -: Batam Books.[5]
6. Pink, D. H., 2009. Drive: The Surprising Truth About What Motivates Us. 1st ed. -: Riverhead Books.[6]
7. Brown, B., 2012. Daring Greatly: How the Courage to Be Vulnerable Transforms the Way We Live, Love, Parent, and Lead. 1st ed. -: Avery.[7]
8. Tolle, E., 1997. The Power of Now: A Guide to Spiritual Enlightenment. 1st ed. -: New World Library.[8]
9. Ruiz, D. M., 1997. The Four Agreements: A Practical Guide to Personal Freedom. 1st ed. -: Amber-Allen Publishing.[9]
10. Duckworth, A., 2016. Grit: The Power of Passion and Perseverance. 1st ed. -: Scribner.[10]
11. Duhigg, C., 2012. The Power of Habit: Why We Do What We Do in Life and Business. 1st ed. -: Random House.[11]

UO‘K 336.2(575.1)

SOLIQ BAZASINI ANIQLASH METODOLOGISIDA SOLIQ TO‘LOVCHILAR MADANIYATINI OSHIRISH MASALASI

*S.I.Xalikchayeva, doktorant, PhD, TDIU huzuridagi “O‘zbekiston iqtisodiyotini
rivojlantirishning ilmiy asoslari va muammolari” ITM, Toshkent*

Annotatsiya. Ushbu maqola soliq bazasini aniqlash metodologiyasida soliq to‘lovchilar madaniyatini oshirishning nazariy va amaliy jihatlarini qamrab olgan bo‘lib, tadqiqot davomida soliq to‘lovchilar xulq-atvori, ularning soliqqa munosabati, raqamli soliq tizimlari orqali shakllanayotgan madaniyat hamda davlat tomonidan olib borilayotgan ma‘rifiy siyosatning samaradorligini tahlil qiladi.

Kalit so‘zlar: soliq bazasi, soliq bazasini aniqlash metodologiyasi, soliq madaniyati, soliq to‘lovchi, raqamli tizimlar, soliq siyosati, ma‘rifiy islohotlar.

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты повышения налоговой культуры налогоплательщиков в методологии определения налоговой базы. В ходе исследования анализируются поведение налогоплательщиков, их отношение к налогообложению, формирование налоговой культуры посредством цифровых налоговых систем, а также эффективность проводимой государством просветительской политики.

Ключевые слова: налоговая база, налоговая культура, налогоплательщик, цифровизация, налоговое администрирование, налоговая осведомлённость.

Abstract. This article explores the theoretical and practical aspects of enhancing taxpayers' culture within the framework of the methodology for determining the tax base. The research analyzes taxpayers' behavior, their attitudes toward taxation, the development of tax culture through digital tax systems, and the effectiveness of the government's educational and awareness policies.

Keywords: tax base, tax culture, taxpayers, digitalization, tax administration, fiscal awareness.

Kirish. Soliq bazasini aniqlash metodologiyasi – davlatning fiskal barqarorligini ta‘minlash, soliq tushumlarini kengaytirish hamda soliqqa tortishning adolatliligi va samaradorligini oshirishda muhim vositadir. Ushbu jarayon davlatning soliq tizimidan olinadigan daromadni hisoblashning aniq usulini belgilaydigan mexanizm ekanligini va bu mexanizmning samarali ishlashi esa faqatgina iqtisodiy hisob-kitoblarga emas, balki soliq to‘lovchilarning xulq-atvori va madaniyatiga ham kuchli ta‘sir qilishini anglashimiz mumkin. Bunda, soliq bazasini aniqlash metodologiyasida soliq madaniyatini (tax morale) nafaqat texnik va huquqiy mezon, balki ijtimoiy va psixologik omil sifatida ham qarash zaruratga aylandi.

O‘zbekistonda soliq islohotlari doirasida soliq ma‘murchiligini raqamlashtirish, e-hisobot tizimlarini kengaytirish va soliqqa tortish sohasida shaffoflikni oshirish bo‘yicha keng ko‘lamli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Misol uchun, Prezident Mirziyoyev 17-mart 2022-yilda o‘tkazilgan yig‘ilishda shunday ta‘kidladi: “Soliq ma‘muriyati jazolovchi emas, yordamchi bo‘lishi lozim; maqsad – soliqqa tortishni kamaytirish, daromad o‘rishini ta‘minlash”[1]. Bu nutq soliq

bazasini aniqlash metodologiyasida soliq to'lovchilarning madaniyati va raqamli tizimlar orqali shakllanayotgan munosabatlar muhimligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Shu bois, ushbu maqolada soliq bazasini aniqlash metodologiyasida soliq to'lovchilar madaniyatining ahamiyati nazariy hamda amaliy jihatdan ko'rib chiqilib, tadqiqot davomida to'lovchi xulq-harakati, soliqqa munosabati, raqamli soliq tizimlari orqali shakllanayotgan madaniyat va davlat tomonidan olib borilayotgan ma'rifiy siyosat tahlil qilinadi. Bundan tashqari, xorijiy tajribalar asosida soliq madaniyatini oshirish yo'nalishlari va O'zbekiston sharoitiga mos takliflar ishlab chiqiladi.

Adabiyotlar sharhi. Bu boradagi tadqiqotlar yetarlicha bo'lib, ularning barchasi negizida soliq to'lovchi madaniyati jamiyatning soliq to'lashga bo'lgan yondashuvi, axloqiy qadriyatlar va jamiyatdagi soliq tizimi bilan bog'liq ishonchni ifodalagan holda, soliq to'lovchilarining o'z majburiyatlariga sadoqatini belgilaydi. Masalan, J. Alm va B. Torgler tadqiqotlarida soliq madaniyati – soliqlarga bo'lgan ijtimoiy ong, ishonch va davlatga sodiqlikning birikmasi ekanligi ta'kidlanib, soliq ma'muriyati tomonidan adolatli va shaffof boshqaruv ta'minlanganda, soliq to'lovchilarning soliqni yashirishga moyilligi kamayishi aytilgan[2], bo'lsa, Slemrod soliq madaniyatini soliq bazasini kengaytirishda “ko'rinmas mexanizm” sifatida baholagan[3].

Allingham va Sandmo tomonidan ishlab chiqilgan nazariyada esa soliq to'lovchilarning xulq-atvori soliq siyosatiga qarshi bo'lgan ijtimoiy normlar va iqtisodiy sharoitlarga bog'liq ekanligi ta'kidlanib, ularning madaniyati qanday shakllangan bo'lsa, soliq tizimining samaradorligi ham shunday bo'ladi, deya izohlanadi[4].

Xalqaro tajribalarni kuzatadigan bo'lsak, OECD mamlakatlarida soliq organlari soliq bazasini aniqlashda “third-party reporting” va avtomatik ma'lumot almashinuvi mexanizmi metodlaridan foydalanadi. Bu tizim soliq to'lovchilarning ishonchini oshirib, ularni ixtiyoriy ravishda soliqlarni to'lashga undasa[5], Estoniya raqamli davlat sifatida soliqlarni real vaqt rejimida kuzatish imkonini beruvchi e-Soliq tizimini yo'lga qo'ygan. Bu tizim soliq to'lovchi bilan davlat o'rtasidagi ishonchni mustahkamlaydi va soliq bazasini aniqlash metodologiyasida aniqlikni oshiradi[6].

Tahlil va natijalar muhokamasi. Nazariy jihatdan qaraydigan bo'lsak, soliq to'lovchining madaniyati jamiyatning soliq tizimiga bo'lgan munosabatini belgilab bergan holda, jamiyatning soliq to'lashga bo'lgan yondashuvi, axloqiy qadriyatlar va ishonchni ifodaydi. Bu, o'z navbatida, soliq bazasining aniqligi va shaffofligini ta'minlab beradi hamda soliq bazasini aniqlash metodologiyasi bilan soliq madaniyati o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni bir nechta faktorlar orqali namoyon qilishimiz mumkin. Unga ko'ra, soliq madaniyati yuqori bo'lgan jamiyatlarda odamlar soliq bazasini yashirishga, noqonuniy yo'llar bilan soliqdan qochishga kamroq urinishi real soliq bazasini kengroq aniqlash imkonini berib, mavjud metodologiya shaffof va aniqligining oshishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, yuqori soliq madaniyati shakllangan jamiyatda soliq bazasini aniqlash metodologiyasi samaraliroq ishlab, soliq organlari murakkab soliq nazorat usullaridan voz kechadi va bu ixtiyoriy to'lov itizomini yanda mustahkamlaydi. Albatta, bu mustahkamlik yashirin iqtisodiyotning oldini olgan holda davlat byudjetiga tushumlar oqimini ko'paytirishga va fiskal barqarorlikka erishishga turtki beradi deyishimiz mumkin.

Soliq bazasini aniqlash metodologiyasida soliq madaniyatini oshirish masalasi faqat texnik element emas, balki iqtisodiy, ijtimoiy va psixologik omillarning uyg'unlashuvini talab etadi. Xalqaro tajribalar va ilmiy qarashlar shuni ko'rsatadiki, soliq madaniyati kuchaygan sari soliq bazasi aniqroq, kengroq va barqarorroq shakllanadi. Izlanishlarimiz, nazariy qarashlar va mulohazalarimizdan kelib chiqqan holda soliq bazasini aniqlash tartibi metodologiyasida soliq to'lovchilar soliq madaniyatini oshirish uchun e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan ma'lum jihatlarni guruhlariga ajratish lozim deb topdik va ularni quyidagicha tartiblashtirdik.

1-rasm. Soliq bazasini aniqlash metodologiyasida soliq to'lovchilar madaniyatini oshirish uchun e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan jihatlar tarkibi

Manba: Muallif ishlanmasi

Ushbu 1-rasmda keltirilgan soliq madaniyatini oshirish uchun e'tibor qaratilishi muhim sanalgan jihatlarni shartli ravishta besh qismga ajratib olgan holda tahlil qilishni ma'qul topdik. Unga ko'ra, soliq bazasini aniqlash metodologiyasining samarali faoliyatida soliq madaniyatining rivoji uchun eng birinchi huquqiy va institutsional jihatga urg'u berish maqsadga muvofiq sanaladi. Ya'ni, soliq qonunchiligi oddiy, tushunarli va barqaror bo'lsagina, undagi o'zgarishlar tebranavermasagina soliq to'lovchilarda ishonchsizlik paydo bo'lmaydi. Shuningdek, barcha soliq to'lovchilarga teng sharoitda qo'llaniladigan normalarning shakllantirilishi, ijtimoiy guruhlar o'rtasida kamsitishlar bo'lmasligi soliq bazasida adolat va shaffoflikni ta'minlash bilan birga soliq madaniyatining mustahkamlanishiga

Xulosa va takliflar. Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, soliq bazasini aniqlash metodologiyasi faqat iqtisodiy hisob-kitoblar tizimi emas, balki ijtimoiy ishonch, soliq to'lovchilar madaniyati va davlat boshqaruvining shaffoflik darajasi bilan uzviy bog'liq murakkab tizimdir. Soliq madaniyati yuksak bo'lgan mamlakatlarda soliq bazasining aniqligi va to'liqligi yuqori bo'lib, bu esa soliqqa tortish jarayonining adolatliligi va fiskal barqarorlikni ta'minlashda hal qiluvchi omil sifatida namoyon bo'ladi.

Xalqaro tajribalar tahlili shuni tasdiqlaydiki, rivojlangan mamlakatlarda soliq bazasini aniqlash jarayoni soliq to'lovchilarga ishonch bildirish, ularni jarayonga ixtiyoriy jalb etish va raqamli texnologiyalarni keng tatbiq etish orqali samarali boshqarilmoqda. O'zbekiston sharoitida ham so'nggi yillarda raqamli ma'murchilik tizimlari, "E-Soliq" platformasi, "Soliq mobil ilovasi" kabi innovatsion yechimlar soliqqa oid ma'lumotlarning aniqligini oshirib, soliq bazasini yanada shaffof shaklda belgilash imkonini bermoqda. Shu bilan birga, bu jarayon soliq to'lovchilar madaniyatini oshirishga, soliqqa bo'lgan ishonchni mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Biroq, hozirgi bosqichda soliq madaniyatini rivojlantirish yo'lida ayrim tizimli kamchiliklar ham mavjud. Jumladan, aholining ayrim qatlami orasida soliqqa nisbatan ishonchsizlik, soliqqa tortish jarayonlarining murakkabligi, ma'lumotlarning to'liq raqamlashtirilmaganligi va soliq imtiyozlari bo'yicha ma'lumotlarning notekis tarqatilishi kuzatiladi. Bu esa soliq bazasining aniqligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Shu nuqtai nazardan, tadqiqot natijalariga asoslanib quyidagi takliflar ilgari surmoqchimiz:

huquqiy va institutsional asoslarni takomillashtirish lozim bo'lib, bunda, soliq qonunchiligini soddalashtirish, izchil va barqaror me'yorlarni joriy etish orqali soliq to'lovchilar ishonchini mustahkamlash bilan birga, soliq ma'muriyatining faoliyatida ochiqlik va adolat tamoyillariga qat'iy rioya qilinishi zarur;

soliq madaniyatini oshirishga qaratilgan ta'limiy siyosatni kuchaytirish kerakki, bu soliq to'lovchilarning ongli yondashuvini shakllantiradi;

raqamli texnologiyalarni chuqurlashtirish darkorligi zahirida barcha xo'jalik yurituvchi sub'yektlarni ushbu platformalarga integratsiya qilish zarur;

xalqaro tajribani milliy sharoitga moslashtirish yo'li bilan OECD, Estoniya va Koreya Respublikasi kabi mamlakatlarda soliq bazasini aniqlashda qo'llanilayotgan "third-party reporting", "real-time monitoring" tizimlarini O'zbekiston sharoitida bosqichma-bosqich joriy etish maqsadga muvofiqdir.

Yuqoridagi chora-tadbirlarning izchil amalga oshirilishi natijasida soliq bazasini aniqlash metodologiyasi yanada mukammallashadi, soliq to'lovchilarning madaniy saviyasi oshadi, shuningdek, soliq siyosati va iqtisodiy barqarorlik o'rtasida uzviy muvozanat shakllanadi deb hisoblaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. <https://www.uzdaily.uz/en/president-chairs-a-meeting-to-improve-the->
2. Alm, J., & Torgler, B. (2006). "Culture Differences and Tax Morale in the United States and in Europe." *Journal of Economic Psychology*, 27(2), 224-246.
3. Slemrod, J. (2007). Cheating Ourselves: The Economics of Tax Evasion. *Journal of Economic Perspectives*
4. Allingham, M. G., & Sandmo, A. (1972). "Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis." *Journal of Public Economics*, 1(3-4), 323-338.
5. OECD (2019). Tax Morale: What Drives People and Businesses to Pay Tax
6. OECD (2022). Tax Morale II: Building Trust between Tax Administrations and Large Businesses.

UO'K 338:004(075.8)

MINTAQADA RAQAMLI IQTISODIYOTNI RIVOJLANISH MODELLARI TASNIFI

I.I. Yusubov, mustaqil izlanuvchi, PhD, dots., Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada mintaqada raqamli iqtisodiyotni rivojlanishining zarurligi, mavjud imkoniyatlari, turli shakldagi modellari va ularning o'ziga xos xususiyatlari xamda tasnifi yoritilgan. Shuningdek, mintaqada raqamli iqtisodiyotni rivojlanishiga qaratilgan modellardan samarali foydalanishga qaratilgan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar. Mintaqa, iqtisodiyot, raqamli iqtisodiyot, model, tasnif, texnologiya.

Аннотация. В данной статье рассматривается необходимость развития цифровой экономики в регионе, ее современные возможности, различные модели и их особенности, а также ее классификация. Также разрабатываются предложения и рекомендации по эффективному использованию моделей, направленных на развитие цифровой экономики в регионе.

Ключевые слова. Регион, экономика, цифровая экономика, модель, классификация, технология.

Abstract. This article discusses the need for the development of the digital economy in the region, its current opportunities, various models and their specific features, as well as its classification. Also, proposals and recommendations are developed for the effective use of models aimed at developing the digital economy in the region.

Key words. Region, economy, digital economy, model, classification, technology.

Mintaqada raqamli iqtisodiyotni rivojlanish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki, raqamli iqtisodiyotni shakllantirish mamlakatning eng muhim strategik vazifasi bo'lib qaraladi. Bu esa iqtisodiy o'sishni jadallashtirish, mamlakat milliy xavfsizligi va mustaqilligini, mahalliy kompaniyalarning raqobatbardoshligini, yangi vakolatlar va kasblarning paydo bo'lishini, jarayonlarni tezlashtirishni va aholi farovonligini oshirishni ta'minlaydi [1]. Bu borada turli tadqiqotlar olib borilgan. Bu boradagi tadqiqotlar mintaqaviy iqtisodiy rivojlanishning ushbu sohada yuqori texnologiyali tarmoqlar mavjudligi bilan o'zaro bog'liqligi o'rganilgan. Ushbu tadqiqotda innovatsion klasterlar aholisining raqamli ko'nikmalarini ma'lumotlarni tuzish va analitik tadqiqotlar usulidan foydalangan holda boshqa mintaqalar aholisi bilan taqqoslangan [2].

Mintaqada raqamli iqtisodiyotni rivojlanish ushbu iqtisodiyotni qamrovi bilan belgilanadi. Mamlakatning raqamli iqtisodiyoti ko'lami kengayishda davom etmoqda. Katta ma'lumotlar texnologiyasi, axborot texnologiyalari va bulutli hisoblash kabi innovatsion internet raqamli iqtisodiyotning qamrovi va xizmat ko'rsatish doirasini yanada kengaytirib, iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishning asosiy dvigateliga aylandi va yuqori sifatli iqtisodiy rivojlanishni ta'minlaydi [3].

Texnologiyalarning jadal rivojlanishi, bozorlar kon'yunkturasining o'zgarishi, uchinchi darajali sektorning rivojlanishi va raqamlashtirishning yuqori darajasi sharoitida iste'molchilar xatti-harakatlarining o'zgarishi iqtisodiyotning ayrim sohalari ahamiyatsiz bo'lib qolishiga yoki bir qator muhim o'zgarishlarga olib keldi [4]. Shu bois, raqamli iqtisodiyotning taraqqiyoti texnologik inqiloblar doirasida amalga oshirildi. Ya'ni, sanoat - 4.0 texnologik inqilobi yutuqlarini amalga oshirish raqamli iqtisodiyotni real vaqt rejimida davlat, biznes, jamiyat va har bir shaxs manfaatlarini o'rtasida kelishilgan manfaatlar iqtisodiyoti sifatida shakllantirish imkonini beradi [5]. Ushbu imkoniyatlar aholi emas, ya'ni har bir shaxsning hayot sifatini ta'minlashga qaratiladi. Bu borada iqtisodiy o'sishni ta'minlash asosiy yo'nalish bo'lib xizmat qiladi. Shu bois, iqtisodiy sharoitda iqtisodiy o'sishni ta'minlash uchun davlat tomonidan tartibga solish xususiyatlarini, tadbirkorlik va rivojlanish institutlarining faoliyatini, shuningdek, hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy holatini hisobga oladigan innovatsion rivojlanishning zamonaviy modellarini ishlab chiqish zarur [6].

Zamonaviy sharoitda raqamli iqtisodiyot rivojlanish tendentsiyasiga aylandi va rivojlanayotgan tarmoqlarning konfiguratsiyasini belgilaydi. Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi uchinchi bosqichda tezlashadi va raqamli tovarlar va xizmatlarni ishlab chiqarish bilan bog'liq bo'lgan iqtisodiy faoliyatning roli ortib borishi bilan bog'liq. Bu esa raqamli texnologiyalar iqtisodiyotda tegishli tarkibiy o'zgarishlarni keltirib chiqaradi. Ya'ni, raqamli iqtisodiyotning ishlashi raqamli transformatsiya uning doimiy o'sish parametrlarini bevosita belgilashini tan olishni aks ettiradi [7]. Bu doimiy innovatsion jarayon uchun asosiy omillarni yaratadi. Ushbu iqtisodiyotni rivojlantirishning asosi raqamli platformalar va texnologiyalarni kengaytirish, sun'iy intellekt, mavjud ishlab chiqarish quvvatlarini texnologik rekonstruksiya qilish bilan yangi sanoat tarmoqlarini shakllantirishga qaratiladi.

Raqamli texnologiyalardan foydalanish uni yaratishni tezlashtiradi. Bunday jamiyatda qanoatlangan ehtiyoj yangisini keltirib chiqaradi va bu jarayon barcha resurslar tugaguniga qadar cheksiz davom etishi mumkin bo'lib, maqsadga erishilmagan [8]. Ushbu iqtisodiyotning taraqqiyoti davlat siyosati bilan belgilanadi. Shu bois, raqamli iqtisodiyot ishlashi uchun siyosat ko'pgina mamlakatlarning birgalikdagi harakatlariga bog'liq bo'ladi [9]. Bu mavjud siyosat, qonunlar va me'yoriy hujjatlarni moslashtirish, ko'plab sohalarda yangilarini qabul qilishni talab qiladigan vazifa sifatida qaraladi. Ko'pgina mamlakatlar uchun raqamli iqtisodiyot va uning uzoq muddatli oqibatlari mavxum bo'lib qoladi.

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi unga oid modellarga asoslanadi. Bu borada raqamli iqtisodiyot modeli raqamli texnologiyalarga, bulutli hisoblash, katta ma'lumotlar, biznes tahlillari va boshqalar kabi zamonaviy yangiliklarni o'z ichiga olgan platformalarga asoslanadi. Ishlab chiqarish manbalari va omillari birinchi o'ringa chiqadi. Ular qatoriga axborot, nomoddiy to'planish shakllari, raqamli platformalar, texnologiyalar va boshqalar kiradi. Bu borada bozor iqtisodiyotining qo'llab-quvvatlovchi tuzilmalari o'zgartiriladi.

Shuningdek, turli mamlakatlarda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishning quyidagi modeli alohida guruhlariga ajratiladi [10]:

- raqamli iqtisodiyotni shakllantirish yetakchilarini o'z ichiga olgan model. Birinchi model rivojlangan mamlakatlarni o'z ichiga oladi. Mamlakatlar o'rtasidagi o'xshashlik bir qator sabablarga bog'liq bo'ladi. Ya'ni, xizmat ko'rsatish sohasi va yuqori texnologiyali ishlab chiqarish foydasiga ishlab chiqarish va bandlik tuzilmasi o'zgarishi, mahsuldorlik o'sishi asosida ishlab chiqarishni jadallashtirish, ushbu iqtisodiyotlarning tashqi sharoitlardan mustaqilligi, ularning progressiv va o'zini o'zi ta'minlash xususiyatini ko'rsatadigan investitsiyalar va jamg'armalarning sof ichki manbai hamda ushbu ikki mintaqaning o'zaro bog'liqligini dunyoning qolgan qismidan progressiv yopilishini aks ettiradi.

- taraqqiyotga erishish modeli. Ikkinchi model yangi sanoat mamlakatlari tomonidan shakllantiriladi. So'nggi paytlarda mamlakatlarning raqamli iqtisodiyotini rivojlantirishda jadal rivojlanmoqda. Aynan ushbu mamlakatlar ikkinchi guruhda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishda yetakchi bo'lib hisoblanadi. Biroq, turmush darajasi va ijtimoiy kapitalning rivojlanish darajasi bo'yicha ayrim mamlakatlar ortda qolmoqda.

- axborotni rivojlantirish autsayderlarini o'z ichiga olgan modeldir. Axborot iqtisodiyotini rivojlantirish uchun autsayderlarni o'z ichiga olgan uchinchi model past ma'lumot darajasi va aholining turmush darajasi pastligi, raqamli infratuzilmaning yetishmasligi yoki ahamiyatsiz rivojlanishi bilan tavsiflanadi. Bundan tashqari, ushbu model kompaniya va davlat darajasida iqtisodiy jarayonlarni boshqarishning nochorligi bilan ajralib turadi.

Raqamli iqtisodiyot modeli biznes modeli shaklida namoyon bo'ladi. Chunki, biznes model tashkilot qiymatni yaratishini, mijozlarga taqdim etishini va iqtisodiy, ijtimoiy va qiymatning boshqa qiymatni xarid qilishni mantiqan tavsiflaydi. Biznes-model ishlab chiqish jarayoni biznes strategiyasining bir qismi bo'lib hisoblanadi [11]. Biznes modellari firmalarni tahlil qilish uchun istiqbol yoki vosita, shuningdek, o'zi ishlab chiqilishi va yangilanishi mumkin. Biznes modellari: raqamlashtirish qiymat yaratish va egallashning mutlaqo yangi shakllarini ishlab chiqish imkonini beradi. Bunga qiymat yetkazib berish modelining to'liq qayta konfiguratsiyasi va yangi qiymat takliflari kiradi [12]. Yangi tashabbus uchun biznes modelini tanlash yoki raqamli iqtisodiyotda allaqachon mavjud bo'lgan an'anaviy biznes modelini o'zgartirish va qayta shakllantirish uchun potentsial muvaffaqiyat va potentsial xavfni o'z ichiga olgan asosiy qarorni aks ettiradi.

Biznes modellari kontseptsiyasi biznesni tavsiflash uchun tilni ishlab chiqish uchun mo'ljallangan bo'ladi. Ushbu faoliyatning asosiy nuqtalari aniq va keraksiz tafsilotlar va ma'lum bir amalga oshirish uchun xos bo'lgan va endi zarur umumiylik darajasiga ega bo'lmagan tafsilotlarsiz amalga oshiriladi. Biznesni modellashtirish vositasi bo'lish uchun yetarlicha batafsil, lekin shablonni muayyan biznes g'oyasiga moslashtirish qiyin bo'lgan darajada moslashtirilmagan bo'ladi. Ya'ni, biznes modeli kompaniya faoliyatining tavsifi: tashkiliy, operatsion, moliyaviy, kompaniya bozorga mahsulot yoki xizmat ko'rsatishi va ishlash mexanizmlarini o'zgartirish va bozorga o'z faoliyati natijalarini taklifini o'zgartirish orqali qanday rivojlanishni rejalashtiradi [13].

Darhaqiqat, mintaqada raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish modellari tasnifini bir necha mezonlar asosida amalga oshiriladi. Bu borada asosiy tasniflash usullari va ularning tavsiflari quyidagi yo'nalishlarga asoslanadi (1-jadval):

1-jadval

Mintaqada raqamli iqtisodiyotni rivojlanish modellarning tasnifi

№	Yirik guruhlari	Modellar guruhlari	Modellar asosiy xususiyatlari
1	Davlat roli bo'yicha	Davlat boshqaruvidagi model	Bu modelda davlat raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishda yetakchi rol o'ynaydi. Davlat strategiyalarni ishlab chiqadi, infratuzilmani yaratadi, investitsiyalarni jalb qiladi va raqamli transformatsiyani qo'llab-quvvatlaydi
		Xususi sektor boshqaruvidagi model	Bu modelda xususi sektor raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishda asosiy harakatlantiruvchi kuch hisoblanadi. Davlat esa qulay shart-sharoitlar yaratadi, raqobatni ta'minlaydi va tartibga solishni amalga oshiradi
		Arzonlashgan model	Davlat va xususi sektor o'rtasida hamkorlikni nazarda tutadi. Davlat strategik yo'nalishlarni belgilaydi va infratuzilmani yaratadi. Xususi sektor innovatsiyalarni rivojlantiradi va xizmatlarni taqdim etadi
2	Rivojlanish darajasi bo'yicha	Boshlang'ich model	Raqamli infratuzilma va raqamli savodxonlik darajasi past bo'lgan mintaqalar uchun xos. Asosiy e'tibor raqamli infratuzilmani yaratishga, aholini raqamli savodxonlikka o'rgatishga va davlat xizmatlarini raqamlashtirishga qaratiladi
		Rivojlanayotgan model	Raqamli infratuzilma rivojlanib borayotgan va raqamli savodxonlik darajasi o'sib borayotgan mintaqalar uchun xos bo'ladi. Asosiy e'tibor elektron tijoratni rivojlantirish, startap ekotizimini yaratish va IT sohasini qo'llab-quvvatlashga qaratiladi
		Yetuk model	Raqamli infratuzilma yuqori darajada rivojlangan va raqamli savodxonlik darajasi yuqori bo'lgan mintaqalar uchun xos bo'ladi. Asosiy e'tibor sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar va blokcheyn texnologiyalari kabi ilg'or texnologiyalarni joriy etishga, raqamli innovatsiyalarni rivojlantirish va raqamli iqtisodiyotning global raqobatbardoshligini oshirishga qaratiladi

3	Tarmoq yo'nalishi bo'yicha	Umumiy model	Raqamli iqtisodiyotni barcha tarmoqlarda rivojlantirishga qaratiladi
		Ixtisoslashgan model	Raqamli iqtisodiyotni ayrim tarmoqlarda, masalan, IT, elektron tijorat, moliya yoki ta'limda rivojlantirishga qaratiladi
4	Geografik xususiyatlari bo'yicha	Shahar modeli	Yirik shaharlar va aglomeratsiyalarda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga qaratiladi
		Qishloq modeli	Qishloq hududlarida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga qaratiladi
		Chegara model	Chegara hududlarida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga qaratiladi

Manba: Muallif ishlanmasi

Yuqoridagi tasniflash usullari mintaqadagi raqamli iqtisodiyotning rivojlanish modelini aniqlash va uning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda maqsadli siyosatni ishlab chiqish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Shuningdek, mintaqada raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish modellari xilma-xil bo'lib, ularning har biri muayyan maqsadlarga, shart-sharoitlarga va resurslarga moslashtirilgan bo'lishi mumkin. Raqamli xizmatlar va ilovalar uchun asos yaratadi hamda iqtisodiy faollikni rag'batlantiradi. Ammo, qimmatga tushishi mumkin, qishloq joylarida amalga oshirish qiyin bo'lishi mumkin. Bu borada eng keng tarqalgan va muhim modellar quyidagi yo'nalishlarga asoslanadi:

1) Infratuzilmaga yo'naltirilgan model: Raqamli iqtisodiyotning asosi bo'lgan zaruriy infratuzilmani yaratish va rivojlantirishga asoslanadi. Uning unsurlari quyidagi yo'nalishlarga asoslanadi:

- yuqori tezlikdagi internet tarmog'ini kengaytirish (keng polosali aloqa).
- mobil aloqa infratuzilmasini (5G va undan yuqori) yaratish.
- ma'lumotlarni qayta ishlash markazlari (Data center) va bulutli xizmatlarni rivojlantirish.
- kiberxavfsizlik infratuzilmasini kuchaytirish.

2) Ko'nikmalar (ko'riklar) yo'naltirilgan model: Raqamli iqtisodiyotda ishlash va muvaffaqiyat qozonish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarga ega aholini shakllantirishga qaratiladi. Ishchi kuchi raqobatbardoshligini oshiradi va yangi ish o'rinlarini yaratadi. Ammo, vaqt talab qiladi va ta'lim tizimining moslashuvchanligini talab qiladi. Uning unsurlari quyidagi yo'nalishlarga asoslanadi:

- raqamli savodxonlikni oshirish dasturlari.
- IT-mutaxassislar va dasturchilarni tayyorlash.
- raqamli marketing, elektron tijorat, ma'lumotlarni tahlil qilish kabi sohalarda mutaxassislar tayyorlash.
- doimiy ta'lim va malaka oshirish dasturlari.

3) Startap ekotizimi modeli: Raqamli sohada innovatsion kompaniyalar va startaplar uchun qulay muhit yaratishga qaratiladi. Innovatsiyalarni rag'batlantiradi, yangi ish o'rinlarini yaratadi, iqtisodiy o'sishni tezlashtiradi. Ammo, yuqori darajada raqobatbardosh va muvaffaqiyatsizlik xavfi yuqori bo'ladi. Uning unsurlari quyidagi yo'nalishlarga asoslanadi:

- venture kapitali va boshqa investitsiya manbalariga kirishni osonlashtirish.
- akseleratorlar, inkubatorlar va kovorking markazlarini tashkil etish.
- qonunchilik va tartibga solish muhitini soddalashtirish.
- mentorship (ustozlik) va networking (tarmoqlanish) imkoniyatlarini yaratish.

4) Raqamli transformatsiya modeli: An'anaviy sohalarni raqamlashtirish va ularning samaradorligini oshirishga asoslanadi. Samaradorlikni oshiradi, xarajatlarni kamaytiradi, yangi xizmatlar va mahsulotlarni yaratadi. Ammo, ish o'rinlarining qisqarishiga olib kelishi va texnologiyalarni joriy etish murakkab bo'lishi mumkin. Uning unsurlari quyidagi yo'nalishlarga asoslanadi:

- korxonalarni raqamli texnologiyalarni joriy etishga rag'batlantirish.
- elektron tijorat, elektron hukumat va elektron sog'liqni saqlash kabi sohalarni rivojlantirish.
- katta ma'lumotlar (Big Data) va sun'iy intellekt (AI) kabi texnologiyalarni joriy etish.
- avtomatlashtirish va robotlashtirishni kengaytirish.

5) Hamkorlik modeli: Davlat, xususiy sektor, ilmiy muassasalar va fuqarolik jamiyati o'rtasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish bo'yicha hamkorlikni kuchaytirishga asoslanadi. Resurslarni birlashtirish, bilim almashish va umumiy maqsadlarga erishishga asoslanadi. Ammo, hamkorlikni muvofiqlashtirish qiyin bo'lishi mumkin va manfaatlar to'qnashuvi ehtimoli mavjud bo'ladi. Uning unsurlari quyidagi yo'nalishlarga asoslanadi:

- davlat-xususiy sheriklik loyihalari.
- universitetlar va kompaniyalar o'rtasida tadqiqot va ishlanmalar bo'yicha hamkorlik.
- raqamli siyosatni ishlab chiqishda fuqarolik jamiyati vakillarining ishtiroki.
- xalqaro hamkorlik va tajriba almashish.

Mazkur modellar muvaffaqiyatli model mintaqa shart-sharoitlari, maqsadlari va resurslariga moslashtirilgan bo'lishi kerak. Ko'pincha, yuqoridagi modellarning kombinatsiyasi eng samarali yo'nalish bo'ladi. Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish murakkab va doimiy o'zgaruvchan jarayon. Muvaffaqiyatga erishish uchun moslashuvchan bo'lish, yangi texnologiyalarni kuzatib borish va doimiy ravishda takomillashtirish kerak. Yaratilgan raqamli iqtisodiy modellarning qiyosiy tahlili uning barcha milliy raqamli iqtisodiy modellar uchun umumiy bo'lgan umumiy xususiyatlarini ajratib ko'rsatish imkonini beradi [14]:

- axborot va bilimlardan foydalanishga asoslangan yangi beshinchi texnologik tartibni shakllantirish;

- global raqamli axborot muhitini yaratish;-masofaviy bandlikni tarkibiy qayta qurish;
- hayot sifati axborot resurslarini iste'mol qilish darajasiga bevosita bog'liq;
- axborot xavfsizligi masalalari bilan bog'liq.

Shuningdek, yangi modellar va yechimlar uchun namuna sifatida ishlatilishi mumkin bo'lgan quyidagi vositalarni ko'rib chiqishga arziydi:

- muntazam va takrorlanadigan vazifalarni avtomatlashtirish uchun dasturiy robotlardan foydalanish. Ushbu parametr, masalan, xavflarni kamaytirish va inson omilidan xalos bo'lish orqali biznes modelini optimallashtirish uchun ishlab chiqarishga birlashtirilishi mumkin.

- turli biznes jarayonlariga qo'shilishi mumkin bo'lgan sun'iy intellekt doirasidagi vositalar. Ushbu yondashuvdan foydalanish ma'lumotlarni tahlil qilish uchun modelni o'rganish hamda tabiiy tilni qayta ishlashgacha farq qiladi.

- IT infratuzilmasi va mijozlar tizimlarini autsorsing orqali boshqarish. Bunga monitoring, texnik xizmat ko'rsatish va qo'llab-quvvatlash kiradi.

- blokcheyn dasturlarini ishlab chiqish va joylashtirish uchun infratuzilma va vositalar. Ushbu jarayon markazlashtirilmagan dasturlarni yaratishga imkon beradi.

- buyumlar interneti (Internet of Things va IoT). Bir-biri bilan va markaziy platforma bilan o'zaro aloqada bo'lgan internetga ulangan qurilmalar ekotizimlarini yaratish. IT yechimlari ushbu qurilmalardan keladigan ma'lumotlarni to'plash, tahlil qilish va qayta ishlashni ta'minlaydi. Ushbu vosita tabiatda saqlanadigan logistika uchun eng mos keladi: tovarlarni tushirish va saqlash joylari, portlar, markazlar va boshqalardan iborat bo'ladi.

- egizaklar yo'nalishlarni yaratish. Ushbu yondashuv taxminlarni sinash uchun ma'lum bir jarayonning raqamli namunasini ishlab chiqishga imkon beradi.

Shunday qilib, raqamlashtirish odatiy yondashuvlar va modellardagi o'zgarishlar doirasida biznes o'zgarishiga ta'sir ko'rsatgan qator o'zgarishlarga olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Тусков А.А., Спиридонова А.А. Формирование и развитие цифровой экономики на региональном уровне. // Изв. Саратов. ун-та. Нов. сер. Сер.: Экономика. Управление. Право. 2023. Т. 23, вып. 4. - с. 421.
2. Demin S., Mikhaylova A., Pyankova S. Digitalization and its impact on regional economy transformation mechanisms. // International Journal of System Assurance Engineering and Management, 14, 377-390 (2023). <https://doi.org/10.1007/s13198-022-01806>
3. Ahmadjonova F.O. Raqamli iqtisodiyotning rivojlantirish tamoyillari. // "Science and Education" Scientific Journal, Impact Factor 3,848 (SJIF), February 2023, Volume 4, Issue 2. - 1530 b.
4. <https://articles.moluch.ru/archive/521/115134>
5. Бондаренко В.М. Возможные модели развития цифровой экономики: видение из будущего. // Журнал «Теоретическая экономика», №5, 2019. - с. 39.

6. Милицкая А., Кузьминых Н. Модель управления инновационным развитием региона в условиях цифровой трансформации. // Экономика и управление: научно-практический журнал, №6 (162), 2021. - с. 60.
7. Hasanov E.A, Zubarev A.E. National models of the digital economy and development mechanisms. // AMURCON 2020 International Scientific Conference, European Proceedings of Social and Behavioural Sciences EpSBS, DOI: 10.15405/epsbs.2021.06.03.51
8. Valentina Bondarenko, Aleshkovski I. Social and Economic Development Models in the Digital Transformation Era. // Journal of Economic Science Research, Volume 02, Issue 01, January 2019. - p. 36.
9. Kurpayanidi K.I., Piyosov A.A. Raqamli iqtisodiyotning bugungi holati: muammo va yechimlar. // "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy-elektron jurnali, №1, yanvar-fevral, 2021 yil. - 314 b.
10. <https://news.muz.uz/news/86464/modeli-formirovaniya-i-razvitiya-cifrovoj-ekonomiki-razvityh-stran>
11. Porsayev G'.M., Safarov B.Sh., Usmanova D.Q. Raqamli iqtisodiyot asoslari. Darslik. - T.: «Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi», 2020. - 137-138 b.
12. Karl Täuscher. Business Models in the Digital Economy: An Empirical Study of Digital Marketplaces. // Fraunhofer MOEZ, Fraunhofer Center for International Management and Knowledge Economy, Städtisches Kaufhaus Leipzig, Neumarkt 9-19, 04109, Leipzig. - p. 9.
13. Рындина С. В. Бизнес-модели цифровой экономики: учеб.-метод. пособие. - Пенза: Изд-во ПГУ, 2020. - с. 7.
14. Murotjonova M.D. Models of digital economy. // International Journal of Advance Scientific Research (ISSN -2750-1396), Volume03, Issue05. - p. 68.

УЎК 332.02

ЎЗБЕКИСТОНДА КАМБАГАЛЛИКНИ ҚИСҚАРТИРИШ СОҲАСИДА БОШҚАРУВНИ НОМАРКАЗЛАШТИРИШНИНГ ЎРНИ ВА ИСТИҚБОЛЛАРИ

**Ф. Абдуллаев, директор, и.ф.д., доц., Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат сиёсати ва бошқаруви академияси Урганч ҳудудий филиали, Урганч**

Аннотация. Ушбу мақолада Ўзбекистонда камбағалликни камайитиришда номарказлаштиришнинг аҳамияти ва истиқболлари тадқиқ этилади. Бунда асосий эътибор нодавлат нотижорат ташиқлотларининг камбағалликни камайитириш борасидаги саъй-ҳаракатларидаги ролига қаратилади. Номарказлаштириш кўплаб мамлакатларда камбағалликни қисқартириш бўйича муҳим стратегия сифатида эътироф этилган. Мақолада Ўзбекистондаги камбағалликнинг ҳозирги ҳолати таҳлил этилади ва номарказлаштиришнинг потенциал афзалликлари ва нодавлат нотижорат ташиқлотларининг камбағалликни қисқартиришдаги роли хорижий тажрибалар асосида ўрганилади.

Калит сўзлар: номарказлаштириш, камбағалликни қисқартириш, Нодавлат нотижорат ташиқлотлар(ННТ), маҳалла, стратегия, жамият иштироки, иқтисодий ривожланиш.

Аннотация. В данной статье исследуются важность и перспективы децентрализации в сокращении бедности в Узбекистане, уделяя особое внимание роли НПО в усилиях по сокращению бедности. Децентрализация признана важной стратегией сокращения бедности во многих странах. В статье рассматривается текущая ситуация с бедностью в Узбекистане и обсуждаются потенциальные преимущества децентрализации и роль НПО в сокращении бедности на основе зарубежного опыта.

Ключевые слова: децентрализация, сокращение бедности, неправительственные некоммерческие организации (НПО), махалля, стратегия, участие сообщества, экономическое развитие.

Abstract. This article examines the importance and prospects of decentralization in poverty reduction in Uzbekistan, focusing on the role of NGOs in poverty reduction efforts. Decentralization is recognized as an important strategy for poverty reduction in many countries. The article examines the current situation of poverty in Uzbekistan and discusses the potential benefits of decentralization and the role of NGOs in poverty reduction based on foreign experiences.

Key words: decentralization, poverty reduction, non-governmental non-profit organizations (NGOs), mahalla, strategy, community participation, economic development.

Қашшоқлик ва камбағаллик инсоният тарихи давомида доимий муаммо бўлиб келган. Камбағалликни тавсифлаш ва баҳолаш учун қадимги цивилизациялардан тортиб то замонавий жамиятларгача турли атама ва тушунчалар қўлланилган.

XX асрда "мутлақ қашшоқлик" ва "нисбий қашшоқлик" каби атамалар машҳур бўлиб, қашшоқликни ўлчаш ва аниқлашда турли ёндашувларни акс эттирган. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти каби халқаро ташкилотлар қашшоқликка барҳам беришга глобал ривожланиш мақсади сифатида устувор аҳамият бера бошладилар.

Маълумки тўғридан-тўғри қашшоқлик ва камбағаллик тушунчалари фарқланишининг умумий қабул қилинган ва келишилган таърифи дунё мамлакатларида стандарт тушунча сифатида ишлаб чиқилмаган. Ҳар бир давлат уларни ўзининг мезонлари асосида белгилайди.

Камбағалликни қисқартириш ва аҳолининг турмуш даражасини ошириш бўйича Ўзбекистонда кўпқиррали ислохотлар амалга оширилмоқда. Бу жараёнда номарказлаштириш сиёсатлари муҳим ўрин тутиб, маҳаллий даражада қарор қабул қилиш самарадорлигини оширишга қаратилган. Давлат раҳбарининг 2023 йил 21 декабрдаги ПФ-209-сонли фармонида маҳалла институтини кучайтириш, уни аҳоли муаммоларини ҳал қилишда "биринчи бўғин" сифатида намоён этиш зарурлиги таъкидланган. Ушбу сиёсат камбағалликка қарши курашда маҳаллий ҳокимиятларнинг ролини кучайтиришга хизмат қилади [1].

Шунингдек, давлат раҳбарининг мазкур фармони маҳалла институтининг фаолиятини тубдан ислох қилиш ва унинг аҳоли муаммоларини ҳал қилишдаги таъсирчанлигини оширишни мақсад қилади. Маҳалла, ҳудудлардаги ижтимоий муаммоларни аниқлаш ва ҳал қилишда етакчи бўғин сифатида, камбағалликни камайитиришга қаратилган давлат дастурларини амалга оширишда фаол иштирок этмоқда [1][3].

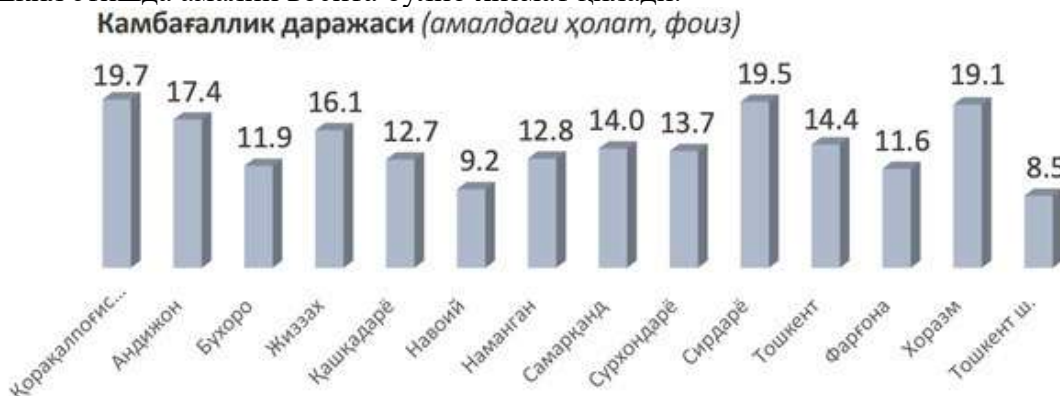
Шу ўринда, номарказлаштириш сиёсатлари маҳаллий даражада иқтисодий ривожланишга туртки бўлиб, давлатнинг марказлашган бошқарувига қарамликни камайтиради. Президент фармонида маҳалла вакиллари ижтимоий, иқтисодий ва экологик муаммоларни ҳал қилишда молиявий ресурслар билан таъминлашга алоҳида эътибор қаратилган. Бу эса камбағалликка қарши курашда ижобий натижалар беради [1][3].

Камбағаллик масаласи мамлакатимизда илк бор Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномасида кўтарилган эди. Мурожаатномада камбағалликни қисқартиришнинг аҳамияти ва бу борада маҳаллий органларнинг масъулияти алоҳида таъкидланган. Унда, маҳаллий бошқарув тизимини янада самарали қилиш учун молиявий ва маъмурий мустақилликни ошириш зарурлиги қайд этилган эди [2].

Ўзбекистоннинг барқарор ривожланиш стратегиясида камбағалликни қисқартириш ва номарказлаштириш сиёсатлари ўзаро чамбарчас боғланган. Давлатнинг 2026 йилгача мўлжалланган "Янги Ўзбекистон" тараққиёт стратегиясида аҳоли даромадларини ошириш ва ижтимоий тенгликни таъминлаш бўйича аниқ чора-тадбирлар белгиланган. Маҳалла институтининг кучайтирилиши, маҳаллий ҳокимиятларнинг молиявий ва маъмурий мустақиллиги каби ислохотлар камбағалликни қисқартириш учун муҳим асос ҳисобланади

Мамлакатимизда камбағаллик даражасини аниқлаш мақсадида бир киши учун зарур бўлган озиқ-овқат маҳсулотларидан иборат бўлган минимал истеъмол харажатлари қиймати тушунчаси киритилди. Ушбу усулнинг ўзига хослиги аҳолининг ҳақиқий истеъмол хатти-ҳаракатларининг таркиби ва табиатидан келиб чиқади. Маълумот учун, FAO (Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги ташкилоти) Ўзбекистон Республикасида бир киши учун кунига ўртача 2100-2300 калория озиқ-овқат истеъмол қилишни тавсия қилган [4]. Бу усул умумий ёки стандарт ёндашувлардан фарқли ўлароқ, кам таъминланган аҳолининг реал истеъмол хусусиятларини акс эттиради. Яъни, зарур миқдордаги озиқ-овқат маҳсулотлари калория ҳажми ҳамда кам таъминланган аҳоли учун ноозиқ-овқат маҳсулотлари ва хизматлар учун минимал харажатлар миқдори белгиланади. Айтиш жоизки, бу усул ва ёндашув жаҳон амалиётида кенг қўлланиладиган мезонлардан биридир. Ҳозирда халқаро экспертлар бунинг мақбул ва тўғри ёндашув сифатида таклиф

қилмоқдалар. Бу усул ва мезон камбағалликни камайтириш борасидаги ишларни аниқ ва мақсадли ташкил этишда амалий восита бўлиб хизмат қилади.

1-расм. Ўзбекистон Республикаси ҳудудларида камбағаллик даражаси.

Ҳудудларда камбағаллик даражаси. 2023 йилнинг дастлабки 6 ойи мобайнида Қорақалпоғистон Республикаси камбағаллик даражаси энг юқори бўлган ҳудуд (19,7%) бўлди. Кейинги ўринларда Сирдарё (19,5 фоиз) ва Хоразм (19,1 фоиз) вилоятлари жойлашган. Энг паст кўрсаткич Тошкент шаҳрида (8,5 фоиз) ва Навоий вилоятида (9,2 фоиз) қайд этилди. Мамлакатда 1 миллион 307,8 мингта кам таъминланган оилалар истиқомат қилиб, камбағаллик даражаси 14,1 фоизни (2022 йилда бу кўрсаткич 17 фоизни) ташкил этган [5].

2023 йил январ ойидан бошлаб Ўзбекистонда туманларни бизнесни юритиш қулайлиги бўйича тоифаларга бўлиш амалиёти жорий қилинди: улардаги корхоналар учун табақалаштирилган солиққа тортиш тартиби қўлланилади ва субсидиялар ажратилади. 208 та шаҳар ва туманлар кичик бизнесни ташкил этиш шартлари ва ихтисослашувига кўра 5 тоифага бўлинган. Айрим соҳаларда бизнесни ривожлантириш қийинроқ деб ҳисобланади, бу эса ушбу соҳаларда фаолият юритаётган тадбиркорлар учун қийинчиликлар туғдириши мумкин. Ушбу таснифга кўра, 20 та туман (9,6%) 5-тоифага киради ва шароити оғир ҳудудлар ҳисобланади. Бўзатов, Кегейли, Қанлиқўл, Мўйноқ, Тахтакўпир, Шуманай, Бўстон, Улуғнор, Арнасой, Деҳқонобод, Тамди, Мингбулоқ, Қушработ, Сардоба, Бандихон, Қизирик, Олтинсой, Сўх, Ёзёвон, Янгиариқ туманлари шулар жумласидандир [5].

Номарказлаштиришнинг минтақавий хусусиятлари. Ўзбекистонда “минимал истеъмол саватчаси” методологиясининг қабул қилиниши камбағалликни қисқартиришга қаратилган минтақавий номарказлаштириш саъй-ҳаракатлари учун, хусусан, Ўзбекистондаги нодавлат нотижорат ташкилотларининг ролини ошириш учун ҳам муҳим таъсир кўрсатади. Минтақавий номарказлаштириш ташаббуслари маҳаллий ҳокимликлар ва фуқаролик жамияти ташкилотлари, жумладан, нодавлат нотижорат ташкилотларига камбағалликни бартараф этиш ва аҳоли пунктларида инклюзив ривожланишни рағбатлантиришда фаолроқ рол ўйнаш имкониятини беради. Ўзбекистон камбағалликликни баҳолаш методологиясини минтақавий номарказлаштириш стратегиялари билан уйғунлаштириб, қашшоқликка, айниқса, хизмат кўрсатиш ривожланмаган чекка ҳудудларда, камбағаллика қарши чоралар самарадорлиги ва долзарблигини оширишга интилади.

Дарҳақиқат, мамлакатимизда ҳокимият ва ресурсларни тақсимлашда номарказлаштириш йўлига ўтиш тенденцияси йилдан-йилга ошиб бормоқда ва шу орқали маҳаллий ҳокимликларнинг ўз минтақаларини ўзига хос эҳтиёжлари ва устуворликларига жавоб бериш имкониятларини оширмоқда. Номарказлаштириш ислохотлари фискал номарказлаштириш, маъмурий ваколатларни ўтказиш ва маҳаллий бошқарув тузилмаларининг ваколатларини кенгайтириш каби чора-тадбирларни ўз ичига олмоқда. Ушбу ислохотлар маҳаллий институтларни мустаҳкамлаш, давлат бошқарувида фуқаролар иштирокини рағбатлантириш ҳамда таълим, соғлиқни сақлаш ва инфратузилма каби соҳаларда хизматлар кўрсатишни яхшилашга қаратилган.

Номарказлаштириш борасидаги амалга оширилаётган кенг қўламли ислохотларга қарамай, Ўзбекистон камбағаллик даражаси, асосий хизматлардан фойдаланиш ва иқтисодий имкониятлар бўйича сезиларли минтақавий тафовутлар билан курашишда давом этмоқда.

Бугунги кунда Ўзбекистонда тўққиз мингдан зиёд нодавлат нотижорат ташкилотлари, мустақил жамоат ташкилотлари ва бирлашмалари мавжуд бўлиб, уларни давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг молиявий манбалари диверсификация қилинди. Ўзбекистонда камбағалликни камайтириш ва инклюзив ривожланишга қўмаклашиш бўйича ҳукуматнинг саъй-ҳаракатларини тўлдиришда улардан самарали фойдаланиш муҳим рол ўйнайди. Ушбу ташкилотлар камбағалликнинг кўп қиррали сабабларини ҳал қилиш учун ўзларининг тармоқлари, билим ва тажрибаларидан фойдаланган ҳолда қуйи даражада иш олиб бормоқда. Нодавлат нотижорат ташкилотлари бир қатор тадбирлар билан шуғулланадилар, жумладан, жамоатчиликни сафарбар қилиш, қишлоқ аҳолиси салоҳиятини ошириш, молиявий саводхонликни оширишга қўмаклашиш ва аҳолининг ижтимоий ночор қатламини қўллаб-қувватлаш сиёсатини тарғиб қилиш шулар жумласидандир. Нодавлат нотижорат ташкилотлари имкониятларини кенгайтириш, ижтимоий ҳамжиҳатликни рағбатлантириш ва “иштирокчи” ёндашувларни қўллаб-қувватлаш орқали Ўзбекистоннинг турли минтақаларида камбағалликни бартараф этиш натижаларига ижобий таъсир кўрсатишга эришилиши кузатилади. Масалан, қишлоқ жойларидаги тадбиркор аёлларга қаратилган микромолиявий ташаббуслар, маҳаллаларда ёшлар учун касб-хунар ўргатиш дастурлари ва чекка қишлоқларда сув ва канализация муаммоларини ҳал қилиш бўйича жамоатчилик лойиҳалари. Ушбу амалий тадқиқотлар минтақавий номутаносибликларни бартараф этиш ва инклюзив ривожланишни рағбатлантириш учун ННТлар томонидан қўлланиладиган турли хил ёндашувларни кўрсатади, келажакда номарказлаштириш стратегиялари ва камбағалликни қисқартириш бўйича тажрибаларни намоиш этади. Бу борада мазкур ишда бир қатор узоқ ҳорижий ва қўшни давлатлар амалиётларини ўрганиш мақсадга мувофиқ.

Хорижий мамлакатлар тажрибалари. Бангладеш Статистика бюроси маълумотларига кўра, Бангладешда камбағаллик даражаси 2010 йилдаги 31,5 фоиздан 2020 йилда 20,5 фоизгача камайди. Бангладешдаги нодавлат нотижорат ташкилотлари Микромолиявий барометрга кўра, миллионлаб одамларни қамраб олган микромолиявий дастурларни амалга оширди [6].

Жаҳон банки маълумотларига кўра, Угандада камбағаллик даражаси 2010 йилдаги 31,1 фоиздан 2021 йилда 21,4 фоизгача камайди. Уганда Миллий ННТ форумига кўра, Угандадаги ННТлар таълим, соғлиқни сақлаш ва иқтисодий имкониятларни кенгайтириш соҳаларида камбағалликни камайтириш ташаббусларини амалга ошириб, миллионлаб одамларга фойда келтирди [7].

Шунингдек, Жаҳон банкининг яна бир манбалари маълумотларига кўра, Бразилияда камбағаллик даражаси 2010 йилдаги 25,7 фоиздан 2020 йилда 21,0 фоизгача пасайган. Бразилия Фуқаролик вазирлиги маълумотларига кўра, Бразилиядаги “Болса Фамилиа” дастури 14 миллиондан ортиқ кам таъминланган оилаларни қамраб олди. Бразилиядаги нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамияти ташкилотлари “Болса Фамилиа” дастурининг муваффақиятида оилалар ва жамоаларга ёрдам кўрсатиш ҳамда камбағалликнинг асосий сабабларини бартараф этиш бўйича давлат сиёсатини яхшилашни тарғиб қилиш орқали муҳим роль ўйнади [8].

Малайзияда Ижтимоий инклюзивлик ва камбағалликни қисқартириш бирлашмаси (SIPRU) Қишлоқларни ўзгартириш дастури (RTP) ва шаҳарларда қашшоқликни қисқартириш дастури (UPRP) каби дастурларни амалга ошириш учун турли манфаатдор томонлар билан ҳамкорлик қилади. Ушбу ташаббуслар жамиятни ривожлантириш, малака ошириш ва молиявий ресурслардан фойдаланиш орқали қашшоқликни бартараф этиш учун илмий тадқиқотлар, бизнес экспертизаси ва фуқаролик жамияти иштирокини бирлаштиради. Бундан ташқари, Малайзия Глобал Инновациялар ва Ижодкорлик Маркази (MaGIC) тадбиркорлик ва инновацияларни қўллаб-қувватлайди, олимлар, тадбиркорлар ва ижтимоий корхоналарни камбағалликдан халос бўлиш учун барқарор ечимларни яратишга жалб қилади [9].

Сингапурда Адолатли ва илғор бандлик амалиёти учун уч томонлама иттифок (ТАФЕР) инклюзив ёллаш амалиётини ва ишчи кучини ривожлантиришни рағбатлантириш мақсадида давлат идоралари, бизнес ва фуқаролик жамияти ташкилотларини бирлаштирган моделдир. Сингапур умрбод таълим ва малака оширишни рағбатлантирадиган “Skills future” каби дастурлар орқали бандлик имкониятларини кенгайтириш ва камбағалликни камайтириш учун илмий тадқиқотлар, корпоратив ҳамкорлик ва ижтимоий соҳадаги ҳамкорликдан фойдаланади. Бундан ташқари, Жамият тараққиёти кенгашлари (CDS) каби ташаббуслар аҳоли, корхоналар ва жамоат гуруҳларини маҳаллий даражада камбағалликка қарши курашга жалб этиб, ижтимоий ривожланишга яхлит ёндашувни намоиш этади [10].

Юқорида таҳлил қилинган давлатлар тажрибасида айтиб бериладиган бир локоматив моделни кўришимиз мумкин яъни бу камбағалликка барҳам беришда давлат, бизнес, илмий-фан ҳамда фуқаролик жамияти соҳаларининг ўзаро интеграциялашуви доирасида далилларга асосланган инновацион ечимлардир. Айнан мазкур моделни Ўзбекистонда қўллаш пировардида бугунги кунда камбағалликка қарши курашиш соҳасидаги янги дастурлар ҳар томонлама таҳлил қилиниб, зарур натижаларга эришиш учун институционал ривожланишга ва давлат бюджети маблағлари доирасида қилинадиган дастурлар риск даражаларини камайтиришда кўп томонлама хизмат қилиши мумкин.

Жаҳон банки маълумотларига кўра, Индонезиядаги камбағаллик даражаси 1999 йилдаги 24% дан 2023 йилга келиб 9.6 % дан камроқгача камайдди. Камбағалликнинг бу сезиларли даражада қисқариши мамлакатнинг инклюзив ўсиш ва ижтимоий ривожланишга интилишидан далolat беради.

Мазкур давлат тажрибаларидан айримларини кўриб чиқамиз.

1. Келуарга Харапан (Оилавий умид) дастури:

2007 йилда бошланган Келуарга Харапан дастури Индонезиянинг камбағалликни камайтириш ва инсон капитали натижаларини яхшилашга қаратилган шартли нақд пул ўтказмалари дастуридир. Заиф оилаларга қаратилган дастур соғлиқни сақлаш ва таълим талабларини бажариш эвазига нақд пул кўринишида ёрдам беради. Инсон тараққиётига инвестицияларни рағбатлантириш орқали дастур бенефициарлар ўртасида соғлиқни сақлаш ва таълим натижаларини яхшилашга ҳисса қўшди ва натижада камбағаллик циклини бузишга эришди. 2022 йил ҳолатига кўра, дастур бутун мамлакат бўйлаб 10 миллиондан ортиқ уй хўжаликларини қамраб олади ва бу уни дунёдаги энг йирик ижтимоий ёрдам дастурларидан бирига айлантиради [11].

2. Рақамли инновацион платформалар:

Индонезия рақамли инновацияларни бошқарув самарадорлигини ошириш, хизматлар кўрсатишни яхшилаш ва инклюзив ривожланишни рағбатлантириш воситаси сифатида қабул қилди. Маъмурий вазифалар ва давлат хизматлари учун онлайн хизматларни тақдим этувчи “e-Desa” (рақамли қишлоқ) каби платформалар бюрократик жараёнларни соддалаштирди ва маҳаллий бошқарувда шаффофликни оширди. Худди шундай, қишлоқ тадбиркорларини истеъмолчилар билан боғлайдиган рақамли бозор “e-Waru” каби ташаббуслар бозорларга киришни осонлаштирди ва чекка ҳудудларда иқтисодий имкониятларни кенгайтирди. Рақамли технологияларнинг кучидан фойдаланиб, Индонезия марказлашмаган бошқарув ва иқтисодий имкониятларни кенгайтиришнинг янги моделларини яратмоқда [12].

3. “Коперник” ННТнинг ривожланиш ташаббуслари технологияси:

Технологияларни тарқатиш ва инновацияларга йўналтирилган “Коперник” ижтимоий корхонаси қишлоқ жамоаларида ижтимоий-иқтисодий муаммоларни ҳал қилиш ва турмуш даражасини яхшилашга қаратилган таъсирли дастурларни амалга оширди. Коперник ўзининг “Сўнгги милли тақсимлаш” модели орқали куёш лампалари, тоза печкалар ва сув филтрлари каби ҳаётни ўзгартирувчи технологияларни кам таъминланган аҳолига тарқатади. Ушбу технологиялар нафақат турмуш даражаси ва саломатлик натижаларини яхшилаш, балки дистрибьютор сифатида хизмат қилаётган маҳаллий тадбиркорлар учун даромад олиш имкониятларини ҳам яратади. Инновацион ечимлар ва бозорга асосланган ёндашувлардан

фойдаланган ҳолда, Коперник дастурлари жамиятларга камбағалликни енгиш ва барқарор ривожланишга эришиш имкониятларини берди[13].

Мамлакатимизда бу йўналишдаги ишлар алоҳида аҳамият касб этиши мамлакат раҳбарининг мустаҳкам сиёсий иродасидан келиб чиққан ҳолда амалга оширилаётган чуқур тизимли ислоҳатлар билан малакаланади.

Хулоса. Республикамизда камбағалликни қисқартириш борасидаги чора-тадбирларнинг амалга оширилиши ўзига хос хусусиятларга эга. Таъкидлаш керакки, бунда “маҳалла”нинг роли бошқа фуқарилик жамияти институтлари каби жуда муҳим ўрин эгаллайди. Маҳалла тизими биламизки республикамизда ўзини ўзи бошқарувчи орган сифатида фуқаролик жамиятининг нодавлат нотижорат ташкилотлардан фарқли равишда ноёб институт ҳисобланади. Мазкур маҳалла тизими билан нодавлат нотижорат ташкилотлари ўзаро интеграциялашуви давлат бошқарувининг номарказлаштириш хусусиятларини кучайтириш билан бир қаторда мамлакатда иқтисодий ривожланиш айниқса камбағалликни қисқартириш йўлида муҳим ташаббус бўлиб хизмат қилади. Бунда, янги инновацион таклифлар ва тизимли ёндашувларни татбиқ этиш талаб қилинади.

Ўзбекистон Республикасида камбағалликни қисқартиришда номарказлаштиришнинг самарадорлигини ошириш ва бунда нодавлат ташкилотларининг иштирокини кучайтириш юзасидан қуйидагилар таклиф этилади:

“Маҳалла ва нодавлат нотижорат ташкилотлари ҳамкорлиги учун рақамли платформа”: маҳаллалар ва нодавлат нотижорат ташкилотлари ўртасида мулоқот, ҳамкорлик ва ресурслар алмашинуви оsonлаштирадиган рақамли платформани ишлаб чиқиш. Ушбу платформа амалга оширилаётган лойиҳалар, молиялаштириш имкониятлари, илғор тажрибалар ва салоҳиятни ошириш ташаббуслари ҳақида маълумот алмашиш учун интеграциялашган марказ бўлиб хизмат қилиши мумкин. Маҳалла еттилиги ва нодавлат нотижорат ташкилотлари вакиллари ушбу платформадан ўз маҳаллаларидаги камбағалликни бартараф этиш бўйича ўзаро боғланиш, фикр алмашиш ва биргаликдаги саъй-ҳаракатларни мувофиқлаштириш учун фойдаланишлари мумкин.

“Маҳалла” инновациялар жамғармаси: камбағалликни қисқартириш бўйича жамоатчилик лойиҳаларини қўллаб-қувватлаш мақсадида “Маҳалла” инновациялар жамғармасини ташкил этиш. Ушбу жамғарма маҳаллалар ва уларнинг ННТ ҳамкорларига маҳаллий муаммолар ва устуворликларни ҳал қилувчи инновацион ташаббуслар учун грантлар ажратиши мумкин. Лойиҳалар даромад келтирувчи фаолият, ижтимоий тадбиркорлик ташаббуслари, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш бўйича саъй-ҳаракатлар ёки ҳаётни яхшилаш учун технологияга асосланган ечимларни ўз ичига олиши мумкин. Жамғармани маҳаллалар, нодавлат нотижорат ташкилотлари ва давлат идоралари вакиллари ҳамкорликда бошқариб, маблағларни тақсимлашда шаффофлик ва ҳисобдорликни таъминлаши мумкин.

“Маҳалла-ННТ маълумотлар таҳлили лабораторияси”: “Маҳалла-ННТ” маълумотлар таҳлили лабораториясини ташкил этиш, камбағалликни камайитириш бўйича саъй-ҳаракатларда далилларга асосланган қарорлар қабул қилиш учун маълумотлар ва технологияларнинг кучидан фойдаланиш. Маҳалла раҳбарлари, ННТ вакиллари ва олимлар мақсадли тадбирларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш ҳақида маълумот берувчи амалий тушунчаларни яратиш учун ҳамкорлик қилишлари мумкин. Маълумотларга асосланган ёндашувларни ўз ишларига интеграциялашган ҳолда, маҳаллалар ва ННТлар ресурсларни тақсимлашни оптимallasштириши, ривожланишни кузатиши ва уларнинг камбағалликни қисқартиришга таъсирини доимий равишда яхшилаши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Маҳалла институтининг жамиятдаги ролини тубдан ошириш ва унинг аҳоли муаммоларини ҳал этишда биринчи бўгин сифатида ишлашини таъминлашга қаратилган чора-тадбирлар тўғрисида” ПФ-209-сон Фармони, 21.12.2023. [Lex.uz](https://lex.uz).
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 2020 йил 24 январь.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 21.12.2023 йилдаги ПФ-209-сонли фармони. [Lex.uz](https://lex.uz).

4. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Европа иқтисодий комиссияси. Камбағалликни ўлчаш. <https://www.unece.org/social-policy/poverty/poverty-measurement.html>
5. Камбағалликни қисқартириш ва бандлик вазирлиги манбалари https://mehnat.uz/uploads/news_content/files/2023/07/26/4EBtF5TtH40.pdf
6. Бангладеш Статистика Бюроси. (2021). Қашшоқлик ва тенглик, микромолиявий барометр. (2019). <https://shorturl.at/lqCR5>
7. Жаҳон банки. (2021). Қашшоқлик ва тенглик маълумотлари. <https://data.worldbank.org/topic/poverty-and-equity> ҳамда Уганда Миллий ННТ форуми. <http://ngoforum.or.ug/about-us/>
8. Бразилия Фуқаролик вазирлиги. Болса Фамилия. <https://www.gov.br/cidadania/pt-br/acoes-e-programas/bolsa-familia> ҳамда Рахал, М. (2019). Болса Фамилия: Бразилия ижтимоий сиёсати. Л. Ф. Лопез-Калва ва Н. Люстиг (Тахрирлар), Лотин Америкасида тенгсизликнинг камайиши: тараққиёт ўн йиллиги (121-144-бетлар). Брукингс институти матбуоти манбаларидан олинди.
9. Choo, S. L., & Halim, T. B. (2022). "Advancing Sustainable Tourism Development and Its Contribution to Poverty Reduction and Development: Perspective from Malaysia."
10. (2022). "Marketing Management: A South Asian Perspective 14th Edition."
11. Ministry of Villages, Development of Disadvantaged Regions, and Transmigration. (2022). Keluarga Harapan Program. Retrieved from <https://www.kemensos.go.id/keluarga-harapan/>
12. Ministry of Communication and Information Technology of the Republic of Indonesia. (2022). e-Desa: Digital Village Program. Retrieved from <https://www.kominfo.go.id/content/all/e-desadesa-digital>
13. Kopernik. (2022). Kopernik - Technology for Development. Retrieved from <https://kopernik.info/>

УЎК: 330.31.338.23

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА КАМБАҒАЛ ОИЛАЛАРГА ЖОРИЙ ЭТИЛГАН БАНДЛИК ВА ТАЪЛИМ ЙЎНАЛИШИДА АЙРИМ ИМТИЁЗ ВА МОЛИЯВИЙ КЎМАКЛАРНИНГ ТАШКИЛИЙ-ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

О.С.Артиқов, мустақил тадқиқотчи

Аннотация. Ушбу мақолада Ўзбекистон Республикасида камбағал оилаларга жорий этилган бандлик ва таълим йўналишидаги айрим имтиёз ва молиявий кўмакларнинг ташкилий-ҳуқуқий асослари қараб чиқилади.

Калит сўзлар: камбағаллик, қашшоқлик, аҳоли турмуш даражаси, истеъмол саватчаси, камбағаллик чуқурлиги, камбағаллик кўлами, сунъий камбағаллик, ижтимоий, иқтисодий камбағаллик, молиявий камбағаллик, “камбағаллик тузоғи”, имтиёз, молиявий кўмак, бандлик, таълим.

Аннотация. В данной статье рассматриваются особенности внедренных преференций и финансовой помощи по направлению занятости и образования бедным семьям в Республики Узбекистан.

Ключевые слова: бедность, нищета, уровень жизни населения, потребительская корзина, глубина бедности, масштаб бедности, искусственная бедность, социальная, экономическая бедность, финансовая бедность, “ловушка бедности”, преференция, финансовой помощь, занятость, образование.

Abstract. This article examines the features of the implemented preferences and financial assistance in the area of employment and education for poor families in the Republic of Uzbekistan.

Key words: poverty, destitution, standard of living, consumer basket, poverty depth, poverty scale, artificial poverty, social poverty, economic poverty, financial poverty, “poverty trap”, preference, financial assistance, employment, education.

Барчамизга маълумки, жаҳонда юз бераётган глобаллашув ва кескин рақобатчилик, ноаниқлик, иқтисодий ўсиш суръатларининг секинлашуви шароитида Ўзбекистон Республикасида иқтисодиётнинг барқарор ва мутаносиб ўсиш суръатлари сақланиб келмоқда. 2024 йилда республикасида иқтисодий ўсиш суръати 5,6–5,8 фоизни ташкил этгани ҳолда 2025–2026 йилларда иқтисодий ўсиш суръатлари мос равишда 6,2 фоиз ва 6,4 фоизгача ошиши кутилмоқда [21].

2024 йилги Давлат бюджетининг умумий харажатлари 312,921 трлн сўмни иашкил қилгани ҳолда ижтимоий соҳа харажатларига 151,5 триллион сўм ёки жами харажатларнинг 48,4 фоизини ташкил қилди.

Албатта ижтимоий-иқтисодий сиёсатимизнинг энг устувор вазифаларидан бири бу камбағалликни қисқартириш бўлб, бугунги кунда республикамызда камбағалликнинг юқори даражаси Самарқанд, Сурхондарё, Сирдарё, Андижон вилоятлари ва Қорақалпоғистон Республикасида кузатилмоқда [22].

2025 йил 27 февралда бўлиб ўтган камбағалликни қисқартириш чора-тадбирларига бағишланган видеоселектор йиғилишида мамлакатимиз Президенти аҳолимизнинг 12-15 фоизи ёки 4-5 млн.нафари камбағаллик шароитида эканлигини таъкидлаб ўтди. Бу дегани уларнинг кунлик тушуми 10-13 минг сўмдан ошмаслигини билдиради.

Ўзбекистонда камбағал оиланинг шахсий компьютерлар билан таъминланганлиги ўртача оиладан 12 мартага, шахсий машина билан -11 мартага, кондиционер билан – 8 мартага, чангюткич билан – 4 мартага, кир ювиш машиналари билан- 4 мартага, музлаткич билан – 2 мартага, телевизор ва уяли алоқа воситалари билан – 1,5 мартага камлиги кузатилмоқда.

Аҳолининг камбағал қатлами мамлакатга хос бўлган тезкор иқтисодий ўсишдан фойда кўриш имкониятидан маҳрум бўлибгина қолмай, жамиятнинг турли соҳаларида иштирок этиш имконияти чекланганлиги туфайли ривожланишга ҳам ҳисса қўша олмайди. Давлат бепул ўрта таълимни таъминлайди, тиббий хизматларнинг асосий пакетини кафолатлайди, «ижтимоий аҳамиятли ва хавфли» шароитлар учун парвариш заиф деб таснифланган гуруҳларга ихтисослашган ёрдам ва кам таъминланган оилаларга имтиёзлар беради. Аммо, бундан-да кўпи амалга оширилиши лозим.

Чунки камбағаллик ҳолатида тушиб қолишдан кўра, ундан чикиб кетиш кўп қарра кийинроқ. Ўзи кишлоқ шароитида яшовчи камбағал одам касал бўлиб қолган шароитда докторга учрашиш учун шаҳарга қатнашига тўғри келади. Унинг дори-дармон харажатларига йўл кира ҳам қўшилади. Камбағал оила фарзанди пул топиш илинжида таълим олиш имкониятидан маҳрум бўлиб қолиши мумкин, бу эса унинг келажакдаги даромадлари даражасига таъсир этади. Шунинг учун ҳам кўп ҳолларда «камбағаллик» ва «камбағаллик қопқони» тушунчалари бирга ишлатилади.

Белгиланган даврда инсон фаровонлиги даражасини ўлчашда фойдаланиладиган 2 та кўрсаткич мавжуд: аҳоли жон бошига тўғри келадиган даромад ёки аҳоли жон бошига тўғри келадиган истеъмол харажатлари. Даромадларнинг истеъмолга нисбатан ўзгарувчан бўлиши, баъзи даромад манбаларини аниқлашнинг мураккаблиги, даромадлар тўғрисидаги ёлғон маълумотларнинг келтирилиш даражаси юқори бўлганлиги учун амалиётда 2-кўрсаткичдан фойдаланиш тавсия этилади. Шунинг билан бирга, фаровонлик кўрсаткичи сифатида истеъмол харажатлари маълумотларидан фойдаланишда эса вақт ўтиши билан нархларнинг ўзгаришини, айрим мамлакатлар ўртасидаги нархлар фарқини, уйда истеъмол қилинадиган товарлар (шу жумладан, озиқ-овқат маҳсулотлари), уй хўжаликлари томонидан қабул қилинадиган жамоат товарлари ва хизматлари нархлари (*бепул ёки субсидияланган тиббий ёрдам, мактаб овқатлари, халқ таълими*) кабиларни ҳисобга олган ҳолда бу кўрсаткичга баъзи тузатишлар киритиш лозим бўлади.

Камбағалликнинг бир қанча турлари ва шакллари фарқланади. Жумладан, *озиқланишга асосланган камбағаллик даражаси, халқаро камбағаллик* чегараси, нисбий камбағаллик чегараси, субъектив камбағаллик чегараси [22].

Озиқланишга асосланган камбағаллик даражаси. Қашшоқлик маълум кўринишларни олади ва очлик ана шундай кўринишлардан биридир. Бундай ҳолда, фаровонлик аҳоли жон бошига кунлик килокалориялар истеъмоли билан ўлчанади ва уш.бу категориядаги одамлар учун кунлик энергия сарфи миқдори билан таққосланади. БМТнинг Озиқ-овқат ва кишлоқ хўжалиги ташкилоти кунига энергия сарфи чегарасини ўртача 1800 килокалория қилиб белгилашни тавсия этади. Бу кўрсаткич ёшга, жинсга ва инсон фаолият даражасига қараб ўзгариши мумкин. Озиқ моддалар етишмовчилигининг бошқа шакллари, масалан, оксиллар ёки «яширин очлик» деб номланган баъзи микроэлементлар учун ҳам чегара белгиланиши мумкин. Бундай ҳолатда ҳам тавсия этилган минимал даражадан келиб чикиб камбағалликнинг умумий даражасини белгилаш мумкин.

Халқаро камбағаллик чегараси. Жаҳон банки томонидан халқаро таққослаш учун ишлатилади. *Ўта қашшоқлик чегараси* сотиб олиш қобилияти паритети бўйича кунига **1 доллар** миқдорида белгиланади, *камбағаллик чегараси* эса кунига 2 доллар миқдорида белгиланади. Сўнгги пайтларда ушбу камбағаллик чегаралари тегишли равишда 1,25 ва 2,5 долларга кўтарилган. Ҳозирги вақтда дунёдаги энг камбағал 15 мамлакат ушбу камбағаллик чизиғиларидан фойдаланади. Бироқ, ҳозирги вақтда, турли мамлакатларнинг ўзига хос хусусиятлари ва ривожланиш босқичларини ҳисобга олган ҳолда, камбағалликнинг бошқа чегаралари ҳам қўлланилади. Хусусан, даромади ўртача кўрсаткичдан паст бўлган давлатлар учун кам таъминланганлик даражаси кунига 3,2 доллар, даромади ўртача кўрсаткичдан юқори бўлган давлатлар учун эса кунига 5,5 долларни қўллаш тавсия этилади.

Нисбий камбағаллик чегараси. Қашшоқлик нафақат мутлақ, балки нисбий тушунчадир. Одамлар ўз истеъмол даражасини тегишли назорат гуруҳидаги бошқа одамлар билан таққослаганда ўзларининг ҳолатини субъектив равишда ёмон баҳолашлари мумкин. Бу нисбий маҳрумлик тушунчаси туфайли одамлар ўз мамлакатлари ёки жамоаларидаги ўртача кўрсаткичга нисбатан шахсий даромадлари ёки истеъмоллар даражаларига аҳамият беришади. Нисбатан камбағаллик чегарасини оддий ижтимоий-иқтисодий фаолиятда муносиб иштирок этиш учун зарур бўлган ижтимоий интеграция харажатлари сифатида ҳам изоҳлаш мумкин. Нисбий камбағаллик чегарасини қўллаш Европа мамлакатларида кенг тарқалган. Бу ҳолда кам таъминланганлар сифатида мамлакатда энг кам истеъмол қилувчи 25% одам тушунилади.

Субъектив камбағаллик чегараси. Айтишимиз мумкинки, камбағаллик нафақат мутлақ ёки нисбий стандарт, балки идрок ҳамдир. Бундай ҳолда, уй хўжалигига: «Сиз қандай харажатларнинг қандай даражасини *мутлақ минимал деб ҳисоблайсиз?*» деб сўралади ва бу уларнинг ҳақиқий харажатлари даражаси билан таққосланади. Шундай қилиб, амалдаги харажатлари эълон қилинган субъектив минимумдан паст чиққанлар улушига камбағаллик даражаси деб қаралади. Аммо, бу ерда камбағаллик даражаси, кўп ҳолларда, саволнинг қандай берилишига боғлиқ.

Ўзбекистонда камбағалликни ўлчашда фақат дастлабки иккита усул қўлланилади. Озиқланишга асосланган усулнинг натижалари камбағаллик даражасини 11,4% эканлигини кўрсатади. Иккинчи ёндашув натижаларига асосланиб эса кунига 5,5 доллар чегарани олганда кам таъминланганлик даражаси 36,6% ва 3,6 доллар деб олганда - 9,6%ни ташкил этади. Жаҳон банкининг ҳисоб-китобларига кўра, камбағалликнинг юқори даражаси Самарқанд, Сурхондарё, Сирдарё, Андижон вилоятлари ва Қорақалпоғистон Республикасида кузатишмоқда.

Албатта камбағалликни қисқартириш, камбағал оилаларни қўллаб-қувватлаш исталган бир мамлакат ижтимоий-иқтисодий сиёсатининг энг марказий масалаларидан бири саналади.

Камбағалларни қўллаб-қувватлаш бўйича дунё мамлакатларида бир қатор дастурлар қўлланилади. Жумладан [23]:

- АҚШда Фудтизимлари (Supplemental Nutrition Assistance Program — SNAP). Ушбу тизим муҳтож оилаларга махсус дебет карталарига асосий озиқ-овқат маҳсулотларини харид қилиш учун маълум миқдордаги пул мабғларини ўтказиб беришга имкон беради.

- Тиббий хизматларга имтиёзлар (Medicaid). Ушбу Дастур муҳтож оилаларга соғлиқни сақлаш хизматларини тўлай олмайдиган, шу жумладан, лаёқатсиз фуқароларга, хусусан, қариялар, ҳомиладор аёллар ва болаларга ёрдам беришни кўзда тутди. Тиббий хизматлар дастур жамғармаси орқали тўлиқ ёки қисман қоплаб берилади.

- Қўшимча ижтимоий тўловлар (Supplemental Security Income — SSI). Нафақалар кам таъминланган катта ёшдаги фуқаролар ва имконияти чекланган болаларга қўшимча молиявий кўмак сифатида тақдим қилинади.

- Кам таъминланганлар учун вақтинчалик молиявий ёрдам (Temporary Assistance for Needy Families — TANF). Молиявий қўллаб-қувватлаш иш тополмасдан, мустақил барқарор даромад тополмай юрган пайтда, оғир турмуш шароитларида берилади.

- Ёрдамнинг уй-жой дастурлари (Housing Assistance). Имтиёзлар асосан кўпинча давлат ёки хусусий уй-жойларни ижарага олишга кўмаклашиш шаклида намоён бўлади.

• Германияда болалик нафақаси ота-оналарга ҳар бир боласи учун ойлик 250 евро миқдодаги тўловларни назарда тутди. Катта молиявий кийинчиликларни бошидан кечириётган кам таъминланган фуқароларга ҳудди шу ҳажмда устамалар кўзда тутилган.

• Францияда “автомобилларнинг ижтимоий ижараси” Дастури. 2024 йил январдан бошлаб паст даромадли кишилар ойига 40 евродан электромобилларни ижарага олиши мумкин.

• Буюк Британияда миллионлаган кам таъминланган оилалар ҳукуматдан яшаш учун харажатларини қоплашга 900 фунт стерлинг ёки 1 минг 84 АҚШ доллари миқдорида молиявий кўмак олади.

Ўзбекистон Республикасида ҳам камбағал оилаларни, кам таъминланган фуқароларни қўллаб-қувватлаш мақсадида бир қатор чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Ҳозирги кунда мамлакатимизда камбағал оилаларга жами 110 турдаги имтиёз ва молиявий кўмаклар жорий этилган бўлиб, бандлик йўналишида - 12 та, таълим йўналишида - 29 та, тиббий хизматлар кўрсатиш йўналишида - 9 та, ижтимоий хизматлар соҳасида - 11 та, яшаш шароитларини яхшилаш бўйича - 12 та ҳамда 37 та бошқа турдаги имтиёзлар мавжуд.

Бандлик йўналишидаги имтиёзларга қуйидагилар қиради:

Қишлоқ хўжалиги вазирлиги томонидан Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 23 сентябрдаги ПҚ-330-сонли қарорига асосан Норматив даромад миқдоридан келиб чиқиб деҳқончилик ва боғдорчилик ташкил этиш учун ер майдони 30 йилгача ижарага берилади [1].

Камбағалликни қисқартириш ва бандлик вазирлиги томонидан Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 14 февралдаги ПҚ-64-сонли қарорига асосан Камбағал оилаларга деҳқончилик ва боғдорчилик ташкил қилиш учун деҳқон хўжаликлариغا сув кудуқларини бурғилаш, насос агрегатларини сотиб олиш, томчилатиб суғориш тизимини ўрнатиш ва электр тармоқларини тортиш учун 6 ойлик имтиёзли давр билан 5 йилгача муддатга БХМнинг 200 бараваригача фозсиз ссуда тўланади [2].

Шунингдек, ушбу вазирлик томонидан Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2025 йил 15 майдаги 317-сонли қарорига асосан Камбағал оила хонадонининг кўча ва ички томорқасида узумчилик (ток сўриси) ташкил этиш билан боғлиқ харажатларни қоплаш учун субсидия БХМнинг 20 бараваригача субсидия тўланади [15].

Экология, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва иқлим ўзгариши вазирлиги томонидан Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 17 январдаги ПҚ-12-сонли қарорига асосан Ўрмон фонди ерларида экилган ҳар 100 дарахт учун “Яшил макон” умум миллий лойиҳаси доирасида БХМнинг 1 бараваригача субсидия тўланади [3].

Камбағалликни қисқартириш ва бандлик вазирлиги томонидан Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 17 январдаги ПҚ-12-сонли қарорига асосан Қишлоқ хўжалиги кооператив устав фондига улушдор сифатида кириш учун Камбағалликни қисқартириш ва бандлик жамғармаси ҳисобидан БХМнинг 10 бараваригача субсидия тўланади [3].

Ёшлар ишлари агентлиги томонидан Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 30 январдаги ПФ-17-сонли Фармонига асосан Ёшларнинг сафарбарлик чақируви резервидаги хизматни ўташ Сафарбарлик чақируви резервидаги хизматни ўташ бадалининг тўлиқ қисми бадалини тўлиқ миқдорда қоплаш учун субсидия тўланади [4].

Камбағалликни қисқартириш ва бандлик вазирлиги томонидан Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 14 февралдаги ПҚ-64-сонли қарорига асосан Енгил конструкцияли иссиқхоналар ўрнатиш учун БХМнинг 30 бараваригача субсидия тўланади [2], суғориш воситаларини харид қилиш учун БХМнинг 10 бараваригача субсидия тўланади [2], уруғликлар ва кўчатлар сотиб олиш учун БХМнинг 3 бараваригача субсидия тўланади [2], ишсизларга олинган бино ва иншоотнинг ижара тўловини тўлаш учун БХМнинг 10 бараваригача субсидия тўланади [2], камбағал оила аъзоларига ўз фаолиятини бошлаши учун зарур бўлган асбоб-ускуналарни харид қилиш учун 6 ойлик имтиёзли давр билан 3 йилгача муддатга БХМнинг 50 бараваригача фозсиз субсидия берилади [2].

Миграция агентлиги томонидан Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2025 йил 2 апрелдаги 252-сонли” Ўзбекистон Республикаси фуқароларини хорижда ташкиллаштирилган тартибда ишга жойлаштириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорига асосан Ташкиллаштирилган меҳнат миграциясига кетаётган камбағал оиланинг аъзоларини соғлиғи ва ҳаёти, шунингдек, бошқа таваккалчиликларини суғурталаш бўйича суғурта мукофотини қоплаш мақсадида ҳар бир суғурталанган фуқаро учун 300 минг сўм субсидия тўланади.

Камбағал оилаларга бериладиган таълим йўналишидаги имтиёзларга қуйидагилар қиради. Жумладан:

Мактабгача ва мактаб таълим вазирлиги томонидан Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 4 августдаги ПҚ-4797-сонли “Аҳолига давлат ижтимоий хизматлари ва ёрдам тақдим этиш тартиб-таомилларини автоматлаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарорига асосан Давлат мактабгача таълим муассасаларида ота-оналар ойлик тўловни тўлашдан озод этилади [5], мактабгача таълим муассасаларида (ДХШ) ота-оналар тўловини тўлашдан озод этилади [5].

Мактабгача ва мактаб таълим вазирлиги томонидан Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 23 сентябрдаги ПҚ-330-сонли қарорига асосан Давлат мактабгача таълим ташкилотларига имтиёзли асосда ўртача 234 минг сўм қабул қилинади [1], Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги томонидан Давлат олий таълим муассасалари талабалар турар жойларидаги яшаш харажатлари Давлат бюджети ҳисобидан ўртача 234 минг сўм қоплаб берилади, Иқтисодиёт ва молия вазирлиги “Эл-юрт умиди” жамғармаси орқали алоҳида квоталар ажратилади [1].

Ўзбекистон маҳаллалар уюшмаси томонидан Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2024 йил 27 декабрдаги 892-сонли қарорига асосан Камбағал оиланинг фарзандлари билим олишлари учун ўқув жиҳозлари ва қуроллари ҳамда спорт кийимлар хариди учун 750.000 сўм маблағ ажратилади [16].

Мактабгача ва мактаб таълим вазирлиги томонидан Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 17 январдаги ПҚ-12-сонли қарори ҳамда Вазирлар Маҳкамасининг 2025 йил 14 июндаги 365-сонли қарорларига асосан мактабдан ташқари таълимга (тўғарақларга) жалб қилиш билан боғлиқ харажатларнинг 80 фоизи Давлат бюджети маблағлари ҳисобидан белгиланган миқдорда қоплаб берилади [3].

Ёшлар ишлари агентлиги томонидан Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 30 январдаги ПФ-17-сонли Фармонида асосан ногиронлиги бўлган ёшларни параспорт тўғарақларига бориш учун БХМ 1 баравари миқдорида йўлқира харажатлари қопланади ҳамда 6 ой давомида мунтазам спорт ва санъат тўғарақларига қатнашаётган ёшлар учун БХМ 10 баравари миқдорида маблағ ажратилиб, махсус спорт формаси, инвентарь ёки мусиқа ва чолғу асбоблари харид қилиб берилади, автотранспорт воситалари ҳайдовчиларини тайёрлаш ўқув курси харажатларини қоплаш учун ажратиладиган БХМ 8 баравари миқдорида субсидия тўланади, касбий ва олий таълим ташкилотлари ўқувчи-талабаларининг таълим контракт суммаси бир қисми БХМ 50 баравари миқдорида тўлаб берилади, ёларнинг тадбиркорлик, анъанавий ва замонавий касбларни эгаллаш, ахборот технологияларини ўрганиш ва хорижий тилларга ўқитиш бўйича ўқув курсларида ўқиш харажатларини БХМ 4 баравари миқдорида қоплаб берилади [4].

Шунингдек, Ёшлар ишлари агентлиги томонидан Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 30 январдаги ПФ-17-сонли Фармонида асосан иқтидорли ёшларнинг илм-фан, спорт, санъат ва маданият йўналишларидаги ўқув курслари учун БХМ 1 баравари миқдорида субсидия тўланади, ёшларнинг илм-фан, спорт, санъат ва маданият йўналишларидаги олимпиада, танлов ва мусобақаларда қатнашиш харажатлари учун БХМ 4 баравари миқдорида субсидия тўланади, Оила ва хотин қизлар кўмитаси томонидан бакалаврият ва магистратуранинг кундузги йўналишида таълим олаётган хотин-қизлар ёки уларнинг таҳсил олаётган икки ва ундан ортиқ фарзандларининг бир нафарига бир маротаба

Тўлов-контракт суммасининг 50 фоизигача, бироқ БХМ 50 баравари миқдорида контракти тўлаб берилади [4].

Ижтимоий ҳимоя миллий агентлиги томонидан Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 14 ноябрдаги ПФ-185-сонли Фармони ҳамда Вазирлар Маҳкамасининг 2025 йил 27 февралдаги 126-сонли қарорларига асосан Камбағал оилалар реестрига киритилган ва Расмий банд бўлган ёлғиз она (ота)га ижтимоий шартнома асосида бир нафар фарзанди учун бола(лар) уч ёшга тўлгунига қадар мактабгача таълим хизматидан фойдаланиш учун Ижтимоий ҳимоя давлат жамғармаси маблағлари ҳисобидан БХМ 1,5 бараваригача моддий ёрдам берилади [6].

Шунингдек, Ижтимоий ҳимоя миллий агентлиги томонидан Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 5 февралдаги ПҚ-41-сонли қарорига асосан Кундузги парвариш хизматидан фойдаланилган бир кун учун 3 ёшдан 7 ёшгача бўлган ҳар бир болага БХМнинг 25 фоизи миқдорида ва 7 ёшдан 18 ёшгача бўлган ҳар бир болага БХМ 27 фоизи миқдорида субсидия ажратилади. Камбағал оилаларнинг ногиронлиги бўлган ҳар бир боласи учун белгиланган субсидия умумий миқдорининг 30 фоизи миқдорида қўшимча маблағ тўлаб берилади.

Мактабгача ва мактаб таълим вазирлиги томонидан Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 4 августдаги ПҚ-4797-сонли қарорига асосан Болалар мусиқа ва санъат мактабларидатаълим муассасаларида ўқиш харажатларидан озод этилади, “Баркамол авлод” болалар мактабларидаги болалар умумий сонининг 15 фоизи доирасида камбағал оилалар фарзандларини ўқиш харажатларидан озод этилади [5].

Спорт вазирлиги томонидан Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 6 июндаги ПҚ-268-сонли қарорига асосан Спорт мактабларида машғулотлар бепул ўтказилади [11].

Олий таълим фан ва инновациялар вазирлиги томонидан Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 18 июлдаги ПҚ-323-сонли қарорига асосан Таълим кредити иккинчи ва ундан юқори босқич талабалари учун фанларни ўзлаштиришнинг ўртача кўрсаткичи (grade point average) 3 ва ундан юқори бўлган таълим олаётганлар учун таълим кредити ажратилади [12], Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 30 июлдаги ПҚ-5203-сонли қарорига асосан Республикадаги олий таълим ташкилотлари бакалавр ҳамда магистратуранинг кундузги таълим шаклида тўлов-контракти учун таълим кредитига гаров ва кафил талаб этилмайди [13].

Ижтимоий ҳимоя миллий агентлиги томонидан Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 18 мартдаги 244-сонли қарорига асосан Болалар мактабгача ва мактаб таълими бўлимларига "Инсон" ижтимоий хизматлар марказларида ижтимоий ходимлар томонидан талабнома киритиш орқали имтиёзли навбатга қўйилади [19].

Мактабгача ва мактаб таълим вазирлиги томонидан Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 23 июндаги ПҚ-5158-сонли қарорига асосан “Янги Ўзбекистон” Университетида таълим олиш учун камбағал оилалар фарзандлари учун грант ажратилади [14].

Ўзбекистон касаба уюшмалари Федерацияси томонидан Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 23 августдаги ПҚ-5227-сонли қарорига асосан Меҳнат ва ижтимоий муносабатлар академиясига 20 нафардан кам бўлмаган, кириш имтиҳонларида юқори балл тўплаган, камбағал оилар фарзандлари бепул (Муассис гранти асосида) ўқишга қабул қилинади [7].

Олий таълим фан ва инновациялар вазирлиги томонидан Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 20 апрелдаги ПФ-113-сонли Фармонида асосан Ёшлар олий таълим муассасаларига ўқишга қабул қилишда ўтказиладиган кириш тест синовларида иштирок этиш учун ундириладиган тўловлардан озод этилади [8].

Олий таълим фан ва инновациялар вазирлиги томонидан Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 8 майдаги ПФ-84-сонли Фармонида асосан Камбағал оиланинг

“аъло” баҳога ўқиган талаба қизлари учун Қизил тоифага 1 035 минг, сариқ тоифа 517 минг миқдорида махсус стипендия тўланади [9].

Мактабгача ва мактаб таълим вазирлиги томонидан Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 8 майдаги ПФ-84-сонли Фармонида асосан Умумий ўрта таълим муассасасининг узайтирилган кун гуруҳларига қатнайдиган камбағал оилалар ота-оналар тўловидан (БХМ 25 фоизи) озод этилади [9].

Олий таълим фан ва инновациялар вазирлиги томонидан Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 11 ноябрдаги 715-сонли қарорига асосан Касбий таълим муассасаларига етим болалар ва ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган ўқувчилар ҳамда ижтимоий ҳимояга муҳтож оила фарзандлари қабул параметрларидан ташқари қўшимча давлат гранти асосида ўқишга қабул қилинади [20].

Демак, юқоридаги таҳлилларимизга кўра, бандлик ва таълим йўналиши бўйича республикамизда камбағал оила ва фуқароларга қарийб элликтага яқин молиявий кўмак ва имтиёзлар берилган бўлиб, ушбу ёрдам воситаларини аҳолининг камбағал қатламга мансуб оилалари ўртасида маҳалла еттилиги томонидан ижтимоий тармоқлар орқали ва бевосита тарғибот қилиш улардан самарали фойдаланишга ва мамлакатимиз раҳбари, ҳукуматимиз томонидан яратиб берилган шароитлар асосида меҳнатда бандлигини таъминлаш, даромадларини ошириш ва таълим олиш жараёнларида фойдаланиб имкон қадар камбағаллик тоифасидан тез чиқиш имконини беради деб ўйлаймиз.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 23 сентябрдаги ПҚ-330-сонли «Камбағалликдан фаровонлик сари» дастурини амалга ошириш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида» ги Қарори// <https://lex.uz/docs/7109778>

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 14 февралдаги ПҚ-64-сонли “Аҳолини тадбиркорликка жалб қилиш ва бандлигини таъминлаш учун молиявий ёрдамлар ажратиш тизимини такомиллаштиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ги Қарори// <https://lex.uz/docs/7386982>

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 17 январдаги ПҚ-12- сонли “2025 йилда аҳоли бандлигини таъминлаш ва камбағалликни қисқартириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори// <https://lex.uz/uz/docs/7327821>

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 30 январдаги ПФ-17-сонли “Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини молиялаштириш тартиб-таомилларини такомиллаштириш тўғрисида”ги Қарори// <https://lex.uz/docs/7374261>

5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 4 августдаги ПҚ-4797-сонли “Аҳолига давлат ижтимоий хизматлари ва ёрдам тақдим этиш тартиб-таомилларини автоматлаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарори//<https://lex.uz/docs/4930653>

6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 14 ноябрдаги ПФ-185-сонли “Болаларни ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони// <https://lex.uz/docs/7228799>

7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 23 августдаги ПҚ-5227-сонли “Меҳнат ва ижтимоий муносабатлар академиясини ташкил этиш тўғрисида”ги Қарори// <https://lex.uz/docs/5594354>

8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 20 апрелдаги ПФ-113-сонли “Давлат хизматлари кўрсатишни соддалаштириш, бюрократик тўсиқларни қисқартириш ҳамда давлат хизматлари кўрсатиш миллий тизимини ривожлантиришнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони//<https://lex.uz/uz/docs/5971599>

9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 8 майдаги ПФ-84-сонли “Камбағал оилаларни давлат томонидан ижтимоий қўллаб-қувватлаш тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида”ги Фармони// <https://www.lex.uz/uz/docs/7519176>

10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 5 февралдаги ПҚ-41-сонли “Ногиронлиги бўлган болаларга ижтимоий хизмат ва ёрдам кўрсатиш тизимини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ги Қарори// <https://lex.uz/uz/docs/7362704>

11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 6 июндаги ПҚ-268-сонли қарорига “Давлат спорт-таълим муассасалари фаолиятини мутлақо янги тизим асосида ташкил қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори// <https://lex.uz/docs/6048725?ONDATE=29.05.2024%2000>

12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 18 июлдаги ПҚ-323-сонли “Олий ва профессионал таълим ташкилотларида хотин-қизларнинг таълим олишларини қўллаб-қувватлашга доир чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарори// <https://lex.uz/docs/6116203>

13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 30 июлдаги ПҚ-5203-сонли “Олий, ўрта махсус ва профессионал таълим ташкилотларида таълим олиш имкониятларини янада кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори// <https://lex.uz/uz/docs/5540437>

14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 23 июндаги ПҚ-5158-сонли «Янги Ўзбекистон» университетини ташкил этиш тўғрисида» Қарори// <https://lex.uz/docs/5473340>
15. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2025 йил 15 майдаги 317-сонли “Дехкон хўжаликлари ва томорқа ер эгалари фаолиятини қўллаб-қувватлашга доир чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарори// <https://www.lex.uz/docs/7524309>
16. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2024 йил 27 декабрдаги 892-сонли “Фаол нуронийларни камбағал оилаларга бириктириш ҳамда маҳаллада соғлом турмуш тарзи ва ижтимоий-маънавий муҳитни шакллантиришга жалб этиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида” ги Қарори// <https://lex.uz/ru/docs/7283303>
17. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2025 йил 14 июндаги 365-сонли Давлат умумий ўрта таълим ташкилотларида айрим тоифадаги ўқувчиларни мактабдан ташқари таълимга жалб қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори// <https://www.lex.uz/ru/docs/7574489>
18. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2025 йил 27 февралдаги 126-сонли Ногиронлиги бўлган болалар учун кундузги парвариш хизматини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори// <https://lex.uz/ru/docs/7410361?ONDATE=01.03.2025>;
19. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 18 мартдаги 244-сонли “Болаларни давлат мактабгача таълим муассасаларига қабул қилиш бўйича давлат хизматлари кўрсатишнинг маъмурий регламентини тасдиқлаш тўғрисида”ги Қарори// <https://lex.uz/docs/3603405>
20. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 11 ноябрдаги 715-сонли “Ўзбекистон Республикасининг профессионал таълим муассасаларига ўқишга қабул қилишни ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори// <https://lex.uz/docs/5096886>
21. https://api.mf.uz/media/document_files/Budjet_P_24_uz.pdf
22. <https://yuz.uz/news/ozbekistonda-kambagallik-darajasi-kambagallikni-kamaytirish-uchun-nima-qilish-kerak>
23. https://ya.ru/neurum/c/ekonomika-i-finansi/q/kakie_suschestvuyut_programmy_podderzhki_bednyh_0cfdb06c

УЎК: 330.32.1.7.322.49

ХОРАЗМ ВИЛОЯТИДА ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ ВА ИЖТИМОЙ СОҲАЛАРДАГИ ИСЛОҲОТЛАРНИНГ УСТУВОР ЙЎНАЛИШЛАРИ

Ж.Р.Рахимов, мустақил тадқиқотчи

Аннотация. Ушбу мақолада Хоразм вилоятида қишлоқ хўжалиги ва ижтимоий соҳалардаги ислоҳотларнинг айрим натижалари ва устувор вазифалар келтириб ўтилган.

Калим сўзлар: ҳудуд, минтақа, ижтимоий-иқтисодий ривожланиш, қишлоқ хўжалиги, кластер, инфратузилма, маданият, спорт, соғлиқни сақлаш, фан, таълим, мактабгача ва мактаб таълими.

Аннотация. В данной статье речь идет о результатах и приоритетных направлениях реформ в сельском хозяйстве и социальных сферах Хорезмской области.

Ключевые слова: территория, регион, социально-экономическое развитие, сельское хозяйство, кластер, инфраструктура, культура, спорт, наука, образования, школьное и дошкольное образование.

Abstract. This article discusses the results and priority areas of reforms in agriculture and social spheres in the Khorezm region.

Keywords: territory, region, socioeconomic development, agriculture, cluster, infrastructure, culture, sports, science, education, school and preschool education.

Барчамизга маълумки, бугунги кунда дунё ҳамжамияти тан олаётган кудратли Янги Ўзбекистонни барпо этиш, халқимизнинг эркин ва фаровон турмуш даражасини ошириш бўйича хоҳиш-иродаларини рўёбга чиқариш, ҳар бир фуқарога ўз салоҳиятини ривожлантириш учун барча имкониятларни яратиш, соғлом, билимли ва маънавий баркамол авлодни тарбиялаш, глобал ишлаб чиқаришнинг муҳим бўғинига айланган кучли иқтисодиётни шакллантиришда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги “Ўзбекистон-2030” Стратегияси тўғрисида”ги ПФ-158 сонли Фармони алоҳида аҳамият касб этмоқда.

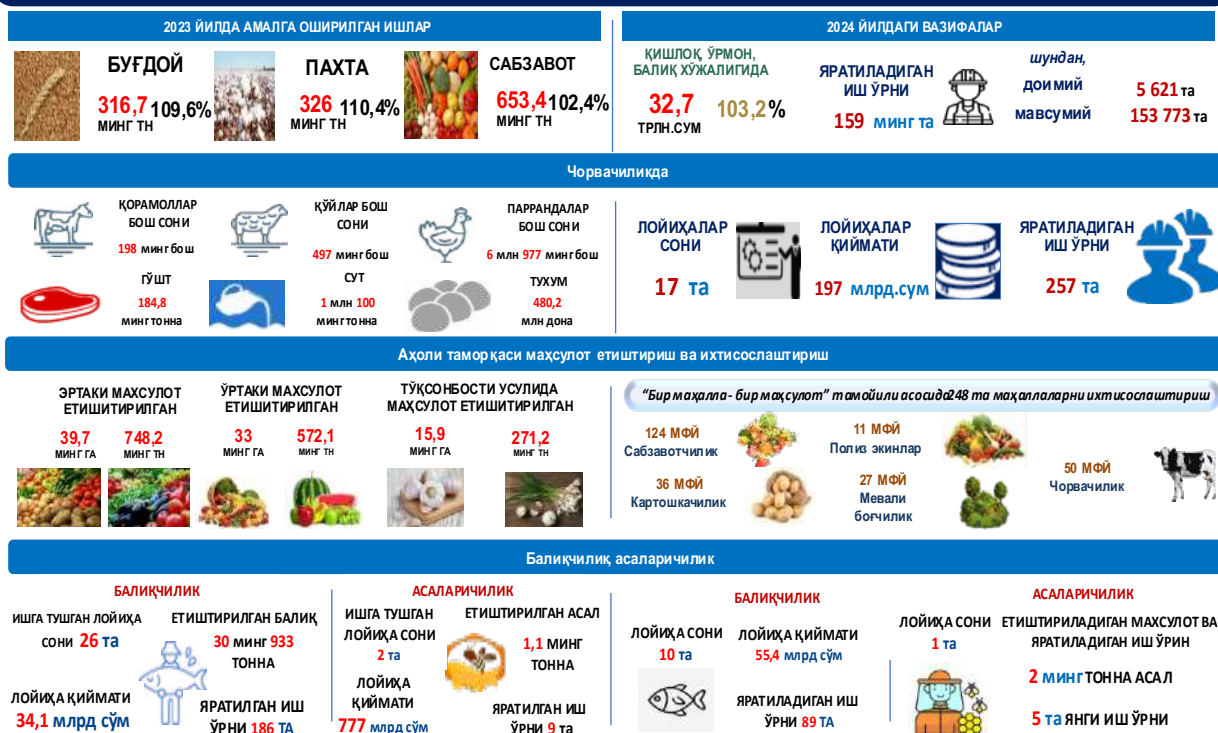
“Ўзбекистон-2030” Стратегияси мамлакатимизни 2030 йилгача бўлган ижтимоий-иқтисодий, хавфсиз ва барқарор ривожланишини назарда тутувчи 100 та мақсадларни ўз ичига олган 5 та устувор йўналишлардан ташкил топган.

Ушбу Стратегиянинг асосий ғоялари барқарор иқтисодий ўсиш орқали даромади ўртачадан юқори бўлган давлатлар қаторидан ўрин олиш, аҳоли талабларига ва халқаро стандартларга тўлиқ жавоб берадиган таълим, тиббиёт ва ижтимоий ҳимоя тизимини ташкил қилиш, аҳоли учун қулай экологик шароитларни яратиш, халқ хизматидаги адолатли ва замонавий давлатни барпо этиш, мамлакатнинг суверенитети ва хавфсизлигини кафолатли таъминлаш каби “Инсон кадри учун” концепциясининг устувор вазифаларини кўзда тутди.

“Ўзбекистон-2030” Стратегиясининг **54-мақсади - қишлоқ хўжалигида ҳосилдорлик ва рентабеллик даражасини кескин ошириш**¹дан иборат. Ушбу мақсадга эришиш учун бир қатор устувор вазифалар белгиланган бўлиб,

1 га ердан ўртача даромадни 5 минг АҚШ доллариغا етказиш, соҳада экспорт ҳажминини 10 млрд., қишлоқ хўжалигига инвестицияларни жалб қилишни 15 млрд. АҚШ доллариғача ошириш, ҳосилдорликни пахта бўйича ўртача 45-50 центнерга, ғалла бўйича 80-85 центнерга етказиш, қўшимча 300 минг гектар ер майдонини замонавий сув тежайдиган технологияларни қўллаш орқали ўзлаштириш ва мазкур ерларда озуқабоп, доривор, мойли, дуккакли, шоли, ғалла, сабзавот, полиз экинлари экиш, интенсив боғ ва узумзорлар ташкил этиш, республика ҳудудларида қуввати 2,5 млн тонна бўлган агрологистика марказларини ташкил қилиш, ҳудудларда аграр соҳадаги илм ва инновацияларга асосланган замонавий агротехник тадбирларни жорий қилиш кабилар шулар жумласидандир (1-расм).

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ СОҲАСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

1-расм. Хоразм вилоятида 2023-2024 йилларда қишлоқ хўжалиги соҳасида амалга оширилган ишлар
Манба: Муаллиф ишланмаси

Бевосита Хоразм вилоятида ҳам ушбу мақсаддан келиб чиққан ҳолда кейинги 3 йилда Хоразм вилоятида бир қатор салмоқли ислохотлар амалга оширилди. Жумладан, вилоят қишлоқ хўжалигида сув ресурсларидан самарали фойдаланиш мақсадида бугунгача жами 180 минг гектар майдонда сув тежовчи технологиялари жорий қилиниб, умумий суғориладиган

¹ Маълумот учун, чигит экган 1504 та хўжаликлардан 36 та фермер хўжаликлари далаларида 60 центнердан, 105 тасида 50-55 центнердан, 500 дан ортиқ хўжаликларда 45 центнердан ҳосил етиштирилган

майдонларнинг 88 фоизини ташкил қилгани ҳолда, шундан 100 минг гектарида лазер текислаш ишлари амалга оширилди.

2025 йилда пахтачиликда ўртача ҳосилдорлик 2022 йилдаги 36-39 центнердан 50-60 центнерни ташкил қилган бўлса, ғаллачиликда 73 центнердан 90,4 центнерга етказилди [1]. Шунингдек, илк бор Хитой-шинжон усулида 7 минг 185 гектар майдонда юқори самарали интенсив агротехнологиялар асосида чигит экилиб, ушбу майдонларнинг ҳар гектаридан ўртача 43,5 центнердан ёки 320 минг тоннага яқин пахта хомашёси йиғиб териб олинди. Ғаллачиликда эса жорий йилда илк бор 13 минг гектарга хорижий навлар, 8 минг гектарига янги навлар тўлиқ фосфорли ўғитлар билан, ҳамда очиқ майдонлар лазерли текисланиб, замонавий ресурс тежовчи сеялкаларда экилганлиги натижасида ғалладан ўртача ҳосилдорлик 95 центнерга етказилди.

Вилоятда озиқ-овқат хавфсизлиги ва аҳолини арзон кишлоқ хўжалиги маҳсулотлари билан узлуксиз таъминлаш мақсадида озиқ-овқат экинлари экиладиган майдонлар кўпайтирилиб, жами 140 минг гектар майдонларда 2,0 млн тоннадан ортиқ озиқ-овқат маҳсулотлари етиштирилди. Жумладан, 70 минг тонна пиёз, 170 минг тонна сабзи, 160 минг тонна картошка ва 100 минг тонна гуруч етиштирилди. Шунингдек, 12 минг гектар боғ ва 3,2 минг гектар тоқзорларда 258 минг тонна мева ва 55 минг тонна узум етиштирилди (2-расм)

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, “Ўзбекистон-2030” Стратегиясининг 3.1-бўлими бевосита **“Сув ресурсларини тежаш бўйича ислохотлар [1]”** деб номланиб, айнан ушбу бўлимдаги **62-65-мақсадлар “республикада сувдан оқилона фойдаланиш маданиятини ва сув ишлатиш самарадорлигини ошириш, кишлоқ хўжалиги соҳасида сув ресурсларидан оқилона фойдаланишни таъминлаш, ирригация тизими ва сув тежовчи технологияларни ривожлантириш, соҳа бошқарувига хусусий сектор ва давлат-хусусий шериклик механизмларини кенг жорий этиш, «Яшил энергия» технологияларини кенг жорий қилиш доирасида насос станцияларининг электр энергияси истеъмолини камайтириш”** деб номланади.

2-расм. Хоразм вилоятида озиқ-овқат хавфсизлиги таъминлаш ва қайта ишлашни ривожлантириш йўналишлари

Манба: Муаллиф ишланмаси

Юқоридаги устувор йўналиш ва 62-65 мақсадлардан келиб чиққан ҳолда Хоразм вилоятида 2025 йилда 41 минг 650 гектар сув тежовчи технологиялар, шундан 30 минг гектар лазер текислаш жорий қилинди. Натижада 100 фоиз экин майдонларида сув тежовчи технологиялар жорий қилиниши таъминланди. Сув йўқотишларини камайтириш мақсадида

кейин 3 йилда 3 минг 700 километрдан ортиқ ички ариқлар, 50 км хўжаликлараро ва магистрал каналлар бетонлаштирилди. Бунинг натижасида 28 минг гектар ерларнинг сув таъминоти ва 28 минг гектар майдонларнинг мелиоратив ҳолати яхшиланди, 10 минг гектарга яқин ерлар қайта фойдаланишга киритилди.

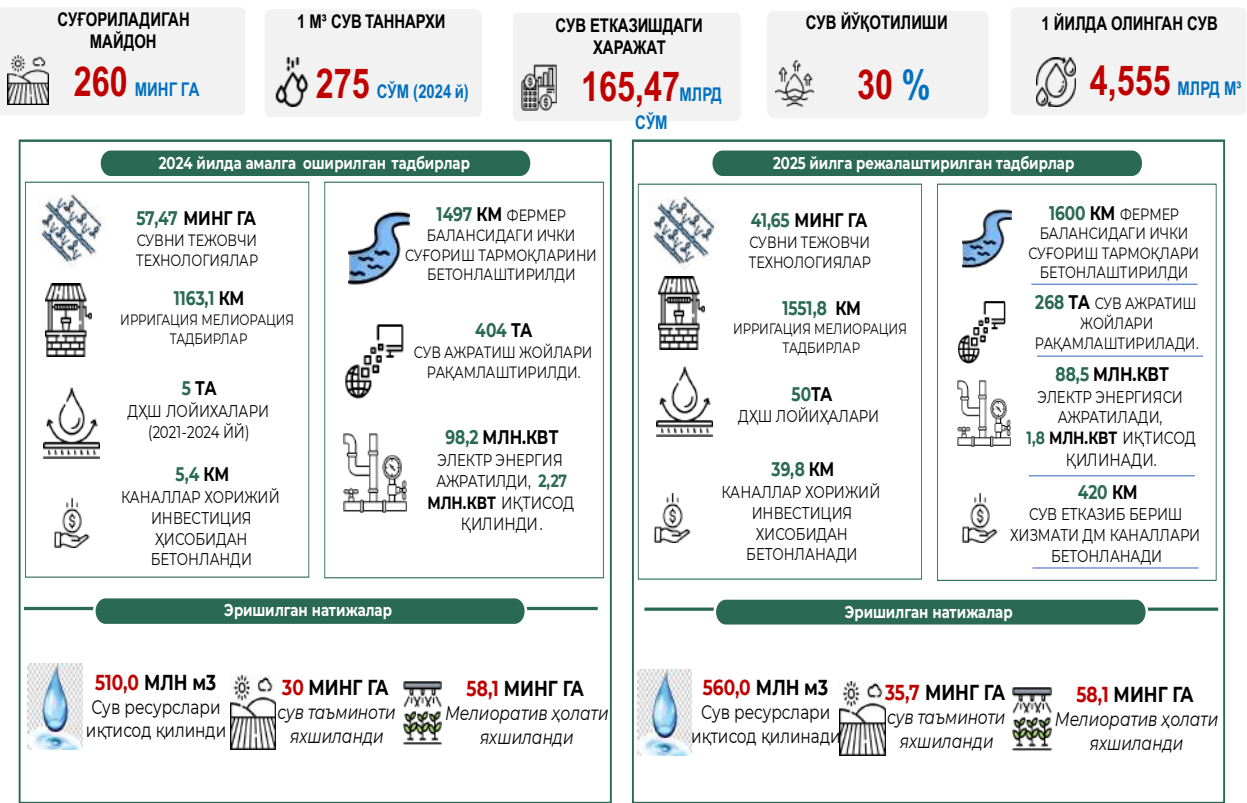
2023-2025 йилларда сув хўжалиги объектларини рақамлаштириш жумладан, каналларда сув сарфи ва сатҳини масофадан мониторинг қилиш мақсадида 357 дона “Ақлли сув” қурилмалари, 1058 дона “Дайвер” қурилмалари ўрнатилди, 6 та йирик сув хўжалиги объектларининг бошқарув жараёнлари автоматлаштирилди ҳамда 252 дона насос станцияларида сув ҳисобини “Онлайн” мониторинг қилиш қурилмалари ўрнатилди.

Шу билан бирга, мавжуд 2138 та насос агрегатларидан 493 таси янги замонавий энергия тежамкор насосга алмаштирилиб, 5,5 млн киловатт электр энергия тежалишига эришилди. Шунингдек, ўтган 2024 йилда 1000 та насос агрегатларига куёш панеллари ўрнатилиб, жорий йил охирига барча насослар тўлиқ муқобил энергияга ўтказилади. Бу республикамызда мамлакатимиз раҳбари томонидан “Хоразм тажриба” си сифатида эътироф қилиниб, республикада оммалаштириш топширилди.

Бизнинг таҳлилларимизга кўра, сув хўжалигида белгиланган барча тадбирларни амалга ошириш ҳисобига 2025 йилда 30 фоиз ёки жами 800 млн метр куб сув иқтисод қилиниб, 135 млрд сўм маблағлар тежалади, иқтисодий самарадорлик 10-15 фоизга ошади.

ХОРАЗМ ВИЛОЯТИДА СУВДАН ОҚИЛОНА ФОЙДАЛАНИШ ВА РЕСУРСЛАРНИ ТЕЖАШ

4

3-расм. Хоразм вилоятида сувдан оқилона фойдаланиш ва сув ресурсларини тежашнинг асосий йўналишлари

Манба: Муаллиф ишланмаси

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 24 декабрдаги ПҚ-454-сонли қарорларига [2] асосан “Озёрный” коллектори тизимини тиклаш ва сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш учун 26 млрд. сўм маблағ ажратилди. Ушбу лойиҳа амалга оширилгандан кейин “Озёрный” коллектори тизимида йилига 200 млн метр куб сувларидан қайта фойдаланиш имконияти яратилади, 6200 гектар суғориладиган ерларнинг сув таъминоти яхшиланади, 4200 гектар майдонлар оборотга киритилади ҳамда йилига

қўшимча 2 минг тонна балиқ ва 5 минг тонна қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш имконияти пайдо бўлади.

Шу билан бирга, 2026 йилда сув таъминотини яхшилаш мақсадида қиймати 34 млн АҚШ доллари бўлган “Оролбўйи ҳавзасида сув ресурсларини иқлим ўзгаришига мослашган ҳолда бошқариш” лойиҳаси доирасида Янгиариқ туманидаги Р-8 канали модернизация қилинади ва натижада каналнинг 34 км узунликдаги қисми бетонлаштирилади ва 47 дона иншоотлар реконструкция қилинади, 3 та гидротехник иншоотларда автоматлаштирилган бошқарув тизими жорий қилинади. Бу эса Янгиариқ, Боғот ва Хонқа туманларидаги 29 минг гектар ерларнинг сув таъминоти яхшилаб, 2 минг гектар ерлар фойдаланишга киритиш имконини беради.

Бундан ташқари, мамлакатимиз раҳбари томонидан “Ислохотлар Штаби”га бағишланган йиғилишда Қўшқўпир туманига Сув хўжалиги вазирлигининг жамғармаси маблағлари ҳисобидан 10 млрд сўм ажратиш белгиланди ва ушбу маблағлар ҳисобига “Ғозовот Довдан” коллекторига 2 та насос станциялари қурилади ҳамда Қум-ёп канали тозаланади, 5 километр электр линиясини ўтказилади. Бу эса Қўшқўпир туманидаги 165 гектар ер майдони балиқчилик йўналишида аҳолига аукцион орқали ижарага берилиб, йилига 1300 тонна қўшимча балиқ етиштириш орқали 500 нафарга яқин аҳоли даромадли меҳнат билан банд қилишга имкон беради. Шунингдек, Қўшқўпир тумани Амиркум маҳалласида фойдаланишдан чиққан 400 гектар ер участкаси ўзлаштирилиб, 250 гектарида узумчилик ва 150 гектарида сабзавот-полиз йўналишларини ташкил қилиш орқали 350 та хонадон даромадга эга бўлади.

Хоразм вилоятида 2025 йил 1 октябрь ҳолатига 776 та чорвачилик, 114 та паррандачилик ва 915 та балиқчилик субъектлари фаолият кўрсатаётган бўлиб, уларга жами 18 минг гектар экин ер майдонлари ва 13 минг гектар сув ҳавзалари ажратиб берилган.

Вилоятда аҳолининг чорвачилик маҳсулотларига бўлган талабини тўлиқ ва узлуксиз таъминлаш, ички бозорларда нархларнинг барқарорлигини сақлаш мақсадида вилоятда кейинги йилларда чорвачиликда бир қатор йирик лойиҳалар амалга оширилмоқда. Хусусан, чорвачилик йўналишида қиймати 134 млрд. сўм бўлган 20 та лойиҳада 1800 бош қорамоллар парвариши йўлга қўйилди. Бундан ташқари 20 млн АҚШ доллари миқдоридаги 10 минг бош насли қорамоллар олиб келиш ишлари амалга оширилмоқда.

Бугунги кунда чорвачилик маҳсулотларини қайта ишлашга ҳам алоҳида эътибор қаратилмоқда. Жумладан, филиги 100 млрд.сўмлик маҳсулот ишлаб чиқариш қувватига эга бўлган, сут маҳсулотларини қайта ишлаш бўйича Урганч тумани “Тилло Домор” хусусий корхонаси томонидан қиймати 10 млн доллар бўлган лойиҳа амалга оширилди. Корхонада бугунги кунда 50 турдаги сут маҳсулотлари ишлаб чиқарилиб, Урганч шаҳрида 4 та, Хива туманида 1 та сотув шаҳобчалари ва Тошкент шаҳрида 1 та сотув офиси ишламоқда.

Шунингдек, вилоятда аҳолидан сутни тез ва сифатли қабул қилиб олиш ва уни қайта ишлаш корхоналарига етказилишини таъминлаш учун Хоразм тажрибаси йўлга қўйилиб, 34 та сут йиғиш шаҳобчалари ташкил қилинди.

Хоразм вилоятида 2025 йилда паррандачилик йўналишида қиймати 110 млрд. сўм бўлган 10 та лойиҳада (6 та тухум ва 4 та гўшт йўналишида) жами 500 минг бош парранда парвариши йўлга қўйилади. Жумладан, бугунги кунда вилоятда 5 та йирик гўшт йўналишидаги паррандачилик корхоналари томонидан кооперация усулида 2 мингдан ортиқ аҳоли хонадонларига жами 2 млн. бошга яқин жўжалар узлуксиз етказиб берилмоқда ҳамда ушбу аҳолининг бандлиги таъминланиб, даромади оширилмоқда.

Вилоятда 2025 йилда 198 минг тонна гўшт, 1 млн 169 минг тонна сут, 35 минг тонна балиқ ва 500 млн. дона тухум ишлаб чиқарилади ва натижада вилоят аҳолисини асосий турдаги озиқ- овқат маҳсулотларига бўлган талаби ҳудуддаги фермер ва деҳқон хўжаликлари ҳамда кластер корхоналари томонидан ишлаб чиқарилган қорамол, қўй ва парранда гўшти, тухум, пиёз, сабзи, ун ва гуруч маҳсулотлари ҳисобига тўлиқ таъминланади.

Шунингдек, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш ва кам даромадли аҳоли қатламларига арзон озиқ-овқат, қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етказиб бериш мақсадида шаҳар ва туманлар

деҳқон бозорларида савдо харид корхоналар ва фермер хўжаликлари томонидан 13 та қишлоқ хўжалик маҳсулотлари савдо ярмаркаси, маҳаллаларда кўчма савдо ярмаркалари ташкил қилиниб, қишлоқ аҳолиси учун арзонлаштирилган баҳоларда маҳсулотлар етказиб берилмоқда.

Хоразм вилоятида 2025 йилда иқтисодиёт тармоқларида кўрсатилган барча тадбирларни амалга оширилиши натижасида ЯХМ ҳажми 2022 йилдаги 32 трлн. сўмдан 2025 йил якуни билан 59 трлн.сўмга, саноат маҳсулотлари 18 трлн.сўмдан 34 трлн.сўмга, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари 25 трлн .сўмдан 35 трлн сўмга етказилади.

Аҳоли жон бошига яратилган ЯХМ ҳажми эса 2022 йилдаги 16,5 млн сўмдан 2025 йилда 29 млн сўмга, саноат маҳсулотлари 9,5 млн сўмдан 17 млн сўмга, хизматлар ҳажмини 5,5 млн сўмдан 18 млн сўмга ўсиши таъминланади.

Хоразм вилоятининг маҳаллий бюджети 2025 йил якунига кўра, 3 трлн 437 млрд сўмга ёки 109 фоизга бажарилишиб ва маҳаллий бюджетга 270 млрд сўм қўшимча маблағлар туширилиши кутилмоқда.

Энди бевосита ижтимоий, маданият ва спорт соҳаларида амалга оширилаётган ишларни таҳлил қиладиган бўлсак, бугунги кунда Хоразм вилоятида қарийб 2,1 мингта мактабгача таълим ташкилотлари ва 591 та умумтаълим ва Президент, ижод мактаблари фаолият кўрсатмоқда. 2023-2025 йилларда вилоятда яратилган шарт-шароитлар натижасида мактабгача таълимга қамров даражаси 78 фоиздан 85 фоизга етказилди².

2025 йил 9 ойи мобайнида 8 та давлат МТТга янги бинолар қурилди, 9 та боғча реконструкция қилинди, 69 та оилавий ва 4 та ДХШ асосидаги МТТлар ташкил этилди. Шунингдек, 2025 йилда 4 та туман “Ақлвой” автобуслари билан таъминланиб, 384 нафар болалар учун қўшимча ўрин яратилди³.

Шунингдек, барча дастурлар доирасида 6 та янги мактаб, 10 та спорт зал қурилди, 15 та мактаб реконструкция, 1 та мактаб мукаммал таъмirdан чиқарилди. Бунинг ҳисобига 8 минг 880 нафар ўқувчи ўрни янгидан ташкил қилинди. Бундан ташқари, 2025 йилда ташкил этилган 5 та хусусий мактабларда 1 минг 200 нафар ўқувчи ўрни яратилиб, коэффицент юқори бўлган 11 та мактабда коэффицент 1,2 га туширилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 29 ноябрдаги “Хоразм вилоятини комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришни жадаллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида [3]” ги ПҚ-410-сонли қарорига кўра, Хоразм тажрибаси сифатида вилоятдаги Давлат мактабгача таълим ташкилоти ва умумий ўрта таълим мактабларининг фойдаланилмасдан бўш турган 16,5 гектар ер майдонида ДХШ асосида 33 нафар ташаббускорлар томонидан 15 та мактабгача таълим ташкилоти, 16 та нодавлат мактаб ва 2 та мактабдан ташқари таълим муассасаси 2025-2027 йилларда ташкил қилинади. Бугунги кунда барчасида қурилиш ишлари бошлаб юборилди, шундан 2025 йилда 10 та мактабгача таълим ташкилоти ва 6 та нодавлат мактаб таълим ташкилоти ишга туширилади.

Бизнинг таҳлилларимизга кўра, ушбу лойиҳалар доирасида вилоятда 4 минг 100 та ўқувчи ўрни қурилиши натижасида 9 та мактабларнинг коэффицентлари 1,2 га туширилади. Шунингдек, 2 минг 200 та ўринли боқчалар қурилиб, қамров даражаси 1,4 фоизга оширилади ҳамда 968 та иш ўрни яратилади.

Вилоятда 2025 йил якунига қадар яна 400 ўринли 2 та давлат МТТга янги бинолар фойдаланишга топширилади ва 450 ўринга эга 3 та ДХШ асосидаги МТТ ташкил этилади ва 7 минг 55 нафар бола ўрни яратилиб, қамров даражаси 86 фоизга, болаларнинг мактабга тайёрлов билан қамраб олиш даражаси эса 96 дан 100 фоизга етказилади.

Бундан ташқари, ДХШ асосида боқча ва мактаб қуриш истагини билдирган 25 нафар тадбиркорларимиз томонидан қўшимча 3 минг ўқувчи ўрни ва 1 минг 300 нафар бола ўрни

² Маълумот учун: 2 минг 97 та МТТларнинг 377 таси давлат, 109 таси ДХШ, 8 таси хусусий ҳамда 1 минг 603 таси оилавий ММТлардир. 591 та мактабларнинг 542 таси умумтаълим, 1 таси Президент, 1 таси Ижод, 15 таси ихтисослаштирилган ҳамда 32 таси хусусий мактаблар.

³ Маълумот учун: Урганч тумани 11-сон, Хива тумани 18-сон, Янгиариқ тумани 20-сон, Янгибозор тумани 11-сон ДМТТлари балансида ташкил этилган.

яратиш, қамров даражасини 90 фоиздан ошириш ва 8 та мактабда коэффициент 1,1 га тушириш, қўшимча 350 та янги иш ўринлари яратиш имкониятларимиз мавжуд.

2025 йилда Президентимиз томонидан вилоятимизнинг “ташриф қоғози” сифатида таъкидлаб ўтилган АКТ йўналишига ихтисослашган Ал-Хоразмий номидаги халқаро Университет ва ихтисослаштирилган мактаб-интернати ҳамда Боғот, Гурлан ва Урганч туманларида иқтидорли ўқувчилар учун ихтисослаштирилган мактаблар ишга туширилди.

Қуйидаги 4-5-расмларда Хоразм вилояти таълим тизимида 2025 йилда амалга оширилган ва ошириладиган устувор вазифалар келтириб ўтилган.

Ал-Хоразмий номидаги Халқаро университетида 150 нафар талабалар, 4 та иқтидорли болалар мактаб-интернатларига 960 нафар иқтидорли ўқувчилар қабул қилинди. 2025-2026 ўқув йилида 1 та Президент, 1 та ижод, 15 та ихтисослаштирилган мактаб ва мактаб интернатларида 4 минг 719 нафар иқтидорли ўқувчиларимиз халқаро стандартлар талабига мос равишда таҳсил олишмоқда.

Шунингдек, Президентимизнинг 2024 йил 21 июндаги ПҚ-231 сонли қарорларига [4] асосан Хоразм вилояти педагогик маҳорат маркази Хива шаҳридаги биносидан тўлиқ ўз фаолиятини бошлади. Бундан ташқари, А.Авлоний педагогик маҳорат миллий институти андозаси асосида 2026 йилда қурилиши режалаштирилган 1 минг 550 ўринга мўжалланган ўқув, 360 ўринли ётоқхона ва 200 ўринли ошхона биноларидаги реконструкция ишлари бошлаб юборилди.

Xorazm viloyati ta'lim tizimida 2025-yil uchun ustuvor vazifalar

4-расм. Хоразм вилояти таълим тизимининг 2025 йилдаги устувор вазифалари

Манба: Хоразм вилояти мактабгача ва мактаб таълим бошқармаси маълумотлари асосида муаллиф ишланмаси

Хоразм вилоятида 2023-2025 йилларда маҳаллий бюджетининг орттириб бажарилган 39 млрд сўм маблағлари ҳисобидан, 27 млрд сўм маҳаллий бюджет маблағлари ҳисобидан 13 та “Жасорат мактаблари”, 182 та ЧҚБТ синфлари ташкил этилди, касбий таълим ўқитиладиган мактаблар сони 23 тага етказилди, инклузив таълим талабларига жавоб берадиган 13 та

намунали мактаблар ва 26 та компьютер синфлари ташкил қилинди, 3 та “илк ривожланиш” мактаблари фаолияти йўлга қўйилди ҳамда 12 млрд. сўм маҳаллий бюджет маблағлари ҳисобидан барча мактабларда давлат рамзлари бурчаклари, “Жалолиддин Мангуберди” ва Шахмат хоналари ташкил этилди.

Мамлакатимиз раҳбари томонидан ажратиб берилган 17 млрд. сўм маблағлари ҳисобига вилоятдаги барча мактабларимизда ички ҳожатхоналар таъминлаб, ўқувчилар учун қулай шароитлар яратилди.

Бундан ташқари, ҳомийлик асосида ҳам қуйидаги тадбирлар бажарилди, жумладан, Тупроққалъа тумани “Тупроққалъа” массиви Нукус маҳалласида Навоий кон металлургия комбинати АЖнинг 19 млрд. сўм маблағлари ҳисобига 350 ўринли янги мактаб қурилди, Шовот тумани Қангли маҳалласида “Узтех Шовот” МЧЖ томонидан 12,5 млрд. сўм ҳисобига 330 ўринли янги мактаб қурилиб, жиҳозланди⁴.

Вилоятда АКТ йўналишида “Муҳаммад ал-Хоразмий ворислари” дастурида 7-10 синф ўқувчилари орасидан имтиҳонлардан ўтган 4 минг 200 нафар ўқувчилар ИТ ва инглиз тилидан билим олоқдалар. Бундан ташқари, “Coursera” платформаси орқали бепул курсларда жорий йилнинг 5 оyi давомида 110 минг нафар 7-11-синф ўқувчилар ўқиб, халқаро ИТ сертификатларни қўлга киритдилар.

Xorazm viloyati ta'lim tizimida 2025 yil uchun ustuvor vazifalar

5-расм. Хоразм вилояти таълим тизимининг 2025 йилдаги устувор вазифалари

Манба: Хоразм вилояти мактабгача ва мактаб таълим бошқармаси маълумотлари асосида муаллиф ишланмаси

Шунингдек, ўқувчиларни касб-ҳунарга йўналтириш ва дарсдан ташқари бўш вақтларида касб ўрганишларига кўмаклашиш мақсадида 1 минг 300 дан ортиқ тадбиркорлар 554 та мактабларга жалб этилиб, “Хоразм вилояти таърибаси” йўлга қўйилди. Бунинг натижасида, бугунги кунга келиб, 363 нафар ўқувчи ёшларимиз фрилансерлик билан шуғулланиб, ойига 1-5 млн. сўм, касб-ҳунар ўрганаётган 7 минг 599 нафар 9-11-синф ўқувчиларидан 356 нафари

⁴ Маълумот учун, Хива туманидаги 23-сонли мактабга Шодиев халқаро фонди томонидан 6,5 млрд.сўм ҳисобига қўшимча 270 ўринли бино қуриб берилди ҳамда Ҳазорасп туманидаги 21-сонли мактаб собиқ битирувчилари ҳомийлигида 2 млрд. сўмлик жорий таъмирланди

ўқиш билан бирга ойига ўртача 2 млн сўм даромад топмоқда.

Вилоятда бугунги кунда 7 та олий таълим муассасалари фаолият кўрсатмоқда ва уларнинг 3 таси нодавлат ОТМ саналади ҳамда уларда 62 минг нафардан ортиқ талабалар тахсил олмақда.

2025 йилда вилоятдаги мактаб битирувчиларининг 60 фоизи *ОТМ ларга (2022 йилда 39,5 фоиз)* қабул қилинди.

2023-2025 йиллар давомида ОТМлари профессор-ўқитувчиларининг илмий салоҳияти 28,2 фоиздан 35,6 фоизга ошди.

2025 йилда Урганч давлат университети маблағлари ҳисобидан 30,0 млрд. сўм ҳисобига 500 ўринли фаоллар зали ҳамда 500 ўринли ўқув залига эга бўлган замонавий 5 қаватли ахборот ресурс маркази куриб ишга туширилди.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг - сонли Қарорига кўра, Тошкент тиббиёт академияси Урганч филиали Урганч давлат тиббиёт институтига айлантирилди [8] ва ушу ОТМ ўз маблағлари ҳисобидан 6,2 млрд сўм ҳисобига Хоразм вилояти болалар кўп тармоқли тиббиёт маркази ҳудудида янгидан 540 ўринли ўқув биноси курди.

Талабаларга қулай шароитлар яратиш мақсадида ўтган 3 йилда ДХШ асосида ҳамда ОТМ маблағлари ҳисобидан 3300 ўринли 5 та талабалар турар жойлари фойдаланишга топширилди ва талабаларнинг ётоқхонага бўлган эҳтиёжи 70 фоизга қопланди.

2025 йил 26-30 май кунлари Урганч давлат университетида математика бўйича Ал-Хоразмий номидаги III халқаро олимпиада ўтказилиб, унда Ўзбекистондаги олий таълим муассасаларидан ташқари дунёнинг 16 та давлатидан 57 та жамоа (*184 нафар иштирокчи*) қатнашди. Жумладан, Бразилия, АҚШ, Хитой, Ҳиндистон, Жанубий Корея, Малайзия, Япония, Вьетнам, Россия, Сербия, Қирғизистон, Қозоғистон, Тожикистон, Туркия ва Туркманистон каби давлатлардан соҳасидаги иқтидорли талабалар қатнашди.

Хоразм вилоятид сўнгги 3 йилда ёшлар сиёсатида амалга оширилган ишлар тубдан янги босқичга чиқди. Жумладан, “Ёшлар дафтари”га киритилган 22 минг нафардан ортиқ ёшларга кўмак кўрсатилиб, 40 минг нафарга яқин ёшларнинг бандлигини таъминлашга кўмаклашилди. 12 минг 394 нафар ёшларга 3 минг гектарга яқин ер майдонлари, 30 минг нафар ёшларнинг тадбиркорлик соҳасидаги лойиҳа ва ғояларини қўллаб-қувватлаш мақсадида 958 млрд сўм имтиёзли кредит маблағлари ажратилди.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан 2025 йил 14 февралда қабул қилинган 3 та “Ёшлар тадбиркорлигини ҳамда уларнинг бандлигини таъминлашга қаратилган бизнес лойиҳаларни қўллаб-қувватлаш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисидаги ПҚ-60-сонли Қарори [5], Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Олий таълим ташкилотлари битирувчиларининг ишга жойлашишига кўмаклашиш бўйича кўшимча чора-тадбирлар тўғрисидаги ПҚ-61-сонли Қарори [6] ва Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ёшлар тадбиркорлигини ривожлантириш ва бандлигини таъминлашга доир кўшимча чора-тадбирлар тўғрисидаги” ПҚ- 62-сонли Қарори [7] мамлакатимизда ёшлар сиёсати соҳасида туб бурилиш ясаб берди десак муболаға бўлмайди.

Ёшлар тадбиркорлигини ривожлантириш йўналишида Алоқа банк томонидан “Бизнесга биринчи қадам – Ёшлар учун” лойиҳаси доирасида 895 нафар ёшларга 89 млрд сўм, “Келажакка биринчи қадам” кредит маҳсулоти бўйича “Миллийбанк” томонидан 593 нафар битирувчи ёшларга 39,8 млрд. сўм миқдорида имтиёзли кредитлар ажратилиб, 1780 та янги иш ўринлари яратилди.

“Келажак касблари” лойиҳаси ҳамда хорижий тилларни ўқитиш доирасида 1 минг 750 нафар ёшларга 1 млрд. 670 млн. сўм ўқув курси харажатлари қоплаб берилди ҳамда 20 минг нафарга яқин ёшлар касб-хунарга ўқитилди. Шунингдек, 4 640 нафар тарбияси оғир, пробация ва профилактика ҳисобида турган 339 нафар ҳуқуқ-тартибот ва мудофаа органлари ходимларига оталикқа берилди. Масъуллар томонидан 3000 нафардан ортиқ ёшларнинг ижтимоий муаммолар бартараф этилди.

Ёшларнинг бўш вақтларини мазмунли ташкил этиш, уларнинг интеллектуал салоҳиятини ошириш ва истеъдодларини қўллаб-қувватлаш мақсадида ўтган 3 йил давомида 238 мингдан ортиқ танлов ва спорт мусобақалари ўтказилди. “Ҳарбий-ватанпарварлик вакцинаси” билан эмлаш мақсадида туман ва шаҳарларда “Ватанга содиқ ёшлар” шиори остида 17 минг нафардан ортиқ ёшларни ҳамда ёшлар етакчилари томонидан ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашга қаратилган лойиҳалар доирасида 108 минг нафардан ортиқ ёшлар қамраб олинди.

Ёшларни ҳуқуқий ва сиёсий саводхонликни ошириш мақсадида “Шунқорлар” ҳарбий-ватанпарварлик спартакиадаси доирасидаги 10 та танлов ва мусобақаларни ташкил этиш орқали 68 мингдан ортиқ ёшлар қамраб олинди.

Хоразм вилоятида бугунги кунда 15 та спорт мактаби, 4 та спорт турларига ихтисослашган спорт мактаби, 1 та Олимпия ва паралимпия спорт турларига тайёрлаш маркази, 2 та олимпия ва миллий спорт турлари бўйича мактаб-интернати, дзюдо ва кураш маҳорат мактаблари, 1 та футбол академияси ва 1 та футбол мактаби фаолият кўрсатгани ҳолда ушбу спорт таълим муассасаларида 26 мингдан ортиқ мунтазам шуғулланувчилар 861 нафар тренерлар қўл остида машғулотларга жалб қилинган. Иқтидорли ёшларни оммавий спорт мусобақаларидан селекция қилиш тизими орқали ҳар йили 3 мингдан ортиқ иқтидорли ёшлар спорт мактабларига қабул қилинмоқда.

2023-2025 йилларда 3 та спорт объектлари янгидан қурилиб, 13 тасида реконструкция ишлари олиб борилди ва давлат бюджет маблағлари ҳисобидан 33 млрд.сўм ажратилди. Шунингдек, олис ва чекка маҳаллаларда 82 та спорт майдончалари қурилди, “ҳар 10 та маҳаллага 1 та клуб” тамойили асосида маҳаллаларда 51 та замонавий хусусий спорт клублари фаолияти йўлга қўйилди. Бундан ташқари, вилоятда футбол спорт турини ривожлантириш мақсадида 8,0 млрд сўмга марказий футбол ўйингоҳи таъмирланиб, Хоразм футбол академияси учун 6,5 млрд сўм маблағлар ҳисобига 60 ўринли ётоқхона қурилиб, фойдаланишга топширилди [9].

Хоразм вилоятида 2009 йилдан бери фаолият кўрсатмаётган Хоразм футбол клубининг фаолияти қайта тикланди ва жамоа олий лигада тўп сура бошлади.

Ёшларнинг оммавий спорт мусобақаларидаги қамрови кенгайиб, 2023 йилда 434 минг нафар ёшлар “Беш ташаббус олимпиадаси” спорт мусобақаларига жалб этилган бўлса, жорий йилнинг ўзида ушбу кўрсаткич 720 мингдан ошди. Шунингдек, вилоятда 43 та спорт турлари бўйича федерация (ассоциация)лар (23 та олимпия, 4 та миллий, 16 та ноолимпия) ҳамда 1 та адаптив спорт ассоциацияси фаолияти йўлга қўйилди. 2025 йилда миллий терма жамоа сафига 861 нафар (шундан, 460 нафар асосий, 401 нафар захира) спортчилар жалб этилди.

Яратиб берилган имкониятлар натижасида жорий йилда вилоят спортчилари томонидан Республика, Осиё, Жаҳон чемпионати ва кубог мусобақаларида 1433 та (456 та олтин, 401 та кумуш, 576 та бронза) медаллар қўлга киритилди.

Ўзбек спорти тарихида илк бор спорт курашлари (аёллар кураши) бўйича жорий йилнинг 1-4 август кунлари Грециянинг Афина шаҳрида ўтказилган Жаҳон чемпионатида Шоназарова Шохиста Қахрамон қизи 40 кг вазн тоифасида олтин медал қўлга киритди. Шуни алоҳида таъкидлаш керакки 2024 йилда Париж (Франция) шаҳрида 33-ёзги олимпия ва 17-паралимпия ўйинларида вилоятимиздан 9 нафар спортчилар иштирок этиб, 1 та кумуш ва 3 та бронза медаллари қўлга киритилди. Навбатдаги Олимпия ва Паралимпия ўйинларига лицензияларни қўлга киритиш бўйича спортнинг 16 та туридан 40 нафар номзод спортчиларга асосий спорт базалари бириктириб берилди.

2025 йилдан бошлаб “Янги Ўзбекистон Олимпия чўққилари” спорт мусобақаларини ўтказиш тизими йўлга қўйилиб, май-июнь ойларида минтақавий босқичда 3 минг нафар, вилоят босқичида 820 нафар спортчилар қатнашиб, уларнинг 134 нафари “Президент олимпиадаси”да иштирок этиш имкониятини қўлга киритдилар.

Хоразм вилояти соғлиқни сақлаш тизимида ҳам 2023-2025 йиллар давомида юқори технологик амалиётларни кўлами ва салмоғини ошириш, чет элда ва пойтахтда ўтказилиб

келинаётган айрим амалиётларни вилоятнинг ўзида йўлга қўйиш бўйича тизимли ишлар олиб борилмоқда.

Аҳолига тиббий хизмат кўрсатишда қисқа муддатли чора-тадбирларни ўз ичига олган “Тиббиётда 90 кунлик ўзгаришлар вақти” дастури доирасида вилоятдаги 18 та ҳамда 13 та туман ва шаҳар тиббиёт муассасаларида 3,4 млрд сўмлик ишлар амалга оширилди.

Соғлиқни сақлаш тизимининг янги моделини ташкил этиш бўйича Шовот тумани тажриба-синов тариқасида танлаб олинди. Шовот туманида 1 та кўп тармоқли марказий поликлиника, 8 та оилавий поликлиника, 3 та оила шифокорлик пункти, 6 та оилавий поликлиника филиаллари, 6 та маҳалла тиббиёт пункти (контейнер) тиббий хизмат кўрсатаётган эди. Улар негизида янги тартиб бўйича жами 18 та оилавий поликлиника (8 та 1-тип ОП, 9 та 2-тип ОП ва уларнинг 1 та филиали) ҳамда 1 та Марказий шифохонанинг маслаҳат-диагностика бўлинмаси ташкил этилиб, давлат рўйхатидан ўтказилди. Лойиҳани амалга ошириш учун Шовот туманига маҳаллий бюджет маблағлари ҳисобидан 13 млрд сўм маблағ ажратилди.

Куйидаги 6-расмда Хоразм вилоятида 2025-2027 йилларда соғлиқни сақлаш соҳа йўналишларидаги лойиҳалар хусусида маълумотлар келтирилган.

6-расм. Хоразм вилоятида 2025-2027 йилларда соғлиқни сақлаш соҳа йўналишларидаги лойиҳалар
Манба: Муаллиф ишланмаси

Вилоятда бугунги кунда хусусий тиббиёт муассасалари сони 522 тага, улардаги ўринлар сони 2038 тага етказилди. Ушбу муассасаларда 68 турдаги ихтисосликлар бўйича аҳолига малакали тиббий хизмат кўрсатиб келинмоқда. Шунингдек, юқори технологияли тиббий хизматлар кўрсатувчи клиникалар сони 30 тадан ошди. 2025 йилда қиймати 56 млн доллар бўлган 4 та кўп тармоқли ихтисослаштирилган хусусий тиббиёт муассасалари ишга туширилди. Хусусан, кардиология ва кардиохирургия йўналишида қиймати 19 млн.АҚШ долларлик “GRAND CARDIO PRO”, эндоурология йўналишида қиймати 10 млн.АҚШ долларли бўлган “ENDO MED KLINIKASI”, акушерлик ва гинекология йўналишида лойиҳа қиймати 16 млн.АҚШдолларлик “ONA VA BOLA TUG‘RUQ KOMPLEKSI” ва қиймати 11 млн. АҚШ долларлик “AZZA MED BABY” хусусий тиббиёт муассасалари ишга туширилди. Юқоридаги амалга оширилган ташаббусли лойиҳалар натижасида вилоятда кўшимча 260 тадан ортиқ янги иш ўринлар, 320 та шифо ўринлари яратилди. Шунингдек, тиббиёт муассасаларида 12 мингга яқин беморда, шундан 3 минг нафариди (26,0 фоиз) юқори технологик жарроҳлик амалиётлари ўтказилди. уларнинг 217 нафари чет эл фуқаролари бўлиб, хорижий беморларга 1,1 млрд сўмлик тиббий хизматлар кўрсатилди.

2025 йил якунига қадар янгидан 5 та хусусий, 3 та ДХШ асосида тиббиёт ташкилотлари ташкил этилади ва 3 та мавжуд хусусий клиникалар фаолияти кенгайтирилиб 135 та янги иш ўрни ва 80 та янги шифо ўринлари яратилади.

Вилоят аҳолисига қулайлик яратиш мақсадида қолган 509 та маҳаллалардан 224 тасида тиббиёт пунктлари ташкил этилди. Натижада 177 минг 200 нафар аҳолига 2 км масофага овра бўлиб бормасдан яшаш уйига яқин жойда сифатли тиббий хизмат кўрсатишга эришилмоқда. Бундан ташқари, аҳолига кўрсатилаётган тиббий хизматларнинг 24/7 вақт режимида узлуксизлигини таъминлаган ҳолда, нодавлат тиббиёт муассасалари билан ҳамкорлик йўлга қўйилиб, 100 та туну кун хизмат кўрсатувчи тиббий пунктлар ишга туширилди.

Маҳаллаларда оила шифокори ва патронаж ҳамширалар томонидан уйма-уй юриш ишларини кучайтириш бўйича ишлар олиб борилмоқда. Жумладан, ташкил этилган 962 та тиббиёт бригадалари томонидан 366 мингта аҳоли хонадонларига тиббий хизматлар кўрсатилди.

Юқоридаги таҳлил қилинган маълумотлардан кўринадик, барча тармоқлар каби Хоразм вилоятида қишлоқ хўжалиги ва ижтимоий соҳа барқарор суръатларда ривожланмоқда.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги “Ўзбекистон-2030” Стратегияси тўғрисида”ги ПФ-158 сонли Фармони//lex.uz
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПҚ-454 сонли “2025 — 2027 йилларда Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий ва ишлаб чиқариш инфратузилмасини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори//lex.uz
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 29 ноябрдаги “Хоразм вилоятини комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришни жадаллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”¹ги ПҚ-410-сонли қарори
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 21 июндаги ПҚ-231 “Мактабгача ва мактаб таълими ташкилотлари ходимларини узлуксиз касбий ривожлантириш тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарори//lex.uz
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 14 февралдаги “Ёшлар тадбиркорлигини ҳамда уларнинг бандлигини таъминлашга қаратилган бизнес лойиҳаларни қўллаб-қувватлаш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисидаги ПҚ-60-сонли Қарори//lex.uz;
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Олий таълим ташкилотлари битирувчиларининг ишга жойлаштиришга қўмклашиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисидаги ПҚ-61-сонли Қарори//lex.uz
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ёшлар тадбиркорлигини ривожлантириш ва бандлигини таъминлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисидаги” ПҚ- 62-сонли Қарори//lex.uz
8. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2025 йил 3 октябрдаги 621-сонли “Урганч давлат тиббиёт институти фаолиятини йўлга қўйиш тўғрисида”ги Қарори//lex.uz
9. Хоразм вилояти иқтисодиёт ва молия бош бошқармаси ҳисобот маълумотлари

УДК: 334.34.014

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ НЕФТЕГАЗОВОГО КОМПЛЕКСА

**А.Рахматуллаев, доц., Ташкентский университет информационных технологий,
Ташкент**

Annotatsiya. *Maqola neft-gaz kompleksining rivojlanishida tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirish zarurati va yo‘nalishlarini tahlil qiladi. Unda resurslardan oqilona foydalanish, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va davlat hamda xususiy sektor o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish masalalari yoritilgan. Shuningdek, mahalliy ishlab chiqarishni qo‘llab-quvvatlash va raqamli texnologiyalarni joriy etishning neft-gaz tarmog‘ining barqaror rivojlanishiga ta’siri ko‘rib chiqilgan.*

Kalit so‘zlar: *neft-gaz sanoati, tashkiliy-iqtisodiy mexanizm, innovatsiya, raqamlashtirish, modernizatsiya, investitsiya, samaradorlik.*

Аннотация. В статье анализируются необходимость и направления совершенствования организационно-экономического механизма развития нефтегазового комплекса. Освещаются вопросы рационального использования ресурсов, снижения производственных затрат, внедрения инновационных технологий и укрепления

взаимодействия между государственным и частным секторами. Также рассматривается влияние поддержки местного производства и внедрения цифровых технологий на устойчивое развитие нефтегазовой отрасли.

Ключевые слова: нефтегазовая промышленность, организационно-экономический механизм, инновации, цифровизация, модернизация, инвестиции, эффективность.

Abstract. The article analyzes the necessity and directions of improving the organizational and economic mechanism for the development of the oil and gas complex. It highlights the issues of rational resource use, reduction of production costs, implementation of innovative technologies, and strengthening cooperation between the public and private sectors. The paper also considers the impact of supporting local production and introducing digital technologies on the sustainable development of the oil and gas industry.

Keywords: oil and gas industry, organizational and economic mechanism, innovation, digitalization, modernization, investment, efficiency.

На сегодняшний день нефтегазовая промышленность является одной из стратегических отраслей экономики нашей страны, которая является гарантом энергетической безопасности, обеспечивает населения энергоресурсами, способствует развитию производственного потенциала, ускорению научно технического процесса и оказывает воздействие на развитие экономики в целом. Для обеспечения устойчивости и конкурентоспособности сектора важно совершенствовать организационно-экономический механизм его функционирования, который включает в себя оптимизацию управления, снижение издержек, внедрение инновационных технологий и эффективное взаимодействие государства с частными и государственными предприятиями. Главная цель заключается в создании эффективной системы управления нефтегазовыми компаниями, которая позволит снизить затраты, повысить прибыль и минимизировать отрицательное экологическое воздействие, при этом правильное взаимодействие между всеми участниками отрасли, а также внедрение новых технологий позволит ускорить процесс развития отрасли. Нефтегазовая промышленность имеет свои особенности, которые определяют закономерности его развития.

Среди этих особенностей можно выделить:

- продуктивный пласт, где находится нефть и газ, удален от непосредственного наблюдения и воздействия, в следствии чего, процесс добычи нефти и газа осуществляется через систему эксплуатационных скважин;
- производство располагается в непосредственной близости продуктивного пласта, в результате существует зависимость его организации от местных условий: рельефа местности, климата, обжитости территории, развития транспортной и энергетической инфраструктуры;
- природные условия залегания и размеры месторождений предопределяют способы добычи нефти и газа, а также показатели эффективности разработки месторождений;
- качество нефти и газа, содержание в них парафина, серы, смол, светлых нефтепродуктов влияют на технологию переработки и конечные экономические показатели использования углеводородного сырья;
- география потребления нефти, газа и нефтепродуктов определяют очередность ввода в эксплуатацию месторождений нефти и газа, т.к. затраты на транспортировку в суммарной себестоимости добычи и транспорта углеводородов могут составлять до 50 % издержек.

Чем выше издержки добычи, тем ближе к району нефтегазодобычи должна находиться граница их потребительского распространения. Для успешного функционирования отрасли необходимо наладить четкую и эффективную работу всех ее элементов — от разведки и добычи до переработки и сбыта. Важным аспектом является улучшение координации и упрощение взаимодействия между различными уровнями и участниками сектора, включая государственные и частные компании, что в свою очередь, позволит быстрее реагировать на изменения на рынке и снижать потери.

В условиях нынешней продолжающейся геополитической напряженности в мире (конфликты, санкции, торговые войны) возникают ситуации, которые могут привести к

дальнейшему росту цен на сырьё и продовольственные товары на мировом рынке и создает ряд проблем в поставках продукции и услуг. В частности, подорожание цен на мировом рынке может оказать влияние на внутренние цены в Узбекистане в будущем. В целях обеспечения динамичного и устойчивого развития экономики, снижения ее зависимости от внешних факторов, ускорения внедрения новых, эффективных технологий в процессы производства, широкого использования местных сырьевых и производственных ресурсов, увеличения на этой основе выпуска современной конкурентоспособной продукции, экономного и рационального использования валютных ресурсов, а также создания новых рабочих мест необходимо поддерживать местное производство и углубить локализацию во всех отраслях экономики. Локализация производства способствует развитию местной промышленности, созданию цепочки добавленной стоимости в производстве, расширения внутриотраслевой и межотраслевой кооперации, повышения конкурентоспособности и ассортимента выпускаемой продукции, а также увеличения объемов производства промышленной продукции, востребованной на внутреннем и внешнем рынках. Углубление локализации в нефтегазовой отрасли позволит снизить себестоимость, добиться оптимизации затрат на всех этапах — от добычи до переработки. и повысить производительность. Это, в свою очередь, позволит отрасли адаптироваться к мировым экономическим колебаниям и быть более гибкой.

Характерной особенностью нефтегазового комплекса является значительный монополизм. Две трети мировой добычи приходится на вертикально интегрированных компаний ВИНК, большинство которых принадлежит или контролируется государствами. Государственное регулирование играет ключевую роль в обеспечении баланса интересов всех участников рынка. Разработка гибкой политики, которая стимулирует местное производство, инновации, поддерживает инвесторов и регулирует экологические стандарты, позволит создать условия для устойчивого роста и развития отрасли. Качество государственного регулирования нефтегазовой отрасли определяется экономическим эффектом от принимаемых правительственных решений. Совершенствование организационно-экономического механизма нефтегазового комплекса необходимо для его дальнейшего устойчивого развития. Эффективное управление и развитие отрасли требуют комплексного подхода, который включает в себя использование новейших технологических достижений, развитие местного производства, производство конкурентоспособной продукции, а также государственное регулирование действующее в интересах всех участников сектора. Внедрение инновационных технологий, улучшение управления и эффективное государственное регулирование помогут повысить конкурентоспособность и обеспечить долгосрочную стабильность отрасли, несмотря на внешние вызовы. Для полного удовлетворения потребности экономики и населения республики в энергоресурсах, обеспечения финансового оздоровления предприятий нефтегазовой отрасли, создания благоприятных условий для развития здоровой конкуренции, внедрения современных цифровых технологий и передовых методов управления на основе общепринятой международной практики необходимо внедрение современных цифровых технологий и передовых методов управления на основе общепринятой международной практики.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Абдуллаев Ш.Х. Современные направления развития нефтегазовой промышленности Узбекистана. — Ташкент: Fan va texnologiya, 2022.
2. Гасанов А.Ш. Инвестиционная политика и инновации в энергетическом секторе. — Ташкент, 2021.
3. Литвинов А.Н. Организационно-экономические механизмы управления нефтегазовыми предприятиями. — М.: Экономика, 2020.
4. Праховник А.В. Управление нефтегазовым комплексом в условиях цифровой экономики. — СПб.: Питер, 2023.
5. World Bank. Energy Sector Management Assistance Program (ESMAP) Annual Report 2024. — Washington, 2024.
6. OECD. Oil and Gas Market Outlook 2025. — OECD Publishing, Paris, 2025.

ТАДБИРКОРЛИК СУБЪЕКТЛАРИНИ ТОИФАЛАРГА АЖРАТИШ МЕЗОНЛАРИНИ ХУҚУҚИЙ АСОСЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Т.Т.Тоштемуров, мустақил изланувчи, Ўзбекистон Республикаси Банк-молия академияси, Тошкент

ORCID: 0009-0001-2983-2017

Аннотация. Мақолада тадбиркорлик субъектларининг тоифалари мазмун-моҳияти очиқ берилган. Шу билан бирга, тадбиркорлик субъектларини тоифаларга ажратиш билан боғлиқ қонун ҳужжатлари таҳлил қилинган.

Калим сўзлар: тадбиркорлик субъектларининг тоифалари, мезонлар, яқка тартибдаги тадбиркор, микрофирмалар, кичик корхоналар, ўрта тадбиркорлик субъектлари, йирик тадбиркорлик субъектлари.

Аннотация. В статье раскрыта сущность категорий субъектов предпринимательства. Вместе с тем, проанализировано законодательство, касающееся разделения субъектов предпринимательства на категории.

Ключевые слова: категории, хозяйствующих субъектов, критерии, индивидуальный предприниматель, микрофирмы, малые предприятия, субъекты среднего предпринимательства, субъекты крупного предпринимательства.

Abstract. The article reveals the essence of categories of business entities. At the same time, legislative acts related to the categorization of business entities were analyzed.

Key words: categories of business entities, criteria, individual entrepreneur, micro firms, small businesses, medium business entities, large business entities.

Кириш. Кичик тадбиркорлик субъектлари мамлакатимизнинг ялпи ички маҳсулотини шакллантиришда асосий омил бўлиб, миллий фаровонликни ва аҳолини юқори даромадли иш билан таъминлашда асосий таянч ҳисобланади.

2025 йилнинг 1 январь ҳолатига фаолият юритаётган кичик тадбиркорлик субъектлар сони 358,1 мингтага етди.

2024 йил якуни билан кичик тадбиркорлик субъектларининг ялпи ички маҳсулотдаги улуши 54,3 фоизни, уларда банд бўлганлар улуши 74 фоизни, амалга оширилган маҳсулотлар (иш ва хизматлар) экспорти ҳажми 9 миллиард АҚШ долларини ёки умумий экспорт ҳажмини 33,3 фоизини, жами импортни 48,6 фоизини ёки 19 миллиард АҚШ долларини ташкил этди.

Шу боис, тадбиркорлик фаолиятини ҳуқуқий тартибга солиш борасида қонунчилик доимий равишда такомиллаштирилмоқда.

Тадбиркорликка оид норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар сони

Жами	шу жумладан, йиллар кесимида							
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
4 277	548	566	611	522	528	524	411	567

Лекин, кичик тадбиркорлик субъектларининг фаолиятини тартибга солиш соҳасидаги қонунчиликда бўшлиқлар ва зиддиятлар, эскирган, амалда ўз аҳамиятини йўқотган, самарасиз ёхуд амалга ошириш механизмига эга бўлмаган қоидалар мавжуд.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Тадбиркорлик субъектларини тоифаларга ажратиш мезонлари бўйича кўплаб замонавий иқтисодчилар ўз илмий қарашларини билдирган.

Менежмент бўйича америкалик тадқиқотчилар Т.Питерс ва Р.Уотерман кичик корхона таърифига кўпинча соф микдорий позициядан ёндашишади ҳамда кичик корхона мақомини бериш учун банд бўлган ходимлар сони, иқтисодий айланма ҳажми, асосий капиталнинг қиймати, олинган фойда даражаси ва бошқалар каби кўрсаткичлардан фойдаланишган. Шунингдек, асосий мезон сифатида корхонада ишлайдиган ходимлар сонини олишган [3].

Рус олими И.И.Разумнова “Америка қўшма штатларидаги кичик фирмалар: иқтисодиёт ва бошқарув” китобида Америка қонунчилигини ўрганиб, кичик бизнес секторига аъзоликни аниқлашнинг ўлчовли мезонлари сифатида қурилиш компаниялари, савдо ва хизматларнинг

йиллик сотиш ҳажми ёки даромадлари, саноат учун ходимлар сони қабул қилинганлигини, аммо ҳар томонлама чалкаш тизим пайдо бўлганлигини таъкидлаган [5].

С.С. Ғуломов “Тадбиркорлик ва кичик бизнес” китобида катта ва кичик корхоналарни ажратиш берувчи ягона мезон ўрнатилмаганлигини таъкидлаб, корхоналарни бир-биридан ажратувчи алоҳида белгиларини аниқлаш корхоналарнинг муҳим масалалар бўйича умумлашма белгилари каталогини бунёд этиш орқали амалга оширилишини таъкидлаб, бу белгилар туркумига: мулк шакли, ишлаб чиқаришни ташкил қилиш, бошқариш, молиявий таъминот, маҳсулот, ишчи ходимлар таркиби, сони ва бошқалар киришини айтиб ўтган [4].

Таъкидлаш лозимки, олимлар тадбиркорлик субъектларини тоифаларга ажратиш объектив эҳтиёж эканлигини, кичик тадбиркорлик субъектларини ривожлантириш зарурлигини уқтиришади.

Тадқиқот методикаси. Мақолада илмий абстракция, анализ, синтез, индукция ва дедукция усуллари қўлланган ҳолда тадбиркорларни тоифаларини белгилашга оид иқтисодчи олимларни тадқиқотлари, норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ўрганилди.

Тадқиқот натижалари таҳлили. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев томонидан 2022 йил 22 август куни тадбиркорлар билан “очиқ мулоқот”да тадбиркорлик субъектларини тоифаларга ажратиш янги босиқичга олиб чиқилди, яъни тадбиркорлик субъектларини солиққа тортиш ва молиявий жиҳатдан қўллаб-қуватлаш учун уларнинг товар айланмалари ҳажмидан келиб чиқиб тоифаларга ажратилиши белгиланди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 10 февралдаги “Тадбиркорлик субъектларини тоифаларга ажратиш мезонлари ҳамда солиқ сиёсати ва солиқ маъмуриятчилигини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ – 21-сон Фармонида мувофиқ тадбиркорлик субъектларининг тоифаларга ажратишнинг ҳуқуқий таснифи белгиланди:

а) кичик тадбиркорлик субъектлари:

якка тартибдаги тадбиркорлар;

микрофирмалар – таъсисчилари (иштирокчилари) жисмоний шахслар бўлган ҳамда жами даромади календарь йил давомида 1 миллиард сўмгача бўлган тадбиркорлик субъектлари;

кичик корхоналар – жами даромади календарь йил давомида 1 миллиард сўмдан 10 миллиард сўмгача бўлган ҳамда ушбу кичик банднинг учинчи хатбошисидagi таъсисчилари (иштирокчилари) юридик шахслар бўлган тадбиркорлик субъектлари;

б) ўрта тадбиркорлик субъектлари – жами даромади календарь йил давомида 10 миллиард сўмдан 100 миллиард сўмгача бўлган тадбиркорлар;

в) йирик тадбиркорлик субъектлари – жами даромади календарь йил давомида 100 миллиард сўм ва ундан юқори бўлган тадбиркорлик субъектлари.

Мамлакатимизда тадбиркорлик субъектларини тоифаларга ажратишнинг ягона мезони сифатида узоқ муддат ишчилар сонидан фойдаланиб келинган.

Бироқ, Ўзбекистон Республикаси “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида”ги ЎРҚ – 328-сон Қонунининг 5-моддасига асосан кичик тадбиркорлик субъектларига қуйидагилар киради. Жумладан:

1) якка тартибдаги тадбиркорлар;

2) ишлаб чиқариш тармоқларидаги, банд бўлган ходимларининг ўртача йиллик сони кўпи билан йигирма киши, хизмат кўрсатиш соҳасидаги ва ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлмаган бошқа тармоқлардаги, банд бўлган ходимларининг ўртача йиллик сони кўпи билан ўн киши, улгуржи, чакана савдо ҳамда умумий овқатланиш тармоқларидаги, банд бўлган ходимларининг ўртача йиллик сони кўпи билан беш киши бўлган микрофирмалар;

3) қуйидаги тармоқлардаги:

қонунчиликда назарда тутилган енгил, озик-овқат саноатидаги ва қурилиш материаллари саноатидаги, банд бўлган ходимларининг ўртача йиллик сони кўпи билан икки юз киши;

металлга ишлов бериш ва асбобсозлик, ёғочсозлик, мебель саноати, қонунчиликда назарда тутилган бошқа саноат-ишлаб чиқариш соҳаларидаги, банд бўлган ходимларининг ўртача йиллик сони кўпи билан юз киши;

машинасозлик, металлургия, ёқилғи-энергетика ва кимё саноати, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш ва уларни қайта ишлаш, қурилиш ҳамда қонунчиликда назарда тутилган бошқа саноат-ишлаб чиқариш соҳаларидаги, банд бўлган ходимларининг ўртача йиллик сони кўпи билан эллик киши;

фан, илмий хизмат кўрсатиш, транспорт, алоқа, хизмат кўрсатиш соҳалари (суғурта компанияларидан ташқари), савдо ва умумий овқатланиш ҳамда ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлмаган бошқа соҳалардаги, банд бўлган ходимларининг ўртача йиллик сони кўпи билан йигирма беш киши бўлган кичик корхоналар.

Шу билан бирга, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил 24 августдаги “Иқтисодий фаолият турларини таснифлашнинг халқаро тизимига ўтиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 275 – сон қарорига мувофиқ кичик тадбиркорлик субъектларига тегишли бўлган корхоналар ва ташкилотлар классификацияси тасдиқланган ҳамда ҳозирги кунга қадар амалда.

Асосан, ушбу классификатордан статистика органларида фойдаланиб келиниб, тадбиркорлик субъектлари мазкур талаблар асосида тоифаланмоқда.

Хулоса. Ҳозирда тадбиркорлик субъектларини тоифаларга ажратиш ва фаолиятини тартибга солишда ягона мезонлар ва талабларни белгилаш, қонунчиликдаги зиддиятларни бартараф этиш зарурати мавжуд.

Хорижий тажрибадан келиб чиқиб, кичик тадбиркорлик субъектларини тоифаларга ажратишда уларнинг товар айланмаларини асосий мезон сифатида қабул қилиниши мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ўзбекистон Республикаси “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида”ги ЎРҚ – 328-сон Қонуни.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 10 февралдаги “Тадбиркорлик субъектларини тоифаларга ажратиш мезонлари ҳамда солиқ сиёсати ва солиқ маъмуриятчилигини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ПФ – 21-сон Фармони.
3. Т.Питерс, Р.Уотерман. В поисках совершенства., ООО “Альпина”, 2011 г. – 625 с.
4. С.С. Ғуломов “Тадбиркорлик ва кичик бизнес”. Тошкент., 1998 й. 436 бет.
5. И.И. Разумнова Мелкие фирмы в США: экономика и управление., Москва., 2007 г. 124 с.

ARXITEKTURA FANLARI

UO'K 94(450)“63/68”:7.036(450)

**RENESSANS DAVRIDA MUZEY SHAKLIDAGI MEMORIAL MAJMUALARNING
PAYDO BO'LISHI*****Yu.Kalonova, tayanch doktorant, Samarqand davlat arxitektura-qurilish universiteti, Samarqand
ORCID:0009-0009-9649-8184***

Annotatsiya. Ushbu maqolada renessans davrida muzey shaklidagi memorial majmualarning paydo bo'lishi haqida ko'rib chiqamiz. Medichilar sulolasining shaxsiy kolleksionerlik faoliyatidan uyg'onish davrida Florensiya shahrining san'at va madaniy dunyosining rivojlanishiga qilgan mehnatlari haqida to'xtalib o'tamiz.

Kalit so'zlar: Muzey tushunchasi, Kosimo Medichi, Uffitsi galereyasi, Jorjo Vazari, Medichilar maqbarasi, shaxsiy kolleksiya, “Kun va Tun” kompozitsiyasi.

Аннотация. В этой статье мы рассмотрим появление мемориальных комплексов в виде музеев в эпоху Возрождения. Из частной коллекторской деятельности династии Медичи следует выделить труды по развитию художественного и культурного мира Флоренции в эпоху Возрождения.

Ключевые слова: Концепция музея, Козимо Медичи, галерея Уффици, Джорджо Вазари, мавзолей Медичи, частная коллекция, композиция “день и ночь”.

Abstract. In this article, we will look at the appearance of memorial complexes in the form of museums during the Renaissance. The private collection activities of the Medici dynasty include works on the development of the artistic and cultural world of Florence during the Renaissance.

Keywords: Museum concept, Cosimo de' Medici, Uffizi Gallery, Giorgio Vasari, Mausoleum of the Medici, private collection, composition “day and night”.

Muzey (qadimgi yunoncha: μουσείον, musion — „muzalarga bag'ishlangan joy“)—tarixiy, moddiy va ma'naviy yodgorliklarni to'plash, saqlash, o'rganish va targ'ib qilish ishlarini amalga oshiruvchi ilmiy, ilmiy-ma'rifiy muassasa hisoblanadi. Muzey xazinasida, asosan, moddiy va tasviriy narsalar, shuningdek, san'at asarlari jamlanadi, shu bilan birga yozma manbalar (qadimdan hozirgi davrgacha bo'lgan tarixiy qimmatga ega qo'lyozmalar, bosma hujjatlar, kitoblar) saqlanadi.[1]

Muzey o'zi tabiat va ijtimoiy hayotdan olingan asl buyumlarni xo'jalik maqsadlarida va moddiy boylik sifatida emas, balki memorial guvohnoma va estetik qimmatli asl narsalar sifatida saqlana boshlagan davrda yuzaga kelgan. Hozirgi kundagi muzey bo'lib shakllanish jarajonida turli xil davrlarni bosib o'tgan. Muzeysunoslik sohasining eng rivojlanish bosqichi bu uyg'onish davriga borib taqaladi. Uyg'onish davri inson tafakkuri va estetik qarashlarini qaytadan ochib berildi. Uyg'onish davriga kelib, antik davr madaniyatiga qiziqish ortib borishi sababli, shu davrga oid yodgorliklar yig'ila boshlandi. O'rta asrlarda yodgorliklar ko'proq diniy maqsadlar uchun qurilgan bo'lsa, bu davrga kelib shaxsiy fazilatlar inson qadirlana boshlandi. Papalar, hukumdorlar, boy oilalar antik davr haykallar, me'moriy bo'laklar va san'at asarlarini to'plab “ilk muzey” ko'rinishidagi kolleksiyalarni shakllantira boshlashdilar. Shu davrda memorial majmua tushunchasi ham shakllandi. Hukumdor va mashxur shaxslarning qabr joylari, maqbaralari memoriy majmua sifatida namoyon bo'ldi. Kolleksiya yig'ish muzeyga tashrif buyurish tadbir dasturining bir qismi bo'lgan. Kolleksionerlarning eng mashhur sulolaridan bo'lgan Medichi oilasi Florensiyada yashagan. Xususan Kosimo Medichi, uning o'gli Pyero va nabirasi Kosimo medichi tarixda oqsoqol nomi bilan kirib, san'at va ta'limning homiylari bo'lgan.[2] Medichilar sulolasi kolleksiyasi asosida Uffitsi galereyasi tashkil etilgan. 1560 yilga kelib gersog Kozimo I Medichi saroy qurishni xohladi.

Bu saroy Florensiya shahrining sud kansellariyasi sifatida faoliyat olib borishi ko'zlangan edi. Gersog Kozimo I Medichi o'zining sevimli saroy rassomi va arxitektori Jorjo Vazariga Uffitsi saroyini qurish topshiriqini berdi. Jorjo Vazari binoni loyihasini qilishdan tashqari, maxsus sirli kalidor ham barpo qildi. Bu kalidor qadimgi mostdan va Santa Felichita cherkovidan o'tib, Boboli bog'i tomon olib borgan. Shu tariqa Uffitsi saroyini Pitti saroyi bilan bog'lashga erishgan yashirin

yo'llar orqali. Bugungi kunda bu yo'l "Jorjo Vazzari yo'li" deb ataladi. Arxitektorning loyihasiga ko'ra Uffitsi binosi Kozimo I qarargohi bo'lgan Pallazo Vechio bilan yonma yon bo'lishi zarur edi. Shu sababli ko'plab tarixiy binolar buzilishi ko'zda tutilgan edi. Cherkovning markaziy nefi deyarli buzilmagan.[3] Hozirgi kunda bu zal Uffitsi galereyasining asosiy zallaridan biri hisoblanadi. Muzeyning asosiy kirish qismida joylashgan. San Pyer Skerajo cherkovining zali odatda yopiq saqlanadi. Bu zal maxsus ko'rgazmalar va tantanalar uchun ochiladi. Ushu bu zalda Sandro Bottichelining "xushxabar keltirish" deb nomlangan asarini uchratishimiz mumkin bo'ladi. Jorjo Vazari tomonidan qurilish ishlari oxirgacaha yakunlanmay qolgan, uning ishlarini 1574 yilda Bernardo Buontalenti davom ettirgan. 1581 yilda Kosimo Medichining o'gli Francheski Medichi galereyaning sharqiy qanotining ikkinchi qavatida qimmatbaho haykallar va san'at asarlarini namoyish etgan. Muzeyning markazida tribuna mavjud bo'lib, o'ziga xos ramzga edi. 1584 yilda Bernardo Buontalenti tomonidan barpo etilgan tribuna to'rtta element unsurlar (suv, olov, havo va yerga) bag'ishlab marvarid qobig'i va yarim qimmatbaho toshli matriallar bilan bezatilgan edi. Galereyaning eng eksklyuziv san'at asarlari Bottichelli, Giotto, Chimabue, Mikelanjelo, Leonardo Davinchi va Rafayel kabi uyg'onish davrining yetuk namoyondalariga tegishli. Chunki Medichilar oilasi ijodkor insonlarga juda katta homiylik qilib, ularning ijodiy asarlarini sotib olishgan. Shu tariqa bu mashhur sulolaning yirik kolleksiyasi shakllangan. 1765-yildagina Uffitsi galereyasi o'z eshiklarini omma uchun ochgan. Galereya dastlab boshqaruv binosi sifatida qurilgan bo'lsada, keyinchalik Italiya madaniyatining yorqin ramzi hisoblanadi. Uffitsi galereyasi muzey shaklidagi memorial majmua bo'lib, u shaxsiy kolleksiya Medichilar sulolasining xotira manbayini o'zida mujassam etadi. Uffitsi galereyasining shakllanish bosqichi keyinchalik milliy galereyalarning shakllanishiga turtki bo'ldi.

Bu sulolaning insoniyat oldida qoldirib ketgan qadimiy boyliklari kolleksiyalari va Italiya davlatining uyg'onish davri o'zining rivojlanish hissalarini qo'shganligi uchun Medichilar maqbarasi bunyod etilgan. Bu maqbara Italiyaning Florensiya shahrida joylashgan bo'lib, majmuada deyarli sulola a'zolarining barchasi dafn etilgan. Memorial maqbaraning qurilish ishlari Medichilar sulolasi vakillaridan biri tomonidan buyurtma asosida boshlangan. Obidaning me'mori shu davrning mashhur arxitektori Mikelanjelo Buonarroto hisoblanadi. Bino maqbara vazifasini bajarishdan tashqari turli xil diniy tadbirlar ham o'tkazish imkoni bo'lgan. Zinapoyadan yuqoriga ko'tarilganda Bernardo Buontalenti tomonidan qurilgan sakkiz burchakli gumbazli gersoglar ibodatxonasini ko'rish imkoni mavjud. Uyg'onish davrida binoni gumbazli qilib qurish bu davr arxitekturasining xarakterli jixatidir. Gersoglar ibodatxonasidan so'ng XVI asr birinchi yamida qurilgan Medichilar maqbarasi keladi.

Bu yerning eng mashhur qabri ulug'vor Lorenzo Medichiga tegishlidir.[4] Uning qabr toshi Buonarroto tomonidan yasalgan haykallar bilan bezatilgan. Ichki qism derazalar bilan bezatilgan tepasida gumbaz mavjud. Binoda qabrlardan tashqari ruhoniylarning turli xil kiyimlari va muqaddas idishlarni uchratishimiz mumkin.

1-rasm. Medichilar maqbarasi

Binoning ichki bezaklari ham tomoshabinnning diqqatini tortishi ajab emas, bu yerda ustalar tomonidan g'ayrioddiy rang sxemasida foydalanilgan. Kulrangdan yasalgan dekor elementlari bo'yoqlar bilan bo'yalgan ranglarga qarama qarshi turadi. Bularning barchasi binoda joylashgan oq

marmarlar bilan bir butunlikda uyg'unlashadi. Bu maqbaraning arxitekturasini Uyg'unish davrining san'at va madaniyati rivojlanishiga juda katta ta'sir ko'rsatgan. Maqbarada joylashgan eng mashhur san'at asarlardan biri bu Mikilanjellononing "Kun" va "Tun" asaridir.[5] "Kun" haykali ikkita haykaldan iborat bo'lib, kuch va kuchni anglatuvchi odamning tasvirlaridan biridir. Haykal bu davrda inson qiyofasining go'zallik ramzi bo'lib keladi. "Kun" kompozitsiyasining qarshisida "Tun" asari joylashgan. Haykallar ayol va erkak obrazlaridan iborat bo'lib ramziy jihatdan tinchlik va osoyishtalik ramzidir. "Kecha" va "Tun" ikkalasi qarama qarshilik holatini namoyon qiladi. Ikkala asarlar chuqur ramziy ma'no zulmat va faollik va passivlik o'rtasidagi kurash sifatida talqin qilinadi. "Tong" yangi hayot, "Tun" esa hayot yakuni va tinchlik ramzidir.

2-rasm. "Kun" va "Tun"

Medichi maqbarasi o'zida uyg'unish davrining falsafiy g'oyalarini namoyon qiladi. Nafaqat me'moriy obida balki haykaltaroshlik san'ati g'oyasi uyg'unligida yaratilgan. Bu oddiy maqbara emas oddiy qabriston ham emas u o'lim abadiyat va hayot haqidagi memorial majmuadir. Medichilar sulolasining qudratini mavqeyini abadiylashtiruvchi yodgorlikdir.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Uyg'unish davrida memorial majmualarning shakllanishi inson xotirasi va san'at dunyosining uyg'unlashuvini namoyon qiladi. Bundan tashqari abadiylik tushunchasi diniy qarashlardan holi bo'lib, inson deb atalmish xilqatni va uning dunyoqarashi, ichki olamini ulug'lash g'oyasi sifatida eng muhim o'ringa chiqdi. San'at ixlosmandlarining kolleksionerlik faoliyati shaxsiy xotira va meros belgisi sifatida saqladilar. Shu tariqa kolleksiya memorial xotiraning yangi shakliga aylandi. Uyg'unish davri memorial faoliyatining eng katta yutug'i XVII-XVIII asrlarga kelib shaxsiy kolleksiyalar asosida eng katta omaviy muzeylar ochilishiga turtki bo'ldi. Bu muzeylar avvalgi memorial obyektlar singari xotira, meros g'oyasini davom ettirdi. Lekin endi ular dinniy emas qaysikim, ilmiy mazmunda, shaxsiy emas xalq xotirasiga bag'ishlandi. Bu jarayon butun dunyoda jumladan O'zbekiston madaniy olamiga ham o'z ifodasini topdi. Yevropa mamlakatlarida memorial san'at ilm asosida shakllangan bo'lsa, Markaziy Osiyoda esa memoriy tarixiy tamanum bilan chambarchas boyidi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Findlen, Paula (1989). The Museum: its classical etymology and renaissance genealogy. Journal of the History of Collections. 1 (1): 59–78. doi:10.1093/jhc/1.1.59
2. Кудрявцев О. Ф. Медичи // Культура Возрождения. Энциклопедия. — Т. II. — Кн. 1. — М., 2011. — С. 247.
3. Власов В. Г. Уффици // Новый энциклопедический словарь изобразительного искусства. В 10 т. — СПб.: Азбука-Классика. — Т. IX, 2008. — С. 760
4. Museo delle Cappelle Medicee — Firenze [1] Архивная копия от 17 ноября 2021 на Wayback Machine
5. Дворжак М. История итальянского искусства в эпоху Возрождения. Курс лекций. — М.: Искусство, 1978. — Т. 2. — С. 39—44
6. Кунсткамера / Станюкович Т. В. // Куна — Ломами. — М.: Советская энциклопедия, 1973. — (Большая советская энциклопедия : [в 30 т.] / гл. ред. А. М. Прохоров ; 1969—1978, т. 14).
7. Головнёв А. В., Конькова Ю. С., Куканов Д. А. Этнодизайн: искусство vs наука // Уральский исторический вестник. 2020. № 3 (68). С. 6–15.

SHAXRISABZ TUMANIDAGI PESHAYVONLI MASJIDLAR TIPOLOGIYA

G'.A.Meliqulov, PhD, dots., Toshkent arxitektura – qurilish instituti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada Shahrisabz tumanidagi madaniy ahamiyatga ega bo'lgan masjidlar tipologiyasi, masjidlar binosining qurilishida ishlatilgan ashyolar, maqolada nomlari keltirilgan yodgorliklarning joylashgan manzillari, me'moriy uslublari hamda ularning o'lchamlari to'g'risida ma'lumotlar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: tuman, tarh, tom, g'isht, masjid, ustun, devor, yodgorlik, ayvon, bino, ravoq, darcha, tomon.

Annotatsiya. В статье дается информация о типологии мечетей культурного значения Шахрисабзского района, материалах, использованных при строительстве зданий мечетей, местонахождении, архитектурных стилях и размерах названных в статье памятников.

Ключевые слова: район, терраса, крыша, кирпич, мечет, столб, стена, памятник, крыльцо, здание, крыльцо, окно, сторона.

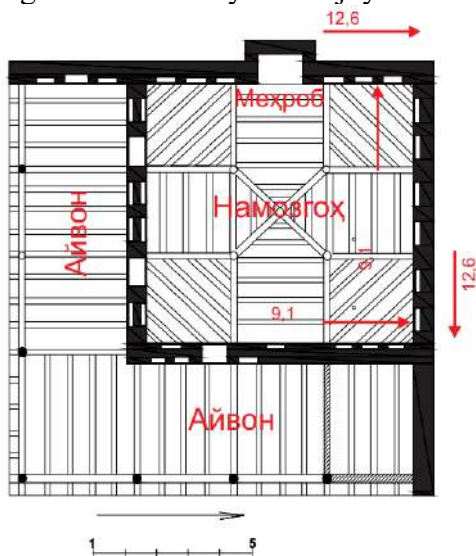
Abstract. The article provides information on the typology of mosques of cultural significance in the Shakhrisabz district, the materials used in the construction of mosque buildings, the locations, architectural styles, and dimensions of the monuments named in the article.

Keywords: district, terrace, roof, brick, mosque, pillar, wall, monument, porch, building, porch, window, side.

Kirish. Shahrisabz tumanidagi peshayvonli masjidlarning tipologik tahlili ularning qurilishdagi umumiy va farqli jihatlarini, shakl va tuzilish xususiyatlarini, badiiy bezak usullarini hamda funksional yo'nalishini aniqlash imkonini beradi.

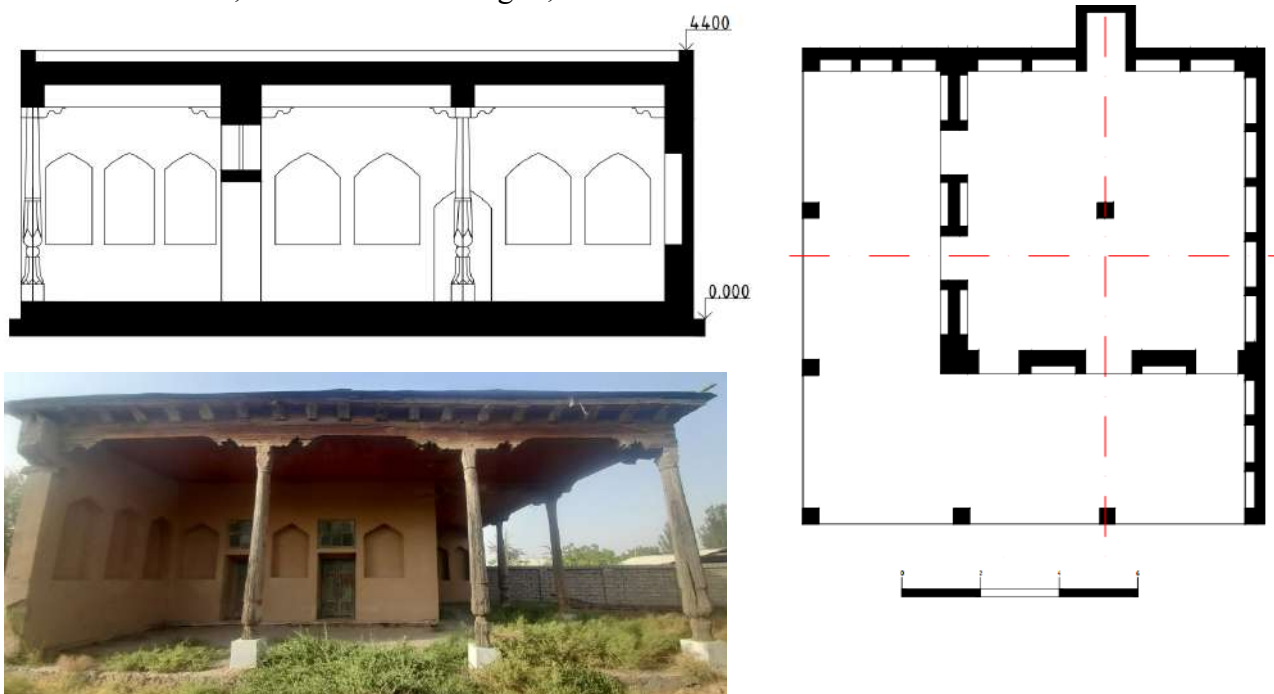
Maqolada Shahrisabz tumani hududida saqlanib qolgan peshayvonli masjidlarning me'moriy tarkibiy yechimlari, qurilish materiallari va ularning hududiy tipologiyasi tahlil etiladi.

Asosiy qism. Xitoy masjidi Shahrisabz tumani Xitoy qishlog'ida joylashgan bo'lib, 1903 yilda qurilgan. Umumiy o'lchami 11,6×12,2 m. Nomozgohining o'lchami esa 9,1×9,1 m ni tashkil etadi. Masjidning boshqa turdagi tekis tom yopma masjidlardan farqli jihatlaridan biri, namozgoh tomini 5 ta ustun ko'tarib turishidadir. Masjid ikki tomonlama ayvonga ega bo'lib, ayvonining tomi 7 ta ustunga tayangan, ammo shu ustunlarning hozirdagi holati eskirgan, ta'mir talab darajada.[1] Tashqi devor interyerlarining suvoqlariga nam havo natijasida zarar yetgan. Binoning old qismidagi ravoqlar joylashgan devorda katta-kichik yoriqlar paydo bo'lgan. **Keldihayot masjidi** Shahrisabz tumani Bog'ishamol aholi yashash joyidan holi hududda joylashgan.

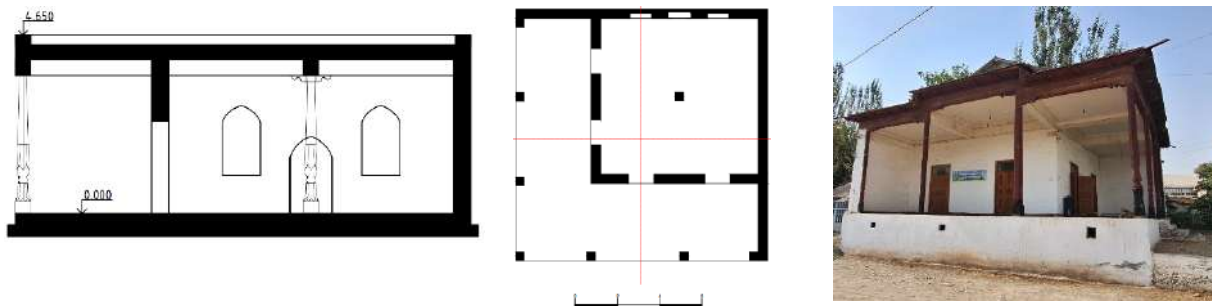

Ushbu tarixiy yodgorlik binosi XIX asr loy g'ishtlardan qurilgan bo'lib, tarhan to'g'ri to'rt burchak shaklda, masjidning tevarak atrofi devor bilan o'ralgan. Binoning ikki tomoni ayvonli, ayvonini ikki tomonini devorlar va tag qismi toshdan qilingan o'yma ganchkor uslubda ishlangan

beshta ustun ko'tarib turadi. tashqi devorlarida un bitta ravoqsimon tokchalar qilingan bo'lib, shimoli-sharqiy qismida mehrob joylashgan. Binoning shimoli- sharqiy va janubiy qismida ikkitadan umumiy To'rtta kirish eshiklari mavjud, barcha eshiklarning tepa qismida deraza darchalar o'rnatilgan, xonaqoh markazida bitta ustun joylashgan, binoning ichki devorlarida o'n ikkita ravoqsimon tokchalar qilingan. Hozirgi vaqtda bino juda ta'mir talab ahvolda bo'lib, u yerda namoz o'qilmaydi. Binoning umumiy o'lchami 11,90×12,53 m. yer sathidan ayvonining karnizigacha 4 m. xonaning ichki o'lchami 7×6,98 m. ichki balandligi 3,70 metrni tashkil etadi.

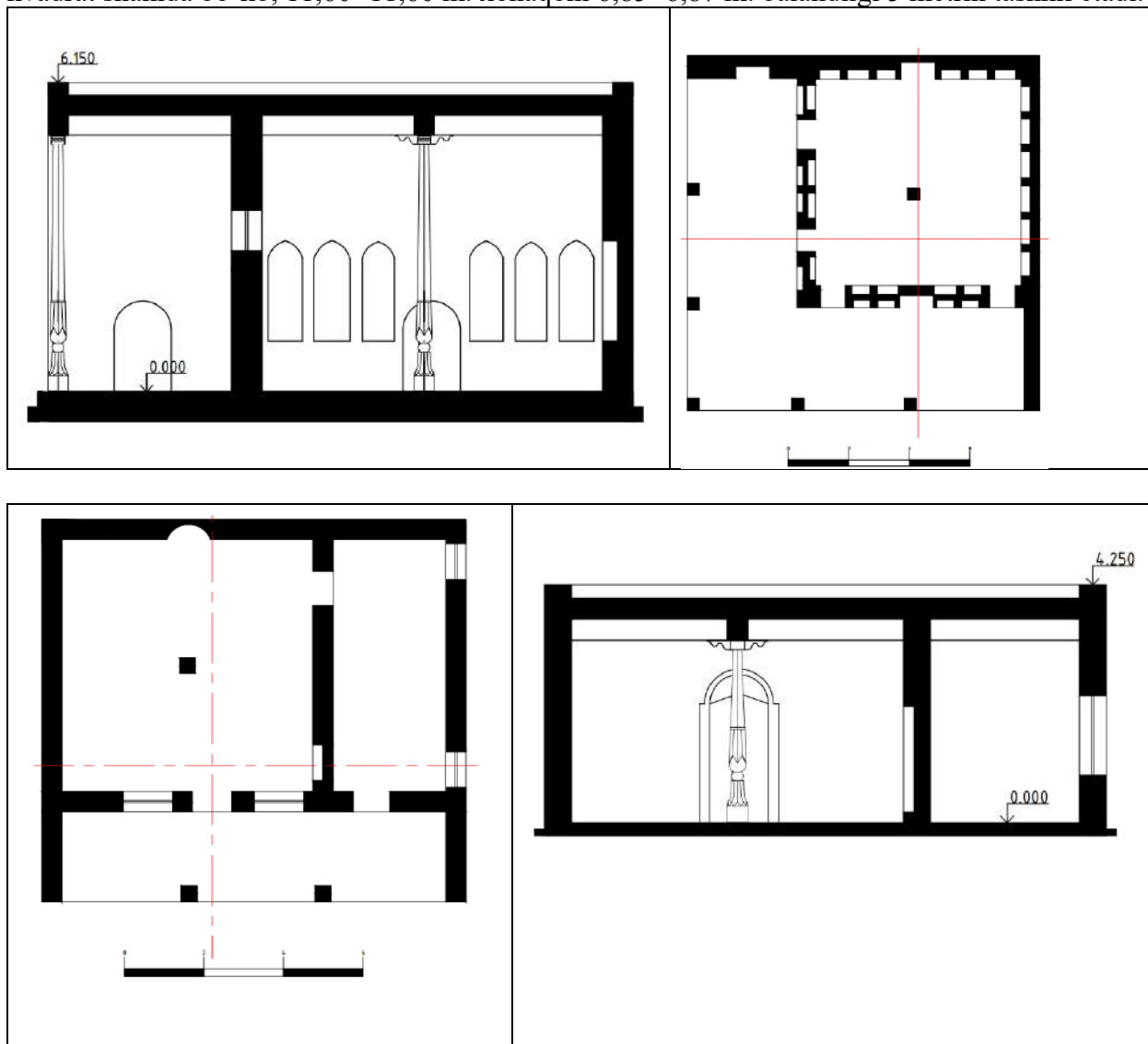
To'damaydon masjidi ushbu me'moriy yodgorlik Shahrisabz tumani To'damaydon mahallasida katta yo'l yaqinda joylashgan. Imorat kim tomondan barpo etilgan noma'lum, binoning qurilish davri 1910 yilga to'g'ri keladi. Ushbu bino yer sathida 1 metr balandlikda, tarhan to'g'ri to'rt burchak shakliga ega bo'lib, naqshsiz yettita ustunli ikki tomonida ayvonlari mavjud, ayvonning old qismi g'arbga qaratilgan bo'lib, tepa qismi ayvonlidir. Tashqi devorlariga loy suvoq bilan ishlov berilgan, ikki yon tomon ayvonlarida ikkitadan ikki tabaqali bo'lgan ganchkor naqshli kirish eshiklari mavjud. Masjid tomi ustun to'sinli uslubda yopilgan, Xonaqoh markazida bitta ustun binoning asosiy tom qismini ko'tarib turadi. binoning g'arbiy qismidagi devorida mehrobi bo'lib, mehrobning ikki yon tomonlarida ravoqsimon tokchalar ishlangan. Masjid binosining umumiy o'lchami 11,88x11,91 m. xonaqohi 7,94x7,92 m. ichki balandligi 3,93 m. ayvonining eni 3,28 m. balandligi 4,12 metrni tashkil etadi.

To'rtta kirish eshiklari mavjud, barcha eshiklarning tepa qismida deraza darchalar o'rnatilgan, xonaqoh markazida bitta ustun joylashgan, binoning ichki devorlarida o'n ikkita ravoqsimon tokchalar qilingan. Hozirgi vaqtda bino juda ta'mir talab ahvolda bo'lib, u yerda namoz o'qilmaydi. Binoning umumiy o'lchami 11,90×12,53 m. yer sathidan ayvonining karnizigacha 4 m. xonaning ichki o'lchami 7×6,98 m. ichki balandligi 3,70 metrni tashkil etadi.

Namaton masjidi Shahrisabz tumani Namaton mahallasida joylashgan. Majid 1845 yilda loy g'ishtlardan qurilgan bo'lib, tarhan to'g'ri to'rt burchak shakliga ega. Binoning ikki tomoni ayvonli

bo'lib, ayvonlar sharq va janub tomonda joylashgan. Tom qismi tekistom uslubda yopilgan, ayvon qismini atrofdagi shu kabi masdar ustunlarida balandroq bo'lgan ustunlar yettita ustun ko'tarib turadi, ustunlarning oltitasi o'ymakor naqshlar bilan bezatilgan, ayvonining shimoliy qismidagi oxirgi ustuni keyinchalik oddiy naqshsiz ustunga almashtirilgan. Har ikki tomon Ayvonlarning devorlarida merob va ravoqsimon tokchalar qilingan, tashqi hamda ichki devorlari loy suvoq qilingan. Binoning umumiy to'rtta kirish eshiklari mavjud, shularning balandligi 1,50 metr, eni 75 santimetrlarni tashkil etadi, Topologik jihatdan shu kabi masjidlarda bunday kichik hajimdagi eshiklar juda kam uchraydi, barcha eshiklar tepasida kvadrat shaklidagi panjaralar o'rnatilgan, shift qismida vassajuft usuli qo'llanilgan. Binoda 2008-yil ta'mirlash ishlari olib borilgan bo'lib, ayvon qismiga tutash holda qo'shimcha ayvon qurilgan, xonaqoh markazida bitta naqshsiz ustun asosiy binoning tom qismini ko'tarib turadi, to'rt tomon ichki devorlarida yigirmata ravoqsimon tokchalar qilingan. Binoning umumiy o'lchami kvadrat shaklda bo'lib, $11,60 \times 11,60$ m. xonaqohi $6,85 \times 6,87$ m. balandligi 5 metrni tashkil etadi.

Katta Noqi masjidi Shahrisabz tumanida Shiramon qishlog'ida Kichik Noqi masjidi uncha uzoq bo'lmagan hududda joylashgan. Hajmi jihatdan kichikroq bo'lgan ushbu mahalla masjidi mahalliy ustlar tomonidan 1835 yilda pishiq g'ishtlardan qurilgan bo'lib, tarhan to'rtburchak shaklda. Masjidning ikkita ustundan iborat bir tomoni ayvonli bo'lib, ayvon shimoli-sharqiy qismida joylashgan. Binoning old tomonida ikki tabaqali kirishiga va ikkita to'rtburchak shaklidagi derazalari mavjud. Keyinchalik masjid binosining g'arbiy qismida qo'shimcha bir xonadan iborat kichikroq imorat solingan bo'lib u yer ham ibodat qilish uchun mo'ljallangan. Binotomi tekis usulda yopilgan, xonaqoh markazida bitta o'ymakor naqshlar bilan bezatilgan ustun joylashgan. Ichki devorlarida to'rtburchak shaklidagi tokchalar qilingan. Devoring qalinligi 51 sm. binoning ichki o'lchami $6,35 \times 6,20$ m. ayvoni bilan birga $10,67 \times 9,50$ metrni tashkil etadi.

Xulosa tavsiyalar. Peshayvon (fors, pesh — old va ayvon) — xonaning old tomoniga taqab qurilgan ayvon degan ma'noni anglatadi. Peshayvon so'zi xalq me'morligida keng qo'llaniladi.

Shahrisabz tumanidagi peshayvonli masjidlar O'zbekiston islom me'morchiligi tarixida muhim o'rin tutadigan, milliy me'moriy an'analari bilan mahalliy xususiyatlarni uyg'unlashtirgan betakror yodgorliklar hisoblanadi. Peshayvonli masjidlar nafaqat ibodat joyi, balki jamoatchilik yig'inlari, ma'naviy suhbatlar va ta'lim jarayonlari uchun ham mo'ljallangan ijtimoiy-ma'naviy markaz vazifasini bajargan.

Shahrisabzdagi bu turdagi masjidlar iqlim sharoitiga mos ravishda qurilganligi ham diqqatga sazovordir. Peshayvon qismi yozda soya-salqinlikni ta'minlagan bo'lsa, qishda ibodat uchun qulay muhit yaratilgan. Shuningdek, masjidlarning hududiy joylashuvi, qurilish materiallari va bezak elementlari orqali mahalliy tabiiy resurslardan samarali foydalanilganini ko'rish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Архив маълумот: №142

УЎК 72(575.2)

ХИВА ШАҲРИНИНГ ИСТИҚБОЛДАГИ РИВОЖЛАНТИРИШДА МЕЪМОРЧИЛИК ЕЧИМЛАРИ

Г.Дурдиева, арх.ф.д., проф., Хоразм Маъмун академияси, Хива

Аннотация. Мақолада қадимий Хива шаҳрининг истиқболдаги ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш масалаларининг ечимига оид бир қатор маълумотлар келтирилган.

Калим сўзлар: тарихий шаҳар, ижтимоий-иқтисодий, режа, меъморий обида, сайёҳлар, имкониятлар, ишчи ўринлар, мажмуа.

Аннотация. В статье приведены некоторые сведения по развитию социально-экономические вопросы исторического города Хивы.

Ключевые слова: исторический город, социально-экономические, планы, исторические памятники, туристы, рабочие места, комплекс.

Abstract. The article provides some information on the development of socio-economic issues in the historical city of Khiva.

Keywords: historical city, socio-economic issues, plans, historical monuments, tourists, jobs, and complex.

Хиванинг мўъжизаси ҳисобланган Ичан-Қалъа 1967 йилда Ўрта Осиёда ягона кўриқхона шаҳар деб тан олинди, 1990 йил декабр ойида эса ЮНЕСКО тасарруфига - жаҳон маданияти ва мероси рўйхатига киритилди ва шаҳарга “Хива – очик осмон остидаги музей шаҳар!” деган олий мақом берилди.

Ҳар қадамда янгилик нишонаси кўзга ташланадиган Хива шаҳри ўзининг асл жозибасини сақлаб қолган, худди шарқ афсоналарида тасвирланганидек гўзал шаҳардир. XIV-XX асрлар архитектура ёдгорликларининг Ўрта Осиёда ягона мажмуаси, давлат архитектура музей - кўриқхонаси, хиваликларнинг ифтихори ва ҳамиша ардоқлаб сақлаб келинаётган Ичан-Қалъа ва Дешон-Қалъада жуда кўплаб тарихий меъморий обидалар ва қадимий уй-жойлар мавжуддир [1, 13 б.].

Бугунги кунда Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев ташаббуси билан ҳудудларини ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш, аҳоли турмуш даражасини янада яхшилашга доир қарорлар ва кўшимча чора-тадбирлар дастурлари тасдиқланмоқда. Шу хусусда Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПҚ-165 сонли “Шаҳар, шаҳарчалар ва қишлоқ аҳоли пунктларининг бош режаларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш жараёнларини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” қарорлари фармойиши билан белгиланган топшириқларига асосан - Хива шаҳарининг истиқболдаги ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш масалаларининг ечимига бир қатор амалий ишлар бошланди, хусусан қуйидагилар шулар жумласидандир:

1. Хива шаҳрини - унинг Янгиобод ва Ғовукўл аҳоли пунктлари билан яхлит, қулай, ихчам ва ягона тизимга бирлаштириш. Улар оралиғини шаҳар ҳудудига киритиб, шаҳар талабига жавоб берадиган ҳолатга келтириш.

2. Аҳоли яшаш ҳудудларини уч табақали, яъни микрорайон, яшаш райони ва шаҳар маркази тизимига буйсундириш.

3. Шаҳар ҳудудини янада аниқ ва мукаммал функционал ҳудудларга ажратиш ҳамда улар орасидаги боғлиқлигини такомиллаштириш.

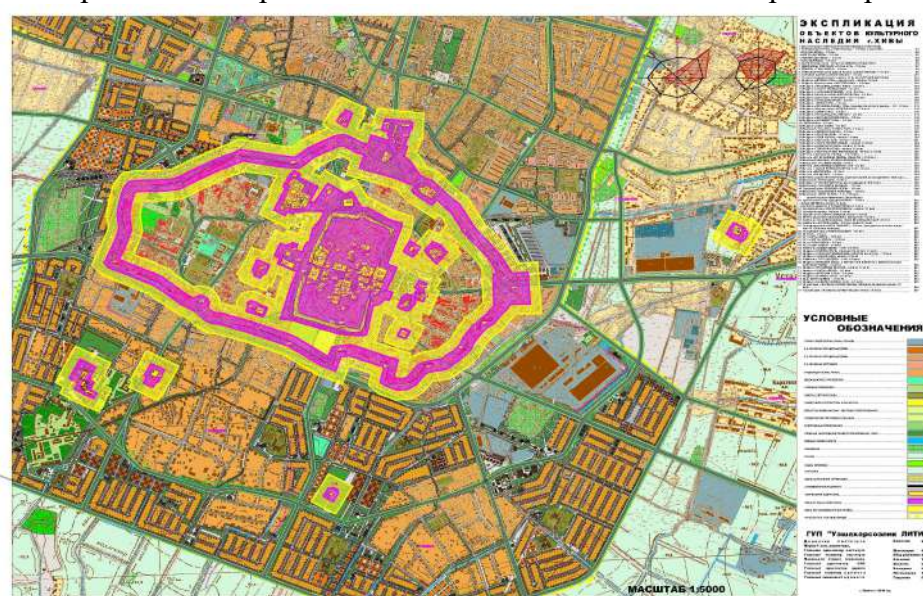
4. Шаҳар функционал ҳудудлари орасида транспорт ва пиёдалар қатнавларини қулайлаштириш. Ижтимоий ва маиший хизмат кўрсатиш масканларини жойлаштиришда ҳар томонлама қулай жойларни танлаш.

5. Шаҳарнинг ўзига хос тарихийлигига зарар етказмаган ҳолда саноат ва турар жой зоналарини экологик соғломлаштириш, яшил майдонлар тизимини барпо қилиш орқали шаҳар ҳавосини тозалашга эришиш.

6. Хива шаҳридаги ва ташқарисидаги ноёб тарихий ва меъморий ёдгорликларни асраб - авайлаш мақсадида, мазкур ёдгорликларнинг ҳимоя ҳудудларини яратиш, уларнинг ёнларига замонвий бинолар қуришни олдини олиш зарур.

7. Туризмни ривожлантириш мақсадида саёҳатчилар учун қулайликлар яратиш. Улар учун автомобиль турар жойлари, меҳмонхоналар, овқатланиш, харид қилиш ва маънавий дам олиш жойларини жаҳон андозаларига мос ҳолда барпо қилиш лозим. Шу мақсадда махсус зоналарга ажратиш.

8. Шаҳар аҳолисининг ва шаҳар ҳудудига қўшиладиган аҳоли пунктларини коммунал эҳтиёжларини қондириш мақсадида эскириб қолган инженерлик тармоқларини таъмирлаш, яроқсиз ҳолдагиларни алмаштиришни босқичма-босқич амалга ошириш керак.

1-расм. Хива шаҳрининг Бош режаси, маданий мерос объектлари бўйича схема

Энг асосийси, Ичан Қалъа музей қўриқхонаси атрофида 1842 йилда Оллақулихон даврида 36 кун ичида тикланган 6600 метр узунликдаги 10та дарвозаси бўлган Дешон Қалъа деворининг [2, 58 б.] йўқолиб кетган (60%) қисмлари ҳозирда тикланмоқда. Ушбу ҳудуд 200 гектарни ташкил этади. Ичан Қалъа майдони 26 гектар бўлиб, келадиган сайёҳ бу ердаги обидаларни атиги 1-2 кун томша қилиб кетар эди, мана энди Дешон Қалъа ҳудудида ҳам жуда кўплаб меъморий ёдгорликлар мавжуд, шунингдек этнографик музейлар ташкил қилиш ишлари бошлаб юборилган. Демак, энди келадиган сайёҳни фақатгина Дешон Қалъа ҳудудининг ўзида 5-6 кунга “ушлаб туриш” орқали иқтисодий ривожланишни, яъни туризм экспортини кескин даражада орттиришга эришишимиз мумкин. Шу хусусда, айтиш жоизки Хива шаҳар Ғоук қўл массиви яқинида “ARDA KHIVA” дам олиш, саёҳат қилиш ва турли тарихий даврларни ўзида акс эттирган бинолар мажмуаси қисқа фурсатда тикланганлигидир (2,3,4-расмлар).

2-расм. “ARDA KHIVA” мажмуасидан кўриниш

Ушбу ҳудудда қадимий Хиванинг кўриниши тикланган иншоотларда акс эттирилган бўлиб, унда замонавий архитектура тамойиллари ҳам ўзаро уйғунлашиб кетган. Барчамизга маълумки, мамлакатимизда ишчи ўринларини яратиш борасида бир қатор амалий ишлар бажарилмоқда. Айнан, ушбу “ARDA KHIVA” мажмуасининг тикланиши баробарида шаҳарда мавжуд бўлган кам таъминланган оилаларнинг фарзандларига ишчи ўринлар яратилишида кўмаклашилади. Ўз-ўзидан кўриниб турибдики, қадимий шаҳарларнинг бадиийлигига путур етказмасдан тарихий обидаларга уйғунлаштирган ҳолда тикланаётган мана шундай сайёҳлик мажмуаларининг аҳолининг иқтисодий аҳволини яхшилашда ҳамда шаҳарнинг имиджини оширишда хизмати бекиёсдир.

Ушбу сайёҳлар учун бунёд этилган мажмуа ҳудуди-23 гектарни ташкил этган бўлиб, унда сайёҳлар учун барча қулайликлар яратилган.

3-расм. «АРДА ПАРК» мажмуасига кириш қисми

Хулоса қилиб айтганда, қадимий Хива шаҳри келгусида яна қанчадан-қанча хорижий ва маҳаллий сайёҳларни лол қолдиради ҳамда қадимий Хоразмнинг қурилиш ва меъморчилиги бениҳоя даражада ривожланганлигини исботлаб туради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Абдурасулов А. Хива. Т.: “Ўзбекистон”, 1997. 125 б.
2. Хива давлат ҳужжатлари. Йўлдошев М.Й. таҳрири остида.-Тошкент 1960. Т.2.–340б.

УЎК 711: (575.1)

ҚАШҚАДАРЁ ВИЛОЯТИНГ БИР ХОНАЛИ МАҚБАРАЛАРИ АРХИТЕКТУРАСИ

Ғ.А.Мелиқулов, PhD, доц., Тошкент архитектура – қурилиш институти, Тошкент

Аннотация. Ушбу мақолада Қашқадарё воҳасидаги мақбараларнинг ўзи хос жиҳатлари, қурилиш даври, архитектуравий ечими, типологияси, меъморий безаклари, қурилишида қўлланилган қурилиш ашёлари ҳамда мавжуд ҳолати юзасидан маълумотлар бериб ўтилган.

Калит сўзлар: туман, тарҳ, том, гишт, мақбара, эшик, девор, ёдгорлик, айвон, бино, равоқ, дарча, гумбаз, ўлчам, ташкил этади.

Annotatsiya. В статье дается информация об особенностях мавзолеев Кашкадарьинского оазиса, периоде строительства, архитектурном решении, типологии, архитектурном декоре, строительных материалах, использованных при строительстве, и их современном состоянии.

Ключевые слова: Район, терраса, крыша, кирпич, мавзолей, дверь, стена, памятник, крыльцо, здание, крыльцо, окно, купол, размер, составляет.

Abstract. In this article, information is given on the features of the mausoleums in the Kashkadarya oasis, construction period, architectural solution, typology, architectural decorations, construction materials used in construction, and their current condition.

Keywords: A district, a terrace, a roof, a brick, a mausoleum, a door, a wall, a monument, a porch, a building, a porch, a window, a dome, a size, constitutes.

Кириш. Қашқадарё воҳа асрлар давомида илмий, маданий ва диний марказ сифатида шакллланган бўлиб, унда турли даврларга оид мақбаралар, масжидлар, мадрасалар ва бошқа меъморий обидалар сақланиб келмоқда. Улар орасида айниқса бир хонадан иборат бўлган мақбаралар ўзига хос меъморий ечимлари, бадий нақшлари ва конструктив хусусиятлари билан алоҳида ажралиб туради.

Қашқадарё вилоятидаги бир хонали мақбаралар асосан XII–XIX асрларга оид бўлиб, улар ислом меъморчилигидаги анъанавий услубларни маҳаллий халқнинг эстетик дид ва қурилиш тажрибалари билан уйғунлаштирган ҳолда барпо этилган. Бу мақбаралар нафақат диний ва зиёратгоҳ сифатида, балки халқнинг тарихий хотирасини, руҳий дунёқарашини ифодаловчи маданий ёдгорликлар сифатида ҳам муҳим аҳамиятга эга. Шунингдек, ҳар бир мақбара қурилган даврнинг ижтимоий-сиёсий муҳити, иқтисодий имкониятлари ва санъат даражаси ҳақида ҳам маълумот беради.

Бир хонадан иборат мақбаралар меъморий жиҳатдан нисбатан содда тузилишга эга бўлса-да, уларнинг ички ва ташқи кўринишида мураккаб бадий қонунлар мужассам. Айниқса, гўрхона деворларидаги ганчкорлик, нақшбандчилик ва ғишт териш услублари орқали маҳаллий усталарнинг юксак маҳорат даражаси намоён бўлади. Бу мақбараларнинг айримларида турғун гумбазли ечим, баъзиларида эса қулаб тушган ёки қайта тикланган қисмлар учрайди.

Асосий қисм. Хитой масжиди. Меъморий жиҳатдан мақбаралар турли шакл ва тузилишда бўлади. Энг кенг тарқалганлари бир хонали мақбаралар бўлиб, улар одатда квадрат ёки тўртбурчак шаклда қурилади ва усти гумбаз билан ёпилади. Гумбаз мақбара меъморчилигининг асосий белгиси ҳисобланади — у нафақат бинога гўзаллик, балки руҳий қомиллик рамзини ҳам беради.

Мақбараларнинг ташқи қисми одатда ғишт, ганч ёки тош билан безатилади. Безакларда геометрик ва ўсимлик нақшлари, кўк рангли кўзалар (керамик плиткалар) ва ганч ўйма нақшлар кенг қўлланилган. Ички қисмида эса сағана — марҳум дафн қилинган жой, ҳамда зиёратчилар учун кичик хоналар жойлашган бўлади.

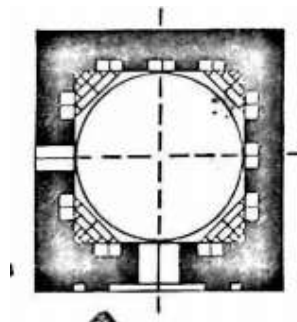
Ўрта асрларда мақбара қурилишида маҳаллий усталарнинг тажрибаси ва халқ услуби катта ўрин тутган. Масалан, Самарқанд, Бухоро, Шаҳрисабз ва Қашқадарё воҳаларидаги мақбаралар ўзининг юксак бадий безаклари ва мукамал конструкцияси билан ажралиб туради.

Ҳазрати Хусам ота мажмуасидаги **Исоқ ота мақбараси** X–XII асрларда бунёд этилган. Мазкур мақбара бир камерали бўлиб, унинг том қисми гумбаз билан қопланган. Мақбаранинг барча бурчакларида уч қиррали устунлар мавжуд бўлиб, деворлари 23х23х4 см ўлчамга эга пишиқ ғишдан қурилган. Мақбара композицияси марказий кубсимон ҳажмдан иборат. Бино интеръерида ғиштли деталлар ўзига хос характерга эга. Равоқлари пушти ва сарғиш рангли ғишдан арча шаклида жуфт қилиб терилган.

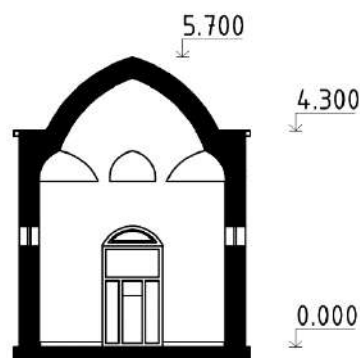
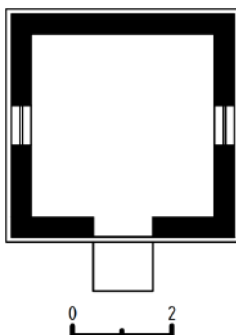
Бир қаватли сферасимон гумбаз диагональ бўйлаб бир ғишт қилиб терилган. Бинонинг тарзига оддий ғиштлар терилган. Бинонинг ички деворлари сувалган ва оқланган.

Мақбаранинг пештоқи 0,5 м ташқарига бўртиб туради. Ёдгорликнинг умумий ўлчами 7х7 м ни ташкил этиб, мақбара хонасининг ўлчами 5,2х5,2 м.

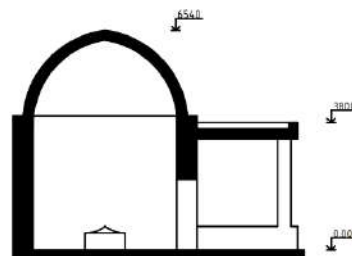
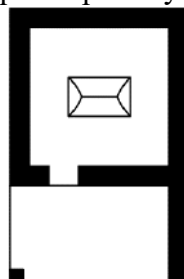
Мажмуадаги Аёллар мақбараси (Хур қизлар) ушбу мақбара Исоқ ота мақбараси билан ёнма-ён жойлашган бўлиб, тарихий тузилишидан Исоқ ота мақбарасига ўхшашдир. Томи гумбаз билан ёпилган. [1]

Мугуз ота мақбараси. Қарши шаҳрида Қарши-Косон катта йўл бўйида жойлашган бўлиб, мазкур мақбаранинг илк қурилиш даври VI-асрга тўғри келади. Мақбара аҳоли томонида иккита ном билан яъни Хўжа Муаз Ибн Жаъбалий Розияллоху Анху ва Мугуз ота деб ҳам аталади. Шу йэрлик аҳолининг фикрига кўра ушбу мақбара саҳобалардан бирига тегишли. Ёдгорлик ҳозирда зиёратгоҳ маскан ҳисобланиб, пишиқ ғиштлардан барпо этилган. Икки ён томонларида тўртбурчак шаклдаги дарчалари мавжуд. Бинонинг марказида қабр қўйилган, ички деворларида равоқсимон кичик ҳажмдаги тоқчалари мавжуд. Мақбара тарҳи тўғри тўртбурчак шаклга эга бўлиб, том қисми гумбаз билан ёпилган. Бинонинг ташқи ўлчами 4,5х4,5 м.ни баландлиги эса 4,20 см.ни ташкил этади. [2]

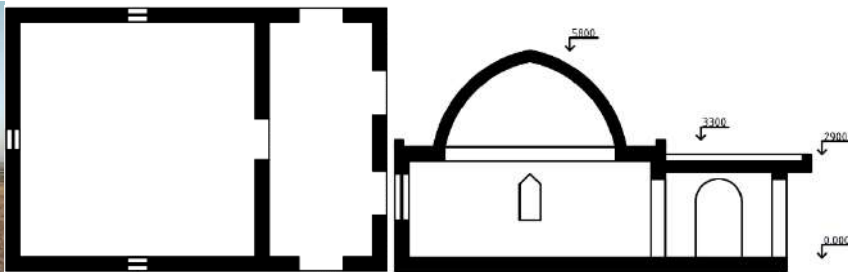

Дардлашган ота мақбараси Косон туманининг Эсабой маҳалласида эски қабристон ҳудудида жойлашган. Манбаларга кўра [3] ушбу ёдгорлик XVIII асрда барпо этилган. Мақбара биноси пишиқ ғиштлар қурилган, томи гумбазли, тарҳан квадрат шаклга эга. Бинонинг шимолий қисмида икки устунли айвони бўлиб, шу айвондаги эшик орқали ичкарига кирилади. Бинонинг умумий ўлчами 5,50х8,50 м, баландлиги 6,65 м.ни ташкил этади. Мақбара марказида сағана жойлашган, ички деворларига араб ёзувида оятлар ёзилган.

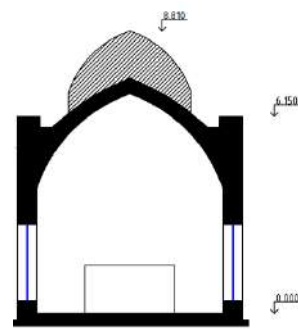
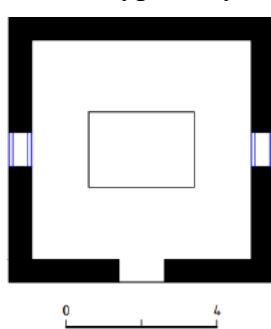
Исохон ота мақбараси Қашқадарё вилояти Косон туманининг Каманди маҳалласида баланд тепалик устида жойлашган. Мақбара жойлашган ердан бутун қишлоқ ҳудуди кўриниб туради, ёдгорлик XIX асрда маҳаллий аҳоли томонидан қурилганлиги тахмин қилинади. Мақбара боши тўғри тўртбурчак шаклга эга бўлиб, томи катта гумбаз билан ёпилган. Ёдгорлик биносининг ғарбий қисмида ёпиқ айвон жойлашган, айвоннинг олди ҳамда икки ён томонларида равоқсимон шаклдаги баландлиги 2,20х1,30 м ўлчамга эга 5 та эшиклар орқали

кирилади. Бинонинг умумий ўлчами 11x7,60 м, айвони 3 м, умумий баландлиги 6,20 м, ички ўлчами квадрат шаклда бўлиб, 6,80x6,80 м.ни ташкил этади. Хонақоҳга шарқий томонда жойлашган икки табақали равоқсимон шаклдаги эшикдан кирилади. Бино марказида бир бирига яқин ҳолатда 3 та ғиштлар қурилган ҳажми жиҳатдан бир хил катталиқдаги қабр жойлашган бўлиб, ғарбий, шимолий ҳамда жанубий деворларида равоқсимон шаклда деразалар ўрнатилган. Бино тўлиқ пишиқ ғиштлардан бунёд этилган бўлиб, ёғоч материалларидан деярли фойдаланилмаган.

Ҳазрати Ғойиб ота мақбараси Қашқадарё вилояти Косон туманининг Қорабайир маҳалласида эски қабристоннинг марказий қисмида жойлашган, тарҳи тузилиш ва композицион ечимларидан Қашқадарё ҳудудидаги бошқа мақбараларга хосдир. Мақбара XIX асрда пишиқ ғиштларда барпо этилган бўлиб, тарҳан квадрат шаклда. Том қисми қуббали гумбаз билан ёпилган, бинонинг шарқий қисмида ўрнатилган равоқсимон шаклдаги эшик орқали ичкарига кирилади. Хонақоҳ марказида оқ рангдаги умумий ўлчами 2x2,80 м.лик мрамор тошлардан сағана қурилган. Бинонинг жанубий ҳамда шимолий қисми деворларида тўрт бурчак шаклдаги деразалар ўрнатилган.

Ёдгорлик биносининг умумий ўлчами 7,20x7,20 м, ички ўлчами 5,80x5,80 м, ердан гумбаз тепасидаги қуббасининг якуний қисмигача 8,30 м.ни ташкил этади. Маҳаллий аҳоли томонидан берилган маълумотларга кўра, мақбара биноси 5-6 йил олдин қайта таъмирланган. Таъмирланиш жараёнида эски деворининг ташқи томонида пишиқ ғиштларда қўшимча равишда девор кўтарилган ҳамда ёдгорликни асраш мақсадида том қисмидаги гумбази ҳам маҳаллий тунука ашёси билан қопланганлигини кўриш мумкин.

Хулоса / тавсиялар. Бир хонали мақбаралар содда тузилишига қарамасдан, уларнинг ҳар бири ўзига хос бадий ечимга, безак услубига ва маҳаллий меъморчилик анъанасига эга.

Бу мақбараларда ғишт териш услуби, гумбаз қурилиши ва ички безакларда маҳаллий усталарнинг юксак маҳорат даражаси намоён бўлади.

Бир хонали мақбараларни ўрганиш, уларни муҳофаза қилиш ва реставрация ишларини тўғри йўлга қўйиш келажак авлод учун миллий меросни асраб қолишда муҳим аҳамият касб этади. Шу боис, Қашқадарё вилоятидаги мақбаралар архитектурасини чуқур тадқиқ этиш ва илмий жиҳатдан ўрганиш бугунги куннинг долзарб вазифаларидан бири ҳисобланади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Йўлдошов И. “Ҳазрати Хусам ота мажмуасининг ривожланиш босқичлари” мавзусидаги магистрлик диссертацияси. Тошкент. 2023 й. 41-бет.

2. https://uz.wikipedia.org/wiki/Vikipediya:Viki_yodgorliklarni_sevadi_O%CA%BBO'zbekiston/Ro%CA%BBYxat/Qashqadaryo_viloyati_3

3. Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 4 октябрдаги 846-сон қарори.

UO'K 911.3 (63)

XORAZM VILOYATI DEHQONCHILILIGI SOHALARI RIVOJLANISHI VA TARKIBI*D.R.Ro'zmetov, g.f.n., k.i.x., Xorazm Ma'mun akademiyasi, Xorazm viloyati, Shovot tumani*

Annotatsiya. Mazkur maqolada Xorazm viloyati dehqonchiligi, ekin maydoni, ekin turlari tarkibida yuz bergan tarmoq va hududiy o'zgarishlari hamda uning qishloq xo'jaligi rivojlanishiga ta'siri, ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlarini o'rganilgan.

Kalit so'zlar: dehqonchilik, donli ekinlar, texnika ekinlari, sabzavotchilik, polizchik, ko'p yillik ekinlar, yem-xashak ekinlari.

Аннотация. В статье рассматриваются отраслевые и территориальные изменения в структуре земледелия, посевных площадях и видах сельскохозяйственных культур в Хорезмской области, а также их влияние на развитие сельского хозяйства и социально-экономические последствия.

Ключевые слова: земледелие, зерновые культуры, технические культуры, овощеводство, сорго, многолетние культуры, кормовые культуры.

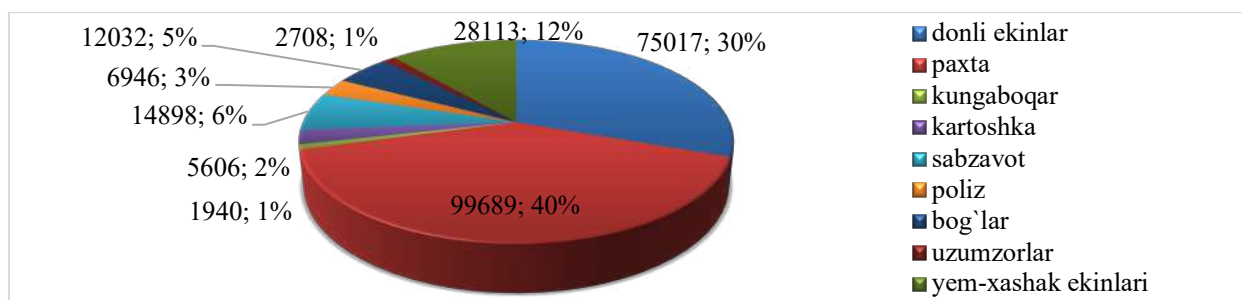
Abstract. The article examines sectoral and territorial changes in the structure of agriculture, sown areas and types of agricultural crops in the Khorezm region, as well as their impact on the development of agriculture and socio-economic consequences.

Keywords: farming, grain crops, technical crops, vegetable growing, sorghum, perennial crops, forage crops.

Kirish. Viloyatda qishloq xo'jaligida foydalaniladigan yerlarning umumiy maydoni 605 ming gektarni tashkil etadi. Uning 360 ming gektarga yaqinrog'i sug'orma dehqonchilik olib borish uchun yaroqli, qolgan qismi (asosan o'ng qirg'oq qismi) hozirda faqat chorvachilikda foydalanish mumkin bo'lgan cho'l mintaqasiga to'g'ri keladi. Bu yerda dehqonchilik faoliyatini juda katta mablag' talab etadigan meliorativ tadbirlar orqaligina yo'lga qo'yish mumkin. Yer fondining 25 ming gektari to'qay va o'rmonzorlar hududlari, ma'lum qismi aholi manzilgohlari va kommunikatsiyaga bilan band. Sug'orilib ekiladigan yerlar chirindi darajasi past allyuvial hamda qisman elyuviy tuproqlardan tashkil topgan. Xorazmda sug'ormasdan dehqonchilik qilish imkoniyati yo'q.

Umumiy yer fondini 260,9 ming gektari yoki 56,2 foizi sug'orma dehqonchilikda foydalaniladigan yerlar hisoblanadi. Ushbu miqdorning 232-233 ming gektar maydonda haydalma dehqonchilik qilinadi, 14 15 ming gektari ko'p yillik ekinlar – bog' va uzumzorlar bilan band. Ekin maydonlarining 95-100 ming ga qismiga paxta, 75-76 ming gektarida donli ekinlar, 5-6 ming ga qismiga kartoshka, 14-15 ming gektariga sabzavot, 6-7 ming ga qismida poliz, 28-29 ming gektariga yem-xashak ekinlari ekiladi (1-rasm).

Qishloq xo'jaligi faoliyati bevosita tabiiy sharoit, ya'ni joyning iqlimiy sharoiti, relyefi, tuproqlari, suv resurslari bilan chambarchas bog'liq. Aksar ekin turi u madaniylashtirilgan zonada eng optimal hosil beradi. Viloyatda ekin maydonlari yillik hajmi va tarkibi Amudaryo suvi yillik oqimi o'zgarishiga qarab biroz o'zgarib turadi [4]. Ayni vaqtda bozor omili yillik tebranishi o'z ta'sirini o'tkazadi.

1-rasm. 2024 yilda viloyatda dehqonchilik qilinadigan yerlar tarkibi (gektar va foiz hisobida)

Manba: Xorazm viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida tuzilgan.

Xorazm viloyati Yevrosiyaning markazida - arid mintaqada joylashgani bois, o'simlik o'sishi uchun muhim bo'lgan issiqlik rejimi shu kenglikdagi qator hududlar issiqlik tartibidan farqlanadi. Voha iqlimi keskin qit'a tipiga xos, bu yerda yanvarning o'rtacha harorati ancha past, iyulniki aksincha, yuqori, yillik o'rtacha viloyatda $+11,5 +14^{\circ}\text{C}$ atrofida [1, 2, 3].

Yanvarning o'rtacha harorati viloyat hududida $-4, -7^{\circ}\text{C}$ atrofida, biroq qish iliq kelgan ayrim yillarda o'simliklar vegetatsiyasi davom etadi, ushbu hol ilmiy adabiyotlarda "vegetatsiyali qish" deb ataladi. Biroq viloyat hududining shimoldan to'silmaganligi sababli sovuq havo massala-rining chor atrofdan kirib kelishi olib keladi va shu bois vegetatsiyali qish bor-yo'g'i 0–5% ni tashkil etadi. Ushbu ko'rsatkich Surxondaryoda 80–100% Zarafshon va Qashqadaryoda 50–60%, Toshkent, Farg'ona, Mirzacho'lda 30–50% ni tashkil qiladi. Shu bois qator ekinlar Xorazmdagidan 30-40 kun oldin yetiladi. Xorazm viloyatida vegetatsiyali davr 199–210 kunni O'zbekiston janubida esa o'rtacha 265 kunni tashkil etadi [1, 2, 3].

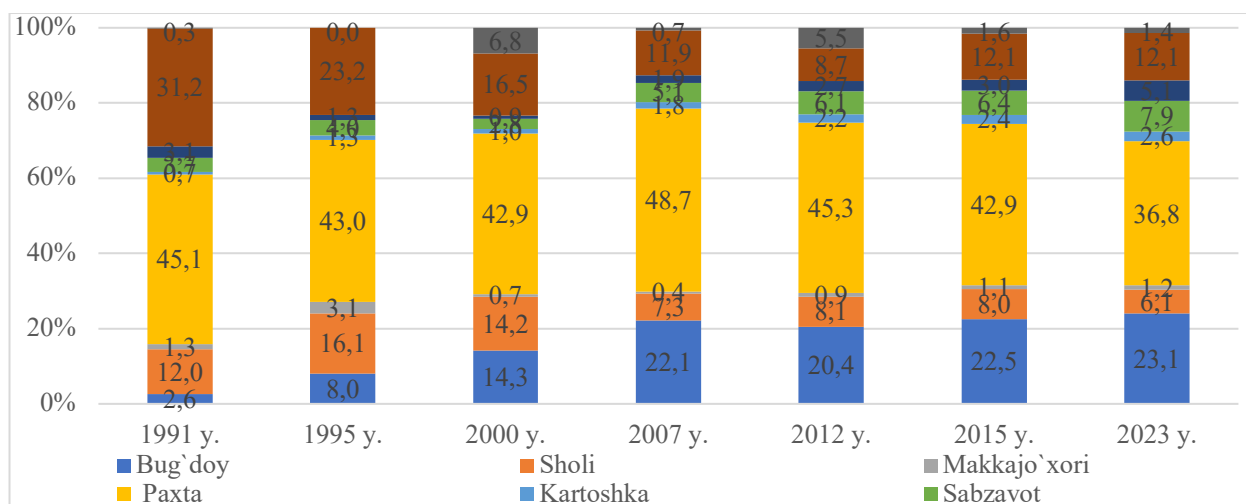
Viloyat hududida vegetatsiya davr mart va oktabrning so'nggi dekadalarini qamrab oladi. Vegetatsiya davrida samarali ($+10^{\circ}\text{C}$ dan yuqori) haroratlar yig'indisi o'rtacha 2200°C ni tashkil etib g'o'za, anor, uzum kabi tropik va subtropik ekinlarni yetishtirish imkonini beradi [1]. Ayrim yillari erta bahorda va kuzda ekinlarni sovuq urishi holati kuzatiladi.

Viloyat dunyoning eng qurg'oqchil rayonlaridan biri, yog'insiz quruq davr 180-200 kun, 80-150 mm atrofida yog'in tushadi. Yog'inning katta qismi qish (40%) va bahor (44%) fasllariga to'g'ri keladi. Eng quruq davr – yoz fasli sanaladi [1]. Yog'ingarchilik vohaga qaraganda atrofidagi cho'llar ko'proq tushadi. [4]

Yangi asrda global iqlimiy o'zgarishlar viloyat ob-havo sharoitini turlanishiga sabab bo'lmoqda. Qurg'oqchil va nisbatan sernam yillar almashinuvi kuzatilmoqda. Ushbu o'zgarishlar mintaqada yaqin kelajakda qishloq xo'jalik faoliyati ixtisoslashuviga ta'sir etishi mumkin shubhasiz.

Viloyat dehqonchiligi va chorvachiligining qishloq xo'jaligidagi ulushi deyarli teng. 2024-yilda viloyat qishloq xo'jaligi mahsulotining 45,3 foizi dehqonchilik, 54,7 foizi chorvachilikka to'g'ri kelgan [5]. Ushbu nisbat qishloq xo'jalik mahsulotlarini yetishtirish hajmi va ularni sotish baholari dinamikasi va boshqa omillarga (ob-havo va suv sharoiti, ishlab chiqarishi siyosati va h.k.) qarab biroz o'zgarib turadi.

Bozor munosabatlari ichki va tashqi bozorda konyukturaning o'zgarishi, respublikada, shu jumladan viloyatda, yem-xashak, poliz ekin maydonlari qisqartirilib bug'doy ekini maydonlari bir necha marta oshirildi (2-rasm). Natijada XX asr 90-yillari o'rtalarida mamlakatda g'alla mustaqilligiga erishildi.

2-rasm. Viloyat ekin maydonlari tarkibi (1991-2023 yy., ko'p yillik ekinlarsiz).

Manba: Xorazm viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida tuzilgan.

Dehqonchilik asosiy sohasi – paxtachilikda mustaqillik yillarida deyarli o'zgarish ro'y bergani yo'q (1-rasm). Viloyatda har yili 90-100 ming ga atrofida yoki jami ekin maydonining 40 foizi atrofidagi qismida g'o'za ekiladi.

Viloyatda ekin maydonlarining katta qismi texnika ekinlariga, uning 98 foizdan ortiqi g'oz' ekiniga to'g'ri keladi. Xorazmning barcha hududlarida g'oz' asosiy ekin turi sanaladi. Har yili 90-100 ming ga atrofida g'oz' parvarishlanib (ekin maydonining 40-45 foizi), 290-315 ming tonna atrofida paxta yetishtiriladi (1-jadval). Viloyat tumanlari orasida g'oz' ekin maydonlari kattaligi bo'yicha Gurlan (13,6%), Urganch (11,9%), Xonqa (11,6%) tumanlari oldingi o'rinda turadi [4]. G'oz'ning eng kam maydoni Yangiariq tumaniga (7,0%) to'g'ri keladi. Paxta tayyorlash hududiy tarkibi ekin tarkibiga hamohang. Faqat u ekin maydonlari holatiga qarab biroz farqlanadi.

1-jadval.

Xorazm viloyatida ayrim tur ekinlarni yetishtirish dinamikasi (tonna).

	2020 y.	2021 y.	2022 y.	2023 y.	2024 y.
Bug'doy	281990	264243	288921,1	316649,4	392984
Makka don	14924	17324	20305	21723	22492
Sholi	124953	139362	142041	145216	150768
Paxta	273077,0	289857,0	295416,6	326046,4	301238,0
Kartoshka	126235	130490	144589	147707	152195
Sabzavot	596219	620523	638249,1	653428,7	672306,7
Poliz	144187	154374	159766	166949	172719
Meva	148529	153370	163377,2	170941	179398,3
Uzum	44882	46531	48621,12	50300,48	51474,4

Manba: <https://www.xorazmstat.uz>

Boshqa texnika ekinlaridan, o'rtacha va nisbatan kuchli sho'rlangan maydonlarda, ma'lum miqdorda (2,0 ming ga. atrofida) kungaboqar yetishtiriladi.

Viloyatning 70-72 ming ga ekin maydonida g'alla yetishtiriladi. Donli ekinlardan eng ko'p miqdorda bug'doy, so'ngra sholi asosiy o'rin tutadi. 2024-yilda 52,3 ming ga yerda yoki jami ekin maydonining 1/5, g'alla maydonlarining 2/3 qismidan ortig'ida bug'doy ekilgan (1, 2-rasmlar).

Viloyat respublikaning yirik sholichilik rayonida joylashgan. Viloyatda har yili 14-19 ming ga atrofida sholi ekiladi. Sholi suv bilan yaxshi ta'minlangan va oyoq suvi chiqadigan zaxob hududlarda ekiladi. Ko'p yillik tajribalar asosida sholining "Avangard", "Nukus", "Alanga", "Lazurniy" kabi o'nlab navlari yaratilgan [4].

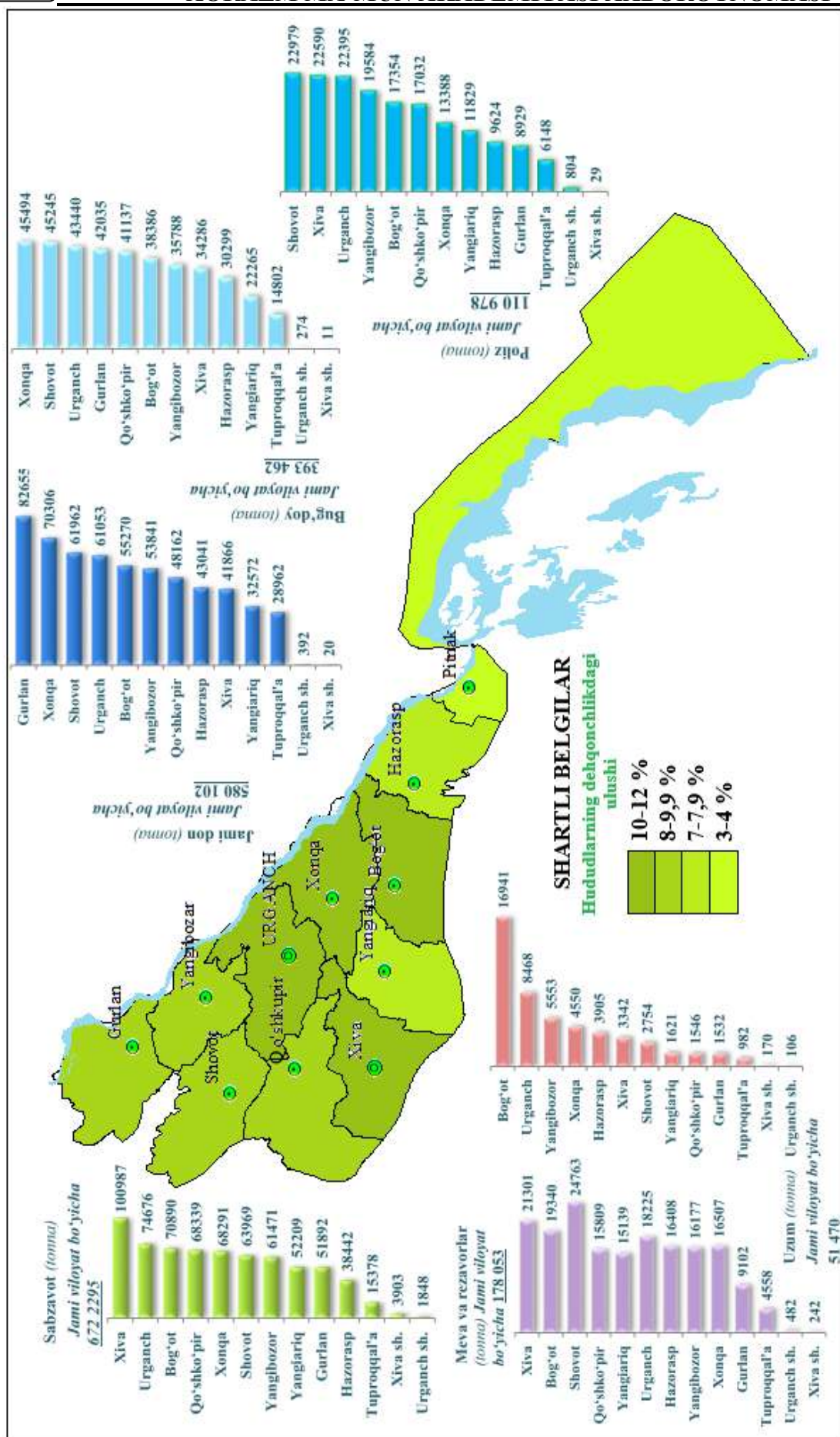
Keyingi yillarda ekma sholichilik – dastlab sholi haydab ekilib, vaqti-vaqti bilan sug'oriladigan hamda suv miqdori ortgan faslda doimo suvda parvarishlash tizimiga o'tilmoqda. Bu ushbu ekin turini yetishtirishda suvni tejash imkoni bermoqda.

Donli ekinlar maydoni bo'yicha viloyatda Gurlan (15,2%), Xonqa (14,4%) va Shovot (14,4%) tumanlari tumanlari yetakchilik qilishadi. Ushbu tumanlarga viloyat donli ekin maydonlarining deyarli 2/5 qismi to'g'ri keladi. Tabiiyki yetishtirilayotgan donli ekinlar bo'yicha ham Gurlan, Xonqa va Shovot tumanlari yetakchilik qilishadi. 2024 yilda ular viloyat g'allasining 37 foizi ushbu tumanlar hissasiga to'g'ri kelgan. Xiva, Yangiariq va Tuproqqal'a tumanlari esa aksincha oxirgi uchlikni tushkil etishgan (3-rasm).

Bug'doy yetishtirishning hududiy tarkibi boshqa donli ekinlarnikidan biroz farqlanadi. 2024 yilda bug'doy Xonqa (11,6%) so'ngra Shovot (11,5%) va Urganch (11,0%) tumanlarida eng ko'p yetishtirilgan. Hazorasp, Yangiariq va Tuproqqal'a tumanlari viloyat bug'doyining eng kam ulushini berishgan (3-rasm).

Sholi ekin maydoni bug'doynikidan deyarli uch marta kam va u viloyatning barcha tumanlarida ekilsada hududiy tarkibidagi tafovutlar biroz katta. Sholi hosilining ¼ qismi Gurlan tumaniga qolganlari hissasiga 9-12 foizdan faqat suv oxirida joylashgan Xiva, Qo'shko'pir tumanlarining ulushi juda kam. Sholi yetishtirishda suv omili, hatto yer resurslari deyarli bir tekis taqsimlangan hududi "ixcham" Xorazmda ham yaqqol namoyon bo'ladi. Viloyatning Amudaryo bilan chegaradosh rayonlarida sholichilik ustunlik qiladi, aksincha, Yangiariq, Xiva va Qo'shko'pir kabi cho'l bilan chegaradosh va suv oxiri bo'lgan hududlarda uning ulushi 2–5 % ni tashkil etadi [4].

Viloyatda donli ekinlardan yana don uchun makkajo'xori, arpa, oq jo'xori va boshqalar yetishtiriladi. Lekin ularning maydoni ancha katta va ayrimlari ma'lum omillar asosida kam sonli tumanlarda ko'proq ixtisoslashilgan (1-jadval).

3-rasm. Viloyat donchilik kartasi.
Kartoxema mualliflar tomonidan tayyorlangan

Viloyatda **sabzavot va poliz mahsulotlarini yetishtirish** hajmi yildan-yilga ortib bormoqda. Xususan sabzavot ekinlari maydoni yangi asrda ikki marta oshirildi (2-rasm). Viloyatda ildizmevali (sabzi, kartoshka, lavlagi, sholg'om, turp, rediska), piyozli (piyoz, sarimsoq), mevali (pomidor, baqlajon, qalampir, bodring, tarvuz, qovun qovoq va boshqa), bargli (karam, ukrop, ismaloq, petrushka), dukkakli (loviya, mosh) sabzavotlar va yetitiriladi. Sabzavotlarning aksariyatidan ikki marta hosil olish imkoniyati mavjud. Kuzgi (kechki) sabzavotlar bug'doydan keyin ikkilamchi ekin sifatida ham ekiladi. Mahalliy dehqonchilik piyoz, kartoshka va karamdan boshqa aksar sabzavotlar bilan viloyat aholisini ta'minlay oladi [4].

2024 yilda viloyatda 14 ming ga dan ortiq ekin maydonida sabzavotlar ekildi va salkam 673 ming tonna sabzavot va 132 ming tonna kartoshka yetishtirilgan. 2024-yilda sabzavot yetishtirish bo'yicha Xiva (15,0%), Urganch (11,1%), Bog'ot (10,1%) tumanlarida ajralib turishgan. Sabzavotning eng kam ulushi Hazorasp, Yangiariq va Tuproqqal'a tumanlarida tayyorlangan (3-rasm).

Kartoshka viloyatning barcha tumanlarida ekilsada 2024 yilda Xonqa (15,7), Shovot (15,6), Urganch (15,3) tumanlari uni yetishtirishda yetakchilik qilishdi. (3-rasm). Ular hissasiga salkam 47 foizi to'g'ri kelgan. Ekin turi, asosan, dehqon xo'jaliklarda yetishtirilgani bois uning hosildorligi yetakchi kartoshkachilik mintaqalarinikidan ikki marta kam.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida **kartoshka yetishtirish deyarli uch marta, sabzavot ekinlari** yetishtirish deyarli ikki marta oshdi. Kartoshkachilik ichki ehtiyojdan kelib chiqib dehqon xo'jaliklarda, sabzavotchilik ehtiyojdan tashqari eksport siyosati bilan bog'liq ravishda fermer xo'jalik-larda rivojlantirilmoqda. Masalan 2023-yilda viloyatda sabzavot va poliz ekinlari salkam 30 ming gektardan ortiq da yetishtirilgan.

Xorazm qadimdan **poliz** ekinlari, ayniqsa, qovuni bilan mashhur. Shu bois keyingi yillarda viloyatda polizchilikni tiklash ustida katta ishlar olib borilmoqda. 2024-yilda poliz ekinlari maydoni va mahsulotining 2/3 qismidan ortig'i Shovot, Xiva va Urganch tumanlariga (mos ravishda 20,7, 20,4 va 20,2 %) to'g'ri kelgan. Viloyatning qolgan tumanlari ora-sida Yangibozor, Bog'ot va Qo'shko'pir tumanlari poliz mahsulotlari yetishtirish bo'yicha ajralib turadi. 2024-yilda poliz ekinlari viloyatning Hazorasp, Gurlan va Tuproqqal'a tumanlarida eng kam yetishtirilgan. Umuman olganda, 2015-yilda salkam 7000 ga ekin maydonida poliz mahsulotlari yetishtirilgan.

Viloyatda poliz, xususan, qovun va qovoq maydonlarini oshirish, qovun seleksiyasini yaxshilash ustida ishlar olib borilmoqda. Gurlan tumanida poliz mahsulotlari va urug'chilik seleksiyasi tajriba stansiyasi mavjud. Bunday faoliyat Urganch davlat universiteti o'quv dala-tajriba uchaskasida ham tashkil etilgan.

Xorazm gurvak, qarri qiz, gulobi, shoyi qovun kabi qovunlari bilan qadimdan mashhur. Bundan tashqari, sariq handalak, rohat, suyunchi-2, oltin vodiy, to'yyona, zar gulobiy, qora qant, olahamma, amudaryo, beshek, gurlan, gulobiy xorazmiy kabi qovun navlari yetishtiriladi. Qumli va qumoq tuproqli hududlarda tarvuz, deyarli hamma joyda qovoq yetishtiriladi. Viloyatning Gurlan tumanida qovun navlar urug'chilik xo'jaligi mavjud [4].

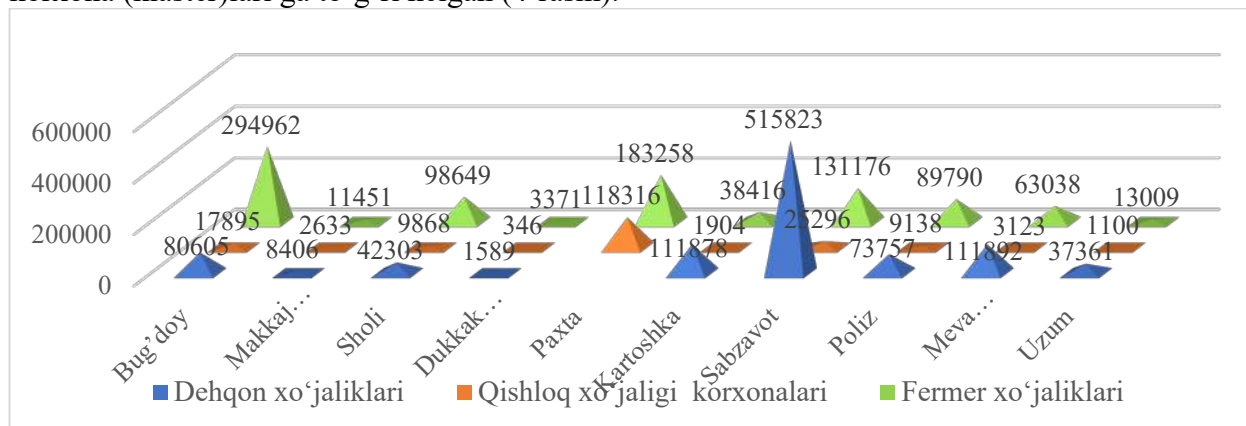
Viloyatda Shovot, Bog'ot va Xiva tumanlari meva bog'lari maydoni ko'pligi bilan ajralib turadi. 2024-yilda viloyat meva hosilining mos ravishda 13,9, 12,0 va 10,9 foizi ular hissasiga to'g'ri kelgan (4-rasm). Viloyatda mevalardan o'rik va olma ko'proq yetishtiriladi. Shovot o'rigi, Urganch, Xiva, Hazorasp olmasi va anjiri (Anjirchi) bilan ajralib turadi. Ayniqsa viloyatda yetishtirilayotgan Hazorasp olmasi faqat Xorazmga xosligi, o'ziga xos vitamin va minerallarga boyligi bilan tanilgan.

Uzumchilik viloyatda unchalik taraqqiy etmagan va tor hududiy ixtisoslashuvi bilan ajralib turadi. 2024-yilda, viloyat uzumining 32,9 foizi Bog'ot tumanida tayyorlandi. Viloyat uzumning 1/4 qismi viloyatning ikkita – Urganch (16,4%) va Yangibozor (10,8%) tumanlarida yetishtirildi (4-rasm). Uzum asosan dehqon xo'jaliklari tomonida yetishtiriladi. Yana katta maydonlarda ayrim korxona va tashkilotlar, xususan "Urganch sharob" HJ qoshida katta (Urganch tumanida 200 ga) maydonlarda uzum yetishtirilgan. Hozirgi kunda viloyatda, asosan, uzumning xo'raki va qisman vino tayyorlashda ishlatiladigan (saperavi) navlari yetishtiriladi.

Viloyatda yem-xashak ekinlari barcha tumanlarda ekiladi. Ammo, yirik chorvachilik majmualari barpo etilgan Urganch, Shovot va Qo'shko'pir tumanlarida katta maydonlarda yetishtiriladi.

Viloyatda dehqonchilik va chorvachilik fermer va dehqon hamda ozroq miqdorda qishloq xo'jalik korxonalarida to'plangan. Asosiy plantatsiya ekin turlari fermer xo'jaliklarda to'plangan. 2024- yilda barcha toifadagi xo'jaliklar tomonidan 580102 tonna don va dukkakli don, 401296 tonna boshqoqli don, shundan 393462 tonna bug'doy, 152198 tonna kartoshka, 672295 tonna sabzavot, 172685 tonna poliz, 178053 tonna meva va rezavorlar, 51470 tonna uzum yetishtirildi.

2024 yilda paxta hosilining 60,8 foizi fermer xo'jaliklariga 39,2 foiz qismi qishloq xo'jalik korxona (klaster)lari ga to'g'ri kelgan (4-rasm).

4-rasm. Viloyat dehqonchilik mahsulotlari yetishtirish mulkchilik tarkibi (tonna, 2024 y., ko'p yillik ekinlarsiz).

Manba: Xorazm viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida tuzilgan.

Viloyatda paxta yetishtirish hajmi XX asr 90-yillar boshiga nisbatan biroz pasaygan. Yem-xashak (asosan makkajo'xori, beda) ekinlari bilan almashlab ekish, nav, mineral o'g'it meyor, sug'orish tartibining o'zgartirilishi va mexanizatsiya darajasining pasayishi kabi omillar ostida g'o'za hosildorligi pasaygan. Shu bois paxtachilikka yangi texnologiyalarni joriy etish, hosildorligi va tola sifati yuqori mahalliy va xorijiy navlarni joriy etish orqali ushbu muammolarni bartaraf etish ustida ishlar olib borilmoqda.

Asosiy g'alla - bug'doyning $\frac{1}{4}$ qismi fermer xo'jaliklariga, $\frac{1}{5}$ qismi dehqon xo'jaliklari tomonidan yetishtirilgan. 2024-yilda qishloq xo'jaligi korxonalari tomonidan viloyat bug'doyining atigi 4,5 foizi yetishtirilgan (4-rasm).

Viloyatda keyingi yillarda don uchun makkajo'xori maydonlari qayta tiklanmoqda. Makkajo'xori omuxta yem (parranda, chorva uchun) tarkibida ishlatilishi barobarida oziq-ovqat sanoatida ham keng ishlatil-moqda. 2024 yilda makkajo'xori hosilining 50,9 foizdan ortig'i fermer, 37,4 foizga yaqini dehqon xo'jaliklari, 11,7 foizi qishloq xo'jaligi korxonalariga tomonidan olingan (4-rasm).

Viloyatda sabzavotning $\frac{3}{4}$ qismidan ortig'i dehqon xo'jaliklari, $\frac{1}{5}$ qismiga yaqini fermer xo'jaliklar, 3,8 foizi qishloq xo'jalik korxonalari tomonidan yetishtiriladi (4-rasm). Ushbu holat viloyatda sabzavot yetishtirishda ma'lum oqsashlar borligi va tarmoqning ushbu holati oziq-ovqat sanoatini rivojlantirishga to'sqinlik qiladi. Mayda (dehqon) xo'jaliklar natural yo'nalishda o'z-o'zini ta'minlashga qaratilgan bo'lib tabiiy ravishda eksport salohiyatini shakllantirish u yoqda tursin oziq-ovqat sanoatini ham ma'lum sifat va doimiy hajmga ega bo'lgan xom ashyo bilan ta'minlay olmaydi.

Viloyatda bog'dorchilik va uzumchilikka ixtisoslashgan fermer xo'jaliklar soni poliz va sabzavotchilikga yo'nalganlarinikidan ancha ko'p bo'lsa-da 2024-yilda viloyatda yetishtirilgan meva va rezavorlarning 62,8 foizi, uzumning 72,6 foizi dehqon xo'jaliklari tomonidan yetishtirilgan.

Umuman olganda 2024 - yilda dehqonchilik mahsulotlari umumiy hajmi 12750,4 mlrd. so'mni tashkil etdi. Ushbu miqdorning 5823,4 mlrd. yoki 45,7 foizi fermer xo'jaliklari hissasiga to'g'ri keladi. Dehqon va tomorqa xo'jaliklari tomonida 5294,8 mlrd. so'mlik dehqonchilik mahsulotlari yoki umumning 41,5 foizi yaratilgan. Qishloq xo'jalik faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlarda esa 1632,2 mlrd so'mli dehqonchilik mahsulotlari yoki jami miqdorning 12.8 foizi tayyorlangan. Hududiy kechimda u biroz turlanadi [5].

Dehqonchilik mahsulotlari fermer xo'jaliklari tomonidan eng ko'p miqdorda Yangibozor, Tuproqqal'a va Gurlan tumanlarida yetishtiriladi. 2024 yilda ushbu tumanlarda dehqonchilik mahsulotining 50-58 foizi fermer xo'jaliklari ulushiga to'g'ri kelgan. Dehqonchilik mahsulotlarida dehqon va tomorqa xo'jaliklari ulushi Xiva tumanida va tabiiyki Urganch va Xiva shaharlarida 50 foizdan ortadi [5].

Xulosa. Mustaqillik yillarida viloyatda yem-xashak, g'o'za ekinlari maydoni qisqartirilib g'alla – bug'doy ekin maydonlari kengaytirildi. Suv tanqisligi bois sholi ekin maydonlari hududi tarkibida siljishlar ro'y berib Amudaryodan uzoqlashgan sari tumanlar ekin tarkibida sholi ulushi qisqari suv kam talab faoliyat turlari – sabzavot, poliz va ko'p yillik ekin turlari yetishtirish ortgan. Suv limitining kamaytirilishi sug'orish tizimlarini modernizatsiyalanib suv tejamkor texnologiyalar qo'llanilishi yildan-yilga ortib bormoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Баратов П. Ўзбекистон табиий географияси. Т., “Ўқитувчи”, 1996. – 264 бет.
2. Д.Рўзметов, М.Матчанов, У.Қаландаров, А.Машарипов. Куйи Амударё минтақасида қишлоқ хўжалик айланмасидан чиққан ҳудудлар мелиоратив-экологик шароитини яхшилаш. УрДУ босмахонаси, 2015. - 128 бет.
3. Курбонниёзов Р. Хоразм географияси. Урганч, “Хоразм”, 1997. - 115 бет.
4. Ro'zmetov D., Matchanov M., Qalandarov U. Xorazm viloyati qishloq xo'jaligi geografiyasi. - Urganch, UrgDU noshirlik bo'limi, 2017. - 163 bet.
5. <https://www.xorazmstat.uz/uz/nashrlar/axborotnomalar>

UO'K 911.3 (63)

XORAZM VILOYATI CHORVACHILIK TARMOQLARI RIVOJLANISHI VA TARKIBI

D.R.Ro'zmetov, g.f.n., k.i.x., Xorazm Ma'mun akademiyasi, Xorazm viloyati, Shovot tumani

Annotatsiya. Mazkur maqolada Xorazm viloyati chorvachiligining tarmoq, hududiy va mulkchilik shakllari tarkibida yuz bergan o'zgarishlari hamda uning qishloq xo'jaligi rivojlanishiga o'rni, tarkibiy o'zgarishlarning ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari tavsiflangan.

Kalit so'zlar: chorvachilik, qoramolchilik, qo'ychilik, parrandachilik, baliqchilik, pillachilik, asalarichilik.

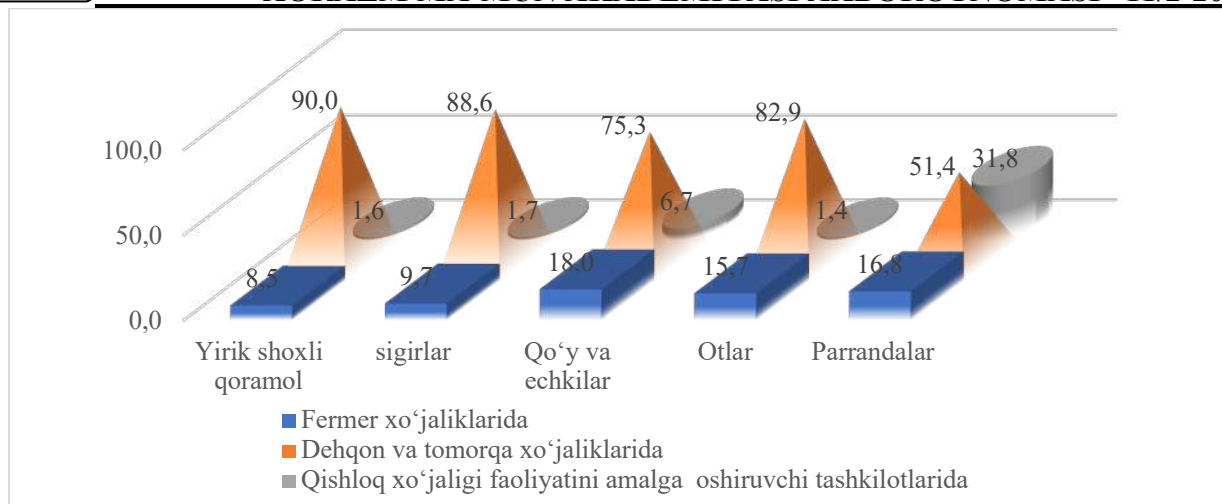
Аннотация. В статье рассматриваются изменения в отраслевой, территориальной структурах и формах собственности животноводства Хорезмской области, ее роль в развитии сельского хозяйства, социально-экономические последствия структурных изменений.

Ключевые слова: животноводство, скотоводство, овцеводство, птицеводство, рыболовство, шелководство, пчеловодство.

Abstract. The article examines changes in the sectoral, territorial structures and forms of ownership of livestock farming in the Khorezm region, its role in the development of agriculture, and the socio-economic consequences of structural changes.

Keywords: animal husbandry, cattle breeding, sheep farming, poultry farming, fishing, sericulture, beekeeping.

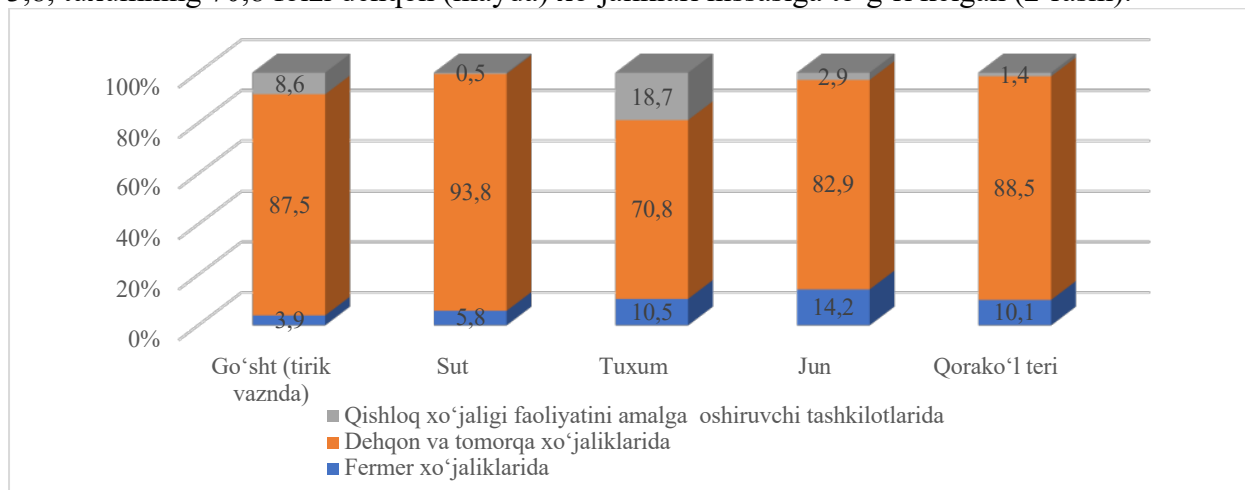
Kirish. Viloyatda chorvachilikning qoramolchilik, qo'y va echkichlik, parrandachilik, baliqchilik kabi tarmoqlari asosiy o'rin tutadi. Qoramolchilik viloyat chorvachiligining asosiy tarmog'i sanaladi. 2025 - yilning 1-yanvar holatiga yirik shoxli qoramollar soni 967,1 ming boshni tashkil qildi, shu jumladan, sigirlar 369,1 ming bosh (jamiga nisbatan 38,2 %) tashkil etgan. Sog'in sigirlar soni kamligi viloyat qoramolchiligi go'sht-sut yo'nalishli ekanligidan dalolat beradi. Chorvachilikning qator tarmoqlari kabi qoramolning (90%) katta qismi aholi qo'lida to'plangan. Ushbu hol o'tgan asr 90-yillaridagi g'alla mustaqilligiga erishish siyosati oqibatidir (1-rasm).

1-rasm. Xorazm viloyati chorvachiligi mulkchilik tarkibi.

Manba: Xorazm viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida tayyorlangan

Respublikada g'alla mustaqilligiga erishish uchun ekin turlari tarkibidan o'zgarishlar yasaldi. Xususan yem-xashak ekin maydonlari qisqartirilib g'alla maydonlari kengaytirildi. Natijada sobiq jamoa xo'jaliklaridagi chorvachilik fermalari ozuqa bazasidan ajrashiga va vaqt o'tishi bilan bekilishiga olib keldi. Shu bois hozirda chorvaning katta qismi aholi qo'lida to'plangan. Xususan 2024 yilda yirik shoxli qoramolning 90,0, qo'y va echkilarning 75,3, parrandaning yarmidan ko'pi dehqon xo'jaliklari tomonidan parvarishlangan. (1-rasm). Tabiiyki bu ushbu tarmoq bilan bog'liq oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarishda ham aks etgan. 2024 yilda go'shtning 87,5, sutning, 93,8, tuxumning 70,8 foizi dehqon (mayda) xo'jaliklari hissasiga to'g'ri kelgan (2-rasm).

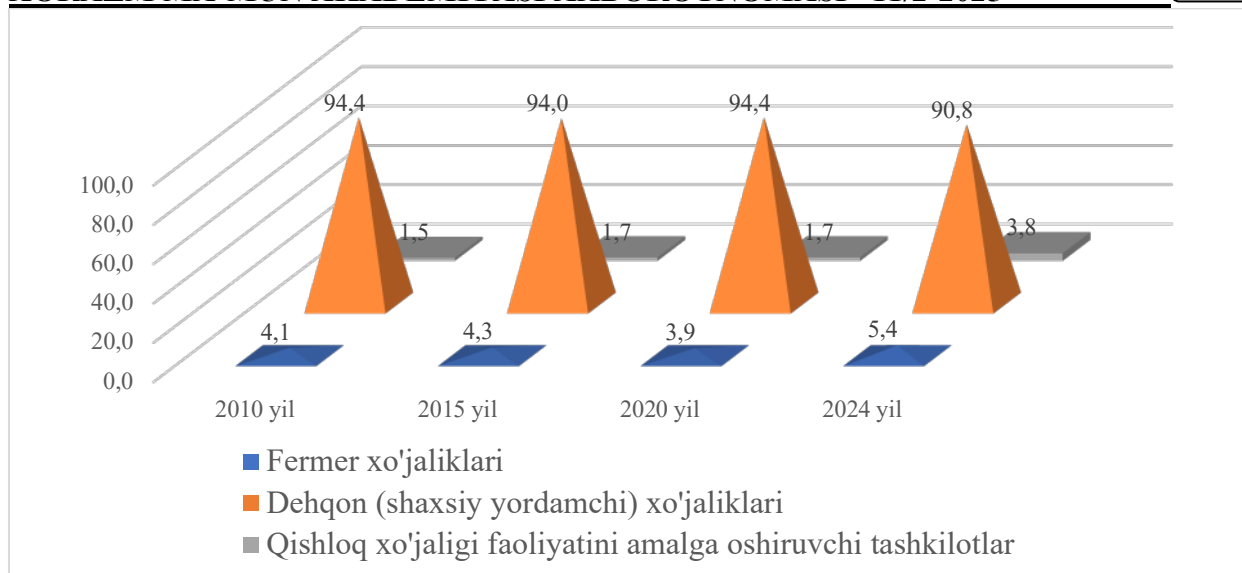

2-rasm. Chorvachilik mahsulotlari tayyorlash mulkchilik tarkibi (2024 yil).

Manba: Xorazm viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida tayyorlangan.

Viloyatda yangi asrning 10-yillarida yirik chorva xo'jalik(ferma)lari tashkil etila boshlandi. Ayni vaqtda chorva naslchiligini yaxshilash maqsadida nasldor chorva turlari ko'paytirish va tarqatish (dastlab fermer xo'jaliklariga) fermalari tashkil etildi. Bunday markaz Urganch tumanida tashkil etildi. Bu yerga Ukraina (dasht qizil qoramoli), Germaniya (golshtin, simmental), Gollandiya (qora-ola) zotli mollar keltirib viloyat banklari orqali kredit tarzida chorva fermerlarga muntazam tarqatilmoqda. Shu bilan birga naslchilikni rivojlantirish maqsadida tumanlarda naslchilik xizmati ham tashkil etila boshlandi [2].

Natijada, so'nggi 4-5 yil oralig'ida, jami chorvachilik mahsulotlari yetishtirishda fermer xo'jaliklari va qishloq xo'jaligi faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlar ulushi mos ravishda 1,3 va 2,5 marta o'sdi (3-rasm).

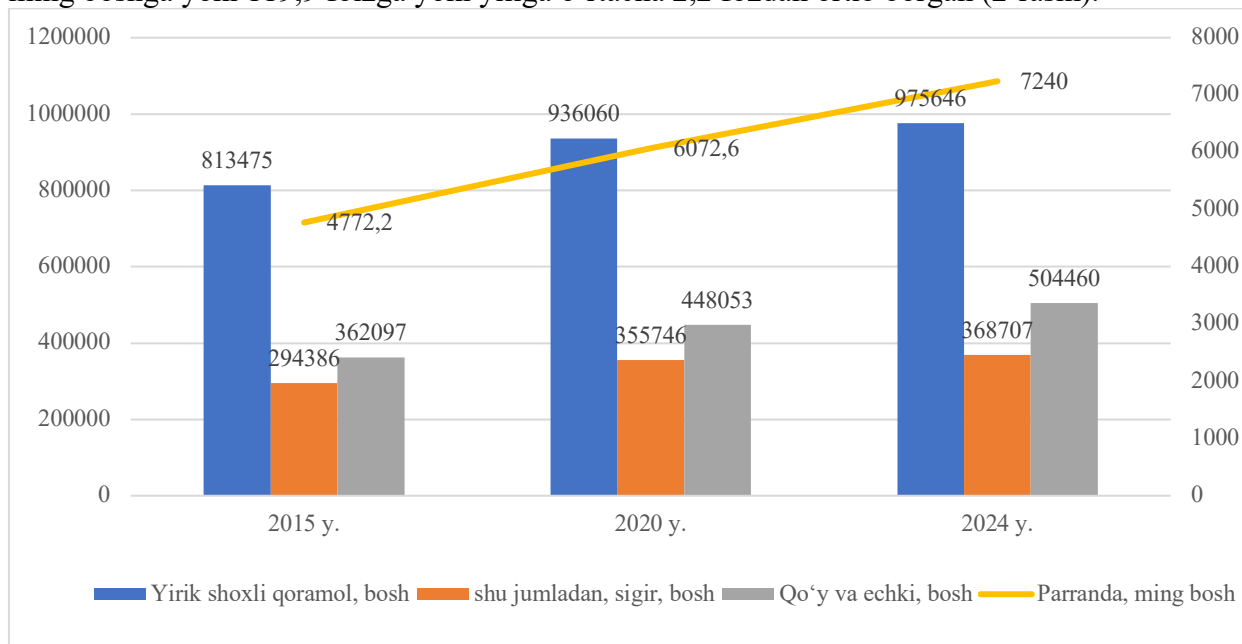
3-rasm. Chorvachilik mahsulotlari tayyorlash mulkchilik tarkibi (2020-2024 yillar oralig'ida).

Manba: Xorazm viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida tayyorlangan.

Ta'kidlanganidek yirik xo'jaliklarda qishloq xo'jalik mahsulotlarini yetishtirish va parvarishlash ma'lum tur, sifat va ko'p miqdordagi xom ashyo tayyorlash imkonini beradi va ular mayda xo'jaliklarga qaraganda mahsulotni qayta ishlovchi yirik sub'ektlar bilan aloqa o'rnatish imkoni yuqori bo'ladi. Masalan, Shovot tumanidagi sut-go'sht yetishtiruvchi majmua mahsulotlarining qayta ishlangan sut mahsulotlari viloyat aholisiga yaqindan tanish.

Qoramolchilik chorvachilikning aholini asosiy oziq-ovqat mahsulotlaridan bo'lgan go'sht va sut kabi yirik tarmog'i sanaladi. Viloyatning Urganch va Shovot tumanlarida qoramolchilikka ixtisoslashgan yirik chorvachilik majmualari mavjud. Masalan Shovot tumanida 2015-yilda "O'zbekiston temir yo'llari" aksiyadorlik jamiyati tomonidan sut-go'sht o'nalio'dagi 1000 bosh qoramol parvarishlanadigan yirik chorvachilik kompleksi ishga tushirildi.

Olib borilayotgan tadbirlar hisobiga viloyatda chorva soni yildan yilga ortib bormoqda. Xususan 2015-2025 yillar oralig'ida yirik shoxli qoramolning bosh soni 813,4 ming boshdan 975,6 ming boshga yoki 119,9 foizga yoki yiliga o'rtacha 2,2 fozdan ortib borgan (2-rasm).

4-rasm. 2015-2024 yillar oralig'ida ayrim chorva turlarini parvarishlash.

Manba: Xorazm viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida tayyorlangan

2024 yilda yirik shoxli qoramollar soni bo'yicha viloyatda Xonqa (12,4 %), Urganch (12,0%), Gurlan (10,0) tumanlari yetakchilik qilishdi. Keyingi o'rinlarda Shovot (9,8 %), Hazorasp (9,1 %), va Bog'ot (9,1%) tumanlari turishgan (1-jadval).

Viloyatda chorva soni va chorvachilik mahsulotlar tayyorlash hajmi ortib borishi barobarida go'sht, sut, baliq, asal, qorako'l teri va jun tayyorlash ham ortmoqda. Dehqonchilikdan farqli o'laroq viloyat barcha chorvachilik mahsulotlari bilan o'zini ta'minlay oladi. Sut va go'sht hamda undan tayyorlangan mahsulotlar ma'lum darajada qo'shni hududlarga ham chiqariladi.

Asosiy chorvachilik mahsulotlari bo'lgan go'sht va sut yetishtirish hajmi qoramolilik rayonlari bilan deyarli mos tushadi. 2024 yilda viloyatda go'sht yetishtirish hajmi bo'yicha Qo'shko'pir (24,7 ming tonna), Urganch (20,6 ming tonna), Shovot (19,7 ming tonna) tumanlari yetakchilik qilishgan. Sut yetishtirishda Urganch (137,6 ming tonna), Hazorasp (127,4 ming tonna) va Xonqa (125,6 ming tonna) oldinda turishadi (5-rasm).

Mayda tuyoqli chorvadan qo'y va echkilar bosh soni bo'yicha ikkinchi o'rinda turadi. Qo'y va echkilar bosh soni 813,4 ming boshdan 975,6 ming boshga yoki 119,9 foizga yoki yiliga o'rtacha 2,2 fozdan ortib borgan.

Viloyatda qo'y va echki soni yirik shoxli qoramolnikiga qaraganda deyarli uch marta kam. Qo'y va echki parvarishlash hududiy kesimi bo'yicha viloyatda Qo'shko'pir (18,1 %), Bog'ot (12,8 %), Hazorasp (12,6%), Urganch (11,2%) tumanlari ajralib turishadi. Ushbu tumanlarga viloyat qo'y va echkisining deyarli 2/3 qismi to'g'ri keladi (1-jadval). Yuqoridan ko'rinib turibdiki, chorvaning ushbu turi ko'proq ekstensiv chorvachilik (yaylov) imkoniyati mavjud daryo va cho'lga tutash hududlarda nisbatan rivojlangan.

1-jadval.

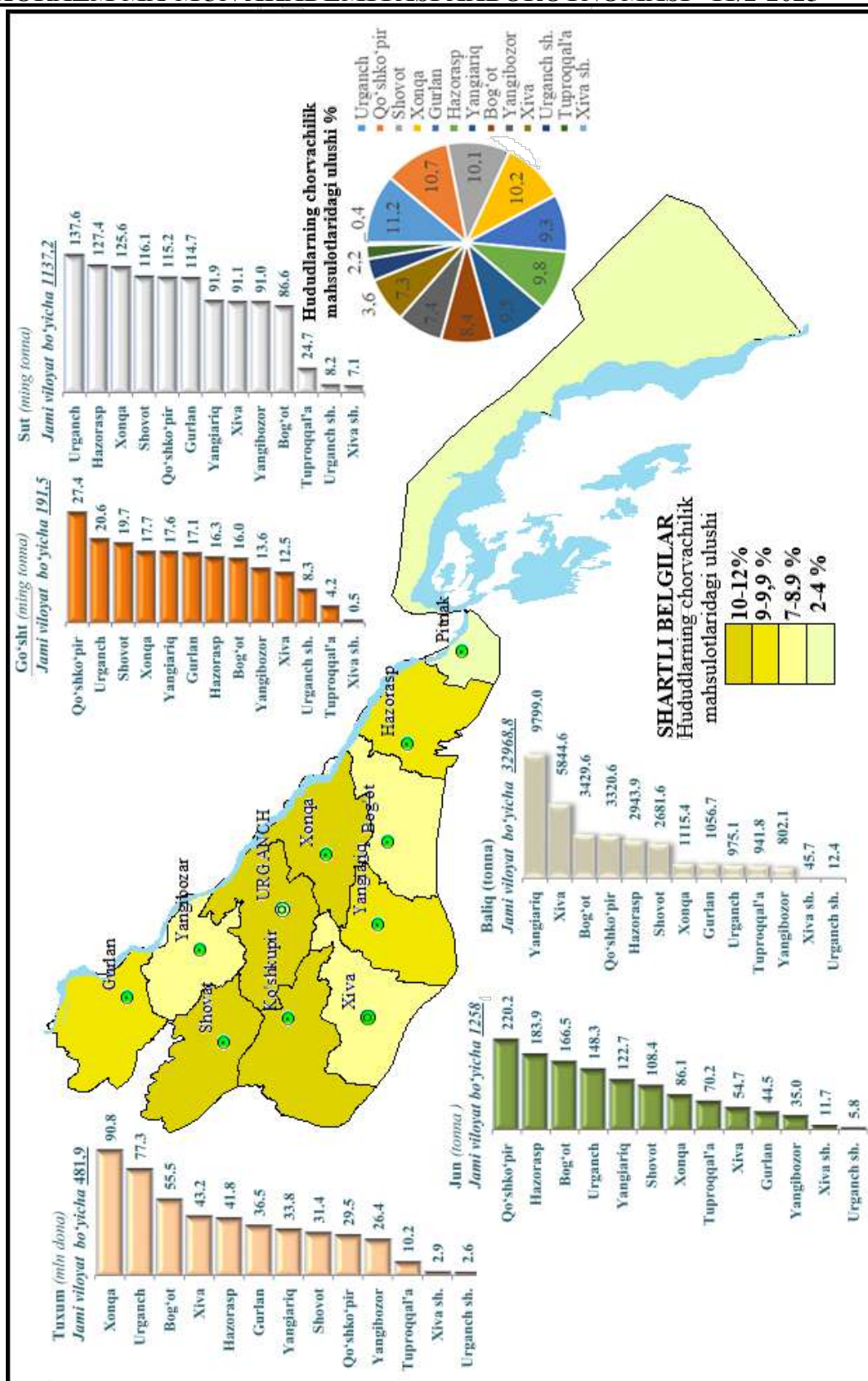
Viloyat chorvachiligi asosiy ko'satkichlari (2024 yil.).

Hududlar	Yirik shoxli qoramol, bosh	jamiga nisb., %	shu jumladan, sigir, bosh	jamiga nisb., %	Qo'y va echki, bosh	jamiga nisb., %	Parranda, ming bosh	jamiga nisb., %
Bog'ot	88465	9,1	28433	7,7	64527	12,8	771,4	10,7
Gurlan	97193	10,0	39259	10,6	18660	3,7	615,9	8,5
Urganch	117287	12,0	46295	12,6	56655	11,2	979,4	13,5
Hazorasp	88476	9,1	38803	10,5	63473	12,6	532,8	7,4
Tuproqqal'a	21645	2,2	9229	2,5	31766	6,3	111,8	1,5
Xonqa	120787	12,4	38048	10,3	29496	5,8	989,1	13,7
Xiva	71450	7,3	30192	8,2	26453	5,2	694,2	9,6
Shovot	96066	9,8	34897	9,5	42664	8,5	696,7	9,6
Yangiariq	74618	7,6	30053	8,2	44536	8,8	569,3	7,9
Yangibozor	83376	8,5	30728	8,3	20585	4,1	512,2	7,1
Qo'shko'pir	92993	9,5	36989	10,0	91490	18,1	691,7	9,6
Urganch sh.	6713	0,7	2300	0,6	2200	0,4	42,6	0,6
Xiva sh.	16577	1,7	3481	0,9	11955	2,4	32,9	0,5
Jami	975646	100,0	368707	100,0	504460	100,0	7240	100,0

Manba: Javdal Xorazm viloyati statistik boshqarmasi ma'lumotlari asosida tuzilgan.

Viloyatda qo'y va echkining, asosan, dag'al jun va qorako'l teriga beradigan zotlari ko'paytiriladi. Qo'y va echki go'shti viloyatda ekologik sharoitdan kelib chiqib respublikaning tog' va tog' oldi rayonlaridagi kabi ommabop emas. Ushbu mahsulotlar yetishtirish hajmi keyingi yillarda asta-sekin tiklanmoqda (2-jadval). 2024 yilda viloyatda 11,2 ming dona qorako'l teri va 1258 tonna jun tayyorlangan. Terish ishlab ichqarish 2010-2024 yillar oralig'ida 2,2, jun tayyorlash esa 1,44 marta ortgan. Jun mahsulotlari hududiy tarkibi qo'ychilik hududiy tarkibi bilan deyarli bi xil. 2024-yilda junning deyarli yarmi Qo'shko'pir (17,5%), Hazorasp (14,6%) va Bog'ot (13,2 %), tumanlariga to'g'ri kelgan. Urganch, Yangiariq va Shovot tumanlarining har birida 100 tonnadan ortiq jun tayyorlangan (5-rasm).

Mayda tuyoqli chorvadan viloyatda cho'chqa ham ko'paytiriladi. Uning hududiy tarkibi ancha nomukkammal va so'nggi yillarda ushbu chorva yetishtirish kamayib bormoqda (2-jadval). Cho'chqaga qaraganda viloyatda otning soni ko'proq. Chorvaning ushbu sohasi jamoa xo'jaliklar barham topib fermerchilik faoliyati vujudga kelgan (mayda xo'jaliklar ko'payib texnika kamaygan va xizmati qimmatlashgan) davrdan rivojlana boshladi. Ot viloyatning Urganch, Xiva, Shovot tumanlarida ko'proq boqiladi [4].

5-rasm. Viloyat chorvachilik kartasi.

Manba: Xorazm viloyati statistika boshqarmasi ma' lumotlari asosida tayyorlangan.

Parrandachilik viloyatda tez rivojlanmoqda (2-jadval, 1-jadval). Xususiyatidan kelib chiqib, soha nisbatan Urganch shahriga “yaqinroq” joylashgan. Sohaning ulushi Xonqa (13,7%) va Urganch (13,5%) tumanlarida eng yuqori. Qolgan tumanlar orasida Bog'ot (10,7%), Shovot, Qo'shko'pir va Xiva tumanlari (har birida 9,6 % dan) ajralib turadi (1-jadval). Tarmoqda tovuq, kurka, o'rdak, g'oz kabi an'anaviy parrandadan tashqari, bedana hatto, tuyaqush ham (Qo'shko'pir) ham ko'paytirila boshladi.

Viloyatda parranda go'shti tayyorlash hajmi ham ortib bormoqda. Xususan 2024 parranda go'shti tayyorlash 2010 yilga nisbatan 3,9 marta oshgan. Biroq parranda go'shtining umumiy hajmi, taqqoslanayotgan davrda nisbatan jami go'sht hajmida ulushi 1,5 marta ortgan bo'lsa-da, 9,8 foizni tashkil etmoqda.

Tuxum tayyorlash ham tabiiy ravishda parrandachilik hududiy tarkibi bilan deyarli mos tushadi. Xususan tuxum tayyorlash hajmi bo'yicha viloyatda Xonqa (18,8%), Urganch (16,0%) va Bog'ot (11,5%) tumanlari yetakchilik qilishadi. Ushbu holat tuxum va parranda go'shti (broyler xo'jaligi) tayyorlashning shahar atrofi xo'jaligiga xosligidan dalolat beradi (5-rasm).

2-jadval.

Viloyatda chorvachilik mahsulotlarini ishlab chiqarish (2010-2024 yillar).

Mahsulot turi	O'lchov birligi	2010 y.	2015 y.	2020 y.	2024 y.
Go'sht (tirik vaznda)	ming tonna	95,3	128,6	163,9	192
shu jumladan:					
yirik shoxli qoramollar	ming tonna	85,8	115	154,8	167,2
qo'ylar va echkilar	ming tonna	3,9	4,9	5,3	5,9
cho'chqalar	ming tonna	0,8	0,6	0,07	0,04
parrandalar	ming tonna	4,8	8	3,7	18,8
boshqa turdagi mollar	ming tonna	0,02	0,03	0,06	0,06
Sut	ming tonna	632,3	867,4	1054	1137,6
shundan: sigir suti	ming tonna	632,3	867,4	1053,7	1137,4
Tuxum	mln. dona	229,7	351,7	459,2	481,9
shundan: tovuq tuxumi	mln. dona	227,9	347,7	456,5	478,8
Asal	tonna	388	751	1025,7	1252,1
Qirqib olingan jun	tonna	872	1222	1173	1258
Olingan qorako'l terilar	ming dona	5,1	7,7	12,5	11,2
Pilla	tonna	2062,4	2172,16	1883,9	2523

Manba: Javdal Xorazm viloyati statistik boshqarmasi ma'lumotlari asosida tuzilgan.

Baliqchilik va asalarichilik sohalari hududiy tarkibi ancha farqlanadi. Ularning joylashuvi yetishtirish muhitidan kelib chiqib aniq mintaqaviy xususiyatga ega. Baliqchilik viloyatda tez rivojlanib boratyotgan tarrmoqlardan sanaladi. 2010-2024 yillarda tarmoq mahsuloti ishlab chiqarish salkam 14 marta o'sdi. Tarmoq quvvatlari joylanishida yaqqol tabiiy omillar asosiy o'rin tutadi. Xususan, baliq yetishtirishning yarmiga yaqini tabiiy va sun'iy tashlama ko'llari mavjud ikkita tuman – Yangiariq (18,0%) va Xivaga (28,4%) to'g'ri keladi. Keyingi o'rinlar Bog'ot, Qo'shko'pir, Hazoraasp va Shovot tumanlari egallaydi. Ular ham viloyatning chekka cho'l bilan chegaradosh hududlarida joylashgan va tashlama ko'llari mavjud. Soha Urganch, Yangibozor, Gurlan va Tuproqqal'a tumanlarida yaxshi rivojlanmagan (3-jadval).

3-jadval.

2010-2024 yillarda viloyatda ovlangan baliqlar.

	2010 y.	2015 y.	2020 y.	2024 y.
Bog'ot	209,0	747,0	2 275,1	3429,6
Gurlan	172,0	474,0	778,7	1083,5
Qo'shko'pir	187,0	588,0	1 521,7	3516,5
Urganch	121,0	386,0	906,3	984,1
Xazorasp	228,0	787,0	1 490,1	2968,1
Tuproqqal'a			410,7	1061,8
Xonqa	106,0	264,0	594,0	1141,1
Xiva	363,0	1 521,0	3 886,7	6885,7
Shovot	213,0	746,0	1 115,7	2916,6
Yangiariq	842,0	2 682,0	8 349,7	9870,5
Yangibozor	113,0	262,0	374,7	802,1
Urganch sh			16,5	13,9
Xiva sh.			34,4	45,7
Xorazm viloyati	2 554,0	8 457,0	21 754,3	34719,2

Manba: Javdal Xorazm viloyati statistik boshqarmasi ma'lumotlari asosida tuzilgan.

Asalarichilik geografiyasi baliqchilikniga o'xshash, faqat teskarisi. Asalarichilik viloyatning daryo bilan chegaradosh, asalari ko'paytirish imkoniyatlari kattaroq to'qay hududlariga ega Urganch,

Gurlan va Bog'ot tumanlarida nisbatan rivojlangan [2, 3, 4]. Viloyatda asal yetishtirish 2010-2024 yillar oralig'ida 3 martadan ko'proq oshgan (2-jadval).

Pillachilik hududiy tarkibidagi farqlar unchalik katta emas. Pilla tayyorlash hajmi viloyatda barcha tumanlar bo'yicha deyarli bir tekis taqsimlangan. Biroq asalarichilik va baliqchilikdan farqli qaralayotgan davrda soha ishlab chiqarish unchalik (atigi 1,2 marta) ortmagan (2-jadval). Biroq 2000 yillar boshiga qaraganda deyarli 1,5 marta ortdi.

Xulosa. Chorvachilik sohasi nisbatan rivojlanayotgan hamda dehqonchilikka nisbatan qishloq xo'jaligida ulushi yuqori bo'lsa-da yem-xashak bazasining cheklangan va asosan ekstensiv rivojlangan. Sohada ham xuddi dehqonchilikda kabi ishlab chiqarishning mayda xo'jaliklarda to'planganligi uni oziq-ovqat sanoat ishlab chiqarishi bilan siklik rivojlanishini ta'minla olmaydi. Bu uni texnik va texnologik qurollantirishda rivojlangan davlatlar amaliyotini qo'llash, yirik majmularni ko'paytirish, bunda paxta va boshqa ekinlarni yem-xashak ekinlari bilan alamashlab ekish orqali dehqonchilik bilan integratsiyasini kuchaytirish to'liq energiyaviy siklini tiklash lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Д.Рўзметов, М.Матчанов, У.Қаландаров, А.Машарипов. Куйи Амударё минтақасида қишлоқ хўжалик айланмасидан чиққан ҳудудлар мелиоратив-экологик шароитини яхшилаш. УрДУ босмахонаси, 2015. - 128 бет.
2. Хусаинов О.Д. Чорвачилик тармоғига хизмат кўрсатувчи инфратузилма фаолияти самарадорлигини ошириш йўллари // Иқтисод ва молия, 2022, 2(150). – Б. 19-26.
3. Қурбонниёзов Р. Хоразм географияси. Урганч, “Хоразм”, 1997. - 115 бет.
4. Ro'zmetov D., Matchanov M., Qalandarov U. Xorazm viloyati qishloq xo'jaligi geografiyasi. - Urganch, UrgDU noshirlik bo'limi, 2017. - 163 bet.
5. <https://www.xorazmstat.uz/uz/nashrlar/axborotnomalar>

UDC 530.145.

THE STATE OF THE ELECTRON AND POSITRON IN THE HYDROGEN ATOM AND PROTON, AND THEIR PROPERTIES

R.A. Eshchanov, professor, Chirchik State Pedagogical University, Chirchikruzimboy@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada elektron va pozitronlarning elektromagnit to'liq sifatidagi xususiyatlari, ularning spini, zaryadi, massasi hamda atom, molekula va nuklon orbitallarining shakllanishidagi roli ko'rib chiqiladi. Ayniqsa, vodorod molekulasini va protonning orto- va para-holatlari, kovalent hamda donor-akseptor proton bog'lanishlarining hosil bo'lishi, shuningdek, metallarning paramagnit ionlari ta'sirida ortovodorodning paravodorodga aylanish jarayoni alohida tahlil etiladi. Elektron va pozitronlarning toroidal elektromagnit to'liq paketlari (EMVP) nazariyasi keltirilib, elektronning atom orbitasidagi barqarorligi, vodorod molekulyar ioni va metall poliortovodorodning hosil bo'lishi izohlanadi. Protonlarning pozitron orbitallarining yarimsferik konfiguratsiyasi, ularning vodorod molekulasidagi o'zaro ta'siri va suvning polimolekulyar to'rt tuzilmasi shakllanishi tahlil qilinadi. Shuningdek, protonlarning tartibli pozitron orbitallari tuzilmasi natijasida atmosferadagi bulutlarda elektr toki hosil bo'lish jarayoni, tabiiy bulut o'tkazgichlarini yuqori kuchlanishli induksiya g'altaklariga o'xshash tizim sifatida ko'rish imkonini beruvchi nazariya sifatida muhokama qilinadi. Taklif etilayotgan nazariya klassik yondashuvlar bilan hali izohlanmagan hodisalarni — ochiq protonning hosil bo'lishi, bir elektronli bog'lanishlar va tabiiy tizimlardagi elektromagnit effektlarni tushuntirishga imkon beradi.

Kalit so'zlar: elektron, pozitron, elektromagnit to'liq, spin, zaryad, atom orbitasi, vodorod molekulasini, proton, orto- va para-holat, kovalent bog'lanish, donor-akseptor bog'lanish, molekulyar orbital, vodorod molekulyar ioni, metall poliortovodorod, yarimsferik orbital, toroidal to'liq paketi, polimolekulyar tuzilma, suv, qutblilik, bulut o'tkazgichlari.

Аннотация. В данной статье рассматриваются свойства электрона и позитрона как электромагнитных волн, их спин, заряд, масса, а также их роль в формировании атомных, молекулярных и нуклонных орбиталей. Особое внимание уделено молекуле водорода и протону, включая орто- и пара-состояния, формирование ковалентных и донорно-акцепторных протонных связей, а также преобразование ортоводорода в параводород под влиянием парамагнитных ионов металлов. Представлена теория тороидальных электромагнитных волновых пакетов (ЭМВП) электрона и позитрона, объясняющая устойчивость электрона в атомной орбитали, образование молекулярного иона водорода и металлического полиортводорода. Анализируются полусферические конфигурации позитронных орбиталей протонов, их взаимодействие в молекуле водорода и формирование полимолекулярной сетчатой структуры воды. Отдельно обсуждается генерация электрического тока в атмосферных облаках, обусловленная упорядоченной структурой позитронных орбиталей протонов, что делает природные облачные проводники аналогами индукционных катушек с высоким напряжением. Предлагаемая теория позволяет объяснить явления, которые остаются неразрешёнными классическими подходами, включая образование открытого протона, одноэлектронные связи и электромагнитные эффекты в природных системах.

Ключевые слова: электрон, позитрон, электромагнитная волна, спин, заряд, атомная орбиталь, молекула водорода, протон, орто- и пара-состояние, ковалентная связь, донорно-акцепторная связь, молекулярная орбиталь, молекулярный ион водорода, металлический полиортводород, полусферическая орбиталь, тороидальный волновой пакет, полимолекулярная структура, вода, полярность, облачные проводники.

Abstract. This article explores the properties of electrons and positrons as electromagnetic waves, including their spin, charge, and mass, and their role in forming atomic, molecular, and nucleon orbitals. Special attention is given to the hydrogen molecule and the proton, including ortho-

and para-states, the formation of covalent and donor-acceptor protonic bonds, and the conversion of ortho-hydrogen to para-hydrogen under the influence of paramagnetic metal ions. The theory of toroidal electromagnetic wave packets (EMWP) of electrons and positrons is presented, explaining electron stability in atomic orbitals, the formation of hydrogen molecular ions, and metallic poly-ortho-hydrogen. Semi-spherical configurations of positron orbitals in protons, their interactions in hydrogen molecules, and the formation of the polymolecular network structure of water are analyzed. The generation of electric current in atmospheric clouds, caused by the ordered structure of proton positron orbitals, is also discussed, highlighting natural cloud conductors as induction-like coils with high voltage. The proposed theory provides explanations for phenomena unresolved by classical approaches, including the formation of free protons, single-electron bonds, and electromagnetic effects in natural systems.

Keywords: *electron, positron, electromagnetic wave, spin, charge, atomic orbital, hydrogen molecule, proton, ortho- and para-state, covalent bond, donor-acceptor bond, molecular orbital, hydrogen molecular ion, metallic poly-ortho-hydrogen, semi-spherical orbital, toroidal wave packet, polymolecular structure, water, polarity, cloud conductors.*

This message briefly discusses the nature of the electron and positron as electromagnetic waves, their charge, mass, spin, as well as the properties of hydrogen and the proton. The electron has been extensively studied both in a free state and in an atomic orbital; however, there is still no precise answer regarding its configuration and the direction of chemical bonding, since there are many particular cases in science. Hydrogen, being the first element in the periodic table, raises many questions concerning the configuration of the electron and positron in nucleon, atomic, and molecular orbitals, as well as their spin and the direction of physical and chemical bonding. There is still no clear understanding of the ortho- and para-states of hydrogen, nor of the formation of certain compounds.

To understand these problems, let us consider the properties of the electron and positron as electromagnetic waves (EMW). According to classical representations, the electron and positron are waves with a spiral, continuous, uniform form characterized by constant frequency, wavelength, mass, and charge, having an open structure. However, open EMWs are practically generated as radio waves, mobile communication waves, and various electromagnetic waves used in remote-control devices, all of which exhibit attenuation.

The formation of the electromagnetic waves of the electron and positron represents a stable, continuous, and virtually infinitely long-lived state that manifests in atomic, molecular, and nucleon orbitals. To ensure these properties, the electromagnetic wave of the electron and positron must exist in the form of an electromagnetic wave packet (EMWP), capable of existing both in a free state and in a bound state—within atomic, nucleon, and molecular orbitals.

How to represent the EMWP as a closed, continuous, uniform, and stationary energy configuration with the following characteristics: frequency, wavelength, magnetic moment, and spin [1]. The electron is a higher-order toroidal electromagnetic wave packet (EMWP) with a closed linear motion function in the free state, as well as in atomic and molecular orbitals, having toroidally transformed configurations.

Based on the above, let us construct an EMWP with a negative charge and a left-handed spiral. It may have a directional vector either clockwise or counterclockwise, which corresponds to the electron's spin.

The closed toroidal EMWP of the electron (Fig. 1) can exist in both free and transformed states within the atomic orbital and determines the direction of chemical bonding. If no energetic interaction is performed with the EMWP, the electron remains stable—it neither absorbs nor emits energy.

Let us consider the toroidal configuration of the electron's electromagnetic wave packet with a left-handed spiral in its intrinsic magnetic field.

Virtually, we can place one spiral thread of the electron's helical EMWP into its own magnetic field, which also has a left-handed EMWP structure (Fig. 2).

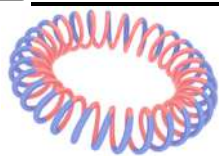

Fig. 1. EMWP electron in the free state

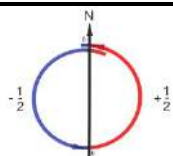

Fig. 2. Cross-section of a single turn of the EMWP electron toroidal spin in a magnetic field in the free state

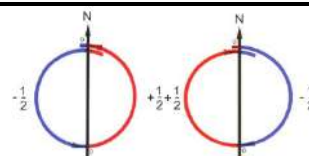

Fig. 3. Toroidal cross-section of the EMWP electron spin in a magnetic field in the free state

As seen in the figure, the cross-section of one turn of the electron's electromagnetic wave with a left-handed spiral in a magnetic field is charged as $-\frac{1}{2}$ and $+\frac{1}{2}$. This is explained by the fact that the EMWP, beginning at point N of the magnetic field, carries a $-\frac{1}{2}$ charge, and upon transitioning to point S within the magnetic field, the charge becomes neutralized and reverses the direction of its vector, thereby acquiring a $+\frac{1}{2}$ charge. This process ensures the self-sustaining stability of the EMWP.

Now, let us consider the toroidal cross-section of the electron's EMWP within its intrinsic magnetic field. We make a virtual cut of the EMWP along half of the toroid (Fig. 3). As seen in the figure, the EMWP is a closed, continuous, uniform, and stable electromagnetic wave. During its closed motion, the EMWP changes the direction of its vector relative to the magnetic field in strict accordance with its configuration: the left part of the toroidal cross-section has been discussed above, while the right part of the toroid changes its vector direction within the magnetic field. As a result, the toroid's charge becomes opposite and mirrors the left part of the section.

This property of the toroidal EMWP explains why the electron does not collapse into the nucleus over time and remains stable in the Bohr atomic orbit. The figure shows the spin and charge properties of the electron within the toroidal configuration. Based on this, the transformed toroidal-spherical EMWPs of the electron in the atomic orbital possess an internal spin charge of $+2^1$ and an external spin charge of $-\frac{1}{2}$. The interaction of these EMWPs with the nucleus—simultaneously attracting and repelling—keeps the electron stationary within the atomic orbit around the nucleus.

In the classical model, the formation of a hydrogen molecule has the following configuration (Fig. 4) [2]:

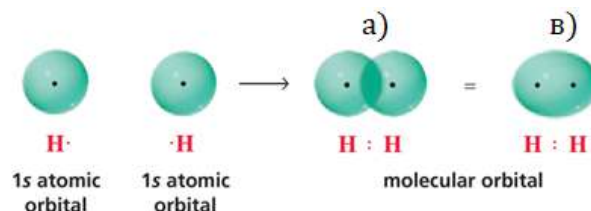

Fig. 4. Formation of the hydrogen molecule

If such an interaction during the formation of a hydrogen molecule is correct, then which part of the electrons participates in the formation of the chemical bond (molecular orbital), and which part remains in the atomic orbital (Fig. 4a)? In this case, the integrity of the chemical bond becomes questionable. When referring to the molecular orbital (Fig. 4b), the electronic orbitals merge into a single common orbital, while the stationary atomic orbitals disappear. In such a situation, this mechanism does not lead to the formation of molecular chemical bonds. Instead, the formation of new elements occurs through a physical bonding mechanism of a protonic nature, similar to the processes of thermonuclear reactions.

Next, let us consider the formation of the proton. As we know, the positron and the electron are identical and differ only by the helical direction of rotation of their EMWPs. When a positron interacts with a particle called “Asl” (a mass particle without charge), a proton is formed (Fig. 5). The EMWP of the positron transforms around the “Asl” particle uniformly, continuously, and stably, forming a stationary orbital.

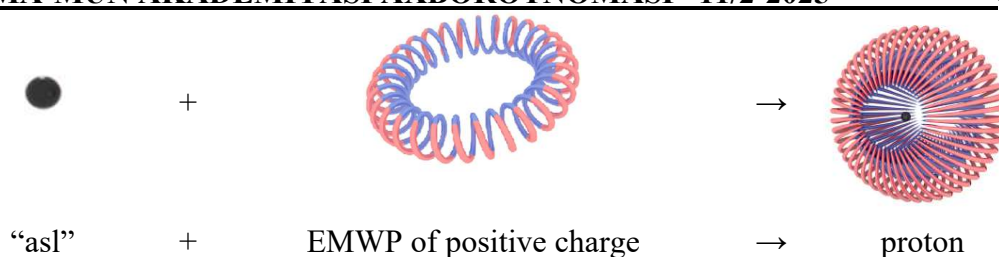

Fig. 5. Formation of the proton

The resulting proton interacts with the negative charge of the EMWP and forms an atomic orbital (Fig. 6a). The atomic and nucleonic orbitals are identical in configuration but differ in the degree of compression and the direction of rotation along the EMWP axis. In this case, the electron has weak compression, while the positron has medium compression. Let us assume that the rotation axis for the electron is left-handed, and for the positron — right-handed.

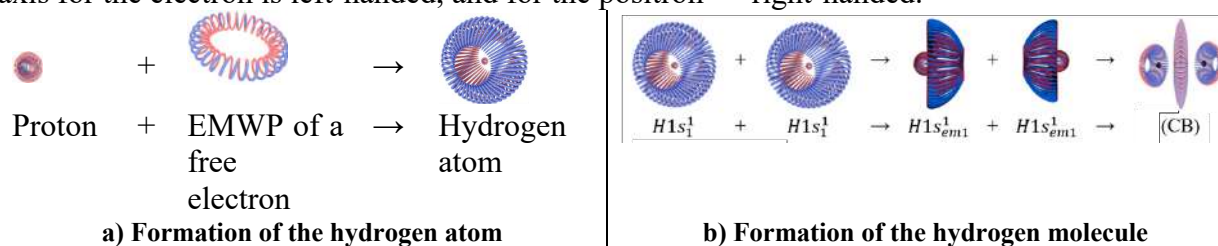

Fig. 6. Formation of the hydrogen atom and molecule

As we can see from the facts presented above, the proposed theory provides a better explanation for the formation of the hydrogen molecule and even helps to clarify certain phenomena that classical theories have failed to explain — such as the formation of an open proton without an electronic orbital.

However, in chemistry, there exists a molecular cation. How can such a phenomenon be explained? Let us consider the example of H_2^+ .

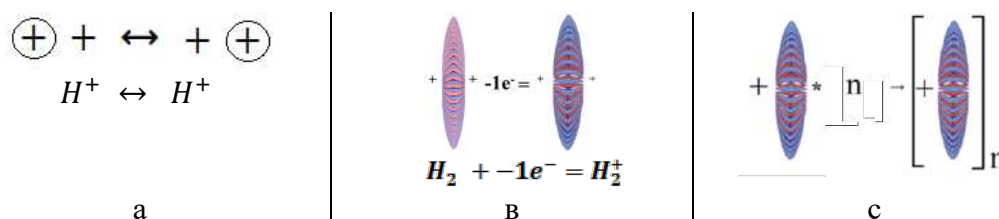

Fig. 7. Formation of the hydrogen molecular ion: a) classical method, b) transformation theory method, c) formation of metallic poly-orthohydrogen

In the classical model (Fig. 7a), the equilibrium state of the hydrogen atom and the proton does not differ significantly, since the system is chaotic. Secondly, for the electron to transition from the hydrogen atom to the proton, an electron detachment energy—serving as the activation energy of this reaction—is required. Moreover, the spherical ($1s^1$) electron of hydrogen interacts only partially with the neighboring proton, as the electron is not localized between the two protons. In this case, the repulsion between the protons is stronger than the attraction provided by a single electron to both protons, which prevents the formation of a stable bond in the hydrogen molecular ion. Thus, such a mechanism of chemical bond formation is impossible—yet, a chemical bond does indeed exist.

Why is that so? This can be explained using the transformation theory. According to the literature, the internuclear distance in the hydrogen molecule is $0.74 \text{ \AA}$, the atomic radius of hydrogen is $0.53 \text{ \AA}$, and the internuclear distance in the hydrogen molecular ion is $1.07 \text{ \AA}$. Why does the internuclear distance increase in the hydrogen molecular ion, even though nothing has been added that could increase this distance? On the contrary, one electron has been removed from the molecule.

The reason lies in the following: when one electron leaves the hydrogen molecule, the remaining electron is attracted by both nuclei, while at the same time, the nuclei repel each other. In other words, if in the hydrogen molecule two nuclei were held together by two electrons, in the ion they are held by only one electron. As a result, the hydrogen atoms stretch apart in space, reaching a distance approximately equal to the sum of their atomic radii, i.e., $0.53 + 0.53 = 1.06 \text{ \AA}$.

The remaining electron no longer has a hemispherical configuration; instead, it becomes stretched between the two hydrogen protons and takes the shape of a toroidal-spherical disk. Thus, the proposed theory provides a clear explanation for this phenomenon, which cannot be fully explained by classical theories (Fig. 7c). Moreover, the single electron located between the two nuclei retains its stationary orbital, and each nucleus perceives this electron as its own. Therefore, one electron shared between two nuclei forms a one-electron chemical bond in the hydrogen molecular ion [3].

Hydrogen is also capable of forming other allotropic modifications, such as metallic polyorthohydrogen. Under certain conditions, metallic polyorthohydrogen with a one-electron donor–acceptor bond can be obtained (Fig. 7c).

In addition to the electromagnetic wave packet (EMWP) of the atomic orbital, hydrogen also possesses a nucleon orbital of the positron within the nucleus. During molecule formation, the spherical positronic orbital transforms into a hemispherical nucleon orbital of the proton. As a result, in the nuclei of molecular hydrogen atoms, either an ortho- or para-positronic nucleon orbital is formed [4].

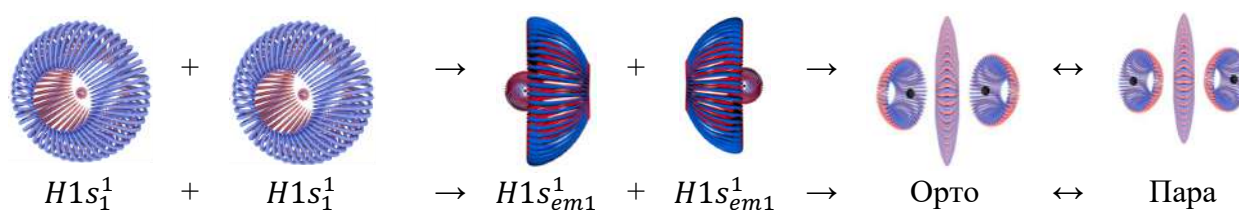

Fig. 8. Formation of ortho- and para-proton molecular hydrogen

As we can see, in the hydrogen molecule, the protons are arranged in the nuclei in ortho and para positions (Fig. 8).

As shown in Fig. 8, the positronic orbital of the proton, in a hemispherical configuration, is characterized by the presence of external hemispheres with a charge of $+1/2$ and internal hemispheres with a charge of $+1/2$. Such hemispherical orbitals in the hydrogen molecule are located on both sides of the covalent bond and correspond to the ortho and para states of the proton, determining its bonding properties, which manifest as forms of physical interaction.

In the hydrogen molecule, the proton exhibits weak paramagnetic properties due to long-range interactions associated with the hemispherical configuration of the positronic orbital. This once again confirms the existence of the positronic orbital of the proton. In essence, quark theory in this respect remains far from a complete explanation of the true nature of the proton.

The conversion of orthohydrogen into parahydrogen occurs under the influence of paramagnetic metal ions present in crystals and solutions [5, p. 358]. The increase in the paramagnetic moment of metals leads to a higher proportion of parahydrogen, which further supports the existence of the hemispherical positional orbital of the proton (Fig. 9).

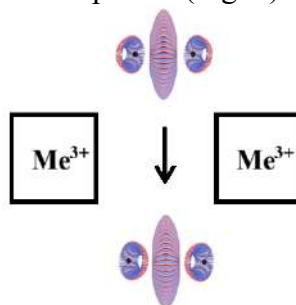

Fig. 9. Transition of ortho-hydrogen to para-hydrogen under the influence of metal ions

The external positive spin of orthohydrogen interacts with metal ions and transforms into the para configuration of the positron, which represents an electrostatically stable state of positronic orbitals within the two-nucleus hydrogen molecule. A hemispherical positronic orbital with opposite spins forms a proton bond, which is a type of physical bonding.

According to the transformation theory, the water molecule possesses both protonic and oxygen dipoles (Fig. 10). The water molecule forms a hydrogen bond, which is traditionally referred to as

such in classical chemistry. However, a more accurate description of this phenomenon is that the proton interacts with the paired electron pairs of the oxygen atom within the intermolecular network. This interaction is more appropriately described as a donor–acceptor proton bond, since the covalent bond between hydrogen and oxygen transforms from a sectorial spherical form into a disco-toroidal configuration. As a result, the proton acquires a hemispherical vacant orbital that enables the bonding of water molecules to one another (Fig. 11).

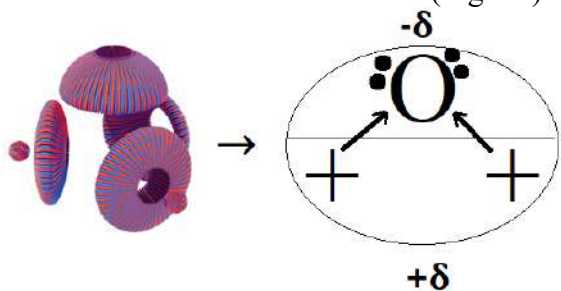

Fig. 10. Mechanism of dipole formation in water

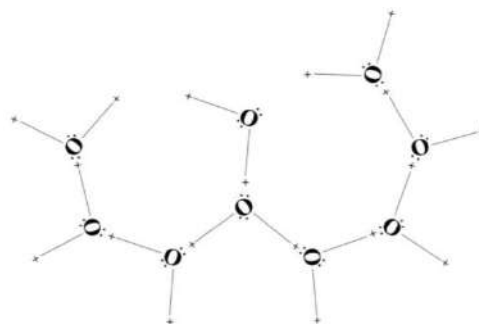

Fig. 11. Polymolecular structure of water

Water vapor in clouds forms polymolecular conductors that move at speeds of 100–200 km/h within the Earth's electromagnetic field. These conductors have a thickness of approximately 0.5–1 km and a width of 2–10 km. They generate electromagnetic fields due to the ordered arrangement of positronic proton orbitals within the polymolecular structure of water. Such a natural conductor functions as an induction coil, continuously generating a superpositional electromagnetic field with high voltage through the positronic orbitals of protons (Fig. 12) [6].

Direction of motion

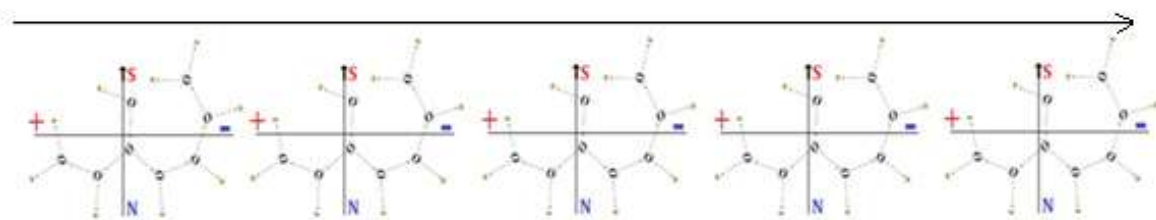

Fig. 12. Generation of electric current in atmospheric cloud conductors

Such phenomena cannot be reproduced under laboratory conditions. These natural conductors with positronic electromagnetic fields generate enormous electromagnetic energy, acting as a natural generator of nature, as a result of which the electromagnetic wave of lightning is formed. In terrestrial experiments, similar processes occur with the participation of free valence electrons in metallic conductors, but at significantly lower energy levels.

REFERENCES:

1. Ruzumboy Eshchanov, toroidal properties of electromagnetic wave packets in atomic and nucleon orbitals // Academic Research in Educational Sciences, p.p. 139-145.
2. Paula Yurkanis Bruice. Organic chemistry. <https://archive.org/details/paulabruiceorganicchemistry4thed>
3. Ruzumboy Eshchanov, Answers to some questions about ortho -, para-hydrogen and ortho, para-helium in electron and positron orbitals // Хоразм Маъмун Академияси ахборотномаси, 2025-6/1, p.p. 335-344.
4. Ruzumboy Eshchanov, Theory of transformation in atomic and nucleon orbitals // Хоразм Маъмун Академияси ахборотномаси, 2024-3/1, p.p. 227-241.
5. Л. Фаркаш, пара и орто водород // Успехи физических наук, Кембридж. 1935-г, Т. XV, вып.3.
6. Ruzumboy Eshchanov, Unrecognized properties of the proton // Хоразм Маъмун Академияси ахборотномаси, 2024-12/1, p.p. 251-257.

ALLOTROPY OF CARBON AND ITS CONCEPT

*R.A. Eshchanov, Prof., Chirchik State Pedagogical University, Chirchik*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8594-2907>ruzimboy@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot uglerodning allotropik shakllari - grafit, olmos, fulleren, kuyikish, Q-uglerod va karbinning klassik va muqobil ramkalar orqali keng qamrovli nazariy tahlilini taqdim etadi. Maqolada kimyoviy bog'lanishning transformatsiya nazariyasi taqdim etilgan bo'lib, unda elektronlar orbital gibridizatsiyasiz toroidal, tetraedral konfiguratsiyalarni hosil qiluvchi elektromagnit to'lqin paketlari (EMWP) sifatida tavsiflanadi. Ushbu yondashuv uglerodning tetravalentligi va bog'lanish yo'nalishini jismoniy jihatdan izchil talqin qilishni ta'minlaydi.

An'anaviy sp^2/sp^3 gibridizatsiya modelidan farqli o'laroq, EMWP nazariyasi grafitdagi metall va metall bo'lmagan xususiyatlarning birgalikda mavjudligini, olmosning haddan tashqari qattiqligi va dielektrik tabiatini hamda Q-uglerodning noyob magnit va lyuminescent xususiyatlarini tushuntiradi. Shuningdek, u grafen varaqlarining fullerenlar va nanotubalarga o'z-o'zidan egriligini va o'zgaruvchan bitta, qo'sh va uch aloqalar bilan chiziqli va spiral karbin zanjirlarining shakllanishini aniqlaydi.

Taklif etilayotgan model barcha uglerod allotroplari bo'ylab elektron tuzilmani, bog'lanish shakllanishini va fizik xususiyatlarini bog'laydigan yagona asosni taklif qiladi. Elektron dualizmni "to'lqin-energiya" tizimi sifatida qayta belgilash orqali bu ish o'tkazuvchanlik, energiya uzatish va uglerod asosidagi materiallarda diskret energiya ishlab chiqarishning kelib chiqishi haqida yangi tushunchalarni beradi.

Kalit so'zlar: allotropiya, grafit, olmos, fulleren, muassasa, Q-uglerod, poliin, polikumilen

Аннотация. В данной работе представлен комплексный теоретический анализ аллотропных форм углерода – графита, алмаза, фуллерена, сажи, Q-углерода и карбина – с использованием как классических, так и альтернативных подходов. В статье представлена теория трансформации химических связей, в которой электроны описываются как электромагнитные волновые пакеты (ЭМП), образующие тороидальные тетраэдрические конфигурации без орбитальной гибридизации. Этот подход обеспечивает физически непротиворечивую интерпретацию четырехвалентности углерода и направленности связей.

В отличие от традиционной модели sp^2/sp^3 -гибридизации, теория ЭМП объясняет сосуществование металлических и неметаллических свойств в графите, экстремальную твердость и диэлектрические свойства алмаза, а также уникальные магнитные и люминесцентные характеристики Q-углерода. Она также объясняет спонтанную кривизну графеновых листов, превращая их в фуллерены и нанотрубки, и образование линейных и спиральных карбиновых цепочек с чередующимися одинарными, двойными и тройными связями. Предложенная модель предлагает единую структуру, связывающую электронную структуру, образование связей и физические свойства всех аллотропов углерода. Переосмысливая электронный дуализм как систему «волна-энергия», данная работа предлагает новое понимание проводимости, переноса энергии и происхождения дискретной генерации энергии в углеродных материалах.

Ключевые слова: аллотропия, графит, алмаз, фуллерен, институт, Q-углерод, полиин, поликумил

Abstract. This study presents a comprehensive theoretical analysis of the allotropic forms of carbon—graphite, diamond, fullerene, soot, Q-carbon, and carbyne—through both classical and alternative frameworks. The paper introduces the Transformation Theory of chemical bonding, in which electrons are described as electromagnetic wave packets (EMWPs) forming toroidal, tetrahedral configurations without orbital hybridization. This approach provides a physically consistent interpretation of carbon's tetravalency and bond directionality.

Unlike the conventional sp^2/sp^3 hybridization model, the EMWP theory explains the coexistence of metallic and nonmetallic properties in graphite, the extreme hardness and dielectric nature of

diamond, and the unique magnetic and luminescent characteristics of Q-carbon. It also clarifies the spontaneous curvature of graphene sheets into fullerenes and nanotubes, and the formation of linear and spiral carbyne chains with alternating single, double, and triple bonds.

The proposed model offers a unified framework that connects electronic structure, bond formation, and physical properties across all carbon allotropes. By redefining electron dualism as a “wave–energy” system, this work provides new insights into conductivity, energy transfer, and the origin of discrete energy generation in carbon-based materials.

Keywords: *allotropy, graphite, diamond, fullerene, institution, Q-carbon, polyynes, polycumylene*

Two chemical elements of the periodic table — carbon and nitrogen — possess an exceptional variety of unique properties that sometimes appear to be opposite both chemically and physically. This article will examine the electronic configuration and the features of chemical bonding of carbon.

At present, according to classical theory, it is impossible to agree with a number of proposed schemes of electron distribution in atomic orbitals. First, in these configurations, the concept of the electron's stationarity as an electromagnetic wave within the atomic orbital is violated. Second, during the formation of s-orbitals, they intersect with s p-, d-, and f-electrons, while the configurations of p-, d-, and f-orbitals within the same period also overlap with each other. In addition, electrons have different energy levels, which contradicts the fact of their complete identity in all fundamental characteristics [1].

In classical theory, the electronic configuration of a carbon atom is expressed as $1s^2 2s^2 2p^2$. In the unexcited (ground) state, the carbon atom contains two unpaired electrons and, accordingly, can exhibit only divalency. However, when transitioning to a chemically active (excited) state, the configuration takes the form $1s^2 2s^1 2p^3$. In this state, the electrons are arranged in a new order, and carbon becomes tetravalent. At the same time, an energy redistribution occurs between one electron at the $2s^1$ level and three electrons in the $2p^3$ states, as a result of which they pass into hybrid states, forming sp^3 hybrid orbitals, which contradicts the physical and chemical properties of the electron.

According to an alternative theory, in the real state, electrons do not undergo hybridization. In other words, electrons are considered as separate quantum systems — closed packets of electromagnetic waves moving completely independently of one another. These electromagnetic wave packets (EWP) in the atomic orbital are arranged in a tetrahedral form, and their motion and interaction do not interfere with each other. They pair in atomic and molecular orbitals with opposite spins, and their orbital arrangement determines the direction of the chemical bond.

In the excited state, electrons in the atomic orbital are distributed within a tetrahedral sectoral space, and tetravalency is realized not through hybridization, but due to the electrostatic symmetry of their spatial arrangement.

Cloud-like overlapping or displacement of electrons is physically impossible, since they represent closed electromagnetic wave packets. An electron cannot be divided into halves or thirds, because its division would mean the destruction of the electromagnetic wave (EMW) itself. Therefore, the valence states of the carbon atom cannot be explained on the basis of orbital hybridization; on the contrary, from the perspective of the theory of electromagnetic wave transformation, the configuration of EMWPs is more consistent (Figure 1).

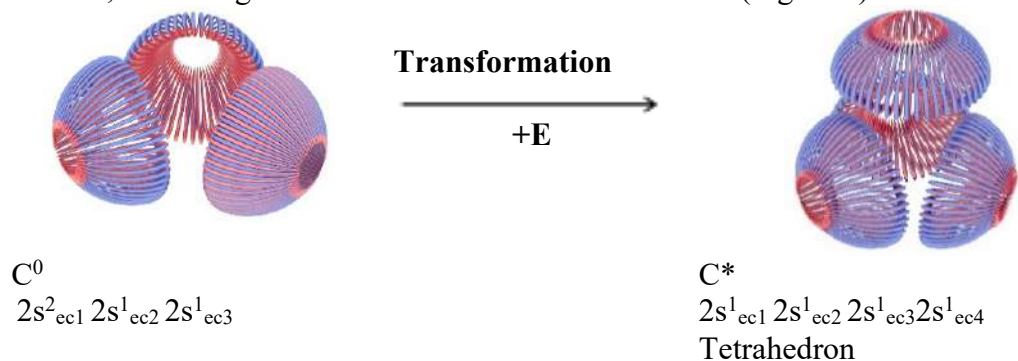

Figure 1. Transformation of the electromagnetic orbitals of a carbon atom upon excitation

In this case, the proposed configuration of the EMWP-electron makes it possible to form stationary atomic orbitals of carbon without overlap and without hybridization, which is fundamentally unacceptable for electromagnetic waves in the classical sense.

In traditional quantum theory, the electron is considered from the standpoint of dualism, combining both particle and wave properties. However, the transformation theory interprets electron dualism not as “wave and particle,” but as “wave and energy.” According to this model, the electron represents a system of electromagnetic waves moving in space in the form of a toroidal wave configuration. When an EMWP is destroyed, it transforms into energy.

A closed packet of an electromagnetic wave is distinguished by its continuous and stable internal structure. If this wave packet is disturbed or broken, the corresponding wave system transforms into free energy. This means the “disappearance” of the electron or its transition into another energy state within the framework of EMW dualism.

Such an approach forms a new, deeper physico-philosophical foundation for understanding the nature of the electron. This model opens the possibility of reanalyzing electronic states in atoms and molecules, as well as the mechanisms of chemical bonding and its directionality.

The allotropic forms of the chemical element carbon differ depending on the spatial arrangement of electrons in the atom and the nature of the bonds between them.

According to the classical chemical approach, the main allotropic forms of carbon include graphite, which has a layered planar structure. Each atom is bonded to three neighboring atoms through sp^2 -hybrid orbitals, while the fourth electron is delocalized in the π -system. Due to relatively weak Van der Waals forces between the layers, graphite is a soft material with good electrical conductivity and thermal resistance. Its semiconducting and heat- and current-conducting properties arise from the fact that the remaining electron moves freely within the π -system, providing electrical conductivity [2]. However, such an explanation does not account for all cases and leaves unresolved certain structural paradoxes, such as the separation of π -bonds above and below the layers, interlayer interactions, and hardness.

The exact crystalline structure of graphite has not yet been fully revealed, and this problem has remained the subject of scientific debate for more than 125 years. In most sources, the layers of graphite are considered to be bound together by Van der Waals forces. However, upon closer examination, the nature of these weak forces becomes unclear, as does the character of the valence unpaired electron.

The transformation theory provides a good explanation for the directionality of chemical bonding and the configuration of the valence electron in graphite. If we examine the electronic structure of a Group IV element, using carbon as an example, we can see that in the unexcited state the outer shell contains 4 electrons, of which 2 are paired and 2 are unpaired in a sectoral toroidal configuration. As mentioned above, carbon can have a maximum of $2^2 = 4$ orbitals in the outer shell (Figure 1). It should also be noted that carbon has several allotropic modifications: graphite, diamond, fullerene, soot, Q-carbon, and carbyne. Let us consider the structure of graphite according to the transformation theory: in the excited state, the paired electrons of carbon become unpaired, and four EMWP-electrons occupy a tetrahedral configuration of atomic orbitals $2s_{ec1}^1$, $2s_{ec2}^1$, $2s_{ec3}^1$, $2s_{ec4}^1$. They neither intersect nor overlap one another within the atomic orbital and determine the direction of the chemical bond. Three of them can bond with three unpaired EMWP-electrons of neighboring atoms, forming covalent chemical bonds. In this case, each carbon atom contains one unpaired electron, which determines its electrical and thermal conductivity due to its own electromagnetic fields on the surface of the conductor. The formation of planar structures occurs under pressure, which leads to the emergence of a vacant orbital of carbon in the lower part of the atomic plane, caused by the displacement of the covalent bond angles to 120° (Figure 2).

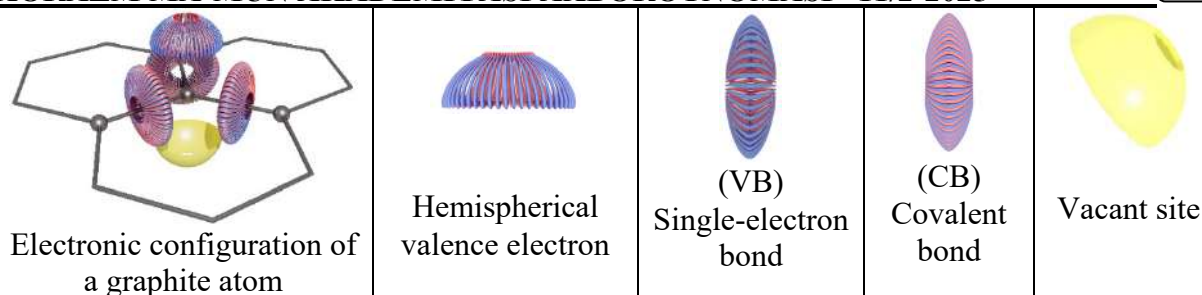

Figure 2. Configuration of the hemispherical valence electron, valence bond (VB), covalent bond (CB) of paired electrons in a toroidal disk form, and vacant orbitals of graphite

According to the transformation theory, bonding between atoms in metals is achieved through electron pairs and valence electrons. As a result, the crystalline lattice structure is formed not only by covalent bonds but also with the participation of valence electrons. This makes it possible to gain a deeper understanding of the chemical, physical, mechanical, and electrical properties of metals [3]. Thus, carbon serves as an ideal model in the process of bond formation between metals and nonmetals. That is, diamond exhibits physical properties characteristic of nonmetals, while graphite demonstrates properties typical of metals.

A covalent chemical bond (CB) consists of two paired electrons with opposite spins overlapping one another. In the planar structure of graphite, three carbon electrons form three covalent transformed toroidal disk-shaped bonds between carbon atoms, arranged at an angle of 120° . The valence electron is located in a sectoral state, alternating above and below the atomic nodes of the molecule, which ensures an electrostatically favorable state (Figure 3).

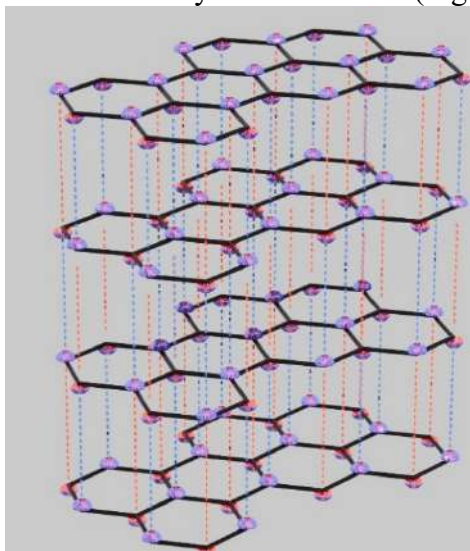

Figure 3. Ortho–para interacting bonds in graphite

The interlayer configuration of these electrons forms an ortho-weak loosening and a para-strong bonding interaction. Such a valence-spin state of electrons in atoms creates ortho- and para-bonding interactions between the planes in the macromolecule of graphite.

Electrons in the para state (blue dashed lines) possess higher energy, interacting with each other due to the internal proximity of the graphite planes, in contrast to the weak interaction (red dashed lines) of ortho-electrons between the outer planes of graphite, which ensures the energetic stability of the structure (Figure 3).

As a result, in such configurations, the interactions between the bonding para- and loosening ortho-states of valence electrons hold together the graphite planes, which are stronger than Van der Waals forces but weaker than covalent bonds. These interactions play an important role in explaining the actual physical properties of graphite, such as thermal conductivity, electrical conductivity, and hardness.

When we write with a pencil, two or more layers of graphite's planar structures shift and separate, leaving a black trace of graphite layers. Thus, the interlayer structure of graphite contains complex, balanced electronic ortho- and para-bonds that form specific interactions (Figure 4).

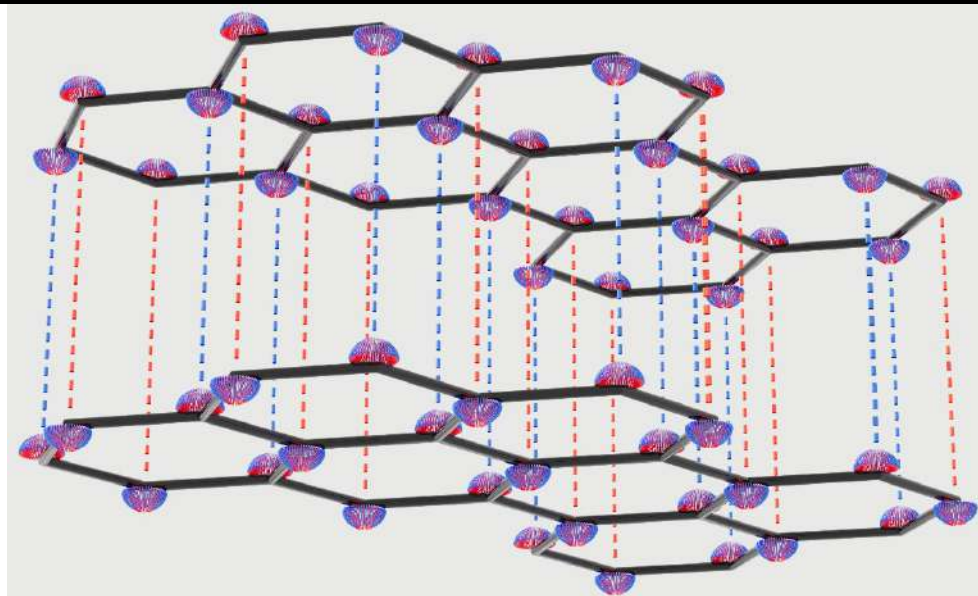

Figure 4. Structure of graphite mark when writing with a pencil

Diamond is a structure in which each carbon atom, through four-valent toroidal transformed electronic orbitals, forms strong covalent bonds with four other carbon atoms. As a result, a three-dimensional crystalline lattice is formed. Diamond is characterized by high hardness, optical transparency, as well as thermal and electrical non-conductivity. Due to the toroidal localization of covalent chemical bonds with opposite spins, the electromagnetic fields of the electrons in the diamond structure are compensated, which determines its dielectric properties.

According to traditional concepts, metallic bonding is described as the electrostatic interaction between positive metal cations and generalized electron clouds moving around them. However, from the perspective of the transformation theory we propose, carbon, which occupies an intermediate position between metals and nonmetals, forms four complete covalent bonds. These bonds are exceptionally strong, explained by the tetrahedral distribution of electrons in the chemical bond: they are arranged sectorally-spherically and paired with opposite spins. Each covalent bond compensates for the electromagnetic field of the electrons; therefore, diamond practically does not conduct electricity or heat. In addition, it forms a hexagonal tubular crystalline structure, which determines its optical transparency (Figure 5).

Figure 5. Tetravalent covalent electron scheme of carbon and the diamond crystal lattice

The graphite structure is formed under pressure and is held together by interlayer electron interactions. In it, the valence electron alternates within the plane with the opposite sectoral orbital, due to the vacant sectoral orbital of the atom (Figure 6). When a single graphite layer is separated, a graphene molecule is formed, which tends to curl the graphite plane into a tubular shape, while the covalent bond angles change from 120° to 109° (Figure 8). During the curling of the graphite plane, the inner valence electron moves to the external vacant sectoral orbital of the carbon atom, which corresponds to an electrostatically favorable atomic configuration (Figures 8–9). A nanotube has large dimensions; therefore, its internal spontaneous twisting energy, which arises from changes in bond angles, is insufficient, and the twisting must be carried out artificially. If the tube is flipped and the opposite side of the plane is formed in its structure, the valence electrons completely move to the outer side, which also corresponds to an electrostatically favorable state of the molecule (Figures 6–9).

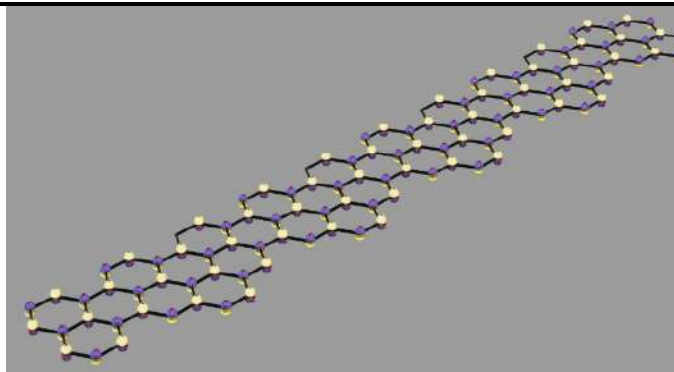

Figure 6. Planar structure of graphene

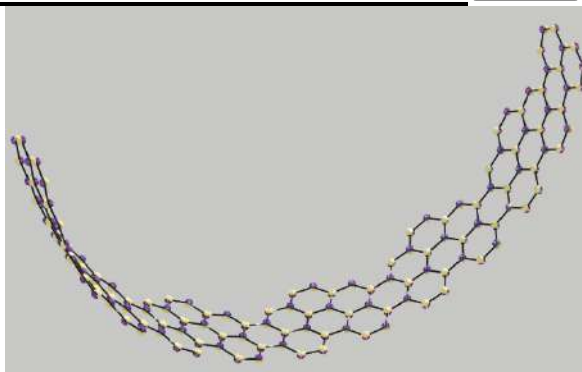

Figure 7. Semi-folded structure of graphene

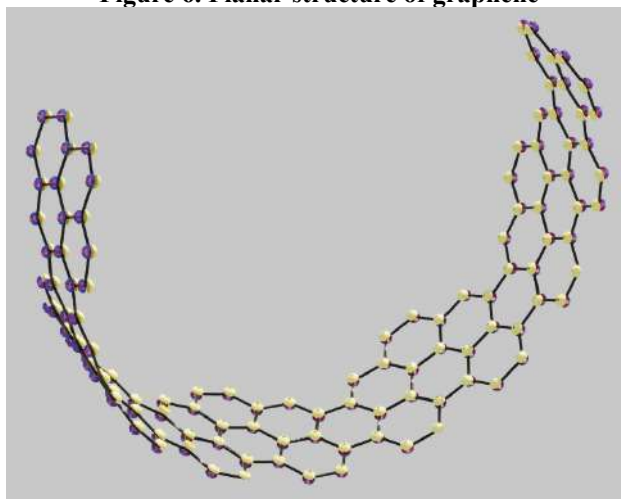

Figure 8. Folded structure of graphene

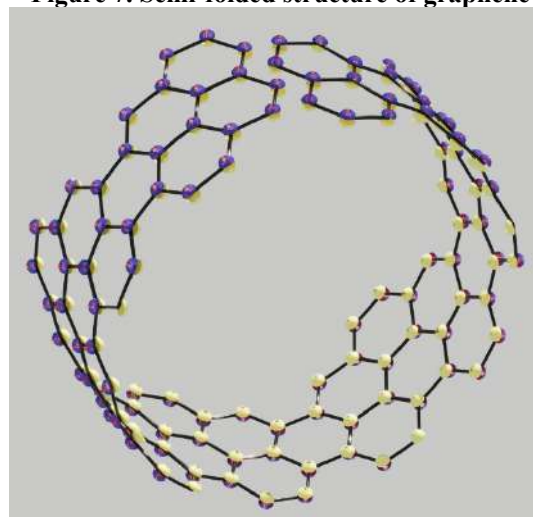

Figure 9. Tubular structure of graphene

Fullerenes (C_{60} and other C_n) are structures discovered in 1985, formed as a result of hexagonal connections of carbon atoms, which curl into spherical, ellipsoidal, or tubular shapes. For example, according to the literature, in fullerene C_{60} sixty carbon atoms form a structure resembling a soccer ball. This structure is based on hybrid orbitals [4].

However, it is difficult to agree with the soccer ball analogy, since the structure of a “soccer” fullerene contains 20 hexagonal and 12 pentagonal carbon cells, and the bond angles between carbon atoms in such structures do not correspond to the actual angles of chemical bonds. Therefore, such configurations are far from accurate.

The traditional synthesis of fullerene and soot generally involves cracking and pyrolysis: they represent hexagonal single-layer free structures. In fullerenes, these structures consist of 60 to 500 or more carbon atoms, while in soot particles they usually contain 29–38 carbon atoms in hexagonal arrangements [5]. Fullerene and soot hexagonal configurations have the ability to spontaneously curl, adopting spherical or tubular shapes. This is explained by the fact that in graphene-like layers the valence electrons alternate above and below the plane (Figure 6).

However, from the perspective of chemical bond orientation, flat structures are not completely stable; therefore, spontaneous curling into a sphere or tubular form occurs, with their charges shifting to the outer layer. The bond angles deviate from 120° toward 109° . As a result, the molecular configuration gains stability. During curling, a perfect sphere or tube is not formed; instead, a “collapsed” structure with possible variations of bonds appears (Figures 10–13).

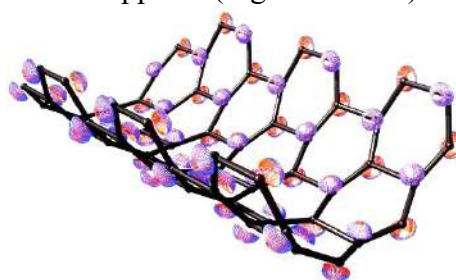
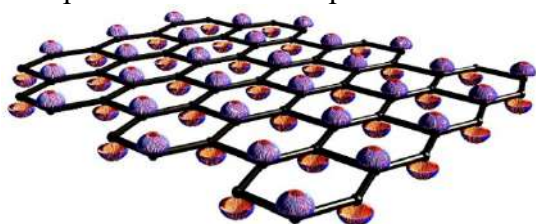

Figure 10. Planar structure of fullerene

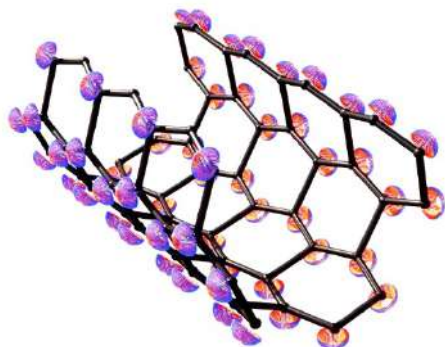

Figure 11. Semi-folded structure of fullerene

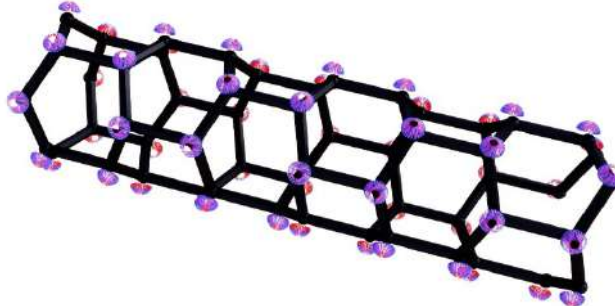

Figure 12. Folded structure of fullerene

Unbound terminal atoms can be stabilized by pairing two electrons on an atomic orbital, as a result of which carbon transitions into a divalent state. This provides additional stability to the entire system.

Figure 13. Tubular structure of fullerene

The formation of fullerene C_{60} is illustrated in Figures 10–13, while the process of soot formation is shown in Figures 14–17. Fullerene and soot share similar properties. In the synthesis of fullerene and soot, the molecular structures are free and spontaneously curl into spherical and tubular forms through the internal energy of the molecule.

According to classical understanding, amorphous carbon is a form in which carbon atoms are arranged randomly and do not form a crystalline lattice. Coal, soot, activated carbon, and similar substances belong to amorphous carbon. Their properties depend on the raw material used, the method of production, and their structural state.

In soot, a hexagonal molecular structure of carbon atoms is also observed, curling into spherical and tube-like particles (Figures 14–17).

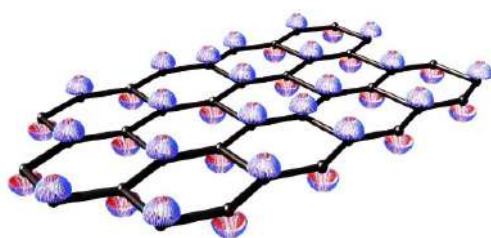

Figure 14. Planar structure of soot

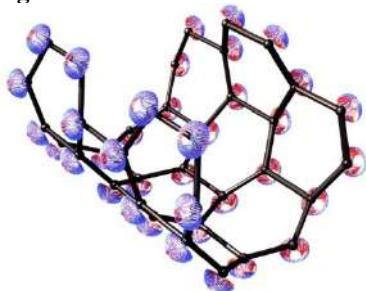

Figure 16. Folded structure of soot

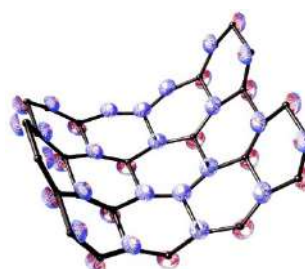

Figure 15. Semi-folded structure of soot

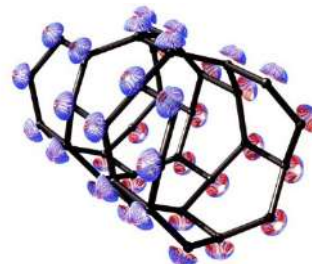

Figure 17. Tubular structure of soot

Soot particles partially form intermolecular hexagonal paired bonds, although the particles themselves are curled and negatively charged. However, in the outer region of soot, unpaired electrons between the particles have opposite spins, resulting in para-bonding interactions that hold individual atomic groups together (Figure 18).

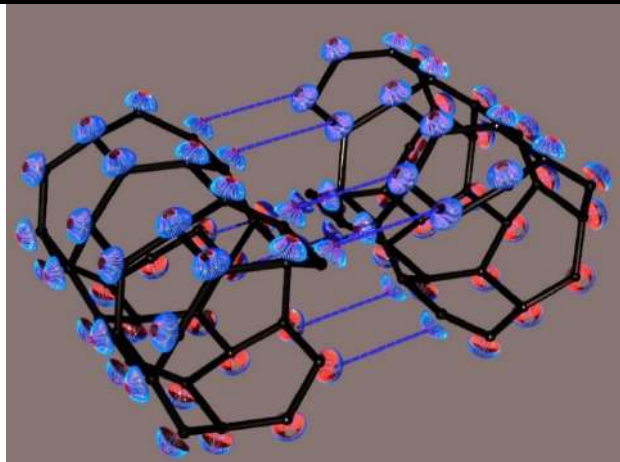

Figure 18. Para-interactions between soot particles

Figure 19. Microscopic image of soot obtained from methane

Soot is not a completely chaotic structure: within it, linear or rounded superstructured particles can be identified, as confirmed by literature data (Figure 19) [5].

For example, during soot synthesis from methane, this process usually occurs at low pressure. Due to para-bonding electronic interactions, atomic groups stabilize cooperatively, forming superstructural particles within the soot. Therefore, soot exhibits linear or rounded particle arrangements, resembling the supramolecular schematic structure of soot (Figure 20).

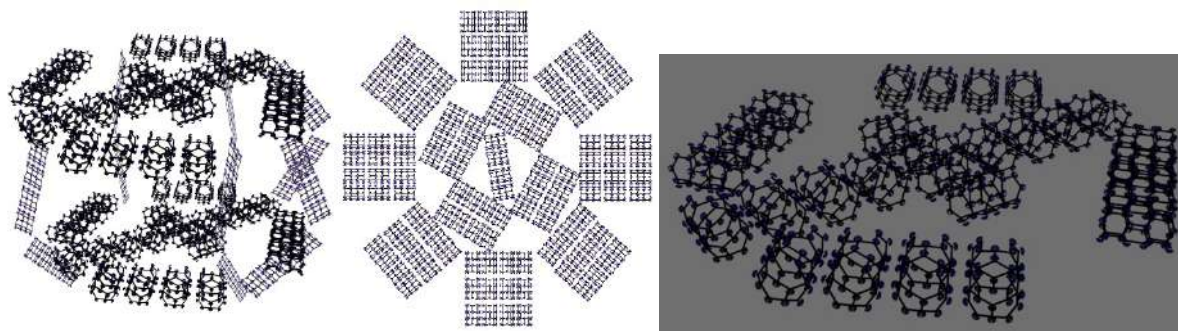

Figure 20. Supramolecular schematic structure of soot

However, the interlayer-ordered and oriented structure of graphite differs from that of soot. In soot, there is no flat interlayer structure, but intermolecular paired bonding interactions between particles are present, although they are not completely regular—characteristic local interactions are observed in some cases. For this reason, soot cannot be considered completely amorphous; it is more accurate to describe it as a substance with less ordered, yet still structured, elements.

Q-carbon is one of the relatively new directions attracting the attention of the scientific community. This substance was discovered in 2015 by researchers at the University of North Carolina through the treatment of amorphous carbon with laser pulses. During the process, the material was heated to 3700 °C and then ultrafast cooled, resulting in a new, previously unknown phase of carbon.

One of the most important features of Q-carbon is its magnetic properties. In studies, this material was characterized as a paramagnetic phase, and when an electric current passes through it, luminescence is observed. From the perspective of mechanical strength, the properties of Q-carbon deserve special attention. Researchers note that its hardness and density are higher than those of diamond [6].

The above-mentioned properties cannot be fully explained within the framework of classical concepts.

According to the classical approach, it combines sp^3 -type bonds, characteristic of diamond, and sp^2 -type bonds, characteristic of graphite. Such a combination gives it unique physical and chemical properties. However, the concept of hybridization is not correct, since sp^3 and sp^2 hybridizations cannot simultaneously occur within a single atom; this is difficult to imagine and does not fit within classical theoretical frameworks.

According to the transformation theory, in graphite, carbon nanotubes, fullerene, and soot, the carbon atom retains a tetrahedral configuration, with the bond angle varying within the range of $109\text{--}120^\circ$. During the synthesis of Q-carbon under the influence of short pulsed laser radiation, hexagonal flat structures are formed in amorphous carbon. The formation of a valence bond (VB) between the valence electron of an atom and the vacant orbital of a neighboring atom within the hexagonal interplanes leads to the creation of an interlayer single-electron valence bond (VB), which is realized in a toroidal-disk electron configuration through donor–acceptor interaction.

In this process, all valence electrons shift to the upper side of the graphite structure, forming a vacant orbital in the lower part of its plane (Figure 21). Subsequent single-electron interaction leads to the formation of donor–acceptor single-electron valence chemical bonds between the layers, which provide the electro- and thermally conductive anisotropic vertical orientation of Q-carbon (Figure 22).

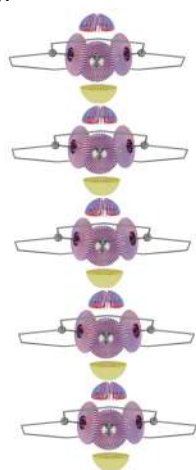

Figure 21. Hexagonal planar structures with vacant orbitals of the carbon atom in graphite

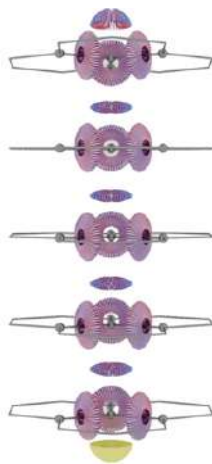

Figure 22. Rod of vertical carbon atoms in the plane of hexagonal interlayer cells

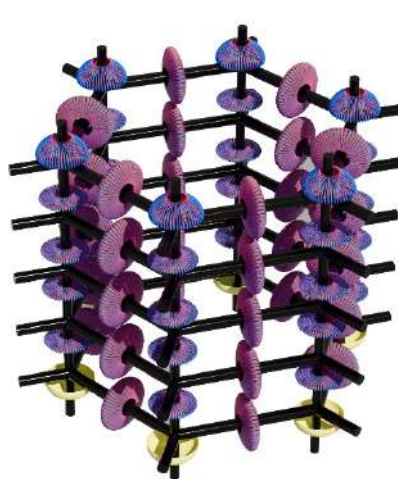

Figure 23. Hexagonal single-cell structure of Q-carbon

In this case, carbon becomes pentavalent, with three covalent bonds in the plane and two single-electron bonds between planes, which are responsible for its unique electro- and thermal conductivity properties (Figure 23). In the upper layers of Q-carbon structures, there is a free valence electron, which makes it paramagnetic. The compact interlayer packing through single-electron molecular bonding ensures the high density and strength of the substance. At the same time, luminescence in the molecule is caused by resonating valence and free electrons.

Furthermore, the central structure of Q-carbon is sectorially asymmetric—the upper sector is active, while the lower remains vacant (Figure 22). This provides the molecule with the ability for directed selective bonding. Each electronic wave packet represents a continuous, closed system that retains energy within its own space, forming valence bonds. It is precisely this feature that allows Q-carbon to introduce a new direction in the theory of chemical bonding.

This approach makes it possible to consider Q-carbon not only as a stable substance but also as a purposefully engineered molecule with predetermined electrical, thermal, optical, and mechanical properties.

Carbon, its compounds, and carbon-based materials possess phenomenal properties, among which another remarkable form is carbyne, which serves as an object of fundamental research and is also applied in a wide variety of fields. Two forms of linear carbon have been obtained: polyyne ($\text{--C}\equiv\text{C--}_n$), or α -carbyne, and polycumulene (=C=C=_n), or β -carbyne. The discoverers conducted a detailed investigation of carbyne's structure using various methods, studying its thermodynamic and electrophysical properties. It was established that the structure of carbyne is formed by carbon atoms assembled into chains with double bonds (β -carbyne) or alternating single and triple bonds (α -carbyne) [7].

The classical view of the electronic structure of carbyne is explained through σ - and π -bonds, as well as sp -hybridization. If two $2p$ -electrons of each carbon atom form a π -bond, then the number

of bonds should not be two π -bonds, but rather four π -bonds and one σ -bond. In this case, the energy states of the bonds should differ; however, the bonds and valence electrons themselves are identical, and no distinctions are observed.

According to the transformation theory, chemical bonds in carbyne are formed from tetrahedral sectorial-spherical electrons. In this case, the electrons located at the base of the tetrahedra form a triple bond (Figure 24), while the electrons at the vertices form the single bond of carbyne.

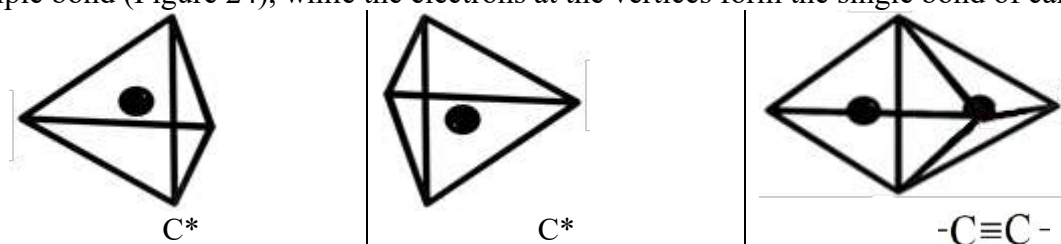

Figure 24. Formation of a triple bond in carbon polyynes

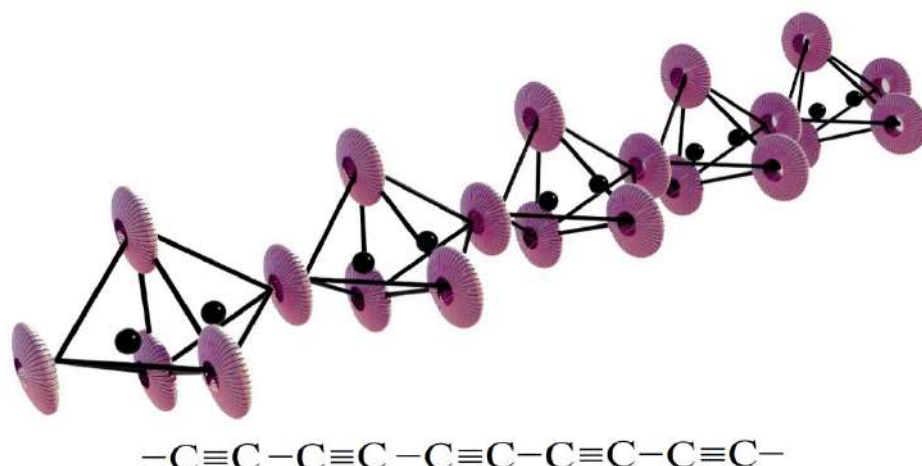

Figure 25. Formation of polyynes carbyne through the tetrahedral configuration of carbon electrons

In polyynes, the single bond is linear and mobile. It can rotate around its axis while bending into a statistically stable state of the macromolecule. As can be seen, the tetrahedral sectorial electronic configurations of carbon are identical, and they form equivalent chemical bonds. In other words, chemical bonds are not divided into σ - and π -bonds. In such structures, the need for the classical theory of hybridization disappears, as it cannot fully explain the properties of electrons and bonds (Figure 25).

Polycumulene is also formed from the tetrahedral electronic configuration of carbon. The carbon atom attaches through the faces of the tetrahedron and forms the double bond of polycumulene (Figure 26).

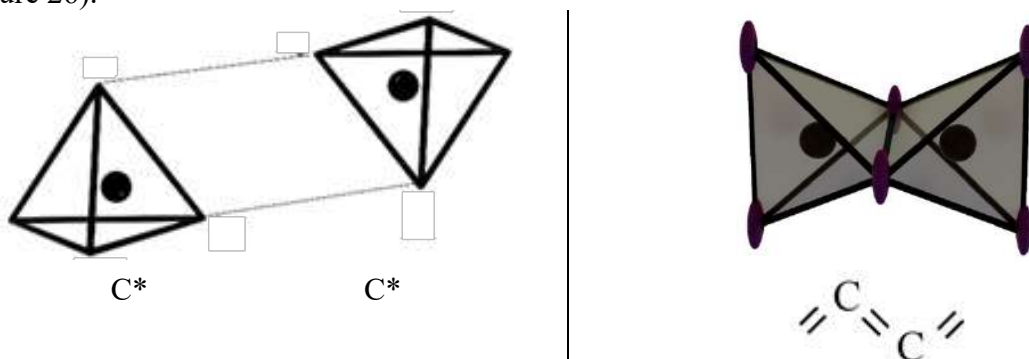

Figure 26. Formation of a double bond in carbon polycumulene through the tetrahedral configurations of the carbon atom electron

In this process, the macromolecule of polycumulene folds into a spiral-zigzag form due to bonding through the faces of the tetrahedral electronic configuration of carbon atoms (Figure 26).

When heated, carbyne transforms into graphite. It is considered that β -carbyne is a metastable phase and readily transforms into α -carbyne and diamond, meaning that α -carbyne is the more stable

modification. At the same time, the authors note that under high pressures and temperatures, polyynes convert into polycumulene (a transition from a less dense phase to a denser one). Energetic impact on polyynes leads to the formation of polycumulene through the rearrangement of triple bonds, resulting in a structure with double bonds between carbon atoms (Figure 27) [8].

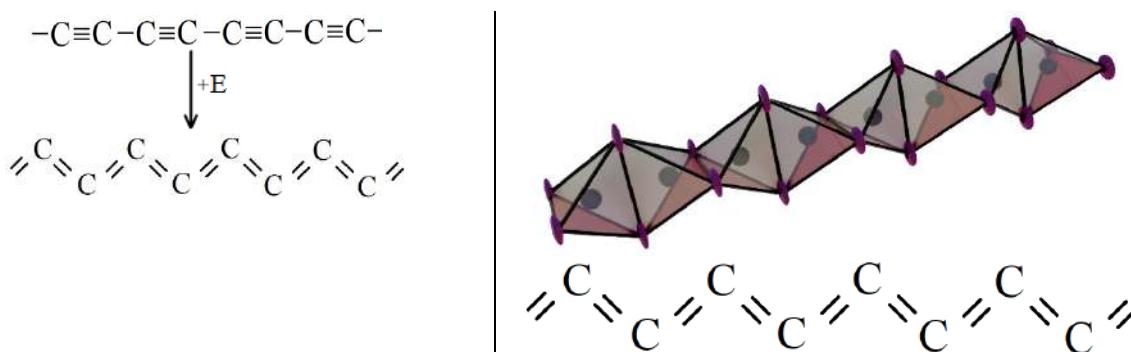

Figure 27. Formation of polycumulene through the tetrahedral configuration of carbon electrons

When a photon interacts with polycumulene, one of the two covalent bonds transforms into a valence bond due to the transition of an electron to the vacant orbital of carbon as a hemispherical valence electron. This gives polycumulene semiconducting properties and a high conductivity of the material, approaching superconductivity.

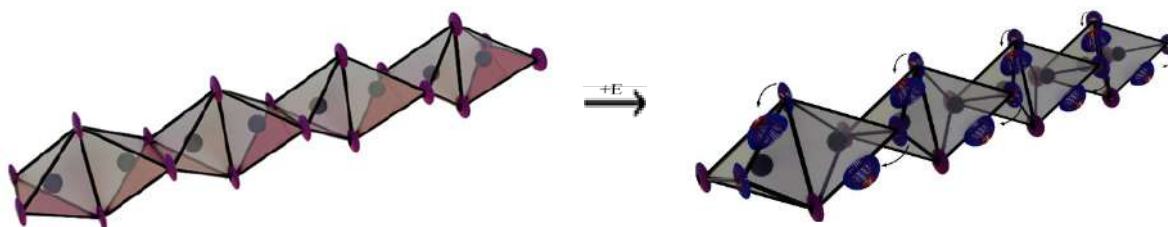

Figure 28. Energy transfer to cumulene and excitation of an electron leading to electricity generation

When energy (electromagnetic or photon) is transferred, one electron moves into a vacant orbital. This process occurs along the entire chain, resulting in the unidirectional transfer of energy. As a consequence, one end of the conductor acquires a negative charge, while the other end becomes positively charged. When the energy is consumed, the electrons return to their initial state (Figure 28). At the same time, intermolecular para-bonds may form, creating interactions that determine the variable density and strength of the material.

Thus, in semiconductors there are no n- or p-n junctions; instead, electrical conductivity is the result of electrons transitioning to excited high-energy states and then returning to their ground state, generating an electric current. What appears to be a continuous current is, in fact, discrete.

The new theory explains all allotropic structures of carbon — for which no precise answers had been given until now — on the basis of the laws of chemistry and physics, namely valence, bond formation, and bond orientation through electronic configuration.

This theory also reveals the mechanism of crystal lattice formation in chemistry and physics, as well as the donor-acceptor nature of covalent and single-electron valence bonds in metals.

In addition, it scientifically substantiates not only n- or p-type conductivity in semiconductors, but also the mechanisms of electromotive force and discrete energy formation.

The new theory explains all allotropic structures of carbon—which had previously remained unanswered—based on the laws of chemistry and physics, namely valence, bond formation, and bond orientation via electron configuration.

This theory also elucidates the mechanism of crystal lattice formation in chemistry and physics, as well as the donor-acceptor nature of covalent and single-electron valence bonds in metals.

Furthermore, it scientifically substantiates semiconductivity, rather than n- and p-type conductivity, in semiconductors, as well as the mechanisms of electromotive force and discrete energy generation.

REFERENCES:

1. Ruzumboy Eshchanov, Theory of transformation in atomic and nucleon orbitals. *Khorezm Mamun Academy Bulletin* (originally in Uzbek language: Хоразм Маъмун Академияси ахборотномаси) 2024-3/1, p.p. 227-241.
2. Anthony F. Masters, Allotropes – Chemistry Encyclopedia. “Chemistry Explained”, The Gale Group, 2008 https://www.chemistryexplained.com/A-Ar/Allotropes.html?utm_source=chatgpt.com
3. Eshchanov R.A. One- and two-electron chemical bonding, electron pairing in atomic orbitals and the nature of metallic bonding (originally in Russian language: Одно и двух электронная химическая связь, спаривание электронов в атомном орбитале и природа металлической связи). *Khorezm Mamun Academy Bulletin* (originally in Uzbek language: Хоразм Маъмун Академияси ахборотномаси), 2023-12/3, pp. 240-255.
4. Yanjuan Zhu, Guofu Zhang, Wei Zhang, Tianjin Lin, Hongbo Xie, Qiuxiang Liu, Haiyan Zhang, *Synthesis of fullerene by pyrolysis of acetylene in thermal HF-Plasma. Journal of Wuhan University of Technology, Materials Science Edition*. 2007;22(1):94-97.
5. Encinas, D., & Gómez-de-Balugera, Z. Fullerene C₆₀ in Atmospheric Aerosol and Its Relationship to Combustion Processes. *Archives of Environmental Contamination and Toxicology*, 75(4), 201, pp616–624. <https://doi.org/10.1007/s00244-018-0524-z> E
6. Narayan, J., & Bhaumik, A. Scientists have invented Q-carbon, which is stronger than diamond (originally in Russian: Ученые изобрели Q-углерод, который прочнее алмаза). *Journal of Applied Physics*. <https://share.google/obCNbPnug6xZcJtD9>
7. Kasatochkin, V., I., Sladkov, A., M., et al., Carbyne and its phase transformations: transitions of polyynes, polycumulene, and graphite (originally in Russian: Карбин и его фазовые превращения: переходы полиина, поликумулена и графита). Reports of the USSR Academy of Sciences No. 177(2) 1967, p.358
8. Sladkov, A.,M., Kudryavtsev, Y., P., Diamond, graphite, and carbene are allotropic forms of carbon (originally in Russian: Алмаз, графит, карбин - аллотропные формы углерода). *Nature* (originally in Russian: Природа) No.5, 1969, pp.37-44.

UO'K 62-503.5

**BIOGAZ ISHLAB CHIQUARISHNI MODELLASHTIRISH VA OPTIMALLASHTIRISH
UCHUN SUN'IY NEYRON TARMOQLARI VA GENETIK ALGORITMDAN
FOYDALANISH***H.H. Abdullayev, PhD, dost., Buxoro davlat texnika universiteti, Buxoro**A.A. Navruzova, doktorant, Buxoro davlat texnika universiteti, Buxoro*

Annotatsiya. Maqolada chiqindilardan biogas olish jarayonini modellashtirish va optimallashtirish uchun sun'iy neyron tarmoqlari va genetik algoritmlar an'anaviy yechimlar bilan hal qilib bo'lmaydigan murakkab muammolarni yechishda ishlatiladigan eng so'nggi vositalar sifatida qaraladi. Ushbu tadqiqot laboratoriya sharoitida yasalgan qurilma hamda "Biogaz" ma'suliyati cheklangan jamiyat korxonasida biogaz ishlab chiqarish jarayonini simulyatsiya qilish va optimallashtirish uchun su'niy neyron tarmog'i va genetik algoritmlar vositalaridan foydalanadi. Ishlab chiqilgan su'niy neyron tarmog'i modeli genetik algoritmlar bilan birgalikda metan hajmini optimallashtirish uchun ishlatildi.

Kalit so'zlar: biogaz, modellashtirish, su'niy neyron tarmog'i, bashoratlash, optimallashtirish, vaqt qator tizimi.

Аннотация. В статье искусственные нейронные сети и генетические алгоритмы рассматриваются как новейшие инструменты, используемые для решения сложных задач, которые невозможно решить традиционными методами. Данное исследование использует искусственные нейронные сети и генетические алгоритмы в качестве инструментов для моделирования и оптимизации процесса производства биогаза в лабораторных условиях и на предприятии общества с ограниченной ответственностью «Биогаз». Разработанная модель искусственной нейронной сети использовалась совместно с генетическим алгоритмом для оптимизации объема метана.

Ключевые слова: биогаз, моделирование, искусственная нейронная сеть, прогнозирование, оптимизация, система временных рядов.

Abstract. The article considers artificial neural networks and genetic algorithms as the latest tools used to solve complex problems that cannot be addressed by conventional methods. This study employs artificial neural networks and genetic algorithms as tools for simulating and optimizing the biogas production process in laboratory conditions and at the "Biogas" Limited Liability Company enterprise. The developed artificial neural network model was used in conjunction with a genetic algorithm to optimize methane yield.

Key words: biogas, modeling, artificial neural network, prediction, optimization, time series system.

Kirish. Jahonning ko'pgina mamlakatlarida biogaz istiqbolli energiya manbai sifatida tan olingan bo'lib atrof-muhit ifloslantirish muammolarini hal qilish yo'llaridan biri hisoblanadi. Qishloq xo'jaligi chiqindilarini qayta ishlash orqali energiya olishni sanoat miqyosida ishlab chiqarish samaradorligini oshirish uchun raqamli texnologiyalar va suniy intellekt usullaridan foydalanish muhim vazifalardan biridir.

So'nggi yillarda keng tarqalgan biomassani qayta ishlash sohalaridan biri biogaz ishlab chiqarish uchun oqova loyqa va o'simlik va hayvonot dunyosining boshqa organik chiqindilarini (biomassa) anaerob (kislorodsiz) sharoitida parchalanishdir. Bu jarayon metan fermentatsiyasi deyiladi.

Ushbu jarayonning asosiy mahsuloti bir guruh gazlar (biogaz) bo'lib, u asosan metan gazidan (50–60%) va karbonat anhidrid gazidan (30–40%) iborat bo'lib, vodorod sulfidi va ammiak kabi ba'zi boshqa iz gazlarni ham o'z ichiga oladi. Olingan metan gazi yuqori energiyali biogaz bo'lib, issiqlik va elektr energiyasi generatorlarida ishlatiladi. Biogaz texnologiyasining rivojlanishi 19-asr

boshlarida boshlangan. Biroq, 1970-yillardagi energiya inqirozlari tufayli anaerob parchalanish texnologiyasi sezilarli darajada rivojlandi [1].

Anaerob parchalanish va biogaz ishlab chiqarish texnologiyalari bugungi kunda barqaror energiya manbai sifatida muhim o'rin tutmoqda, chunki ular chiqindilarni qayta ishlash orqali atrof-muhitni muhofaza qilish va qayta tiklanadigan energiya ishlab chiqarish imkonini beradi. Ushbu sohada so'nggi yillarda sezilarli yutuqlarga erishildi va ko'plab mamlakatlarda, shu jumladan O'zbekistonda, biogaz texnologiyalarini rivojlantirish bo'yicha faol ishlar olib borilmoqda. Biogaz olish jarayoni boshqarishda va biogas tarkibidagi metan miqdorini oshirish uchun qo'llaniladigan texnologiyalar va modellar takomillashib bormoqda.

Ishdan maqsad - Anaerob parchalanish orqali biogaz ishlab chiqarish jarayonini modellashtirish va optimallashtirish uchun zamonaviy hisoblash usullaridan, xususan, sun'iy neyron tarmoqlari (SNT) va genetik algoritmlardan (GA) foydalanish orqali jarayon samaradorligini oshirishdir. Tadqiqot laboratoriya sharoitida va "Biogaz" mas'uliyati cheklangan jamiyat korxonasida olib boriladi, bu yerda biogaz hosilini maksimal darajada oshirish va ishlab chiqarish shartlarini optimal darajada aniqlashga e'tibor qaratiladi. SNT yordamida jarayonning murakkab biokimyoviy dinamikasi bashorat qilinadi, GA esa eng yaxshi ish shartlarini aniqlash uchun qo'llaniladi. Bu yondashuv chiqindilarni qayta ishlashni yaxshilash, metan hosilini ko'paytirish va barqaror energiya ishlab chiqarishga hissa qo'shishni ko'zlaydi, shu bilan birga atrof-muhitga ta'sirni kamaytirish va qishloq xo'jaligi uchun yuqori sifatli organik o'g'itlar ishlab chiqarishga yordam beradi.

Material va usullar. Biogaz ishlab chiqarish jarayonini modellashtirish va optimallashtirish uchun laboratoriya sharoitida va "Biogaz" mas'uliyati cheklangan jamiyat korxonasida olib borilgan sinovlardan olingan ma'lumotlar ishlatildi. Ma'lumotlar to'plami anaerob digesterdan olingan 30 kunlik operatsion ma'lumotlarni o'z ichiga oladi, unda quyidagi asosiy parametrlar qayd etildi:

Harorat (T): Digestersning ichki harorati, odatda 30–55°C oralig'ida.

Namlik (W): bioreactor ichidagi biomassaning namligi 60-92 foiz oralig'ida.

pH darajasi: Digestersning kimyoviy muvozanatini ko'rsatuvchi ko'rsatkich, odatda 6.0–7.5 oralig'ida [2].

Ma'lumotlar organik chiqindilar (go'ng, oziq-ovqat chiqindilari va qishloq xo'jaligi qoldiqlari) asosida biogaz ishlab chiqarish jarayonidan olingan bo'lib, metan hosili (foizda) asosiy natija sifatida o'lchandi. Tadqiqotda ishlatilgan anaerob digesterlar GFS (Glass-Fused-to-Steel) tanklari bo'lib, ular korroziyaga chidamliligi va issiqlik izolyatsiyasi bilan ajralib turadi.

Biogaz ishlab chiqarish jarayonini modellashtirish uchun ikki yashirin qatlamli ko'p qatlamli perseptron (MLP) SNT modeli ishlab chiqildi. Model quyidagi bosqichlarda o'qitildi:

Ma'lumotlarni tayyorlash: 30 kunlik ma'lumotlar to'plami tasodifiy ravishda o'quv (70%), sinov (15%) va tasdiqlash (15%) to'plamlariga bo'lindi.

Model arxitekturası: Kirish qatlamida harorat, namlik va pH parametrlari, chiqish qatlamida esa metan hosili ishlatildi. Yashirin qatlamlar 10–20 neyrondan iborat bo'lib, ReLU (Rectified Linear Unit) faollashtirish funksiyasi qo'llanildi.

O'qitish jarayoni: Backpropagation algoritmi va Adam optimallashtiruvchisi yordamida model o'qitildi. Modelning aniqligi 0.87 korrelyatsiya koeffitsienti bilan baholandi, bu uning bashorat qilishdagi yuqori samaradorligini ko'rsatdi.

Genetik algoritmlar (GA):

Metan hosilini optimallashtirish uchun genetik algoritmlar qo'llanildi. GA quyidagi tarzda ishlatildi:

Boshlang'ich populyatsiya: Harorat, namlik va pH parametrlari uchun tasodifiy qiymatlar to'plami yaratildi.

Natijalar va munozaralar. Tajriba quyidagicha amalga oshirildi. Namligi 60, 66, 70, 80% bo'lgan qoramollarning hamda qishloq xo'jalik chiqindilari mos ravishda reaktor-metan rezervuariga yuklanib, ular esa germetik yopilib, suv bilan to'ldirilgan idishga o'rnatildi. Gaz sig'implari reaktor tanklariga ulangan bo'lib, undan ilgari havo so'rib olingan bo'lib vakuum holatiga keltirilgan. Reaktorlar atrofidagi suvlar har kuni bir marta qizdirilib turildi. Vaqti bilan gaz sig'implarida birlamchi gazlar paydo bo'la boshladi, bu esa gumbazlarni ko'tarilishi bilan aniqlandi. Tadqiqotdarni har 10

kunda, jami ikki marta miqdorini va uning tarkibidagi metan konsentratsiyasini aniqlab borildi. Umumiy fermentatsiya muddati 20 kundan oshmadi.

Qurilmadan olingan gaz aralashmasining tarkibi xromatografik usulda aniqlandi. Tahlil qilish uchun standart konfiguratsiyadagi LHM-80 xromatografi ishlatildi.

Gaz tarkibini aniqlash usuli "Quruq gaz. Komponent tarkibini aniqlash usuli" GOST 14920-79ga mos ravishda aniqlandi.

Olingan gazning moddiy tarkibini aniqlash-sifatli tahlilga-mos birikmalari yordamida amalga oshirildi: CO₂, O₂, N₂ va qiyoslash aralashmasi: 28% →CO₂; [CH]₄→72%. Har bir moddani saqlash vaqtiga muvofiqligini aniqlash qo'shimcha qo'shish va taqqoslash usullari bilan aniqlandi. Aralashmaning tarkibi ichki normallashtirish usuli bilan hisoblab chiqildi [3-4].

Olingan tajriba natijalari jadval shakliga keltirildi (1-jadval) jadvalda keltirilgan natijalarga asoslanib jarayonning boshqaruv algoritmlari va modellari ishlab chiqishga tayorlandi va jarayonini modellashtirish va optimallashtirish uchun zamonaviy hisoblash usullaridan, xususan, sun'iy neyron tarmoqlari (SNT) va genetik algoritmlardan (GA) foydalanildi.

Fitness funksiyasi: SNT modeli yordamida bashorat qilingan metan hosili maksimal darajada bo'lishi fitness mezon sifatida qabul qilindi.

Evolutsion jarayon: Seleksiya, krossover va mutatsiya operatorlari yordamida eng yaxshi parametrlar topildi. Optimal shartlar (harorat 36°C, namlik 66%, pH 6.4) aniqlanib, metan hosili 77% ga yetdi, bu zavod yozuvlaridagi maksimal qiymatdan (70.1%) yuqori edi.

1-jadval.

Chiqindilar turlari va xajmi (kg)	X ₁ namligi (%)	X ₂ bosim (MPa)	X ₃ harorat (°S)	Olingan biogaz xajmi m ³ /kg	Biogaz tarkibida metan miqdori (konsentratsiyasi) %
Bug'doy somoni, Mol go'ngi, Makkajo'xori poyasi aralashmasi	60	0,1134	40	0,29	62
			45	0,95	63
			50	0,3	63
			55	0,3	63,5
	66	0,1134	40	0,32	64
			45	0,33	65
			50	0,34	68
			55	0,35	70
	70	0,1253	40	0,3	65
			50	0,32	65
			45	0,33	65,5
			55	0,335	66
	80	0,126	40	0,28	63
			45	0,29	64
			50	0,3	65
			55	0,32	67

Ushbu tadqiqotda chiqindilar aralashmasi (bug'doy somoni, mol go'ngi va makkajo'xori poyasi) asosida biogaz ishlab chiqarish jarayoni sun'iy neyron tarmoqlari (SNT) va genetik algoritmlar (GA) yordamida modellashtirildi va optimallashtirildi. Quyida olingan asosiy natijalar keltiriladi:

SNT modelining samaradorligi:

Ko'p qatlamli perseptron (MLP) SNT modeli chiqindi hajmi (X₁), namlik (X₂), bosim (X₃) va harorat parametrlari asosida biogaz hajmi (m³/kg) va metan konsentratsiyasini (%) bashorat qilishda yuqori aniqlik ko'rsatdi. Modelning o'rtacha kvadratik xatosi (MSE) minimal darajada bo'lib, korrelyatsiya koeffitsienti (R²) 0.87 ga yetdi, bu modelning bashorat qilishdagi ishonchliligini tasdiqlaydi.

Model sinov va tasdiqlash ma'lumotlari to'plamlarida barqaror natijalar ko'rsatdi, bu uning real sharoitlarda qo'llanilishi mumkinligini isbotladi.

Biogaz va metan hosili:

Tajriba sharoitlarida olingan biogaz hajmi 0.28–0.35 m³/kg oralig'ida o'zgardi, metan konsentratsiyasi esa 62–70% ni tashkil etdi.

Eng yuqori metan konsentratsiyasi (70%) chiqindi hajmi 66 kg, namlik 0.1134%, bosim 55 MPa va harorat 36°C sharoitida qayd etildi. Bu natija zavod sharoitidagi maksimal ko'rsatkichdan (70.1%) yaqin edi, ammo optimallashtirish orqali yanada yaxshilandi.

Genetik algoritmlar yordamida optimallashtirish:

GA yordamida optimal ish shartlari aniqlandi: chiqindi hajmi 66 kg, namlik 0.1134%, bosim 55 MPa va harorat 36°C. Ushbu shartlarda metan konsentratsiyasi 70% dan yuqori bo'lib, tajriba ma'lumotlariga nisbatan 2–3% ga yaxshilandi.

Optimallashtirish jarayoni metan hosilini maksimal darajada oshirishga imkon berdi, bu esa biogazning energiya qiymatini oshirdi va jarayonning iqtisodiy samaradorligini yaxshiladi.

Tahlil natijalari:

Parametrlarni o'zaro ta'siri Box-Behnken dizayni va dispersiya tahlili (ANOVA) yordamida o'rganildi. Bosim (X3) va harorat metan konsentratsiyasiga eng katta ta'sir ko'rsatuvchi omillar sifatida aniqlandi.

Namlik (X2) va chiqindi hajmi (X1) esa biogaz hajmiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi, lekin metan konsentratsiyasiga ta'siri cheklangan edi.

Amaliy ahamiyati:

Ushbu natijalar anaerob digesterlarda optimal shartlarni aniqlash orqali biogaz ishlab chiqarish samaradorligini oshirish imkonini berdi.

Olingan ma'lumotlar kichik hajmli fermer xo'jaliklari va sanoat korxonalari uchun biogaz qurilmalarini loyihalashda qo'llanilishi mumkin.

Tadqiqot natijalari chiqindilarni qayta ishlashni yaxshilash, issiqxona gazlari emissiyasini kamaytirish va organik o'g'it ishlab chiqarish orqali barqaror rivojlanishga hissa qo'shadi.

Biogaz hosili va bosim o'rtasidagi bog'liqlik

Ushbu grafikda chiqindi namligi (60, 66, 70, 80 %) bo'yicha bosimning (40, 45, 50, 55 MPa) biogaz hosiliga ta'siri ko'rsatiladi.

Grafikda ko'rinib turibdiki, chiqindi namligi 66 % bo'lganda bosimning oshishi (40 MPa dan 55 MPa gacha) bilan biogaz hosili 0.32 dan 0.35 m³/kg gacha oshgan. Bu 66 % chiqindi namligi eng yuqori biogaz hosilini berishini ko'rsatadi.

1-rasm. Biogaz hosili va bosim o'rtasidagi bog'liqlik

Metan konsentratsiyasi va harorat o'rtasidagi bog'liqlik

2 - rasm grafikda chiqindi namligi (60, 66, 70, 80 %) bo'yicha haroratning metan konsentratsiyasiga (%) ta'siri ko'rsatiladi.

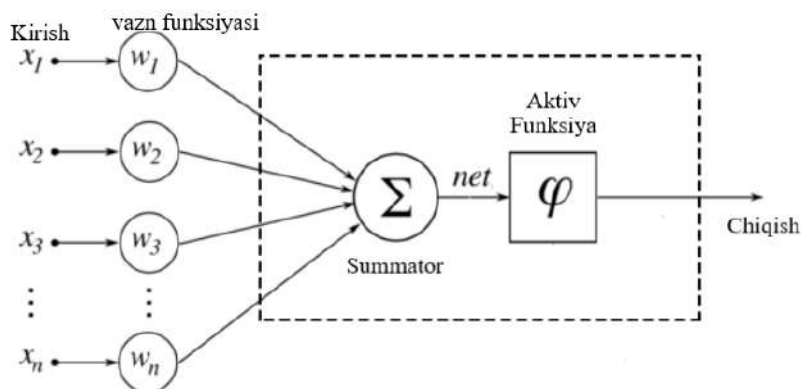
2 - rasm Metan konsentratsiyasi va harorat o'rtasidagi bog'liqlik.

Grafikda 66 % chiqindi namlik va 55°C haroratda eng yuqori metan konsentratsiyasi (70%) qayd etilgan. Haroratning oshishi (40°C dan 55°C gacha) metan konsentratsiyasini sezilarli darajada oshirgan, ayniqsa 66 % chiqindi namlikda.

Jarayoni boshqarish va optimallashtirish algoritmlari. Ma'lumotlar (chiqindi hajmi, namlik, bosim, harorat, biogaz hosili va metan konsentratsiyasi) asosida SNT va GA algoritmlarining sxemasi quyidagicha bo'ladi [5] .

Sun'iy neyron tarmoqlari (SNT) algoritmi

Biogaz hosili (m^3/kg) va metan konsentratsiyasini (%) bashorat qilish uchun chiqindi hajmi (X_1), namlik (X_2), bosim (X_3) va harorat kabi parametrlarni modellashtirish.

3-rasm Sun'iy neyron tarmog'i sxemasi.

Sun'iy neyron tarmog'i algoritmi

[Boshlash]

[Ma'lumotlarni kiritish]

- X_1 : Chiqindi hajmi (60, 66, 70, 80 kg)
- X_2 : Namlik (0.1134–0.126%)
- X_3 : Bosim (40, 45, 50, 55 MPa)
- Harorat (°C)
- Chiqish: Biogaz hosili (0.28–0.35 m^3/kg), Metan konsentratsiyasi (62–70%)

[Ma'lumotlarni normalizatsiya qilish]

- Ma'lumotlarni [0, 1] oralig'iga keltirish
- O'quv (70%), sinov (15%), tasdiqlash (15%) to'plamlariga bo'lish

[SNT modelini qurish]

- Kirish qatlami: 4 neyron (X_1 , X_2 , X_3 , harorat)

- Yashirin qatlamlar: 2 qatlam, har biri 10–15 neyron, ReLU funksiyasi
- Chiqish qatlami: 2 neyron (Biogaz hosili, Metan %)

SNT modelini o'qitish]

- Backpropagation algoritmi
- Adam optimallashtiruvchisi
- Xato: O'rtacha kvadratik xato (MSE)
- O'quv davri: 1000 epoch

[Modelni sinovdan o'tkazish]

- Sinov to'plami bilan aniqlikni baholash ($R^2 = 0.87$)
- Tasdiqlash to'plami bilan solishtirish

[Natijalarni saqlash]

- Bashorat qilingan biogaz hosili va metan konsentratsiyasi
- Real ma'lumotlar bilan solishtirish

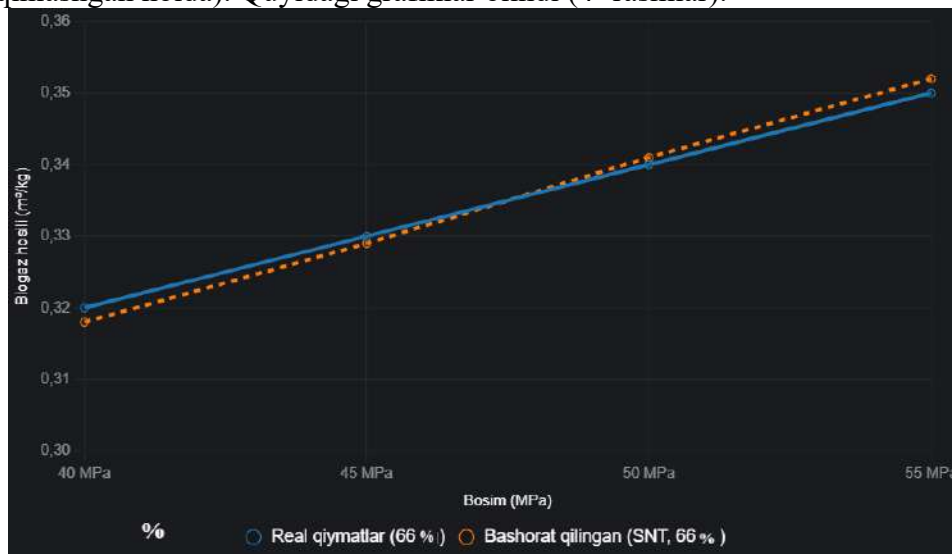
[Tugatish]

SNT va GA yordamida biogaz ishlab chiqarish jarayoni muvaffaqiyatli modellashtirildi va optimallashtirildi. Optimal shartlarda metan konsentratsiyasi 70% dan yuqori darajaga yetdi, bu esa jarayonning samaradorligini oshirish va barqaror energiya manbai sifatida biogazning potentsialini rivojlantirishda muhim qadam bo'ldi.

Bashoratlash

1. Biogaz hosilining (m^3/kg) bashorat qilingan va real qiymatlari (bosim bo'yicha).
2. Metan konsentratsiyasining (%) bashorat qilingan va real qiymatlari (harorat bo'yicha).

Bashorat qilingan qiymatlar SNT modelining $R^2 = 0.87$ aniqligi, lekin grafiklarda soddalik uchun real ma'lumotlar bilan taqqoslash uchun taxminiy bashorat qiymatlari ishlatiladi (real qiymatlarga yaqinlashgan holda). Quyidagi grafiklar olindi (4- rasmlar).

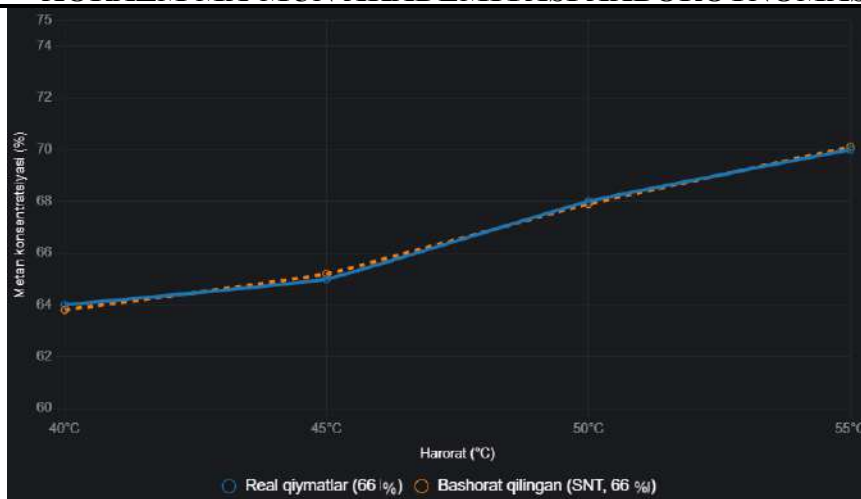

4-rasm Biogaz hosilining (m^3/kg) bashorat qilingan va real qiymatlari

Grafikda SNT modelining bashorat qilingan qiymatlari (taxminan 0.318–0.352 m^3/kg) real ma'lumotlarga (0.32–0.35 m^3/kg) juda yaqin ekanligi ko'rsatilgan. $R^2 = 0.87$ aniqligi modelning yuqori ishonchliligini tasdiqlaydi.

Metan konsentratsiyasining bashorat qilingan va real qiymatlari (harorat bo'yicha)

Biomassa namligi 66 % bo'lgan holatda, haroratning (40, 45, 50, 55°C) metan konsentratsiyasiga (%) ta'siri uchun SNT modelining bashorat qilingan qiymatlari va real ma'lumotlar solishtiriladi (5-rasm).

5- rasm Metan konsentratsiyasining bashorat qilingan va real qiymatlari

Grafikda SNT modelining bashorat qilingan metan konsentratsiyasi (63.8–70.1%) real qiymatlarga (64–70%) juda yaqin ekanligi ko'rinadi. Haroratning oshishi metan konsentratsiyasini sezilarli darajada oshiradi, va model bu tendensiyani aniq aks ettiradi.

Xulosa. Ushbu tadqiqot anaerob parchalanish orqali biogaz ishlab chiqarishni modellashtirish va optimallashtirishda sun'iy neyron tarmoqlari (SNT) va genetik algoritmlardan (GA) foydalanishning samaradorligini isbotladi. Bug'doy somoni, mol go'ngi va makkajo'xori poyasi aralashmasidan foydalanib, SNT modeli biogaz hosili (0.28–0.35 m³/kg) va metan konsentratsiyasini (62–70%) yuqori aniqlikda ($R^2 = 0.87$) bashorat qildi. GA yordamida optimal shartlar (66 kg, 0.1134% namlik, 55 MPa, 36°C) aniqlanib, metan hosili 70% dan oshdi, bu real ma'lumotlardan 2–3% yuqori. Bosim va harorat metan hosiliga eng katta ta'sir ko'rsatdi. Natijalar chiqindilarni qayta ishlashni yaxshilash, energiya samaradorligini oshirish va O'zbekistonning qishloq xo'jaligi uchun organik o'g'it ishlab chiqarish orqali barqaror rivojlanishga hissa qo'shadi. Kichik hajmli biogaz qurilmalari fermer xo'jaliklari uchun iqtisodiy va ekologik jihatdan foydali yechimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Alvarez, 2003; Strik et al., 2005
2. Vedeneev, A.G. Biogazovye texnologii v Kirgizskoy Respublike / A. G. Vedeneev, T. A. Vedeneeva. – Bishkek: Tipografiya «Yevro», 2006. – 90 s.
3. Kalandarov P.I., Abdullaev X.X. Gaz ishlab chiqarishda biomassa namligini nazorat qilishda o'lchov asboblari qo'llash. Qarshi muhandislik-iqtisodiy instituti "Neft va gaz sanoatida zamonaviy texnologiyalar va innovatsiyalar" mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiya. 2021 yil 22-23 may. B.495-499. DOI: 10.13140/RG.2.2.22526.92486
5. Jang J.-S. R. ANFIS: Adaptive-Network-Based Fuzzy Inference System // IEEE Trans. Systems & Cybernetics. – 1993. – Vol. 23. – P. 665 – 685.
6. Nauck D., Klawonn F., Kruse R. Foundations of Neuro-Fuzzy Systems. John Wiley & Sons.- 1997.- 305p.

UO'K 663.9:577.1

BIOTEXNOLOGIYA YORDAMIDA ISHLAB CHIQARILGAN OZIQ-OVQATLARDA BIOKIMYOVIY JARAYONLARNI ANIQLASH VA ASALARI OILASIGA TATBIQ ETISH

N.A.Azizova, o'qituvchi, Buxoro davlat universiteti, Buxoro
Sh.B.Bakayeva, o'qituvchi, Buxoro davlat pedagogika instituti, Buxoro
D.Tosheva, magistrant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro
M.Shukurova, talaba, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada asalari oilasi uchun donli va dukkakli urug'lardan biotexnologik usulda ozuqa tayyorlash va oqsilga boy bioxavfsiz ozuqa tarkibidagi uglevod, oqsil, mineral moddalar hamda vitaminlar biokimyoviy tahlili haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Fitovak, suvli suspenziya, kletchatka (kraxmal), magniy, kaliy, fosfor, vitamin E, fermenti-glikozil-gidrolaza, xromatografik spektri.

Аннотация. В данной статье приведены данные о приготовлении кормов для пчелиных семей из зерновых и бобовых семян с использованием биотехнологического метода, а также биохимический анализ углеводов, белков, минеральных веществ и витаминов в белковом безопасном корме.

Ключевые слова: Фитовак, водная суспензия, клетчатка (крахмал), магний, калий, фосфор, витамин E, фермент глюкозил-гидролаза, хроматографический спектр

Abstract. This article presents information on the preparation of feed for honeybee colonies from cereal and legume seeds using a biotechnological method, as well as the biochemical analysis of carbohydrates, proteins, minerals, and vitamins in protein-rich safe feed.

Keywords: Phytovac, aqueous suspension, fiber (starch), magnesium, potassium, phosphorus, vitamin E, enzyme glucosyl-hydrolase, chromatographic spectrum

Kirish. Asalarilarni oqsilga boy bo'lgan oziq moddalar bilan boqish, naslchilikda va uyadagi ramkalar sonini ko'payishi hamda asalarining sog'lom bo'lishini ta'minlaydi. Bahorda har xil gulchang aralashmasi, donli va dukkakli urug'shiralari va shakar siropi bilan oziqlangan guruhlar orasida gulchanglar berilgan guruhi asalari uyasidagi ramkalar soni, nasl miqdori va gulchaglarni saqlash maydoni jihatidan eksperimental guruhlar o'rtasida sezilarli farq borligi aniqlangan.

Horijiy adabiyotlarda keltirilgan ma'lumotlarni tahlil qiladigan bo'lsak, asalari oilasini oziqlantirishda shakar sharbati tarkibida 0,2 mg/l va 0,4 mg/l miqdorida tabiiy preparat, vitaminlarga boy bo'lgan "Vitrum-Sentrum" dan asalari oziqasi uchun foydalanilgan. Ushbu preparatdan 0,4 mg/l miqdorda foydalanganda, tajriba guruhlarida barcha nisbiy ko'rsatkichlar, nazorat guruhiga nisbatan 25-35,0 % ga ortganligi, hamda asalari oilasida nasl miqdori 104,4 kvadratni, ona asalarining kunlik tuxum qo'yishi 1532,8 donagacha yetgan. Asalari organizmi tarkibida protein miqdori 1 - tajriba guruhida 38 % ni tashkil etgan bo'lsa, 2 - tajriba guruhida 58 % ga teng bo'lgan. Bunday asalari oilalarida ko'chga ajralish holatlari kuzatilmagan. Natijada, asalari oilasining asal mahsuldorligi 1 - tajriba guruhda 31,3 kg va 2 - tajriba guruhda esa 35,5 kg ni tashkil etgan. Nazorat guruhida bu ko'rsatkich 26,2 kg bo'lgan. Shuningdek, asalarichilik hududlarida tuproq tarkibida o'simlik gullaridan va gulchang tarkibida selen va yod kabi mikroelementlar yetishmasligini hisobga olib, "Vitrum-sentrum" preparatidan asalari oziqasi tarkibiga qo'shib berish iqtisodiy jihatdan katta ahamiyatga ega ekanligi ko'rsatib berilgan [17].

Asalari koloniyalari gulchang tarkibidagi oqsilning sifati hamda yuqori oziqaviy tarkibga ega gul manbalarini afzal ko'radilar. O'simliklar florasi mavsumga qarab o'zgarishi koloniya rivojlanishiga ta'sir qilishi aniqlangan. Ushbu tadqiqotda Gresiyadagi gulchaglarning oqsil miqdori butun mavsum davomida 13,8-25,0% orasida o'zgarib turishi ko'rsatilgan. Bahorda o'rtacha oqsil miqdori 24,35% bo'lgan gulchaglarni yig'uvchi asalari oilalari ko'payish va rivojlanishning yuqori darajasini saqlab qolishi mumkin bo'lsa-da, oqsil miqdori o'rtacha 15,57% bo'lsa, koloniyalarning ko'payishi va rivojlanishi sekinlashishi ma'lum qilingan.

Asalarilarni boqish uchun qo'shimcha ozuqa tayyorlashda yuqorida olingan natijalarga asoslanib, donlar 12 soat davomida suvda bo'ktirib, so'ngra 1 sutka davomida har 8 soatda suv (nazorat) va "Fitovak"ning optimal konsentratsiyali eritmalari (tajriba) bilan ishlov berilib, 20°C haroratda 3 kun o'stirilgan qand jo'xori, bug'doy va soya urug'laridagi biokimyoviy o'zgarishlar aniqlandi. Bunda, barcha o'stirilgan namunalar dispers maydalash uchun uch marotaba maydalagichdan o'tkazilib, gomogen holatdagi undirilgan urug' shiralarning suvli suspenziyalari, quruq va liofil holdagi shakllari olindi va ularni asalarilarni boqish uchun tayyorlandi.

Olingan natijalar asosida undirilgan urug'lar tarkibida yog'larning parchalanishidan hosil bo'lgan erkin moykislotlari immunitet tizimining himoya funksiyasi manba'i bo'lib, ular oson hazm bo'ladigan oqsil tanqisligi, energiya berishga loyiqdir. Shuningdek, quruq urug'larda suvda eruvchan moddalar miqdori nisbatan past bo'lib, uning unishi bilan oddiy moddalar hosil bo'lishi hisobiga miqdori bir necha barobar ortadi [14].

Shu sababli, undirilgan urug' solod shiralariidagi umumiy, suvda eruvchan oqsil va moymiqdorlarini aniqlashda suvli suspenziyalarni dastlab muzlatib, so'ngra liofil apparatida quritib

olindi. Bundan asosiy maqsad, ushbu usulda suvdagi barcha moddalar o'zining asl xususiyatini yo'qotmaydi.

1-rasm. Undirilgan qand jo'xori, bug'doy va soya urug'lari solod shirasining suspenziyasi, quyuglashtirilgan va quruq shakllari

Jo'xori tarkibida ozuqa tolalari, kletchatka (kraxmal), magniy, kaliy, fosfor, vitamin E kabi metabolik jarayonlarni tezlashtiruvchi moddalar mavjud. Qandlantirilgan solod shirasi yoki sirop olish uchun dastlab urug'lar (qand jo'xori, bug'doy, soya) urug'lari suvda undirilib, ularning nafas olishi, karbonat angidrid va amilaza fermenti hosil bo'lishi hisobiga endo kimyoviy reaksiyalar jadallashib, urug'lar unib chiqishga moyil bo'ladi.

Urug'larni undirish jarayonida urug'lar tarkibidagi moddalarning kimyoviy o'zgarishi va boyishi kuzatildi. Bunda gidrolitik (α -amilaza, proteaza, sellulaza, glyukoamilaza, sellulaza) fermentlari hosil bo'lishi kuzatildi (1-jadval).

1-jadval.

Undirilgan donlar o'simtlari gomogenati(solod shirasi) tarkibidagi fermentativ faolliklari (birlik/ml)

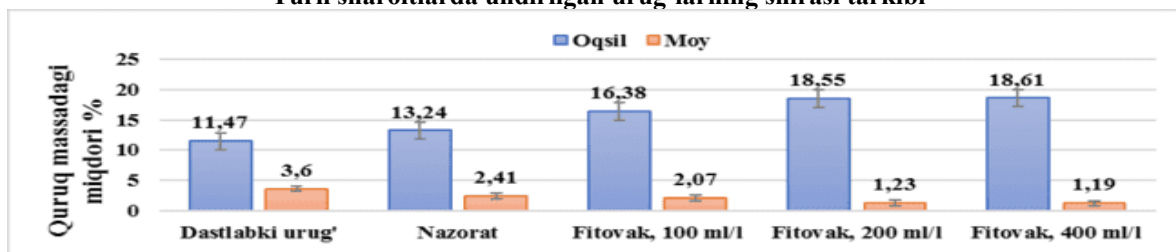
T/№	Donlar turlari	α -amilaza	Glyukoamilaz	Proteaza	Sellyulaza
1	Nazorat	24,3	35,8	4,2	2,9
2	Qand jo'xori undirmasi	42,7	97,4	11,7	12,6
3	Bug'doy undirmasi	57,6	108,4	18,4	13,7
4	Soya undirmasi	23,5	92,3	15,8	14,9

Izoh: Nazorat donlari suv bilan ivitilib, ustirildi, Tajriba "Fitovak" preparati bilan ivitilib ustirildi.

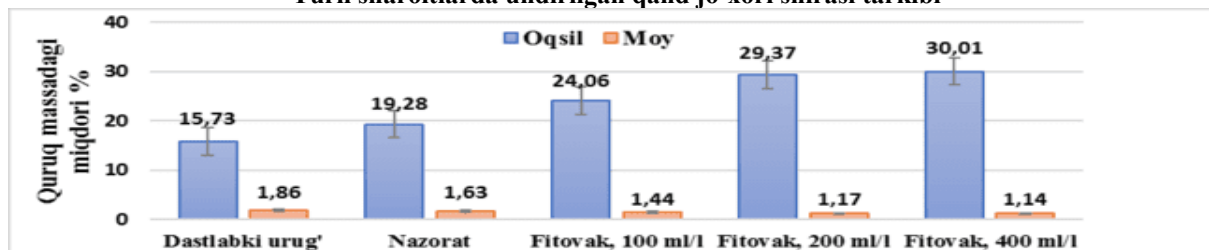
Amilaza fermenti-glikozil-gidrolaza undirilgan nishli donlar tarkibidagi kraxmalni oligosaharidlarga gidrolizlaydi. Ular ovqat hazm qilish fermentlari qatoriga kiradi. Kraxmalli donlar (bug'doy, soya, jo'xori) tarkibida dastlab qandlar miqdori kam bo'lib, ular amilaza ta'sirida parchalanib, qandlarga aylanish jarayoni kechadi. Urug'lar nafas olishi uchun quruq moddalar miqdori kamayadi, kraxmalning asosiy miqdori erigan holatga o'tadi, fermentlar ta'sirida glyukoza, saharoza, maltoza kabi suvda eruvchan uglevodlar va moy kislotalar hosil bo'ladi.

2-rasm.

Turli sharoitlarda undirilgan urug'larning shirasi tarkibi

Turli sharoitlarda undirilgan qand jo'xori shirasi tarkibi

Turli sharoitlarda undirilgan bug'doy shirasi tarkibi

Tajribalarimizda undirish uchun olingan dastlabki qand jo'xori, bug'doy va soya urug'lari namunalaridagi oqsil va moymiqdori hamda turli sharoitlarda (nazorat-suv va turli konsentratsiyadagi

“Fitovak” eritmasi) undirib olingan namunalardagi oqsil va moymiqdori aniqlanib, asalarilarga ozuqa sifatida qo'llashga tavsiya etiladi (2-rasm).

Olingan natijalariga ko'ra, dastlabki qand jo'xori urug'i tarkibida oqsil miqdori 11,47% tashkil etgan bo'lsa, suv bilan (nazorat) undirilgan namunada bu ko'rsatkich 13,24% tashkil etdi. “Fitovak” stimulyatorining 100, 200 va 400 ml/t eritmalari bilan ishlov berilgan namunalarda oqsil miqdori tegishli 16,38; 18,55 va 18,61% tashkil etib, dastlabki urug'ga nisbatan 1,428; 1,617 va 1,622 marta hamda nazoratga nisbatan 1,237; 1,401 va 1,405 marta oshganli aniqlandi. Dastlabki qand jo'xori urug'i tarkibidagi moy miqdoriga nisbatan “Fitovak” stimulyatorining 100; 200 va 400ml/t eritmalari bilan ishlov berilgan qand jo'xori urug'i namunalarda tegishli 1,74; 2,93 va 3 marta kamayganligi aniqlandi. Tajriba uchun olingan bug'doy urug'ida 15,73% oqsil bo'lsa, tajribalardagi nazoratda bu ko'rsatkich 19,28% ni tashkil etib, dastlabkiga nisbatan 1,225 marta ortishi kuzatildi. 100, 200 va 400 ml/t li “Fitovak” bilan ishlov berilgan namunalarda oqsil miqdori dastlabki urug'ga nisbatan 1,529; 1,867 va 1,907 marta ortgan. Shuningdek, moy miqdori bug'doyning dastlabki urug'iga va nazoratga nisbatan “Fitovak”ning 200 va 400 ml/t eritmalari bilan ishlov berilgan namunalarda keskin kamayganligi aniqlandi (2-rasm).

Tajribalarning keyingi bosqichida undirilgan donlar solod shirasi tarkibidagi uglevodlar gaz-xromatografik usulda aniqlanib, unda namlik (suvlik) darajasi 50-60 % bo'lgan solod ekstrakti tarkibida asosiy uglevodlar: fruktoza, glyukoza, saxaroza, maltoza kabi uglevodlar aniqlanib, soya solod shirasi tarkibida umumiy uglevodlar miqdori 5,91 mg/g tashkil qilgan (2-jadval).

2-jadval.

Asalari uchun tayyorlangan ozuqalar uglevodlar tarkibi va xromatografik miqdorlari

Uglevodlar	Sorgo shirasi	Bug'doy shirasi	Soya shirasi	Bug'doy+soya shirasi
Fruktoza	0.06	0.04	0.01	0.10
Glyukoza	0.04	0.67	5.67	0.23
Saxaroza	0.08	0.06	0.17	0.07
Maltoza	0.13	0.07	0.05	0.05
Umumiy	0.31	0.84	5.91	0.46
Birlik	mg/g	mg/g	mg/g	mg/g

Xulosa. Olingan natijalarda uglevodlar miqdorlari mg/g tayyor mahsulotda aniqlangan. Ma'lumki, fruktozaning shirinlik darajalari 170 balga, saxaroza - 100 va glyukozaning shirinlik darajalari 70 ball etib belgilangan. Shu bois, fruktozaning mavjudligi tayyorlangan qo'shimcha ozuqalarning noyob tarkibi va ularning asalarilarga ozuqa sifatida qo'llash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Дюбуа Д. Определение содержания углеводов спектро фото метрически . фенол серно кислым методом. 2018 г. 14-с.

2. Azizova N.A., Bakaeva Sh.B., Tolqinjanova G.T., Islomova F.M. The importance of bee eggs in the development of the bee family // science and innovation international scientific journal volume 2. 4 april 2023. – O'zbekiston, 2023. – P 21-23

3. Азизова Н.А., Бакаева Ш. Structure of artificially grown queen bee // This Certificate is Proudly Awarded to, For Publication of Paper Entitled In Volume 3, Issue 5 of Web of Scientist: International Scientific Research Journal (WoS) May. – Indonesia, 2022. – P 768-773

4. Азизова Н.А., Ғозиева Г.А., Нормаматова М.Ш. “Асалари личинкаларининг она асалари етиштиришда аҳамияти // Integratsiyalashgan ta'lim va tadqiqotlar jurnali journal of integrated education and research. March 2025. – Tashkent, 2024. – № 3(3), – P. 42-45.

5. Азизова Н.А., Ахтамova Ш. Сунъий усулда етиштирилган она асаларилар онадонларининг тузилиши // Биология ва Экология журналі 4-жилд, – Тошкент, 2022 – № 1. – B. 16-19

6. Azizova N.A., L.F. Karimova, Sh. Axtamova. [Асалари тухумининг вазнини она асалари сифатига таъсири](#) // Academic research in educational sciences ISSN: 2181-1385. – O'zbekiston, 2022. – B. 1100-1104.

7. Azizova N.A., Bakayeva Sh.B. Asalari suti va uning asalarichilikdagi ahamiyati // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences – № 23. June 2023. – O'zbekiston, 2023. – B. 334-340.

8. Atoeva, R. O., & Hotamova, H. (2023). Improvement of valuable signs by using “Zerox” immunostimulant in cotton. In E3S Web of Conferences (Vol. 389, p. 03114). EDP Sciences.

9. Атоева, Р. (2022). "Zerox" increases relatively the resistance of cotton to root rot. Центр научных публикаций (buxdu. uz), 20(20).

10. Азизова Н.А., Тўхтамуродова Д.У. Асалари оиласини биотехнологик озиклантириш орқали асалари организмига оксил, ёғ ва углеводларнинг таъсири // Вухоро Muhandislik-texnologiya instituti “Mexanika

muammolarini yechishda innovatsion yechimlari va istiqbollari” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjumani 17-18-may 2024. – Buxoro, 2024 – B. 322-324.

11. Азизова Н.А. Биотехнология выращивания пчелиных маток из пчелиных яиц // Humanity and Science Congress Hosted From Ipoh, May 2nd 2022. – Malaysia, 2022. – P. 147-150.

12. Азизова Н.А. Донли уруғларнинг униб чиқишига фитовак стимуляторининг таъсири // Current approaches and new research in modern sciences. International scientific-online conference. September 12, 2024. – Польша, 2024. – С. 65–71.

13. Азизова Н.А., Тўраев О.С., Махмадияров О.А., Нарбаева М.К. Она асалари вазнига ва тухумдорлигига табиий ҳамда минерал озукаларнинг таъсири // Ветеринария ва чорвачиликни ривожлантириш истиқболлари: замонавий амалиёт ва инновацион технологиялар республика илмий-амалий конф. II қисм 21-22 май, 2020. – Самарқанд, 2020. – Б. 108-112.

14. Мячикова Н.И., Биньковская О.В., Чижова С.В., Рудычева Е.В. Использование пророщенных семян в составе продуктов питания // Прикладная химия и биотехнология. 2012. – №2. – С. 149-152.

15. Походня Г., Федорчук Е., Стрельников Н., Ульянич Е. Пророщенное зерно в кормах для поросят // Животноводство России. 2010. – №10. – С. 25-26.

16. Радчиков В.Ф., Панова В.А., Ракецкая О.В. Эффективность использования пророщенного и непророщенного зерна в рационах телят // Зоотехническая наука беларуси. 2006. – Т. 41. – С. 302-310.

17. Тўраев О.С., Безверхов А.П., Икрамов Б.К. Влияние подкормки сиропом с поливитаминно-минеральным препаратом Витрум-центра йодом, селеном на продуктивность пчел. // Ветеринария ҳамда чорвачилик илми ва амалиётининг долзарб вазифалари, мавзусидаги республика илмий-амалий анжумани. Сам Қ.Х.И, 2013. – Б.167-170.

UO'K: 664.66.016+664.642.1/66.022.3

MEVALARDAN OLINADIGAN ACHITQI NONLARNING SIFAT XUSUSIYATLARIGA TA'SIRI

N.M. Ibragimova, v.b. dots., PhD, Urganch davlat universiteti, Urganch

S.Q. Masharipova, stajyor o'qituvchi, Urganch davlat universiteti, Urganch

M.I. Madirimova, magistrant, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Mazkur maqolada non mahsulotlarining sifatini yaxshilash maqsadida Xorazm viloyatida yetishtirilgan mevalardan olingan achitqidan foydalanilgan. Ushbu tadqiqotda bir xil usuldan foydalanilgan, ammo har xil afzal manbalariga asoslangan.

Kalit so'zlar: Xamir, non, meva, bug'doy uni, fermentlangan meva sharbatlari, pH muhit, umumiy titrlanadigan kislotalilik.

Аннотация. Аннотация. В данной статье для улучшения качества хлебобулочных изделий использованы дрожжи, полученные из фруктов, выращенных в Хорезмской области. В исследовании применялся одинаковый метод, однако на основе различных предпочтительных источников.

Ключевые слова: тесто, хлеб, фрукт, пшеничная мука, ферментированные фруктовые соки, pH-среда, общая титруемая кислотность.

Abstract. In this article, yeast obtained from fruits grown in the Khorezm region was used to improve the quality of bakery products. The same method was applied in this study, but based on different preferred sources.

Key words: dough, bread, fruit, wheat flour, fermented fruit juices, pH environment, total titratable acidity

Kirish. Non mahsuloti kundalik hayotda eng ko'p is'temol qilinadigan oziq-ovqat mahsuloti hisoblanadi. Bugungi kunda insoniyatning asosiy maqsadlaridan biri odamlar sog'ligini mustahkamlash, to'yimli, yengil hazm bo'ladigan, organizmga salbiy ta'sir ko'rsatmaydigan, insonlar sog'liqi uchun oziq-ovqat bilan ta'minlashdan iborat. Mevalardan olinadigan achitqi nonlarning sifat xususiyatlariga ijobiy ta'sir qiladi.

Ushbu keng iste'mol qilinadigan oziq-ovqat mahsulotini foydali mahsulotlar bilan boyitish inson istemoli uchun samarali qilish bugungi kunning **dolzarb** vazifalaridan biri bo'lib, ilm-fan sohasida izlanishlar olib borilishini taqozo etmoqda.

Adabiyotlar tahlili. Non — inson hayotida zarur oziq-ovqat mahsulotlaridan biridir. Zero, inson non bilan tirik. Bu oddiy haqiqatni hecli kim inkor eta olmaydi. Shu sababli, mamlakatimizda

non mahsulotlari ishlab chiqarishni ko'paytirish, assortimentini yaxshilashga alohida e'tibor berilmoqda. Non ishlab chiqarish uchun ishlatiladigan xomashyolar — un, suv, achitqi va tuz hisoblanadi. Nonning sifati ko'p hollarda ana shu asosiy xomashyolarning sifatiga bog'liq bo'ladi [1].

Non har kuni barcha mintaqalarda, butun aholi tomonidan keng iste'mol qilinishi tufayli uni hayot va insonning ovqatlanishi uchun birinchi navbatdagi oziq-ovqat mahsuloti deb hisoblash mumkin [2].

Non tayyorlashda qo'shimcha ravishda qo'llaniladigan yarim tayyor mahsulotlar. Mevasabzavotlar va ularni qayta ishlash mahsulotlarini qo'llash, non hajmini oshiradi, mag'zining yupqa pardali g'ovaklikka ega bo'lishini, qobig'ining sariq-jigarrangligini, nonning xushta'm va xushbo'yiligini ta'minlaydi. Shu bilan bir qatorda, nonning tarkibi yengil hazm bo'ladigan qandlar, organik kislotalar, makro va mikroelementlar (K, Na, Ca, P, Mg, Fe), vitaminlar (C, B1, B2, B6, PP), pektin va oziqaviy tolalar bilan boyitiladi [3].

Bir sutkada turli non mahsulotlaridan 500 g miqdorda iste'mol qilinganda inson organizmining energiyaga bo'lgan ehtiyojini 40-42 %, oqsillarga-43 %, shu jumladan, o'simlik oqsillariga 97%, kraxmalga 52 %, qandlarga - 19 %, ballast moddalarga (gemiselluloza va sellulozaga - 79 %, almashinmaydigan aminokislotalardan lizinga - 28 %, metioninga -19 %, mineral elementlardan kalsiyga-13,1 %, vitaminlarga - 24-50 % ga qon-diradi [4].

Xamirning tayyorligi organoleptik ko'rsatkichlar va ma'lum bir kislotalilikning to'planishi bilan aniqlandi. Oq non xamir bo'laklari qoliplarga joylashtirildi o'z navbatida turli xil pishirilgan mahsulotlarni mikroelementlar bilan boyitish imkonini berdi [5].

Mevalar nonlarning sifatini va xususiyatlarini yaxshilashda muhim ahamiyatga ega. Mevalardan olingan achitqi nonlar nafaqat ta'm va hidni boyitadi, balki ularning ozuqaviy va estetik xususiyatlarini ham oshiradi. Bu, o'z navbatida, iste'molchiga ko'proq foydali va mazali mahsulotlarni taqdim etadi.

Tadqiqot materiallari va usullari. Mevalardan olinadigan achitqi nonlar ko'plab foydali xususiyatlarga ega bo'lib, ularning sifat xususiyatlariga ta'siri o'ziga xosdir. Mevalar, odatda, ozuqaviy moddalarga boy bo'lib, nonlarning sifatini yaxshilashda muhim rol o'ynaydi.

Tajriba davomida olib borilgan tadqiqot eng qadimgi biotexnologik usul sifatida tanilgan, ammo eng so'nggi yillarda iste'molchilarning xabardorligi bilan ko'proq ma'lum bo'ldi va iste'mol qilindi.

Xamirturushli nonlar ustida tadqiqotlar olib borildi. Tabiiylikni oshirish iste'molchilarning oziq-ovqatga bo'lgan talabini qondiradigan xamirturushli nonlarni ishlab chiqarish uchun kerakli xamirturush turli xil mevalar yordamida ishlab chiqarildi. Bu tadqiqotda turli oilalardagi namunalar bir xil usullar bilan amalga oshirildi. Mevalardan olma (*Rosaceae*), anjir (*Moraceae*) dan foydalanildi.

"Nordon" ta'rifiga muvofiq amalga oshiriladi. Xamirturushli xamir tayyorlash bosqichida substrat sifatida yangi mevalar afzallik berdi. Kimyoviy qishloq xo'jaligi vositalari bilan ishlov berilmagan olma va pishgan anjir qo'llanildi. Xamirturushni tayyorlash an'anaviy jarayonlar yordamida to'rt bosqichli usuldan foydalanilgan.

Birinchi bosqichda 2:1 nisbatda fermentlangan mevalar. Unga suv va bug'doy uni qo'shib suyuq xamir (SX) hosil bo'ladi. Xamir unumdorligi (XU) 300 ga teng. Fermentatsiya kamerasida 28 °C da 24 soat davomida achitish uchun inkubatsiyaga va inkubatsiyadan keyin qoldirildi hamda achitilgan xamirturush (EH-I) olindi.

Ikkinchi bosqichda 0,500 kg EH-I, 0,500 kg non bug'doy uni (1:1 nisbatda)

va 0,300 kg vodoprovod suvi bilan aralashtirib, qattiq holga keltirildi hamda xamir (H-II) olindi.

Uchinchi bosqichda tanlangan meva va namunalar (M) jarayonga moslashtirilgandan keyin 4 kun 28 boshlang'ich nuqtasi sifatida 1:1 nisbatda suv qo'shib, saqlanadi va shu tarzda fermentlanadi.

To'rtinchi bosqichda 4-kunning oxirida fermentatsiya jarayoni boshlanadi Tugallangan namunalardan fermentlangan meva sharbatlari (MSh) olingan

Bu fermentlangan meva sharbatlari xamirturushga tayyorlanadi. Xamirturush tayyorlashda boshlang'ich sifatida ishlatiladi. Pechkaga qo'yilayotgan pishmagan hamir miqdori pishib chiqqan va

qurigan hamir miqdori orqali aniqlanadi. Fermentatsiya kabinasida 28 °C da 24 soat inkubatsiya qilishga qoldirildi va inkubatsiya jarayonidan so'ng fermentlangan xamirturush (EH-II) olindi.

Ushbu jarayondan so'ng, xuddi shu jarayonni yana ikki marta takrorlanib. qo'llaniladi va oxirgi bosqichda achitilgan xamirturush (EH-IV) olinadi va non tayyorlashda foydalanish mumkin bolgan holga keltirildi.

Dunyo bo'ylab ishlab chiqarilgan asosiy don mahsulotlari bug'doy (*Triticum*), guruch (*Oryza sativa*), makkajo'xori (*Zea*), arpa (*Hordeum vulgare*), jo'xori (*Sorghum*), suli (*Avena*), tariq (*Panicum miliaceum*) va javdar (*Secale*) lardan iborat joylashgan. Don non va non mahsulotlari, oziq-ovqat sanoatida, ayniqsa, ishlab chiqarishda keng qo'llanilib kelinmoqda.

Xamir va xamirturush xamiri namunalarining pH tahlili. Namunalar 1/10 ga toza suv bilan suyultiriladi va magnit aralashtirgichda bir hil holga keltiriladi va qiymatlar pH o'lchagich bilan o'qildi.

Umumiy titrlanadigan kislotalilik (UTK) tahlili. Namunalar 1/11 ga toza suv bilan suyultiriladi, gomogenlashtiriladi va pH 8,5 ± 0,1 ga yetguncha 0,1 N (0,1 M) NaOH eritmasi bilan titrlanadi. Titrlash jarayonida sarflangan eritma miqdori byuretkadan o'qilib, sut kislotasi hisobiga hisoblab chiqiladi.

Xamirturush uchun kislotali xususiyatlarga ega yangi mevalar afzal. Afzal manbaga ko'ra pH va UTK qiymatlari 1-jadvalda keltirilgan.

Jadval-1

Mevalarning tabiiy fermentatsiondan kelib chiqadigan pH va UTK qiymatlari

Nomlanishi	pH		UTK (ml)	
	1-kun	4-kun	1-kun	4-kun
Olma (O)	4,03±0,08	3,83±0,11	3,69±0,10	9,96±0,20
Shaftoli (Sh)	3,72±0,11	3,31±0,12	3,67±0,13	7,5±0,09

Tajriba asosida olingan natijaga ko'ra 1-kuni tajriba uchun olingan mevalarning pH darajasi va UTK qiymatlari mos ravishda 4,03-3,72 va 3,69-3,67 orasida topilgan kislotali pH muhitiga ega bo'lgan shaftoli (Sh) eng past darajaga kislotalilik qiymatiga ega. 4-kuni tajriba uchun olingan mevalarning natijasida pH va UTK qiymatlar mos ravishda 3,83 (O) dan 3,31 (Sh) va 9,96 ml (O) dan 7,5 (Sh) ml orasigacha topilgan. Tadqiqot natijasida ko'ra UTK bo'yicha statistik natija ahamiyatga ega. pH qiymatlarida farqlarni keltirib chiqarganligi aniqlangan. Unga hech qanday ta'sir ko'rsatmasligi isbotlandi. Tadqiqotlar asosida olingan natijalarga ko'ra, turli manbalardan olingan xamirturush yani Anjirdan olingan xamirturush eng yuqori kislotalikka ega ekanligi aniqlandi. Olmadan tayyorlangan xamirturushda eng past kislotalikka ega ekanligi o'rganildi.

Adabiyotlar tahlili asosida olingan ma'lumotlarga ko'ra eski xamirturush bilan yangisi taqqoslanganda nordon xamirni tahlil qilish natijalari mos ekanligi aniqlandi. Tadqiqotda, geterofermentativ sut kislotasi bakteriyalari *Lactobacillus plantarum* FST 1.7 dan foydalanilgan. Ular turli xil turlardan xamirturush hosil qilindi va o'rganish natijasida pH va UTK qiymatlari mos ravishda 0.31-0.02 va 0.52-2.46 ni tashkil etdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. R.Normahmatov, K. Otamurodov, F. Ahmedjonova, T. Maqsudov. Tovارشunoslik. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan oliy o'quv yurtlari uchun darslik sifatida tavsiya etilgan. Toshkent. Mehnat nashriyoti. 2004 y.519 b.
2. K.A. Sattorova, E.K.Raxmonov. Non mahsulotlarini sifatini oshirishda qo'llaniladigan qo'shimchalar. International conference on innovations in the field of education. 2022/1. 1-3 b.
3. M.G'. Vasiyev, Q.O. Dadayev, B. Isaboyev, Z.Sh. Sapayeva, Z.J. G'ulomova. // Oziq-ovqat texnologiyasi asoslari/- T.: «Voriz-nashryot», 2012.- 400 b.
4. Luis Carlos Gioia, José Ricardo Ganancio and Caroline Joy Steel. // Food Additives and Processing Aids used in Breadmaking// Published: September 6th, 2017 DOI: 10.5772/intechopen.70087
5. Овсянникова Т.А., Кричкова Л.В., Дубонос В.Л. Обогащение дрожжей микроэлементами. Пищевая промышленность: наука и технологии. 2014;(2):56-59. л. – 2022. – 4(97). -С. 54-58.

ИССЛЕДОВАНИЯ МЕТОДОВ ОЧИСТКИ ОТХОДЯЩИХ ГАЗОВ ПРОЦЕССА ОБЖИГА ОТ СЕРОСОДЕРЖАЩИХ КОМПОНЕНТОВ

И.Н. Турсунова, доц., Навоийский государственный горный и технологический университет, Навои

У.М. Мардонов, проф., Бухарский государственный университет, Бухара

Ш.Т. Хамзаева, сетевой администратор, Государственное учреждение «Нарпайский службы и сервисный техникум», Нарпай

Annotatsiya. Maqolada NKMK 3-GMZda chiqindi gazlarni oltingugurtli birikmalardan tozalashning mavjud usullari tahlil qilingan va ularning samaradorligi muammolari ko'rib chiqilgan. Qimmatbaho kimyoviy mahsulotlar olish maqsadida gazlarning tarkibiy qismlarini ajratish va ushlab qolishning noan'anaviy yondashuvlari taklif etiladi.

Kalit so'zlar: chiqindi gazlar, issiqxona gazlari, assimilyatsiya minorasi, gaz sovutgich – o'chirish, tozalash, uch bosqichli tozalash.

Аннотация. В статье анализируются существующие методы очистки отходящих газов обжига от серосодержащих соединений на ГМЗ-3 НГМК и рассматриваются проблемы их эффективности. Предлагаются нетрадиционные подходы к разделению и улавливанию компонентов газов с целью получения ценных химических продуктов.

Ключевые слова: отходящие газы, парниковые газы, абсорбционная башня, охладитель газов – квенчер, скруббер, трёхступенчатая очистка.

Abstract. The article analyzes existing methods for purifying flue gases from sulfur-containing compounds at NMMC GMZ-3 and examines the problems of their effectiveness. Unconventional approaches to separating and capturing gas components to obtain valuable chemical products are proposed.

Key words: exhaust gases, greenhouse gases, absorption tower, gas cooler – quencher, scrubber, three-stage cleaning.

Навоийский горно-промышленный регион включает предприятия по добыче и переработке минерального сырья, однако рост производства усиливает экологические проблемы, связанные с выбросами токсичных и парниковых газов (As_2O_3 , SO_2 , CO_2 , CO и др.). Для снижения вредных выбросов на ГМЗ-3 применяется многоступенчатая система мокрой газоочистки. Горячие газы из обжиговой печи ($\approx 380^\circ\text{C}$) проходят через охладитель (квенчер), где адиабатически охлаждаются до температуры насыщения, а пыль связывается в промывочной жидкости, образуя шлам и оксид мышьяка (III).

Затем газы поступают в скруббер, где удаляются мелкие частицы и аэрозоли, после чего в мокром электрофилтре содержание пыли снижается до $<2 \text{ мг/м}^3$, а As_2O_3 — до $<37,1 \text{ мг/Нм}^3$ ($2,76 \text{ кг/ч}$). Охлаждённые до 80°C газы проходят через футерованную камеру, где циркуляция жидкости между квенчером и скруббером компенсирует потери воды, а при перегреве автоматически включается аварийная подача воды. Скруббер радиального типа обеспечивает регулируемое распределение потоков и высокоэффективную очистку за счёт изменения перепада давления.

Относительная скорость между газом и жидкостью, имеющая решающее значение на эффективность промывки, достигается в самом узком месте обеих окружностей. Это помогает сохранять при колеблющихся количествах газа постоянную скорость газа в зазоре, или постоянный перепад давлений и, тем самым, неизменную степень осаждения через управление регулирующим параметром.

Центральная форсунка снабжается требуемым количеством жидкости через гибкий шлангопровод от насоса. При отказе рабочего насоса возможно переключение на резервный насос. Увлажненная в шлам пыль перетекает прямо в Квенчер. Для достижения степени очистки в 95% скруббер должен работать с перепадом давлений в $7,2 \text{ кПа}$. Перепад давлений

можно отрегулировать между 4кПа и 8,67кПа, если желательно более низкое или более высокое осаждение.

Перед входом в мокрый электрофильтр установлен каплеотделитель для осаждения захваченных капель воды из скруббера. Стекающая жидкость передается в скруббер. Очистка пластин каплеотделителя осуществляется в ходе эксплуатации по интервалам. Для этого предусмотрено промывочное устройство. Промывочная жидкость силой притяжения возвращается в отстойник скруббера.

Мокрый электрофильтр, насыщенный водяным паром и содержащий пыль и аэрозоли технологический газ поступает через впускной патрубок в цилиндрический корпус мокрого электрофильтра и равномерно распределяется газораспределительными пластинами на пучки труб осадительных электродов. Технологический газ протекает по осадительным электродам вертикально сверху вниз. При протекании по осадительным трубам частички пыли и аэрозоли заряжаются электрически вследствие имеющегося на коронирующих электродах негативного высокого напряжения (ВВ). Заряженные частички перемещаются к заземленным осадительным электродам, осаждаются на них и стекают с конденсатом и технологической водой для разбавления в скруббер [3].

Отработавшие газы, образующиеся в печи, должны всасываться через очистку отработавших газов, а затем проходить через абсорбцию дымовых газов. Для этого на выходе мокрого электрофильтра установлены 2 вытяжных вентилятора с принудительной тягой, причем только один из них работает. Другой вентилятор запасной. Воздуходувки имеют одно потоковую радиальную конструкцию и изогнутые назад лопатками. Рабочее колесо и корпус покрыты кислотостойким стеклянным ламинатом. Они работают с контролем скорости и регулируют постоянное отрицательное давление на выходе из печи. Перед и за каждым вентилятором установлены дроссельные клапаны, которые в закрытом состоянии подвергаются блокировке воздуха. Как заслонки на стороне всасывания, так и заслонки на стороне нагнетания имеют свои собственные воздушные продувочные вентиляторы с подогревом. Это необходимо, потому что для уплотняющего воздуха требуются разные давления [3]. Подача блокирующего воздуха механически связана с положением заслонки: как только заслонка закрывается, блокирующий воздух автоматически открывается. Поскольку в работе всегда присутствует вентилятор с принудительной тягой, блокирующему воздуху подвергаются только заслонки стационарного вентилятора.

В обжиговой печи образуются отходящие газы, содержащие вредные вещества, которые проходят мокрую очистку от твердых и газообразных примесей. Однако диоксид серы (SO_2) не удаётся удалить на этом этапе, поэтому его улавливание осуществляется в абсорбционной установке. Система рассчитана на работу при нагрузке печи от 60 до 100%, при максимальной подаче образуется около 142 500 м³/ч дымовых газов (в нормальных условиях влажности).

В процессе абсорбции используется известковое молоко, которое служит абсорбентом и подаётся в абсорбер из специального резервуара. В результате реакции образуется суспензия гипса ($\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$), удаляемая вместе с отработанной водой в контур нейтрализации цеха биоокисления. Абсорбционная установка, работающая по принципу встречного потока, выполняет несколько функций: обеспечивает полное смешение газов и жидкости для предотвращения неочищенных выбросов, отделяет очищенный газ от жидкости, нейтрализует вредные компоненты, способствует абсорбции кислорода для образования гипса и предотвращает перенасыщение раствора CaSO_4 за счёт постоянной кристаллизации. Таким образом, установка обеспечивает эффективное удаление SO_2 и стабилизированное образование гипса при минимальном риске вторичных загрязнений.

Для образования гипса в результате реакции между SO_2 и $\text{Ca}(\text{OH})_2$ необходим кислород. Однако количество кислорода, абсорбируемого из дымовых газов, недостаточно, поэтому через промывочную жидкость дополнительно пропускают воздух. Барботирование осуществляется с помощью перфорированных труб, установленных вблизи мешалок, что обеспечивает равномерное распределение мелких пузырьков и эффективное окисление жидкости. Такой способ подачи воздуха увеличивает поверхность контакта, улучшает

массопередачу, продлевает время взаимодействия газа и жидкости и обеспечивает полное окисление промывочной среды, повышая эффективность удаления SO_2 [3]. Работа абсорбционной установки оптимизирована при содержании твёрдых частиц в суспензии 14–16%, что предотвращает преждевременную кристаллизацию сульфата кальция (CaSO_4) в трубопроводах. Благодаря этому кристаллизация происходит только в отстойнике, что снижает риск засоров и обеспечивает стабильную работу системы. Для отделения захваченных капель и тумана, возникающего при разбрызгивании жидкости, от потока дымовых газов со стороны выхода абсорбционной установки расположены предварительный каплеуловитель и каплеуловитель тонкой очистки. Каплеуловитель состоит из отдельных картриджей, в которых в качестве отделяющих элементов содержатся согнутые в виде буквы S пластины из полипропилена. Орошение элементов уловителя исключительно чистой водой препятствует образованию налета в этой зоне и тем самым увеличению потери давления.

Все отмеченные и охарактеризованные узлы и оборудования цеха «Узла газоочистки» ГМЗ-3 в настоящее время функционируют в пределах производственно требуемых норм и регламентах. Несмотря на действующий контроль и наличие трёхступенчатой системы очистки отходящих газов, фактическая эффективность работы адсорбционной колонны не всегда соответствует экологическим нормативам. Согласно данным Центральной экологической лаборатории СРУ НГМК, результаты анализа выбросов за первый квартал 2024 года (таблица 1) показывают, что степень очистки газов на ГМЗ-3 остаётся недостаточной для полного соответствия требованиям охраны окружающей среды.

Таблица 1.

Состав и количества выбросных газов за 1 квартал 2024

Общий объем выбросных газов в воздух	Наименование вредных веществ	Утвержденное значение ПДВ, г/сек	Концентрация, мг/м ³		Количество выбросов	
			средняя	максим.	г/сек	т/месяц
576,00 м ³ /сек или 2073,6 м ³ /час	Неорганическая пыль	0,07380/ (265,68 г/ч)	1,56	4,68	0,072670 (261,6 г/ч)	0,150689
	As ₂ O ₃	0,002460/ (8,856 г/ч)	1,30	1,59	0,060447 (217,61 г/ч)	0,125342
	NO ₂	1,525420 (5492,0 г/ч)	5,74	9,02	0,267395 (962,6 г/ч)	0,55471
	CO ₂	9,370420 (33 733,5 г/ч)	Не проведены определения в период исследования			
	SO ₂	11,119200 (40 029,12 г/ч)	38,72	42,79	1,804855 (6497,5 г/ч)	3,742547

Анализ показал, что системы газо- и пылеочистки ГМЗ-3 работают удовлетворительно: количество неорганической пыли в 1,016 раза ниже ПДВ, а выбросы NO₂ — в 5,7 раза меньше нормы. Однако выбросы As₂O₃ превышают допустимый уровень в 24,5 раза, а годовой объём выбросов SO₂ составляет около 780 тонн, что указывает на загрязнение атмосферы. Данные по выбросам CO₂ отсутствуют, хотя его количество, вероятно, значительно.

Несмотря на соответствие выбросов установленным нормам, их экологическая опасность и химическая ценность делают обжиговые газы техногенным сырьём для переработки. В связи с этим актуальной задачей является разработка эффективных методов их улавливания и разделения. Одним из перспективных направлений считается низкотемпературная сепарация (НТС), основанная на охлаждении и разделении компонентов газовой смеси. Метод, успешно применяемый в нефтегазовой отрасли, обеспечивает до 80–100% эффективности при низких затратах и может быть адаптирован для металлургического производства.

Анализ обжиговых газов ГМЗ-3 показал, что основными загрязнителями являются As₂O₃, SO₂, CO₂ и NO₂, при этом наибольшую экологическую опасность и промышленную ценность представляют SO₂ и CO₂. Для их разделения предлагается использовать метод низкотемпературной сепарации (НТС), основанный на разнице температур фазовых переходов (–12...–14°C для SO₂ и –71°C для CO₂), что позволяет конденсировать SO₂ и получать серную кислоту. По расчётам, из сепарированного SO₂ возможно получать до 3,28 т

96%-ной H_2SO_4 в сутки для нужд ГМЗ-3. Разделённый CO_2 может использоваться для производства сухого льда или сверхкритического флюида, применяемого в экологически чистых технологиях. Для повышения эффективности улавливания SO_2 предлагается технология десульфурации с использованием H_2O_2 , позволяющая напрямую превращать SO_2 в H_2SO_4 без побочных продуктов. Комбинирование НТС и некаталитического окисления SO_2 раствором H_2O_2 обеспечивает глубокую очистку газов при снижении энергозатрат и повышении экологической эффективности производства.

В процессе обжига сульфидных концентратов на ГМЗ-3 НГМК в атмосферу выбрасываются газы, содержащие SO_2 и CO_2 . Для их эффективного разделения и переработки предлагается использовать низкотемпературную сепарацию (НТС) с последующим окислением SO_2 раствором H_2O_2 до серной кислоты, которая может быть использована в технологическом цикле предприятия.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. А.В.Щербань Парниковый эффект и его воздействие на окружающую среду // Экономика и экология территориальных образований. 2021.
2. А.Д.Койшыбаев Низкотемпературные процессы очистки сжиженного отбензиненного газа высокого качества // Молодой ученый. — 2014. — № 3 (62). — С. 302-305. — URL: <https://moluch.ru/archive/62/9479/>.
3. Yu-Ning Dong, Wen-Cong Chen, Liang-Liang Zhang, Bao-Chang Sun, Hai-Kui Zou, Yong Luo, Guang-Wen Chu, Jian-Feng Chen. Green and efficient sulfur dioxide removal using hydrogen peroxide in rotating packed bed reactor: Modeling and experimental study. Chemical Engineering Science, 235 (2021) 116467, pp 1-11.
4. Jose G. Sanchez Marcano, Theodore T. Tsotsis, Catalytic membranes and membrane reactors, Wiley-VCH, 2002. P. 252.
5. Anthony F. Sammells, Michael V. Mundschau, Nonporous inorganic membranes, Wiley-VCH, 2006. P. 292.
6. S.P. Nunes, K.V. Peinemann, Membrane technology in the chemical industry, Wiley-VCH, 2006, P. 358.

E'TIROF**ILMGA BAG'ISHLANGAN UMR**

“Qurilish materiallari va buyumlari” va “Silikatlar va qiyin eriydigan nometall materiallar texnologiyasi” ixtisosligi bo'yicha texnika fanlari doktori, Urganch davlat universiteti professori, Rossiya tabiiy fanlar akademiyasining (haqiqiy a'zosi) Akademigi, Urganch Innovatsiyalar universiteti rektori maslahatchisi Rahimboy Atajanovich qurilish va silikat sohasida yangi ixtirolar yaratib texnika sohasini uyg'un rivojlantirish borasida ibratli ishlarni amalga oshirayotgan faol va tajribali olimlardan biri hisoblanadi.

R.A.Rahimov 1965 yil Xorazm viloyatining Xiva shahrida tug'ilgan. 1982-1989 yillar Samarqand davlat arxitektura-qurilish institutini “Muxandis-quruvchi” mutaxassisligi bo'yicha tamomlagan. Litva respublikasining Vilnyus shahridagi Qurolli kucnlari safida (1983-1985) xizmat qilgan.

1990 yil Ukraina respublikasi Kiev injinerlik-qurilish instituti aspiranturasida ilmiy izlanishlarni boshlagan.

O'zR Fanlar akademiyasi mintaqaviy bo'limi Xorazm Ma'mun akademiyasining “Janubiy Orolbo'yi tarixiy me'moriy yodgorliklarning qurilish materiallarini sinash va ta'mirlash” laboratoriyasi mudiri lavozimidagi faoliyati natijasidagi ixtirolari va tadqiqotlari bo'yicha 5 ta O'zR patenti sohibi Rahimboy Atajanovichning Ilmiy izlanishlari natijalari Davlat arxitektura va qurilish qo'mitasining Arxitektura-qurilish nazorati bosh boshqarmasi, Standartlashtirish va

sertifikatlashtirish Respublika Markazi tomonidan O'zR standarti 379-95 "Silikat g'isht va toshlar"ga o'zgartirish kiritish bo'yicha takliflar kiritilib tasdiqlangan.

1-10-sentyabr 1998-yil intellektual mulk bo'yicha Jeneva (Shveysariya) da bo'lib o'tgan "Butun dunyo fanlari kuni" XXVI- Xalqaro ko'rgazmasida ilmiy ishlanmalari yuksak baholanib **Bronza Medali** va sifat diplomi bilan taqdirlangan.

Professor R.A.Raximov innovatsiya tadqiqot ishlarini amaliyotga tadbqiq qilishga katta axamiyat berib kelmoqda. Uning tashabbusi bilan tajriba-eksperimental aniqlash usullarini ishlab chiqarish yo'lga qo'yilgan. Ilmiy ishlanmalar natijasida mahalliy mineral xom-ashyolar va ularning chiqindilarini faollashtirishning istiqbolli texnologiyalari ishlab-chiqarishga tadbqiq etilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentini 07.08.2006-yildagi PQ-436-sonli "Fan va texnologiyalar rivojlanishini muvofiqlashtirish va boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qaroriga muvofiq Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Fan va texnologiya markazi yangi texnologiyalarni amaliyotda qo'llash, mamlakat ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishining dolzarb masalalarini hal etish mavjud ilmiy-texnologik salohiyatdan samarali foydalanishga yo'naltirilgan amaliy, ilmiy-texnika loyihalari tanlovlarida qatnashib 2 ta amaliy va 8 ta innovatsion Davlat grantlarida g'olib bo'lgan.

2009-11- yillarga mo'ljallangan Davlat Amaliy ilmiy-texnikaviy loyihalar (Er to'g'risidagi fanlar (geologiya, geofizika, seysmologiya va mineral xom-ashyoni qayta ishlash)) Seysmologiya, binolar va inshootlar seysmik xavfsiligi va qurilish yo'nalishidagi ITD.16-002 raqamli Davlat loyihasi rahbari.

2012-13- yillarga mo'ljallangan Davlat Innovatsiya ilmiy-texnikaviy loyihalar (Kimyo-texnologiyalari va nanotexnologiyalar (organik, noorganik, polimer va boshqa tabiiy materiallar olishning yangi texnologiyalari)) IOT-2012-7-05 raqamli Davlat loyiha rahbari.

2015-16- yillarga mo'ljallangan Davlat Innovatsiya ilmiy-texnikaviy loyihalar (Er to'g'risidagi fanlar (geologiya, geofizika, seysmologiya va mineral xom-ashyoni qayta ishlash)) Seysmologiya, binolar va inshootlar seysmik xavfsiligi va qurilish yo'nalishidagi IOT-2015-8-7 raqamli Davlat loyihasi rahbari.

2017-18- yillarga mo'ljallangan Davlat Innovatsiya ilmiy-texnikaviy loyihalar (Er to'g'risidagi fanlar (geologiya, geofizika, seysmologiya va mineral xom-ashyoni qayta ishlash)) Seysmologiya, binolar va inshootlar seysmik xavfsiligi va qurilish yo'nalishidagi IOT-2017-8-1 raqamli Davlat loyihasi rahbari.

Uning raxbarligida maxalliy va ikkilamchi xom-ashyolar asosida qurilish materiallarining yangi avlodini yaratish ustida olib borilayotgan Davlat grantlari asosida bajarayotgan ilmiy-amaliy va innovatsion ishlanmalari qurilish materiallari ishlab chiqarish sohasi rivojiga, mamlakatimiz iqtisodiyoti yuksalishiga va sanoat korxonalari chiqindilarini ishlatish hisobiga istiqbolli va dolzarb ekologik muammolarning xal etilishiga katta hissa qo'shmoqda.

O'zbekiston mahsuloti raqobatdoshligi oshirish va jaxon bozorlarida mavqeini mustahkamlashga yo'naltirilgan mahalliy va ikkilamchi xom-ashyolarni qayta ishlash innovasion loyihalar Respublika ko'rik tanlovida "Qurilish materiallari sanoatida eksportbop mahsulot ishlab chiqarish yo'nalishi bo'yicha" 3-o'ringa sazovor bo'lib, mahsus diplom bilan tadirlangan.

Professor R.A.Raximov ilmiy rahbarligida doktorlik dissertatsiyalari himoya qilinmoqda. Shuningdek 50 dan ortiq nomzodlik va doktorlik dissertatsiyalari avtoreferatlariga taqrizlar bergan, shunihdek 5 ta doktorlik va 13 ta nomzodlik dissertatsiyalariga rasmiy opponentlik qilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Iste'dod" jamg'armasi granti sovrindori sifatida Malayziya Davlatining Mara Texnologiya universitetida, O'zR Vazirlar Mahkamasi huzuridagi mutaxassislarni xorijda tayyorlash bo'yicha "El-yurt umidi" jamg'armasi stipendiati sifatida Rossiya Federatsiyasining Moskva Davlat Qurilish universitetida, I.M.Gubkin nomidagi Rossiya Davlat neft va gaz universitetida, hamda M.Ayezov nomidagi Janubiy Qozoqiston Davlat universitetida mutaxassisligi bo'yicha o'z malakasini oshirib qaytgan.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Uzluksiz ta'lim tizimini darslik va o'quv adabiyotlari bilan ta'minlashni takomillashtirish to'g'risida"gi qaroriga muvofiq yangicha pedagogik texnologiyalar asosida Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining grifi asosida oliy o'quv yurtlarining qurilish ta'lim yo'nalishlari uchun 8 ta darslik va o'quv qo'llanma chop qilingan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti "Iste'dod" jamg'armasi, Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, hamda Xalq ta'limi vazirligining **"Yilning eng yahshi darsligi va o'quv adabiyoti muallifi"** Respublika tanlovlarida 2007-yil "Silikat qurilish ashyolari" o'quv qo'llanmasi, 2012-yil "Jihozlar va loyihalash asoslari" darsligi, 2016-yil "Devorbop ashyolarni ishlab chiqarish texnologiyasi" o'quv qo'llanmasi g'olib bo'lib "Diplom va Fahriy yorliq"lar bilan taqdirlangan.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 24.02.2015-yildagi **"Oliy ta'lim muassasasining eng yahshi pedagogi"** tanlovi to'g'risidagi nizomga asosan "Eng yahshi pedagog-tadqiqotchi" nominasiyasining universitet bosqichida 2016-2021 yillarda birinchi o'ringa sazovor bo'lgan.

Halqaro fondlar tomonidan qurilish sohasida tashkil qilinadigan anjumanlar, ko'rgazma va seminarlarda faol ishtiroq qilib ma'ruzalar o'qigan. Uning ilmiy maqolalari Shveysariya, Germaniya, Turkiya, Xitoy, Chexiya, Rossiya, Kozog'iston, Kirg'iziston kabi bir qancha xorijiy davlatlar va respublikamizning markaziy nashrlarida 20 dan ortiq ilmiy maqola, shundan 18 ta OAK e'tirof etgan jurnallarda, 26 ta tezislar, 16 ta nufuzli chet el jurnallarida ilmiy maqolalari chop etilgan. Hozirgi kungacha talabgorning 120 bosma taboqdan ortiq ilmiy-uslubiy va o'quv ishlari chop qilingan.

2015 yildan hozirgi kungacha Vazirlar Mahkamasi xuzuridagi Oliy Attestatsiya Komissiyasi prezidiumi qaroriga asosan Toshkent kimyo-texnologiya instituti xuzuridagi texnika fanlari ixtisosliklari bo'yicha fan doktori (DSc) va falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini beruvchi DSc.16.07.2013.T.08.01 raqamli ilmiy Kengash a'zosi sifatida faoliyat ko'rsatmoqda.

2017 yildan Vazirlar Mahkamasi xuzuridagi OAK prezidiumi qaroriga asosan Toshkent arxitektura-qurilish instituti, Toshkent temir yo'l muxandislari instituti, Samarqand Davlat arxitektura-qurilish instituti va Namangan muhandislik-qurilish instituti huzuridagi "Qurilish materiallari va buyumlari" va "Qurilish konstruksiyalari, binolar va inshootlar" ixtisosliklari bo'yicha fan doktori (DSc) va falsafa doktori (PhD) DSc.27.06.2017.T.11.01 raqamli ilmiy darajasi beruvchi Kengash a'zosi.

Samararkand arxitektura-qurilish instituti huzuridagi "Qurilish materiallari va buyumlari" ixtisosligi bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini beruvchi Seminar raisi.

Xorazm arxitektura va qurilish texnikimi professor-o'qituvchilarining ilmiy-pedagogik Kengashi raisi.

O'zR Prezidentining "Oliy ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustaxkamlash va yuqori malakali mutaxassis tayyorlash sifatini tubdan yaxshilash to'g'risida"gi qaror ijrosini ta'minlash maqsadida Toshkent arxitektura-qurilish instituti «Energia tejamkor qurilish материаллари» ilmiy-tadqiqot laboratoriyasi ilmiy seminarining doimiy a'zosi.

O'zR Vazirlar Maxkamasi xuzuridagi Fan va texnologiyalar agentligining Davlat ilmiy-texnika dasturlari bo'yicha Idoralararo ilmiy-texnikaviy kengashining ekspert guruhi a'zosi sifatida faoliyat olib borgan.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 14.12.2020 yildagi №215- sonli buyrug'iga asosan "Ilmiy-tadqiqot va innovatsion faoliyatni rivojlantirishning normativ-xuquqiy bazasini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari tugrisida"gi qarori bilan Innovatsion rivojlanish vazirligi xuzuridagi "Arxitektura, Qurilish, dizayn va shaharsozlik" fanlari bo'yicha ilmiy-texnik kengash a'zosi sifatida faoliyat ko'rsatmoqda va bir qancha Davlat ilmiy-texnika dasturlarining innovatsion ishlanmalar tanlov loyixalariga ekspert hulosalarini bergan.

Vazirlik huzuridagi ilmiy-texnik kengashdagi faoliyati, davlat dasturlari doirasida o'tkazilgan innovatsion hamda amaliy loyihalar ekspertizalaridagi faol ishtiroqi va fidokorona mehnatlari uchun Faxriy Yorliq va Tashakkurnomalar bilan O'zbekiston Respublikasi Innovatsion Rivojlanish vazirligi tomonidan taqdirlangan.

Professor R.A.Raximov tashabbusi bilan Xorazm viloyati tarixida birinchi bo'lib 2021 yil "Qurilish materiallari, buyumlari va konstruksiyalarini ishlab chiqarish" mutaxassisligi bo'yicha magistratura ochildi, hamda O'zR Prezidenti Administratsiyasi 16.09.2021 yil 02-PA 2/1-2084-sonli topshirig'iga asosan tadbirkorlik sub'ektlari hamda manfaatdor aholi vakillarini "Qurilish materiallari ishlab chiqarish" sohasida biznesni tashkil qilishga o'qitish uchun "O'zQurilishMaterialITI" MCHJ ilmiy tadqiqot va injinering markazi huzuridagi "**Tadbirkorlar maktabi**" ning qisqa muddatli o'quv kurslari filiali Urganch davlat universiteida ochildi.

Rossiya tabiiy fanlar Akademiyasi O'rta Osiyo bo'limining "Fan va ishlab- chiqarishdagi dolzarb muammolar" Xalqaro jurnalida muxarrir o'rinbosari.

Rossiya tabiiy fanlar Akademiyasining Halqaro olimlar, o'qituvchilar va mutaxassislar assotsiatsiyasining –"***Qurilish materiallari va buyumlari***" ixtisosligi bo'yicha Ekspert Kengashi a'zosi.

Rossiya tabiiy fanlar akademiyaning "Fundamental таджикотлар" jurnali (Oliy Attestatsiya komissiyasi ro'yxatiga kirgan) da xorijiy taxrir hay'ati a'zosi.

Problems of Architecture and Construction Scientific and technical Journal. Editorial Board taxrir hay'ati a'zosi.

2022 –yildan Kazan davlat arxitektura-qurilish universiteti “Qurilish konstruksiyalari, bino va inshootlar” ilmiy jurnalida taxrir hay’ati a’zosi. (<https://structures-kgasu.ru/>).

Xorazm Ma'mun Akademiyasi Axborotnomasining taxrir hay’ati a’zosi.

Samarkand davlat arxitektura qurilish instituti “Me'morchilik va qurilish muammolari” ilmiy-texnik jurnalining taxrir hay’ati a’zosi.

"O'zbekistonning taniqli olimlari" ensiklopediyasining texnik muhariri.

Uning biografiyasi **taniqliolimler.uz** platformasida va **Wikipedia.org** onlayn ochiq ensiklopediyasida joylashtirilgan.

Ilmiy-tadqiqot ishlari yuqori baholanib “Taniqli olimlar” internet-ensiklopediyasida WWW.famous-scientists.ru/8325/ ro'yxatga olinib XXI asrning etakchi olimlari qatorida R.A.Rahimov haqida ma'lumotlar «Rossiyalik олимлар» kitobining VI tomiga kiritilgan va “**Famous-scientists.ru MEMBER**” ko'krak nishoni bilan taqdirlangan.

Malayziya Davlatining Mara Texnologiya universiteti tamonidan ta'sis etilgan ko'krak nishoni bilan taqdirlangan.

“O'zbekiston madaniyati va san'ati forumi” jamg'armasining Pedagogik grantlar dasturi tanlov g'olibi bo'lgan Fond Forumning I-darajali Diplom bilan taqdirlangan.

Mustaqil davlatlar hamdo'stligi professor-o'qituvchilarining ilmiy yo'nalishida o'tkazilgan “Лучшие педагог СНГ-2022” tanlovi g'olibi. Xalqaro standartlar ISBN medal bilan taqdirlangan.

Ko'p yillik samarali mehnati, o'quv jarayonini sifatli tashkil etish, yuqori malakali mutahassislar tayyorlashdagi fidoiyligi uchun Oliy va o'rta mahsus ta'lim vazirligining "Diplom va Fahriy Yorliq" lari bilan bir necha bor taqdirlangan.

Davlatimiz mustaqilligi, yosh avlodini tarbiyalash ishida fidokorlik namunalarini ko'rsatayotgan ziyolilar qatorida "O'zbekiston Respublikasi Mustaqilligiga 20 yil" va mamlakatimiz yoshlarini vatanparvarlik va istiqloq g'oyalariga sadoqat ruhida tarbiyalash ishlariga munosib hissa qo'shganligi uchun “O'zbekiston Respublikasi Mustaqilligiga 25 yil” estalik nishoni bilan O'zR Prezidenti tomonidan taqdirlangan.

Hozirgi kunda Rossiya tabiiy fanlar akademiyasining haqiqiy a'zosi Rahimov Rahimboy Atajanovich Qaraqalpog'iston respublikasi va Xorazm viloyatida “Qurilish” ixtisosliklari bo'yicha yagona texnika fanlari doktori, professor hisoblanadi.

Ilmiy yo'nalishi: Samarali va uzoqqa chidamli qurilish ashyolarini yaratish, ularni ishlab chiqarishda sanoat va qishloq xo'jalik chiqindilarini qo'llash.

Rahimov Rahimboy Atajanovich oilali 3 ta o'g'il, 1 ta qizning sevimli adajonisi.

O'zining 60 yoshini qarshilayotgan ustoz iqtidorli Xorazm farzandi, Buyuk Xorazmiylar ilmiy salohiyatini davomchisi, hali ko'p yillar do'stlari, yoshullilar, yoshlar uning ilmidan, tajribasidan, o'gitlaridan, ma'ruzalaridan bahramand bo'ladilar deb ishonch bildiramiz.

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI**

**XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI
AXBOROTNOMASI**

**№11/2 (132)
2025 y., noyabr**

O‘zbekcha matn muharriri:
Ruscha matn muharriri:
Inglizcha matn muharriri:
Musahhih:
Texnik muharrir:

Ro‘zmetov Dilshod
Hasanov Shodlik
Xamrayev Nurbek, Lamers Jon
O‘rozboyev Abdulla
Shomurodov Jur‘at

“Xorazm Ma’mun akademiyasi axborotnomasi” O‘zbekiston Matbuot va axborot agentligi
Xorazm viloyat boshqarmasida ro‘yxatdan o‘tgan. Guvoxnoma № 13-023

Terishga berildi: 07.11.2025
Bosishga ruxsat etildi: 14.11.2025.
Qog‘oz bichimi: 60x84 1/8. Adadi 14.
Hajmi 10.6 b.t. Buyurtma: № 11-T

Xorazm Ma’mun akademiyasi noshirlik bo‘limi
220900, Xiva, Markaz-1
Tel/faks: (0 362) 226-20-28
E-mail: mamun-axborotnoma@academy.uz
xma_axborotnomasi@mail.ru

(+998) 97-458-28-18